STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03032

DI MAME ESTER RAHEL

Isaac Turkow-Grudberg

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יצחק גרונבערג-טורקאָוו

די מאַמע אסתר רחל

יצחק גרודבערג-טורקאוו

די מאמע אסתר רחל

יידיש בוך

פארלאג „יידיש בוך" ווארשע 1953

ICCHOK GRUDBERG-TURKOW

MATKA ESTER-RACHEL

Redaktor: D. SFARD
רעדאַקטאָר: ד. ספֿאַרד

Okładkę projektował: I. REJZMAN
הילע געצייכנט: י. רייזמאַן

Printed in Poland

Wydawnictwo „Idisz Buch" Warszawa 1953 r.

Nr zam. 782 Nakład 6.000 egz. Druk ukończono w kwietniu 1953 r.
Ark. druk. 18. Ark. wydawn. 15 papier sat. V kl. 61x86 70 gr.
Druk. RSW „Prasa", Warszawa Tarczyńska 8. 4-B-50440

אסתר־רחל קאמינסקא

I

פאַראַזאָווע

1

— רחלע! רחלע!

פון א פענצטער אויפן שול־הויף האָט זיך ארויסגערוקט א גרויער פרויען־קאָפּ. די פרוי האָט אָנגעשטרענגט געקוקט אין דער ריכטונג צום טייכל, געזוכט עפּעס צווישן די כוואַליעדיקע זאַנגען אויף די ברייטע קאָרן־פעלדער:

— רחלע! רחלע!

פון שול איז ארויס א גרייז־גרויער, איינגעהויקערטער ייד, און נישט איבעררייסנדיק זיין ארבעט ביים אָפּקראַצן דעם חלב פון א גרויסער מעשענער מנורה, זיך געוואָנדן צו דער פרוי אין פענצטער:

— וואָס איז, לאה־שפרה, וואָס דאַרפסטו אזוי נייטיק ס'קינד?

— ס'איז דאָך דאָנערשטיק. זי דאַרף גיין וועלגערן די לאָקשן ביי דער רביצן. טו מיר א טובה, חיים־יוחנן, גיב זי א רוף! איך קאָן זיך נישט רירן פון דער קיך, דאָס פייער זאָל מיר נישט אָפּגיין... זי לויפט שוין מן־הסתם ווידער אַרום מיט די שיקסעס — ווײ איז מיר!...

— באַלד, באַלד, כ'וועל זי א רוף טאָן... זי וועט נישט פארשפּעטיקן צו דער עבודה! — האָט חיים־יוחנן בורטשענדיק געענטפערט זיין ווייב און אריינגעגאַנגען אין פּאַליש אוועקלייגן די מנורה.

ער איז גאָרנישט צופרידן געווען דערפון, וואָס זיין גע־ראָטענע מוזינקע דאַרף אָפּאַרבעטן ביי דער רביצן „פּאַנשטשיזנע“, ווי ער האָט עס גערופן, ווייל א מנהג האָט זיך איינגעשטעלט אין פּאַראַ־זאָווע זייט די לעצטע יאָרן, אז אלע אָרעמע מיידלעך מוזן מיט עפּעס „ארויסהעלפן“ דער רביצן.

דאָס גאנצע שטעטל האָט טאקע פאריבל געהאט אויף דער רביצן ־ערפאר, גאָר — גיי, רייס איין מיטן כסא־רבנות!

חיים־יוחנן האַלפּערן האָט עס באַזונדערס פאַרדראָסן: סטייטש, זיין שיינע גראָטענע אסתר־רחלע, די בת־זקונים זיינע, זאָל באדינען די רבנישע צעקראָכענע קינדער, וואָס האָבן זיך ארומגעדרייט פארזויערטע איבערן שטעטל און געקוקט פון אויבן־אראָפּ אויפן „המון“, ווי זיי פלעגן רופן אלע יידן אין שטעטל, אחוץ רב אשר וואלד־סוחרס משפחה.

חיים־יוחנן האָט זיך נאָך אליין געהאלטן פאר א מיוחס, כאָטש ער איז זייט די לעצטע יאָרן געווען א ביטערער יורד. געהייסן האָט ער נאָך „דער חזן“, — כאָטש זיין וויכטיקסטע ארבעט איז איצט געווען צו עפענען און פארמאכן די שול, צו רוימען זי און ריייניקן. פאר חזנות האָט מען שוין קיין שכירות נישט געצאָלט און נישט זעלטן פלעגט מען אים בכלל נישט צולאָזן צום עמוד. רב אָשר דער וואלד־סוחר האָט געהאט א שוואכקייט צו זיין א שליח־ציבור, כאָטש די אויערן פלעגן ווייטאָן פון זיין אָקסישן רעווען. געטאָן האָט ער עס כלומרשט אוים רחמנות צום חזן. מיט א באַדויערנדיקן זיפצל פלעגט ער אים אוועקרוקן פון עמוד:

— לאָזט הייגט מיך, רב חיים־יוחנן, איך זע דאָך, אז איר האָט קיין כוח נישט!

אוודאי האָט חיים־יוחנן קיין כוח נישט געהאט, אז א גאנצע וואָך האָט לאה־שפרה זיך געפּאָרעט ארום צעבראָכענעם קיכל און אין סך־הכל דערלאנגט כסדר צום טיש א ביסל קארטאָפל־זופּ מיט א קוים־פארברוינטער ציבעלע, אָדער פארשאָטן מיט א ביסל צוגעברענטן מעל, מיט שווארץ ברויט צום פארבייסן. אויך שבת איז חלה געווען בלויז אויף המוציא און פיש און פלייש — א זכר בלויז אויף דגים און בשר. אָבער אפילו אָן כוחות פלעגט דאָך זיין נגינה ווארעמען דאָס ביסל יידן אין שטעטל, ארויסקוועטשן טרערן און ארויסרופן פרייד, אין דער צייט ווען רב אשרס געשריי האָט אָנגעיאָגט בלויז אן אומעט.

מיט שווערע טריט איז חיים־יוחנן געגאנגען צום טייכל. ער האָט שוין געוווסט, וווּ ער וועט טרעפן זיין אסתר־רחלען. אוודאי טאקע דאָרט מיט די שיקסעס פון דאָרף, זינגען מיט זיי זייערע לידער. וואָס דען, שטיקן זיך א גאנצן טאָג אין פארוויכערטן שטיבל אויפן שול־הויף, אָדער ביים רב אין דעם פינצטערן הויף, ווו עס ווייעט פון יעדן ווינקל מיט שימל?

נישטאָ קיין נחת פון די קינדער... זעגען זיך, ווי די פייגעלעך, צעפלויגן איבער דער וועלט און זעלטן ווען לאָזן זיי פון זיך הערן א וואָרט

דער בכור יצחק, איז אוועק ערגעץ קיין טוירן. ער איז דאָרט טאַקע אַ חזן אין כאָרשול, אָבער דאָס איז ניט די שול און ניט דאָס חזנות. אָט איז ער געווען צו גאַסט פֿאַר אַ פּאָר יאָר מיט זיין ווייב — עפּעס גאָר אַ דייטשקע, רחמנא־לצלן. ער אַליין איז אויך אינגאַנצן פֿאַרדייטשמערישט... איצט האָט ער געשיקט אַ בילד איז, לא עלינו, זעט ער אויס מער גלח, ווי חזן... באַסיע, די עלטסטע טאָכטער, האָט חתונה געהאַט פֿאַר אַ ווילן יונגנמאַן, אוועק מיט אים קיין וואַרשע, האָבן זיי זיך דאָרט אַזוי לאַנג געמאַטערט ביז ער האָט זיך אויסגעלערנט סטאָלעריי און איצט האָט ער אויך יאַנקלען, חיים־יוחננס צווייטן זון, אויסגעלערנט די מלאכה. צוביסלעך האָבן זיי אַריבערגענומען צו זיך די אַנדערע טעכטער. רבקה האָט שוין, מיט מזל אויך חתונה־געהאַט. ווידער אַ באַלמעלאָכע, אַ שלאָסער. מילא, זאָל זיין אַ באַלמעלאָכע, אַבי אָרנטלעכע יונגעלייט. מען שרייבט, אַז צו קיילען שדכנט זיך עפּעס גאָר אַ פֿיינער יונגערמאַן, אַ לערער. וואָס פֿאַר אַ חידוש? אַזאַ שיינע, געזונטע מויד, בלוט און מילך, איז זי דען ניט ווערט קיין ליימישן מאַן?... וואָלט מען דאָך, הייסט עס, באַדאַרפֿט נחת האָבן... נו האָב נחת, אַז דער קאָפּ ווערט צעפּלאַצט פֿון איבערטראַכטן. אין שטעטל רעדט מען וועגן פּאָגראָמען, וואָס קומען פֿאָר אין פֿאַרשידענע געגנטן. זיי ברעכן אויס פּלוצעם, ווי אָנגעדרייט דורך עמעצנס האַנט. אין וואַרשע, ווו די קינדער וווינען, דערציילט מען, איז געווען אַן אמת בלוט־באָד, ווער ווייסט, צי ס׳האָט עמעצן פֿון די קינדער עפּעס ניט געטראָפֿן, חלילה?

פֿון יינגסטן זון, פֿון יאָסלען, איז בכלל קיין ידיעות ניטאָ. אוועק ערגעץ — און ווי אַ שטיין אין וואַסער. איז געבליבן חיים־יוחנען דאָס איינציקע שיינדל אויף זיינע אַלטע יאָרן, זיין אויג אין קאָפּ, זיין אסתּר־רחלע — טאָ שיק זי גאָר צו דער רביצן פֿאַר אַ דינסט אָן שכר...

2

אַזוי טראַכטנדיק איז חיים־יוחנן צוגעגאַנגען צום מייבל און פֿאַרקערעוועט אין דער ריכטונג פֿון דער פּאָליאַנע ביים וואַלד. עס האָבן זיך דערהערט צאַרטע, צעזונגענע, מיידלשע קולות. חיים יוחנן האָט געוווסט, אַז דאָרט וועט ער געפֿינען זיין אסתּר־רחלען.

האַרציקע שטימעלעך האָבן געזונגען אין אַ כאָר און איין שטימעלע, ווי אַ באַרכאַט, האָט פֿאָרגעזונגען. די שטים איז אים געווען קענטלעך, רחלעס שטים, אָבער אויפֿן שול־הויף פֿלעגט זי קיינמאָל ניט

זיין אזוי ברייט, אזוי פריי, האָט מורא־געהאַט די מאַמע זאָל נישט דערהערן און אָנהייבן מוסרן....

צוגעקומען צו דער פּאָליאַנע איז ער שטיין געבליבן און ברייט־נחתדיק זיך צעשמייכלט.

ארומגערינגלט מיט א קרענצל דאָרפישע מיידלעך האָט אסתר־רחל מתיקותדיק געצויגן א ווייסרוסיש פאָלקסלידל און די מיידלעך ארום האָבן פארחלומט אונטערגעהאַלטן.

חיים־יוחנן האָט ארויסגעצויגן א רויטע פאַטשיילע און זיך אָפּגע־ווישט דעם שוויס פון שטערן. די זון האָט פעסט געבאַקן. יעדע רגע האָבן זיך פרישע טראָפּנס שוויס געקייקלט פון זיין שטערן, אָבער ער איז געשטאַנען אומבאַוועגלעך און מיט הנאה זיך איינגעהערט.

וויפל מתיקות ליגט אין איר זינגען, וויפל נשמה אין איר קינדיש קולעכל. און ווי הארציק עס זינגען איר נאָך די דאָרפישע מיידלעך...

ווען אסתר־רחל האָט שוין פארענדיקט דאָס ליד, און די מיידלעך ארום זענען געבליבן שטיל, האָט חיים־יוחנן מיט א זיפץ אין טאָן פון דעם לעצטן „אוי" ארויסגעשעפּטשעט ווי פארענטפערנדיק זיך:

— רחלע, ס'איז דאָך דאָנערשטיק...

אסתר־רחל האָט אויפגעריסן די אויגן, ווי זי וואָלט נאָר וואָס אויפ־געקומען פון א זיסן חלום, און אויגנבליק געקוקט אויפן טאַטן פארחי־דושט, דאַן פלינק אויפגעשפּרונגען און צוגעלאָפן צו אים מיט א גע־פיל פון שולדיקייט:

— שוין, שוין, טאַטעניו, איך גיי שוין! איינגאַנצן פארגעסן...

געזעגנדיק זיך מיט די מיידלעך אויף פּויעריש לשון, האָט זי געכאַפּט א פּאָר בלומען, וואָס זענען געווען צעוואָרפן ארום, און פלינק גענומען שטעלן אירע באָרוועסע פיס אין דער ריכטונג פון שטעטל.

חיים־יוחנן האָט נאָכגעקוקט די פלינקע באַוועגונגען פון אירע פיס־לעך און געטראַכט:

— קיין עין־הרע, קוים צוועלף יאָר און אזוי הויך, אזוי שלאַנק. א כלה־מויד!

א שווער ווידער־קול אין אים האָט געענטפערט:

— א באָרוועסע כלה־מויד...

3

אסתר־רחל איז געלאָפן, ברומענדיק דעם ניגון, וואָס זי האָט נאָר־וואָס געזונגען. זי האָט א קוק געטאָן אויף דער שיינענדיקער זון, וואָס

איז שוין געשטאַנען כמעט אינמיטן הימל און זיך אָפּגעגעבן א חשבון, אז ס'איז גוט שפּעט. איז זי מיט א כיוון געגאַנגען דורך א זייטן־געסל, כדי אויסצומיידן דעם שול־הויף און פאַרשפּאָרן צו הערן א ביסל שטראָף־רייד פון דער מאַמען. אַזוי איז זי אַרויסגעקומען צום מאַרק און אין אימפּעט פון לויפן נישט באַמערקט, ווי דער געבראָכטער ניגון ווערט אַלץ העכער, ווי זי זינגט שוין כמעט אויפן קול.

אויפן מאַרק ביי א ביידל, איז געשטאַנען רב אשרס שנור, זיסעלע, מיט א גרין, קרענקלעך פּנים, מיט פאַרשלעגנגלטע דינע ליפּעלעך און גע־לייגט גרינוואַרג אין א קאָרב, וואָס עס האָט איר נאָכגעטראָגן די דינסט.

זיסעלע איז אויפגעצאַפּלט געוואָרן פון דעם אומגעריכטן געזאַנג, א קוק געטאָן מיט א פּאָר שפּיציקע אויגעלעך אויף אסתר־רחלען און אויסגעציִשעט דורך די ליפּעלעך:

— דעם חזנס טאָכטער... ווי מען שעמט זיך נישט, לא עלינו!

אסתר רחל איז גלייך שטיל געבליבן. זי האָט פאַרשעמט אַרויסגע־לאָזט די בלומען פון האַנט און גענומען לויפן צום רבס הויז.

זיסעלע האָט איר נאָכגעציִשעט:

— א חרפּה און א בושה! א שיקסע, לא עלינו... — און אויסגע־שפּיגן.

— אַז עס וואַקסט הפקר, ווי א ביימעלע אין פעלד, — האָט זיך אַריינגעמישט די דינסט, נאָכשיקנדיק אסתר־רחלען א מילדן שמייכל.

— לא עלינו, לא עלינו!... — האָט געציִשעט זיסעלע.

אָבער אסתר־רחל האָט עס שוין נישט געהערט. א דערשוויצטע, א צעפּלאַמטע, איז זי אַריינגעלאָפן אין רבס קיך, וווּ עס האָבן זיך שוין געפּאָרעט א פּאָר שכנישע מיידלעך.

דאָ האָט זי מקבל־פּנים געווען דעם רבס עלטסטע טאָכטער, קרוי־נע, שוין א באַיאָרטע בתולה:

— וואָס אַזוי שפּעט, רחלע? אַזאַ גרויסע סעודה גרייט עס דיין מאַמע, אַז דו האָסט זיך פריער נישט געקאָנט אויסקלייבן? דאָס טייג ווערט דאָך באַלד זויער...

דאָס טייג האָט טאַקע געוואַרט אויף אסתר־רחלען. די אַרבעט פון וועלגערן לאָקשן פלעגט איר אָנפאַרטרויט ווערן. נישט מחמת דעם, ווייל די אַרבעט איז געווען א בכבודיקע, נאָר ווייל אונטער אירע שטאַרקע פינגער, פלעגן די לאָקשן אויסקומען דינער, ממש דורכזיכטיק.

אסתר־רחל האָט שוויַיגנדיק גענומען דאָס וואַלגערהאָלץ, פאַרביסן די ליפּן און מיט אימפּעט זיך גענומען קנעטן דאָס טייג. מיט דעם זעלבן

אימפּעט האָט זי אויך געטאָן די אַנדערע אַרבעטן ביז שפּעט נאָכמי־טאָג, ווען זי איז צוזאַמען מיט די איבעריקע מיידלעך אַרויס פון קיך.

דער ערשטער גלעט פון דער פרישער לופט אויף דער גאַס, דער שיין פון די שטראַלן, וואָס האָבן זיך זייטיק געצויגן פון דער פאַרגייענדיקער זון, האָט ווידער אַרויסגערופן אַ שמייכל אויף אירע ליפּן און מיט דעם שמייכל איז זי שוין צוגעקומען צום שול־הויף.

4

אין שטוב איז דער טאַטע געזעסן פאַרכמורעט ביי אַ שיסעלע זופּ. די מאַמע, אַ ברוגזע, האָט זיך אויפגעהויבן פון בענקל, צו צום קיכל און, אָנגיסנדיק אַ שיסעלע, אָן אַ וואָרט עס אַוועקגעשטעלט פאַר אסתר־רחלען. האָט שוין אסתר־רחל פאַרשטאַנען, אַז צווישן טאַטע־מאַמע איז פאָרגעקומען אַ סיכסוך און דערביי גלייך דערפילט, אַז זי איז די סיבה דערפון. האָט זי שווייגנדיק געביסן דאָס שוואַרצע שטיק ברויט און מיטן הילצערנעם לעפל געזופּט דאָס שיטערע געקעכץ. אויסגעהונגערט איז זי געווען, האָט איר טאַקע דאָס עסן מחיהדיק געשמעקט און זי וואָלט גערן געבעטן אַ צולאָג, אָבער אין שטוב איז געהאָנגען אַזאַ וואָלקן, אַז זי איז שטיל געבליבן זיצן ביים טיש, ביז דער טאַטע האָט אָנגעהויבן צו בענטשן אויפן קול:

— ואכלת, אוי, ושבעת...

נאָכן בענטשן איז דער טאַטע אַוועק אין שול אַריין.

די זון האָט זיך שוין באַהאַלטן הינטערן וועלדל, אַ טונקלקייט האָט אַלץ שטאַרקער איינגעהילט די כאַטע, און די מאַמע מיט דער טאָכטער זענען שווייגנדיק געבליבן זיצן אויף זייערע ערטער, ווי פאַרגליווערט.

די מאַמע האָט אין מוח איבערגעקייט איר מאַנס ווערטער וועגן דער ביטערער דאָליע פון זייער מיזינקע און אַלץ נישט געוואָלט נאָכגעבן, אַז געדעכט איז חיים־יוחנן. וואָרן: קאָן זי דען בלייבן אויף דער עלטער אָן אַ קינד אין שטוב? און הינטן־אַרום האָט זיך געגנבעט אַ געדאַנק: וואָס־זשע וועט זיין דעם קינדס תכלית, אַז זי וועט בלייבן אין שטוב?

אויף אסתר־רחלען האָט געשווערט די אַלץ־וואַקסנדיקע טונקלקייט, זי האָט דאָך מורא געהאַט אָנצוצינדן דאָס אייל־קנויטל. טאָמער וועט דאָס גורם זיין, אַז דער אָנגעזאַמלטער כעס ביי דער מאַמען זאָל זיך אויסגיסן אין רייד. די רייד זענען פאַר אסתר־רחלען ערגער געווען, ווי

קלעפּ. די טרערן, מיט וועלכע די מאמע פלעגט שטענדיק פארענדיקן איר מוסר, דאָס קלאָגן אויף איר ביטערער עלטער — פאר דעם האָט אסתר־רחל מורא געהאט מער, ווי פאר אלץ.

אירע מחשבות זענען צעקלאפּט געוואָרן דורך די שמועסן פון הייפ־לער יידן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דאווענען, און דורכן אריינקום פון טאטן.

די מאמע האָט דאן אָנגעצונדן דאָס אייל־קנייטל, גיך אויסגעבעט די שלאָף־באנק און ארויסגעברומט צו אסתר־רחלען:

— קריעת־שמע!

באלד האָט אסתר־רחל אָנגעהויבן אויף גיך צו מורמלען די ווערטער פון דער תפילה, פאַרזיכטיק אראָפּגעשלעפּט פון זיך דאָס סיצן־קליידל, וואָס איז געווען געלאטעט פון אלע זייטן, פול מיט פארגייטע גוואלד־ריסן און לעכער און פלינק איינגעניורעט זיך אין דער דעק.

5

די זומערדיקע וואָכן זענען גיך פארבייגעפלאָסן, ס'האָבן זיך דער־נענטערט די ימים־נוראים.

די האלפערנס האָבן דערהאלטן א בריוו פון די קינדער אין ווארשע, א בריוו, וואָס האָט זיי באַרואיקט און דערפרייט, סיי מיט די גוטע ידיעות וועגן געזונט, פרנסה, וועגן אייניקלעך, סיי מיט די פּאָר רובל, וואָס זענען געשיקט געוואָרן אויף יום־טוב און אויף צו קויפן פאר אסתר־רחלען „עפּעס פארן ווינטער".

ס'איז שוין די העכסטע צייט געווען. דער ווינטער איז פאר דער נאָז און די מויד לויפט נאָך אלץ ארום באָרוועס. מילא, אָן א מאנטל קאָן מען זיך באגיין, די ווארעמע פאטשיילע קאָן נאָך דעם ווינטער צו־דינען. ס'וואקסט די מויד, קיין עין־הרע, ווי אויף הייון, וועט זי סיווי גיך אויסוואקסן פון יעדן מלבוש. אָבער שיך דארף מען קויפן פּעסטע, זיי זאָלן באַטש דעם ווינטער אויסהאלטן.

איז טאקע לאה־שפרה דעם ערשטן מארק־טאָג ארויס אויפן טאָרג און איינגעקויפט פאר אסתר־רחלען א פּאָר פעסטע, פּויערישע שיך. אי, אביסל צו גרויס? א קליינע צרה! וועט זי קאָנען די פיס מיט מער שמאטעס איינוויקלען ס'זאָל איר זיין ווארעמער.

סוף־כל־סוף איז דאָס אויך גם זו לטובה. אדאנק די פּאָר רובל, וואָס די קינדער שיקן פון ווארשע צו יום־טובים, העלפט מען זיך ווי עס

איז ארויס. טראָגט דאָך די מויד שוין פאַרט א שטיקל קליידל און א העמד הינטער דעם. און מיט א פּאָר יאָר צוריק?...

לאה־שפרה דערמאָנט זיך, ווי מיט א פּאָר יאָר צוריק האָט אסתר־רחל פון געלעגער נישט געוואָלט אראָפּגיין, נאָר געהאלטן אין איין טענהן:

— מאמע, טו מיר אָן...

— וואָס זאָל איך דיר אָנטאָן, ווײ איז מיר?

אז בסך־הכל איז דאָס קינד ארומגעלאָפן אין בלויזן העמד, ארומ־געבונדן מיט א שטריק. איז דאָך היינט פאָרט בעסער. גאָט פארלאָזט נישט.

חיים־יוחנן האָט אָבער אנדערש געטראכט. ער האָט בשום־אופן נישט געזען קיין תכלית פאר דער מוזינקע אין פּאַראַזאָווע. אוודאי האָט זיך אים נישט געגלוסט צו שיידן זיך מיט איר, זי איז געווען א זוו־שטראָל אין זיין חושכדיק לעבן. נאָר וואָס וועט דאָס קינד דאָ דערלעבן?

ער האָט געזען, ווי דאָס שטעטל גייט אונטער פאר זיינע אויגן. ער האָט עס בולט געזען. אין זיין געדאנק האָט עס זיך געבונדן מיט דער אייזנבאַן, וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן מיט יאָרן צוריק. והראיה — ביז די באַן איז נישט געגאנגען דורך וואָלקאָוויסק, האָט דאָך פּאָרט פּאַרא־זאָווע געלעבט. באַלעגאָלעס האָבן געהאט פּרנסה ברווח, באַלמעלאָכעס האָבן געהאט וואָס צו טאָן, די פּויערים פון ארום האָבן געהאנדלט מיט פּאַראַזאָווע, האָבן דאָרפס־גייער געהאט ברויט צו דער זעט, ס'איז געווען פּרנסה פאר אַלעמען. איינס האָט זיך געקייטלט מיטן צווייטן. איצט ציט אַלץ קיין וואָלקאָוויסק און צו די אנדערע נאָענטע באַן־סטאַציעס.

היינט איז דאָס ביסל פּרנסה, וואָס מען קאָן נאָך האָבן אין שטעטל, אריין צו צוויי משפּחות: צו רב אשר וואַלד־סוחר, וואָס האַנדלט נישט נאָר מיט וואַלד, נאָר אויך מיט תבואה, מיט בהמות, מיט אַלץ, וואָס עס לאָזט זיך, און צום רבס משפּחה, וואָס האַלט דעם איבעריקן האַנדל. די רביצן האָט א שניט־קראָם און גאַלאַנטעריע, דעם רבס צווייטער זון א שפּייז־געוועלב, קאָלאָניאַל־סחורה און אנדערע קלייניקייטן. דאָס ביסל איבעריקע הענדלער האַלט נישט אויס די קאָנקורענץ, האָט קוים איבער־צולעבן, אָדער איז אוועק אין די גרעסערע שטעט זוכן גליק. זענען אויך אוועק: די גרעסטע צאָל באַלמעלאָכעס, באַלעגאָלעס, ס'האָט פארפעלט קנעלונג פאר מלמדים, ס'איז ווייניקער געוואָרן דאָרפסגייער.

אין די ארומיקע דערפער איז אויך געווען אזוי. זינט די פּויערים זענען באַפרייט געוואָרן פון „פּאַנשטשיזנע" האָט זיך דאָס דאָרף אַלץ מער געביטן. די איינציקע רייכערע פּויערים האָבן אויפגעקויפט ערד, אַלץ מער געוואָרן ענלעך צו קליינע פּריצים און די אָרעמערע האָבן אַלץ מער

פארלוירן די ערד און געמוזט גיין צו זיי באטראקעווען. די קינדער זייערע זענען אוועק זוכן ארבעט איבער דער וועלט.

חיים־יוחנן האט בולט געזען, ווי איינס איז פארבונדן מיטן צווייטן און דער עיקר: דאס שטעטל ווערט איינגעשרומפן, אויסגעטרוקנט, ווי א שטייענדיק בלאטקעלע אונטער דער גליענדיקער זון — עס צעשטויבט זיך איבער דער וועלט. אזוי, ווי זיינע קינדער זענען צעזייט און צע־שפרייט געווארן, אזוי ציען פון אלע שטיבלעך, וווּ עס וווינט דער דלות, אונטערוואקסנדיקע קינדער אין דער וועלט אריין. ווער עס קאן נאר צו־נויפשאפן א פאר גראשן גייט צו דער באן, וואס פירט אוועק אין אומ־ענדלעכע ווייטקייטן. ווער איז עס נישט בכוח — נעמט דאס ארעמע פעקעלע אויף די פלייצעס און שפאנט אליין ווייטער פון דער היים.

וואס־זשע וועט דא דערלעבן זיין אסתר־רחל?

6

ווידער זיך געשלאגן מיט דער דעה און אבער זיך געשלאגן מיט דער דעה, הונדערט מאל אפגעוווגן פאר און קעגן, לסוף האט חיים־יוחנן פעסט באשלאסן: נישט מער זיך קריגן מיט דעם ווייב וועגן אסתר־רחלען, נאר גלייך נאך ימים־נוראים אנשרייבן א בריוו צו די קינדער קיין ווארשע. ער דאנקט די קינדער, וואס זיי פארגעסן נישט וועגן די אלטע טאטע־מאמע און ווינטשט זיי גליק, געזונט, פרנסה און הצלחה, ער בעט אבער, זיי זאלן אויך נישט פארגעסן וועגן זייער יינגסטן שוועס־טערל, וואס האט זיך פאנאנדערגעבליט ווי א רויז, און קאן ווערן גיך פארוועלקט אין זייער חושכדיק שטעטל.

אויף פסח איז ווידער געקומען א בריוו פון די קינדער אין ווער־שע. דאסמאל איז שוין געווען מיט א פאר רובל מער, ווי געוויינטלעך, און מיט א בפירושן אנזאג: זאל אסתר־רחל, גלייך ווי עס וועט ווארעם ווערן, קומען צו זיי קיין ווארשע. זי וועט מיט דעם אויבערשטנס הילף נישט פארלוירן גיין. ווארשע איז א שטאט, וואס וואקסט, קיין ארבעט פעלט נישט, און אז מען ארבעט האט מען פרנסה. און אז גאט וועט העלפן און די צייט וועט קומען, וועט מען מאכן א שידוך מיט א לייטישן בעל־מלאכה און די עלטערן וועלן נאך דערלעבן נחת פון אסתר־רחלען, איי־ניקלעך פון איר, אזוי ווי זיי וועלן דאס מיט גאטס הילף דערלעבן פון אלע קינדער אין ווארשע.

פארענדיקט האבן זיי דעם בריוו: מען זאל למען־השם באצייטנס

אָנשרייבן ווען אסתר־רחל פֿאָרט ארויס, וועט זי שוין עמעצער פֿון זייַ אַפּוואַרטן אין וואַרשע ביי דער באַן.

חיים־יוחנן האָט געשיינט, לייענענדיק דעם בריוו אויפֿן קול, און לאה־שפּרה איז אַלץ מער איינגעשרומפּן געוואָרן, אָבער זי האָט שוין נישט אַנטקעגנגערעדט. ווייזט אויס באַשערט צו פֿאַרענדיקן איר לעבן אין איינזאַמקייט, אָן אַ קינדס האַנט, וואָס זאָל העלפֿן ביים בידנעם לעבן און צומאַכן די אויגן נאָכן טויט, אויף וועלכן ס'וועט שוין מן־הסתם נישט לאַנג אויסקומען צו וואַרטן...

* * *

אַ פֿרישע גרינקייט איז געווען אויסגעשפּרייט איבער די פֿעלדער, אַ וואַרעמע שפּעט־פֿרילינג־זון האָט געלויכטן, ווען אסתר־רחל איז צום לעצטן מאָל ארויס אין דער פֿרי צום וועלדל ביים וואַסער געזעגענען זיך מיט אירע חברטעס. איר קול האָט געציטערט, ווען זי האָט דערציילט אירע חברטעס, אַז הייַנט פֿאָרט זי אַוועק פֿון פּאַראַזאַווע.

— וווּ אַהין, רוכטשיאַ?

— קיין וואַרשע, קיין וואַרשע, אַקסאַנע, קיין וואַרשע!

אַקסאַנע האָט זי אָנגעקוקט מיט באַוואונדערונג און באַלד מיט אַ טרויעריקן שמייכל געפֿרעגט:

— וועסטו שוין מער נישט זינגען, רוכטשיאַ?

— כ'וועל זינגען, אַקסאַנע, אַ סך זינגען. ס'איז אַ גרויסע שטאָט וואַרשע. דאָרט זינגט מען אַ סך פֿאַרשידענע לידער...

— אָבער פֿאַר אונדז וועסטו שוין מער נישט זינגען... — האָט מיט באַדויערן אָלעסיאַ איר איבערגעריסן די רייד.

דער טאַטע איז שוין געשטאַנען גרייט נעבן באַלעגאָלע. דאָס אָרע־מע פּעקעלע, מיט וועלכן מען האָט ארויסבאַגלייט אסתר־רחלען פֿון דער היים, איז געלעגן אויפֿן וואָגן, וואָס האָט זי באַדאַרפֿט אַוועקפֿירן אין אויעזדנע שטעטל, קיין וואָלקאָוויסק.

7

אין וואָלקאָוויסק האָט חיים־יוחנן געהאַט אַ הייסן טאָג צוליב זיין אסתר־רחלען. מען מוז דאָך מיטגעבן דעם קינד עפּעס אַ פּאַפּירל, ווער זי איז, פֿון וואַנען זי איז און דאָ ווערט ער געוווּיר, אַז פֿאַרן געזעץ איז זי בכלל נישטאָ אויף דער וועלט.

איז נישט געווען קיין אנדער ברירה, ווי צושטעלן זי פאַר א שאַ־צונג־קאָמיסיע, וואָס זאָל באַשטימען און באַשטעטיקן, אַז זי איז זי, ווע־מענס זי איז און ווי אַלט זי איז.

חיים־יוחנן האָט עדות געגומען צוויי פּאַראָזאָווער יידן, וואָס ווי־נען שוין לאַנג אין וואָלקאָוויסק און מיט זייער הילף קלאָר און בולט אויפ־געוויזן, אַז זי איז געבוירן געוואָרן אסתּר־תענית מיט דרייצן יאָר צוריק, דאָס הייסט אין יאָר 1870. טאַקע אסתּר־תענית. א סימן זי הייסט אסתּר־רחל, ווייל לעולם האָט זי באַדאַרפט הייסן גאָר איין נאָמען: רחל. גאַנץ פּאַראָזאָווע קאָן וועגן דעם עדות זאָגן.

די קאָמיסיע האָט זיך אָבער נישט געוואָלט רעכענען מיט זייגע עדות און סימנים. ווען די משיגאָוויקעס האָבן אָנגעקוקט די געזונטע, הויכע, שלאַנקע מויד, האָבן זיי באַשלאָסן, אַז נישט אַנדערש, ווי זי איז אַלט פופצן יאָר און אזא פּאַפּירל האָט מען איר אַרויסגעגעבן.

חיים־יוחנן האָט זיך אַפילו שטאַרק צעלאַכט דערפון:

— דאָס הייסט עלטערן זיך אָן יאָרן, ווי מען זאָגט עס... מילא, אַז זיי איז ליב...

ער האָט צובאַגלייט זיין טאָכטער צו דער באַן, ווישנדיק זיך דעם שוויס פון שטערן און איינוועגס אויך א טרער. ער האָט אַפילו נישט קיין צייט געהאַט צו באַוואונדערן, ווי דאָס וואָלקאָוויסק איז אויסגעוואַקסן זייט מען האָט אויפגעבויט די באַן, א גאַנצער כּרך געוואָרן.

אסתּר־רחל איז אָבער געגאַנגען איבער די גאַסן, ווי אין א חלום. זי האָט זיך גאָרנישט געקאָנט פאָרשטעלן אַפילו אין דמיון, אַז עס זאָל קאָנען זיין אזא גרויסע שטאָט, ווי וואָלקאָוויסק. אַזויפיל מענטשן אויף די גאַסן, אַזויפיל וואָגנס — דאָס האָט זי אין משך פון וואָכן נישט געזען אין פּאַראָזאָווע. זי וואָלט שוין וועלן זען, צי איז וואַרשע אויך אזא גרויסע שטאָט.

זי האָט נישט באַמערקט, ווי זיי זענען צוגעגאַנגען צום וואָקזאַל. חיים־יוחנן האָט זי אַריינגעזעצט אין וואַגאָן אַריין, אָנגעזאָגט אכטונג צו געבן אויפן פּעקל און אויף די צוויי פּאַפּירלעך: דאָס, וואָס זאָגט עדות, אַז זי איז זי און א קליין פּאַפּירל, וואָס הייסט א בילעט און וואָס גיט איר א רעכט צו פאָרן מיט דער באַן.

א גלאָק האָט געגעבן א שטאַרקן קלונג, עס האָט זיך דערהערט א פייף און א טרייסל האָט אויפגעוועקט אסתּר־רחלען פון גליוווער. זי האָט זיך א וואָרף געטאָן צום פענצטער און דערזען דעם טאַטן, ווי ער דער־ווייטערט זיך אַלץ מער פון איר, ווישנדיק א טרער.

II

ווארשע

1

זי אזוי די שעהן זענען פארבייגעלאָפן אין וואגאָן האָט אסתר־רחל אפילו נישט געפילט. זי איז געזעסן פארגליווערט, צודריקנדיק מיט איין האנט דאָס פעקל מיט איר ביסל אָרעמקייט און מיט דער צווייטער — דאָס לייוונטענע בייטעלע, וואָס איז אויף א שטריקעלע געווען צוגעבונדן צו איר האלדז.

דער טאטע האָט איר געהאט ארייגעלייגט אין פעקעלע א שטיק ברויט צו דערכאפן זיך דאָס הארץ בעת דער לאנגער רייזע. זי האָט אָבער נישט געפילט קיין הונגער.

אין וואגאָן איז געווען אן אָנגעלויף פון מענטשן: יידן, וואָס זענען געפאָרן קיין ווארשע נאָך סחורות און טומלדיק גערעדט וועגן זייערע געשעפטן. א באגוידערטער, באלייבטער ייד, וואָס איז געפאָרן צו א דאָקטאָר אין דער באגלייטונג פון זיין אויסגעטרוקנט ווייבל און געהאלטן אין איין רעדן וועגן זיינע חולאתן, אונטערגעהאלטן דורך די שטילע זיפצן פון זיין ווייבל. יידן, וואָס זענען געפאָרן קיין ווארשע זוכן ארבעט, פרנסה, א היים און האָבן זיך דערוויל מיט נייגעריקייט צוגעהערט צו יעדן וואָרט, וואָס די סוחרים האָבן דערציילט וועגן ווארשע, געפרווט אפילו פרעגן וועגן זאכן, וואָס האָבן זיי באזונדערס אינטערעסירט און אנטשוויגן געוואָרן אונטער די ביטולדיקע בליקן פון די סוחרים...

געווען אויך א פּאָר יונגע מענטשן, וואָס זענען שטיל געזעסן פארקוועטשט אין די ווינקעלעך. זיי האָבן אויך, ווייזט אויס, מיטגעמאכט היינט די ערשטע רייזע מיט דער באן, זיי זענען אָבער נישט געווען אזוי

פארגליווערט, ווי אסתר־רחל. ביי יעדער סטאַציע, ביי יעדן אָפּשטעל פון דער באַן האָבן זיי זיך א צאַפּל געטאָן, אויפגעשפּרונגען פון די ערטער, געקוקט מיט נייגעריקייט דורך די פענצטער און צוריקגעזעצט זיך...

פויערים און פויערטעס, באַלאָדענע מיט קוישלעך, קאַנען, בלעכן, האָבן געפירט צווישן זיך צעצויגענע שמועסן וועגן ווירטשאַפט, וועגן די פעלדער, וועגן גערעטעניש. די פויערים האָבן זיך אָפּט געביטן. איי־ניקע זענען אראָפּגעשטיגן אויף פארבייגעפאָרענע סטאַציעס, אנדערע זענען אויפגעשטיגן. ביי יעדער אזא ענדערונג איז געוואָרן א באַוועגונג אין וואַגאָן, א טומל, מענטשן האָבן זיך איבערגערוקט, צונויפגעדריקט, געהאַט טענות צו די צוגעקומענע, געבייזערט זיך, וואָס מען האָט זיי א שטויס געטאָן מיטן קוישל... אסתר־רחלען איז עס אלץ נישט אָנגע־גאַנגען, זי איז די גאַנצע צייט געזעסן אומבאַוועגלעך, נישט געהערט און נישט געזען, וואָס עס קומט פאָר ארום איר. פּלוצלינג אָבער האָט מען זי מיט געוואַלד אויפגעוועקט פון איר גליווער:

— בילעט!

זי האָט דערזען פאר זיך א פּאָר וואָנסן און א היטל מיט א קנעפּל, דערפילט, אז דאָס מיינט מען בפירוש זי. וואָס וויל מען פון איר?... אָבער ווען זי האָט גאַכאַמאָל דערהערט דאָס צודרינגלעכע: בילעט! — האָט זי זיך א כאַפּ געטאָן צו דעם זעקעלע אויף איר ברוסט, מיט צי־טערנדיקע הענט עס ארויסגעשלעפּט און ארויסגענומען ביידע פּאַפּיר־לעך, וואָס זענען דאָרט געלעגן באַהאַלטן.

דער מענטש האָט א קוק געטאָן אויף די פּאַפּירלעך, געמאַכט עפּעס א צייכן אויף דעם קלענערן און א צי געטאָן מיט די אַקסלען:

— ווי לאָזט מען עס אזא ווילד קינד אליין אין דער וועלט אריין!

אסתר־רחל האָט נישט געהערט די ענטפערס, וואָס זענען געפאַלן פון אלע זייטן. נישט געהערט די וויצן אויף איר חשבון — שנעל צוריק באַהאַלטן די פּאַפּירלעך אין זעקעלע, פארשטעקט עס אויף דער ברוסט און ווידער געזעסן פארגליווערט, ווי פריער.

סטאַציעס זענען פארבייגעלאָפן, שעהן זענען געפלאָסן — פאר איר האָט זיך די צייט נישט געצויגן און די צייט איז נישט געפלויגן. זי איז געשטאַנען אויף איין אָרט, ווי אסתר־רחלס געדאַנקען, וואָס האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף איין אָרט: וואַרשע!

.2

— ווארשע! אויסשטייגן!

אין דרויסן האָבן גרויסע גאַז-לאָמפּן באַלויכטן דעם וואָקזאַל און ס'האָט געברויזט א באַוועגונג פון הונדערטער מענטשן. די ליכט האָט זי פאַרבלענדט: נאָך קיינמאָל אין איר לעבן האָט זי נישט געזען אזויפיל ליכט. אפילו צו שמחת-תורה אין שול איז נישט געווען אזוי ליכטיק.

זי איז שטיין געבליבן פארן וואַגאָן מיטן פּעקעלע אין דער האַנט און געקוקט א פארווירטע פאַר זיך. וואָס דאַרף זי איצט טאָן? וווהין גיין? זי האָט מורא-געהאַט דערטרונקען צו ווערן אין דעם ים מענטשן. זי איז אזוי געשטאַנען און ווידער נישט געפילט צי עס זענען פאַרביי שעהן, צי מינוטן, ביז זי האָט דערהערט א פריידיקן אויסגעשריי:

— רחלע! שוועסטערל!

א הייסער פריידיקער שטראָם האָט א פלייץ געטאָן פון אירע אויגן, ווען זי האָט זיך דערפילט אין די אָרעמס פון איר שוועסטער רבקה.

— אז איך האָב שוין נישט געוווסט אווו דיך צו זוכן... כ'האָב געקוקט און געקוקט אויף אַלע פּאַסאַזשירן און דיך זע איך נישט! — האָט רבקה אין איר אריינגערעדט, פירנדיק זי צום ארויסגאַנג.

— מיר וועלן איינשטייגן אין טראַמוויי און צופאָרן אין שטאָט אריין, פון דאָרט וועלן מיר שוין נישט ווייט האָבן צו קיילען אהיים...

— טראַמוויי? וואָס הייסט „צופאָרן אין שטאָט אריין?" איז זי נאָך נישט אין ווארשע? — האָבן זיך געדאַנקען געקנוילט אין אסתר-רחלס מוח.

זי איז שטיין געבליבן מיט רבקהן פארן וואָקזאַל און אָט פאָרט צו עפּעס א מאָדנע באַן, א קלענערע, ווי די, מיט וועלכער זי איז אהער-געקומען און אין פערד געשפּאַנט.

— קום שנעלער, גיב אכטונג מען זאָל דיך נישט אוועקשטויסן פון מיר אין געדרענג! — האָט זי רבקה געמונטערט, איינשטייגנדיק אין דער צוגעפאָרענער קליינער באַן.

דאָס איז, הייסט עס, דער טראַמוויי?... זיי פאָרן.

א פריילעך קלינגען פון גלעקלעך, ווי ביי קי, וועלכע מען לאָזט ארוים אויף פּאַשע און עס פאָרט די באַן, פאָרט איבער באַלויכטענע גאַסן, וו עס דרייען זיך ארום אין אַלע ריכטונגען מענטשן, ווי די מוראַשקעס. א וואָגן יאָגט זיך נאָך א וואָגן, באַלעגאַלעס אין טונקל אָנגע-

טאָן, מיט גלאנציקע דאשקעס, יאָגן איבער די באן אויף זייערע פלינקע בריטשקעס — ברייטערע, העכערע, ווי אין פאָראָזאָווע, טונקל־גלאנציקע — און יאָגן אונטער די פערדלעך מיט א הילכיקן „וויאָ“!

פוסטע פלעצער אויפן וועג און צווישן זיי — הויכע, געמויערטע הייזער, ריזיקע, ווי דער קלויסטער אין פאָראָזאָווע. אין פארשידענע ערטער זענען אויפגעשטעלט הויכע רושטאָוואניעס, פון וועלכע עס זעען זיך ארויס נישט פארענדיקע ציגלנע מויערן... און קלויסטערס, ווי די העכסטע סאָסנע אין וואלד, מיט שפיצן, וואָס שטעכן ממש דעם הימל.

— באלד וועלן מיר פארבייפאָרן די בריק איבער דער ווייסל... ווייסל, דאָס איז דער טייך, וואָס טיילט אָפּ פראגע פון ווארשע. אָט פאָרן מיר באלד ארויף אויף דער בריק, — האָט איר רבקה אלץ אויפגעקלערט.

פאר אירע אויגן האָט זיך אנטפּלעקט א וווּנדער־בילד: א ברייטער וואסער־פאס האָט זיך געמיניעט פון די פייערן, וואָס האָבן זיך אין אים אָפּגעשפּיגלט און זיך געצויגן העט־העט ווייט אויף רעכטס און לינקס. און אויף יענער זייט, אויף א בארג — אומצאָליקע ריזיקע הייזער, העל־באלויכטענע.

אָט פאָרן זיי טאקע ארויף אויף דער בריק. זי זעט פאר זיך ברייטע שטאכעטן, ווי פון אייזן, וואָס דעקן צו די בריק פון ביידע זייטן. ס׳ציט זיך לאנג, לאנג. אומגלויבלעך, ווי עס קאָן זיך האלטן אזא משא איבערן וואסער און אזויפיל וואָגנס און מענטשן אויף איר. ס׳האָרץ האָט א ציטער געטאָן: צי וועט דאָס אלץ זיך נישט איינברעכן און מיט זיי צוזאמען ארייַנפאלן אין וואסער? נאָר די בריק איז דערווייל געבליבן פון הינטן, זיי פאָרן איצט בארג ארויף דורך א ברייטער גאס. א ווונדערלעכער פאלאץ, העל־באלויכטן, רוקט זיך פארביי זייערע אויגן.

— ס׳איז דער קעניגלעכער שלאָס, — רוימט איר רבקה איין אין אויער.

וווינט דאָ, הייסט עס, א קעניג? און זי האָט געמיינט, אז ס׳איז נאָר דאָ א קייזער, ערגעץ ווייט אין רוסלאנד...

פאר אירע אויגן טויכט אויף א גרויסער זייל, ציט זיך הויך, צום הימל און דאָרט אויבן, דוכט זיך, שטייט טאקע א קעניג מיט א קרייץ און שווערד אין האנט. ס׳איז שווער גוט צו באקוקן. דאָרט אויבן ווערט אלץ פינצטערער און פינצטערער...

אזא משונהדיקע באוועגונג ארום, א קלינגעריי פון גלעקלעך פון אנדערע פארבייפאָרנדיקע באנען... טראמווייען הייסט עס... א קלאפּע

ריי פון רעדער און קאָפּיטעס פון פארבייפאָרנדיקע בריטשקעס... און מענטשן, מענטשן אָן א שיעור, א טומל, א גערויש, דער שארבן שפּאלט זיך ממש.

— דאָ וועלן מיר אויסשטייגן און צוגיין צו קיילעס הויז, ס'איז שוין נישט ווייט, — האָט זי רבקה מיטגעשלעפּט צום טרעפּל פון וואגאָן.

זי איז נאָכגעגאנגען רבקהן איבער די שטיינער פון די גאסן. ווי א פארכישופטע, נישט זעלטן זיך א שטויס געטאָן איבער א שטיין, א וואקל געטאָן זיך, רבקה האָט זי לאכנדיק אונטערגעהאלטן. זי האָט עס נישט באמערקט, נישט געפילט. איינס האָט זי נאָר געדענקט: זי איז אין ווארשע.

3

ביי דער שוועסטער קיילען איז טאקע געווען שענער, בעסער און גרויסער ווי ביי די אנדערע שוועסטער און דעם ברודער. אסתר־רחל איז שוין אויסגעוועזן ביי אלע, אָנגעפרייט זיך מיט אלע, מיט די קינ־דערלעך זייערע און זי האָט גיך דערפילט, אז צו קיין גרויס עשירות האָבן זיי זיך אין ווארשע נישט ארויפגעארבעט. אלע האָבן זיי געוווינט אויף פּאוויע גאס, נאָר די עלטערע שוועסטערן מיטן ברודער האָבן גע־וווינט אין הויכע שטרענגע מויערן, וואָס זענען געשטאנען, ווי אויף עק שטאָט — ווייטער האָבן זיך שוין געצויגן ווייניק באבויטע פעלדער און דער וועג צום בית־עולם. זיי האָבן געוווינט אויפן דריטן, פערטן שטאָק, וו מען האָט באדארפט ארויפקלעטערן איבער שמוציקע הילי־צערנע טרעפּ, וו עס האָט פון אלע ווינקעלעך געוויעט מיט פייכטקייט און שימל. דאקעגן קיילע האָט געוווינט נענטער צו דזשיקע גאס, אין א שענער באלעבאטיש הויז, אין צוויי גרויסע, ליכטיקע צימערן אויפן ערשטן שטאָק.

— נו, דער שוואָגער פולמאן דאָס איז א קאָפּ־מענטש. קיילע וועט נאָך ביי אים ווערן א גבירטע! — האָבן די שוועסטער איר דערציילט מיט דרך־ארץ און אָן קנאה, פרייענדיק זיך, וואָס דער יינגערער שוועס־טער האָט אזא גליק געטראָפן.

— אז גאָט וועט העלפן און ס'וועט דיר באשערט זיין, וועסטו אויך טאָן אזא שידוך, — האָט זי געטרייסט דער ברודער יאנקל.

אסתר־רחל האָט גאָרנישט געטראכט דערפון. זי איז גליקלעך גע־זוען פאר איר שוועסטער, גליקלעך געווען, וואָס זי האָט אזוי גוט אריינ־

געטראָפן אין וואַרשע, וואָס זי וווינט אין אַזאַ פּאַלאַץ. ווי ביי קיילען לעבט מיט אַזאַ גרויס=שטעטיש לעבן.

אַוועק די ערשטע פּאָר וואָכן פון אָנפרייען זיך מיט וואַרשע. דאָס לויפן צום ברודער און צו די שוועסטער האָט געגעבן אַ סך פרייד. היינט דאָס שפּאַצירן איבער די גאַסן גופא, דאָס צוגעוויגען זיך צו דער באַוועגונג, צום טומל, צו דער מענטשן=מענגע — דאָס האָט געמאַכט פלינקער אַרבעטן איר קינדישן מוח, אויסגעלערנט זי באַמערקן און זען אומבאַקאַנטע זאַכן.

אין די שבתים פלעגט זי גיין שפּאַצירן מיט עמעצן פון דער משפּחה איבער די ווייטערע גאַסן, אין קראַשינסקיס גאָרטן, צום שלאָספּלאַץ ביז צו דער ווייסל, באַוואונדערן די קראָקעווער פאָרשטאָט און דורכן זאַקסישן גאָרטן און אייזערנעם טויער צוריקגיין צו איר פּאַוויע גאַס. זי פלעגט ווי אַ שוואָם, איינזאַפּן אַלץ נייע איינדרוקן, באַוואונדערן דעם פאַרנעם און גרויסקייט פון דער שטאָט, די פאַרשידנקייט פון מענטשן און זייער קליידונג. זי איז אַלץ דרייסטער געוואָרן אין אירע שפּאַצירן איבער דער שטאָט, שוין נישט מורא געהאַט זיך אַליין דורכצושפּאַצירן איבער אומבאַקאַנטע גאַסן, פאַרגעדענקענדיק די ריכטונג, ווו זי האָט באַדאַרפט צוריקגיין. מיט יעדער וואָך איז זי געוואָרן אַלץ מער גרויסשטעטיש. זי פלעגט זיך שוין ווייניקער חידושן מיטן געזעענעם, באַוואונדערן און נישט איבעראַשט ווערן, פאַרלירן די געוווינהייט צו מעסטן מיטן פּאַראָזאָווער מאַסשטאַב די ניי=געזעענע זאַכן.

איין אָרט פלעגט זי גאָר אַ ביסל שרעקן בעת די שפּאַצירן, אַן אָרט, וואָס איז מער פון אַלע געלעגן אויפן וועג פון אירע שפּאַצירן, די לאַנגע ציגלנע געביידעס הינטער אַ הויכער מויער אויף איר וווינגאַס — דער פּאַוויאַק. די ריזיקע תפיסה האָט ביי איר אַרויסגערופן אַ שרעק און ווידערווילן: דאָרט זיצן פאַרשפּאַרט מענטשן, וואָס זעען נישט קיין זון=שטראַל, וואָס קאָנען נישט שפּאַצירן איבער די גאַסן און אָטעמען פריי, וואָס מוזן זיך טעג און נעכט אַרומדרייען אין זייערע ענגע, שטיינערנע קאַמערלעך.

אַזוי זענען איר אומבאַמערקט פאַרבייגעלאָפן חדשים. זי האָט געהאָלפן קיילען, וועלכע איז געווען ווייט אין די הויכע חדשים, צו פירן די ווירטשאַפט, נישט געפילט די לאַסט פון אַרבעט אין שטוב און גליקלעך געווען מיט דעם לעבן אין דער גרויסער שטאָט.

דער שוואָגער פולמאַן איז די ערשטע צייט געווען צו איר זייער פריינדלעך, כאָטש עס האָט זיך געפילט אַן אָנגעצויגענע שטייפקייט

אין זיין רעדן, אין זיין קוקן. ער פלעגט איר אפילו ווידמען אביסל צייט
אויף לערנען, אויסגעלערנט זי דעם פוילישן אלף=בית, רעכענען, צובים=
לעד האָט זי אָנגעהויבן צו לייענען, נישט פארשטייענדיק כמעט די גע=
לייענטע ווערטער.

— מען מוז זיך אָפגעווינען פון די דאָרפישע מאניערן, — האָט
ער זי געלערנט. — זאָל זי אָנהייבן צו רעדן פויליש, אויסלערנען זיך
צו רעדן מיט מענטשן, ווי צו האלטן זיך אין א געזעלשאפט, אז נישט
וועט זי אין ווארשע פארזעסן ווערן ביזן גרויען צאָפּ...

דער „זאָל זי" האָט איר אביסל פארדראָסן. זי האָט געהערט, אז
אזוי רעדט מען צו דינסטן אין נגידישע הייזער און זי האָט אָנגעהויבן
צו פילן אין שוואָגערס טאָן א באציונג צו זיך, ווי צו א דינסט.

שטארק האָט איר פארדראָסן, וואָס דער שוואָגער פלעגט זיך קרו=
מען, ווען זי האָט אָנגעהויבן צו זינגען א פויעריש לידל און האָט איר
אפילו אמאָל שארף א זאָג=געטאָן:

— זאָל זי אויפהערן צו פארקלאפּן דעם קאָפּ מיט די פויערישע
לידער. דאָ איז נישט פּאָראָזאָווע... אין דער אָפּערע הערט מען עפּעס
שענערס און אז מיר וועט זיך פארגלוסטן צו הערן געזאנג, וועל איך
גיין אין דער אָפּערע...

איז זי געוואָרן אנטשוויגן און אומעטיק.

4

דער קליינער ארעלע, קיילעס בכור, האָט שוין אָנגעהויבן ארומצו=
לויפן איבערן צימער, געוואקסן א שיין, ווייל יינגעלע און אסתר=רחל
האָט אים געהאָלוביעט ווי אן אייגן ברודערל. ער איז דאָך ממש אויף
אירע אויגן געבוירן געוואָרן, אויסגעוואקסן. זי האָט זיך מיט אים גע=
ניאנטשעט, געוואשן, געווינט, געקאָרמעט, גישט באמערקנדיק ווי די
צייט איז פארבייגעלאָפן, ווי זי איז עלטער געוואָרן מיט חדשים, א יאָר,
נאָך חדשים.

אסתר=רחל האָט זיך דורך דער צייט זייער שיין אנטוויקלט, גע=
וואָרן א גרויסע, געזונטע מויד — א גאנצע פרייליין. געלעבט האָט זי
ביי קיילען. זייער גוט, געגעסן צו דער זעט און גוטע מאכלים, ווי קיינ=
מאָל אין איר לעבן ביז דאן. אויך אָנגעטאָן האָט זי קיילע צובּיסלעך:
באשיידן, אָבער גאנץ. פון אירע אלטע קליידער האָט זי געלאָזט עפּעס

איבערמאכן פאר אסתר־רחלען און ס׳האָט זייער ליימיש אויסגעזען. אסתר־רחל האָט אָבער געהאַט פאַרדרוס פון דעם שירצל מיטן טיכל אויפן קאָפּ, וואָס זי האָט געמוזט טראָגן אויפן שוואָגערס פאַרלאַנג.

— ס׳איז אַזוי היגיעגישער. אַ מיידל, וואָס גייט אַרום אַ קינד, מוז זיין אָנגעטאָן, ווי געהעריק, — פלעגט דער שוואָגער טענהן.

דעם שוואָגער איז עס זייער גוט געגאַנגען, דאָס האָט זיך געפילט אין שטוב. ער האָט שוין אַוועקגעוואָרפן דאָס לערעריי און אָנגעהויבן צו פירן גאָר וויכטיקע געשעפטן. אין שטוב צו זיי פלעגן איצט אַרויס־קומען רייך־געקליידעטע הערן און מאַכן מיטן שוואָגער פאַרשידענע חשבונות, ציילן געלט. אַרעלע האָט זיך אַרומגעדרייט אַ נייגעריקער צווישן די ביי אַריינגעקומענע מענטשן און האָט זיי, ווייזט אויס, גע־שמערט, ווייל דער שוואָגער פלעגט ווערן אומגעדולדיק און זאָגן צו קיי־לען:

— זאָל דאָס פרוילין נעמען דאָס קינד און גיין דערמיט אַביסל שפּאַצירן.

אסתר־רחל האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס קינד שטערט און עס האָט זי נישט פאַרדראָסן, וואָס מען שיקט זי אַוועק. אָבער פאַרוואָס רופט זי דער שוואָגער נישט ביים נאָמען, נאָר „פרוילין", ווי זי וואָלט געווען אַ פרעמדע אין שטוב? זי האָט אפילו געפרעגט קיילען וועגן דעם. קיילע האָט זיך אַביסל פאַרלוירן, אָנגעהויבן צו פאַרענטפערן:

— חלילה־וחס, וואָס פאַלט דיר איין, רחלע... נאָר ווי־דען? ס׳קומען פרעמדע מענטשן, וויכטיקע געשעפטן... פאַרן געשעפט פּאַסט זיך צו האָבן אַ פריילין צום קינד.

מילא, זאָל זיין אַזוי, ווייל פון די שפּאַצירן איז זי דווקא צופרידן געווען. אַרעלע איז אַ געהאָרכזאַם קינד, שטאַרק צו איר צוגעבונדן און האָט זי ליב. זי האָט נישט מיט אים קיין צרות, ווי אַנדערע מיט די קינדער אויף שפּאַציר. זי פלעגט זיך דערוויילע טרעפן מיט חברטעס, וועלכע זי האָט זיך שוין באַוויזן צו דערווערבן, שמועסן מיט זיי, זינגען אירע באַליבטע לידער און הנאה־האָבן פון דער גרויסשטעטישער באַ־וועגונג. האָט זי טאַקע געוואַרט אויף דער געלעגנהייט דער שוואָגער זאָל איר הייסן גיין מיטן קינד.

צווישן די חברטעס האָט זיך געפונען איינע — לאה, אַ שיין מיידל, כמעט אַביסל עלטער פון אסתר־רחלען. דעם מיידל איז געפעלן געוואָרן אסתר־רחלס ציכטיקע קליידונג, איר פּשטות און ס׳האָט איר אויך אימ־פּאָנירט, וואָס איר חברטע האָט אַזאַ פיינעם שוואָגער. זי אַליין האָט

געארבעט ביי פאפיראָסן, אין דער גרויסער פאבריק אויף די באָני־פראטן, אָבער געחלומט האָט זי וועגן א שיינער שטוב און א באַלעבאָ־טיש לעבן. געקומען איז זי מיט א פאָר יאָר צוריק קיין ווארשע פון א שטעטל, ווו אירע עלטערן האָבן געהאט א געוועלבל. זיי זענען גע־קומען זוכן גליק אין ווארשע און דערווייל פארלוירן די לעצטע פאָר רובל. האָט לאה געמוזט גיין ארבעטן, כדי ארויסצוהעלפן דעם טאטן אין דער פרנסה. דאָס, וואָס זי מוז ארבעטן אין פאבריק איז פאר איר געווען א גרויסע שאנד, נאָר זי האָט זיך געטרייסט:

— אלץ בעסער, ווי צו זיין א דינסט.

אסתר־רחל איז מיט איר מסכים געווען. זי האָט אויך געהאלטן, אז צו זיין א דינסט איז ערגער, ווי צו ארבעטן אין א פאבריק

לאה האָט עס אויפגענומען מיט א שמייכעלע, נישט גיבנדיק צו פארשטיין, אז אייגנטלעך האָט זי עס געמיינט אסתר־רחלען.

זיי פלעגן זיך בעיקר טרעפן אין די שבתים און שעהן־לאנג שפא־צירט, שפילנדיק זיך מיט ארעלען און שמועסנדיק סתם אין דער וועלט אריין.

בעת אזא שפאציר האָט זיי איינמאָל געטראָפן דער שוואָגער און אָפגעשטעלט:

— ווער איז דאָס מעדכען מיט וועמען זי שפאצירט?

— דאָס איז מיין חברטע לאה, זי ארבעט אין דער פאפיראָסן־פאבריק, — האָט אסתר־רחל געענטפערט, מיינענדיק צו איבערראשן דעם שוואָגער, וואָס פאר א פיינע חברטע זי האָט.

— זאָל זי זאָפאָרט גיין מיטן קינד אהיים. מיר וועלן זיך שפעטער אדורכרעדן! — האָט ער שטרענג געזאָגט, איבערלאָזנדיק זיי אָן א זיי־געזונט.

אסתר־רחלען האָט עס א ברי געטאָן. א טראָציקייט האָט אין איר אויפגעפלאמט און זי האָט דווקא לענגער ארומגעשפאצירט מיט לאהן. לאה האָט זי אפילו געפרווט אהיימצושיקן, אייגערעדנדיק:

— גיי, רחלע, אהיים, דער באַלעבאָס קאָן זיך נאָך צעבייזערן.

— וואָס פאר א באַלעבאָס?

— נו, דער שוואָגער, מיין איך...

ווען אסתר־רחל איז אהיימגעקומען האָט זי געטראָפן קיילען מיט פארוויינטע אויגן און פולמאן האָט זיך ארומגעדרייט אָן אַנגעכמורע־טער איבער דער שטוב, צופנדיק דאָס קוריץ־געשווירענע בערדל.

— פארוואָס איז זי נישט גלייך אהיימגעגאנגען? — האָט ער זי שטרענג געפרעגט.
— ווייל איך האָב נאָך געוואָלט אביסל ארומשפּאצירן, — האָט זי רואיק געענטפערט.
— איך ווינטש זיך נישט זי זאָל שפּאצירן מיט מיידלעך פון פאבּריק, אזוי לאנג ווי זי איז ביי מיר.
— מיט וואָס זענען פאבריק־מיידלעך ערגער פון אנדערע פריילינגס, אָדער... דינסטן? — האָט אסתר־רחל אביסל געהויבן דעם טאָן, דערמאָנענדיק זיך לאהס ווערטער.
פולמאן איז שטיין געבליבן, זי אָנגעקוקט, ווי ער וואָלט זי איצט צום ערשטן מאָל דערזען און אויסער זיך א פּאטש געטאָן מיט די הענט:
— אָט האָסטו דיר, אז מען האלט אן אייגענעם אין שטוב! איך האָב אָבער שטענדיק געזאָגט, אז מען דארף נעמען נאָר א פרעמדע! ס׳וואָלט גארנישט טייערער געקאָסט און ס׳וואָלט נישט געהאט אזויפיל חוצפּה!...
ער איז ארויס פון שטוב, פארקלאפּנדיק הינטער זיך די טיר.
אסתר־רחל איז א ווײַלע שטיין געבליבן געפּלעפט. איר מוח האָט וועגן עפּעס אָנגעשטרענגט געטראכט, לסוף האָט זי, שוין א באהערשטע, געוואָנדן זיך צו קיילען:
— איך גיי אוועק פון דיר!
קיילע האָט אויסגעשטארט א פּאָר אויגן, נישט פארשטייענדיק:
— דו גייסט, וואָס הייסט דו גייסט? וווהין וועסטו גיין?
— כ׳וועל גיין ארבעטן אין פאבריק, — האָט אסתר־רחל אנטשלאָסן געענטפערט.
— ווי איז מיר! א פאבריק גאָר! ס׳פעלט דיר עפּעס ביי מיר? מיינסט, אז עס פארדינט זיך אזוי לייכט א פּאָר גראָשן אין פאבריק?
— אבי נישט צו זיין א דינסט. צו גויט בין איך שוין צוגעוווינט. און פאר ארבעט האָב איך נישט קיין מורא.

5

קנוילן פינצטערניש זענען נאָך געהאָנגען איבער דער פאוויע־גאס, ווען אסתר־רחל איז דאָס ערשטע מאָל אוועק ארבעטן אין דער פּאפּיראָסן־פאבריק. ווו־נישט־ווו האָט מען שוין געעפנט די טיר פון א

שפּיין־געוועלבל — דער פאַרשלאָפענער קרעמער האָט ביי דער בלאַ־סער שיין פון א נאַפט־לעמפּל אָנגעהויבן דאָס לייזעניש ביי די, וואָס האָבן געצאָלט צו דער ארבעט: א פונט ברויט, א שטיקל הערינג, זעל־טענער — א פּאָר לויט פּוטער אויף א שטיקל פּאַפּיר.

אסתר־רחל האָט מיט גיכע טריט געשפּרייזט דורך דער דזשיקע, גענשע, פראַנציישקאַנער צו דער באָניפראַטערסקע, ווו עס האָט שטרענג ארויסגעשיינט די ציגלנע מויער פון דער פאַפּיראָסן־פאַבריק. ס'האָט זי אונטערגעטראָגן דער געדאַנק: וואָס גיכער אָנהייבן צו ארבעטן, וואָס גיכער פאַרדינען א פּאָר קאָפּיקעס, ווערן א זעלבשטענדיקער מענטש.

זי האָט זיך אויסגעמאָלן דעם טאַטנס נחת, ווען זי וועט אים אויף יום־טוב שיקן א רובל פון איר פאַרדינטן געלט. ווי גוט וועט איר שמעקן דאָס שטיקל ברויט, ווען זי וועט וויסן, אז זי האָט עס זיך פאַרדינט, געקויפט פון אייגענער ארבעט.

צענדליקער מיידלעך זענען געשטאַנען ביים אייזערנעם טויער פון דער פאַפּיראָסן־פאַבריק. ביי דער מאָגערער שיין פון דעם לאָמפּ, וואָס איז געהאָנגען איבערן ארייננגאַנג־טויער, האָט אסתר־רחל דערזען אויס־געמאַטערטע פּנימער פון פרויען, וועלכע האָבן מיט פאַרלאָשענע בליקן געקוקט אויפן טויער. די מערהייט נישט אויסגעשלאָפענע, מידע, האָבן זיך געטוליעט אין די טיכער, ווי ס'וואָלט אין דרויסן געווען א פעסטע קעלט.

אסתר־רחלען איז הייס געווען. די גיכע טריט, מיט וועלכע זי האָט געצאָלט צו דער פאַבריק, האָבן זי טאַקע דערוואַרעמט, אָבער גאָכמער — דער אומגעדולד פון וועלן שטיין ביי דער ארבעט. זי האָט מיט אומ־רואיקע בליקן געזוכט איר חברטע לאה, וועלכע האָט איר צוגעזאָגט צו געבן ארבעט אין דער פאַבריק, און א פריידיק פלעמעל האָט זיך צע־העלט אין אירע אויגן, ווען זי האָט געזען אָנקומען די חברטע. זי האָט זיך דורכגעשטופּט צו איר דורך די וואַרטנדיקע פרויען און לעבהאַפט דערציילט:

— כ'האָב זיך אזוי געצאָלט! מורא־געהאַט כ'זאָל נישט פאַרשפּע־טיקן... כ'וואָלט שוין אזוי וועלן אָנהייבן צו ארבעטן!

— האָט מורא, אז זי וועט פאַרזוימען ס'גליק! — האָט זיך אין שכנות אָנגערופן א הייזעריקע שטים, וועלכע איז באַלד באַגלייט גע־וואָרן מיט א טרוקענעם הוסט.

— זעט אויס א דאָרפישע ליאַליע, — האָט גאַליק געענטפערט א צווייטע שטים.

אסתר־רחל האָט מיט פאַרחידושטע אויגן געקוקט אויף לאהן, וועלבע האָט איר געמאַכט אַ צייכן מיט דער האַנט זי זאָל זיך נישט מאַכן הערן.

מיט פוילע טריט איז אַרויס פון וועכטער־ביידל דער וועכטער, געלאַסן אָנגעהויבן אויפצושליסן דעם ברייטן טויער, לאַנגזאַם געדרייט דעם שלאָס ביז עס האָט זיך דערהערט אַ גלאָק און אַ שטראָם פרויען האָט אַריינגעפּליוצט אויפן הויף פון דער פאַבריק.

גרופּעסווייז זענען זיך די פרויען פאַנאַנדערגעגאַנגען אין פאַרשידענע אַריינגאַנגען אין מויער. אסתר־רחל האָט זיך געהאַלטן נעבן לאהן און מיט איר צוזאַמען אַריין אין אַ גרויסער האַליע, וווּ ס'זענען געשטאַנען אויפגעשטעלט לאַנגע טישן מיט אַ סך קליינע מאַשינדלעך אויף זיי. ביי דער געדעמפּטער ליכט האָבן זיך די פרויען אַוועקגעזעצט אויף זייערע ערטער און גלייך זיך גענומען צום שטאָפּן טאַבאַק אין די גילזן.

אַ זיסלעכע איבלדיקייט האָט אַ שלאָג געטאָן אסתר־רחלען אין דער נאָז. זי האָט געהאַט דאָס געפיל, ווי זי וואָלט אַריינגעפאַלן אין אַ גרוב מיט פוילנדיקע, פייכטע בלעטער, וואָס זענען צעוואַרעמט דורך דער זון. ס'האָט זיך איר ממש דער קאָפּ פאַרדרייט.

לאה האָט זי אַ צי־געטאָן ביים האַנט און צוגעפירט צום מייסטער, וואָס איז געזעסן איבער לאַנגע פאַפּירן אין אַ ווינקל, באַלויכטן דורך אַ העל־לעמפּל אויפן שרייב־טיש .

— דאָס איז מיין חברטע האַלפערן, וועגן וועלכער איך האָב אייך דערציילט.

— גוט, גוט. זאָל זי זיך זעצן אַרבעטן נעבן דיר. ווייז איר צו און שפּעטער וועלן מיר זען, וואָס וועט אַרויסקומען, — האָט אָפּגעברומט דער מייסטער, ווי ער וואָלט געווען אומצופרידן פון ביי־צוגעקומענע אַרבעטער.

גייענדיק מיט לאהן צו איר אָרט ביים טיש האָט אסתר־רחל נישט געקאָנט אַראָפּשלינגען די פראַגע, וואָס האָט זי געמאַטערט נישט ווייניקער, ווי די דומפּיקייט פון דער לופט:

— פאַרוואָס זענען עפּעס אַלע אַזוי בייז?

— וועסט אָפּאַרבעטן אַ צייט, וועסטו פאַרשטיין. און דערווייל: טו אַזוי... — האָט לאה איר געענטפערט, ווייזנדיק ווי צו שטאָפּן דעם טאַבאַק אין די גילזן.

די חכמה פון דער אַרבעט איז נישט געווען קיין גרויסע. אסתר־רחלס פלינקע פינגער האָבן גיך געכאַפּט דעם שניט, און דער שטויס פּאַפּיראָסן נעבן איר האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן.

6

טאָג איין, טאָג אויס, האָט אסתר=רחל געאײלט באַגינען אין דער פאַבריק אריין. נאָך צוועלף שעה אָפּזיצן ביים שטאַפּן די פּאַפּיראָסן — געשלעפּט זיך א מידע צוריק אויף דער פּאַוויע, צו דער עלטערער שוועסטער רבקהן, ביי וועלכער זי האָט איצט געוווינט. ס'איז טאַקע געווען ענגער ביי רבקהן, איר קלענער זון, אלי, האָט מער אַרומגעדרעדט ווי קיילעס ארעלע, דער טיש איז געווען אן אָרעמער. רבקהס מאַן, דער שלאָסער ליכטענבערג, איז נישט געווען אזא גרויסער פאַרדינער ווי פּולמאַן. אחוץ דעם האָט מען געשמועסט, אז פון פאַרדינסט פאַלט נאָך עפּעס ביי אים אוועק אויף א כוסה. ס'איז אָבער פאָרט ביי זיי געווען היימישער, היימלעכער. מען פלעגט זיך אויסטענהן, ווי ביי די עלטערן אין פּאַראָזאָווע. די שפּראַך איז געווען א גאָענטע און דער אופן פון רעדן א פּשוטער. ביי רבקהן האָט מען אין אָוונט געקאָנט א זינג=טון א פויעריש לידל, פון וואָס אלע האָבן הנאה געהאַט און אמאָל טאַקע זיך אויך דערמאָנען דעם טאַטנס א חזניש שטיקל.

דאָס זינגען האָט אסתר=רחלען מער פון אלץ געפעלט. זי האָט אפילו ביי דער ארבעט געפּרוווט א זינג=טון איינס פון אירע לידלעך, האָבן זיך באַלד דערהערט פון אלע זייטן מאָדנע אומצופרידענע ברומערייען און איינע פון אירע נאָענטע שכנטעס ביים טיש האָט צוגעוואָרפן מיט באַדויערן:

— אי, מיידל, ווייניק שטויב שלינגסטו איין פון טאַבאַק, דאַרפסטו נאָך דאָס מויל עפענען צום זינגען?

אסתר=רחל האָט געפילט, אז יענע איז גערעכט. דער טאַבאַק=שטויב פלעגט פאַרקלעפּן דעם האלדז, פאַרלייגן די נאָז=לעכער און דעם גומען, א ביטערקייט האָט זיך איינגעגעסן אין דער צונג, די אויגן האָבן אָפט געברענט און געטרערט פון שטויב; אין דער נאָז האָט געדרייט צום ניסן. אסתר=רחל האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין פון וואַנען עס נעמען זיך די אויסגעמאַטערטע פּנימער פון פרויען, וואָס האָבן שוין א לענגערע צייט געאַרבעט אין פאַבריק, די פאַרוויטלטע אויגן און דער טרוקענער הוסט.

איצט איז אויך פאַרשטענדלעך געוואָרן לאהס זאָג דעם ערשטן טאָג, ווען זי איז אָנגעקומען צו דער ארבעט: וועסט אָפּאַרבעטן א צייט וועסטו פאַרשטיין...

דערצו האָט זי זיך נאָך איבערצייגט, אז פון די פאַרדינסטן קאָן מען קיין עושר נישט ווערן. פאַר די צוועלף שעה ארבעט, וואָס אירע פינ=

גער האָבן קיין רגע נישט גערוט, האָט זי זיך ביים מייסטער דערוואָרבן דעם אָנזען פון א גוטער ארבעטערין. אָבער יעדן פרייטיק, ווען זי פלעגט אָפּנעמען דאָס פארדינטע געלט, האָט זי געזען, אז עס וועט איר גאָר צופעלן צום נייטיקסטן, שוין אָפּגערעדט פון שיקן דעם טאטן אויף יום־טוב. און דאָס איז געווען פאר איר פון די וויכטיקסטע הוצאות, זי זאָל אפילו דארפן זיך אָפּזאָגן פון א מלבוש.

און אָנטאָן האָט מען זיך געמוזט. זי האָט געזען, ווי אירע חברטעס הונגערן ממש, כדי זיך צו קויפן א שטיקל קליידל. אירע נאָענטסטע חברטע לאה האָט איצט נאָר דערויף געארבעט און דערביי פארזיכערט אסתר־רחלען:

— וועסט נישט זיין אָנגעטאָן, קאָנסטו פארגעסן וועגן א חתן און וועסט פארוויאנעט ווערן אַט, ווי יענע.

יענע, די מערהייט ארבעטערינס אין פאבריק, זענען טאקע געווען אויסגעטרוקנטע, פאר דער צייט פארוועלקטע, פארביטערטע פרויען. אוי־בעם האָט געשיינט א פייערל אין זייערע אויגן, איז עס געווען דער אָפּשיין פון פארצערטע לונגען.

אסתר־רחל האָט, וואָס אן אמת, נישט געטראכט וועגן קיין חתן, נישט אין זינען געהאט זיך צו פוצן. ס׳איז דאָך אָבער פשוט א חרפה דורכצוגיין די גאס אין די אויסגעוואקסענע שמאטעס. כאָטש אויף אן אָרעם מענטעלע אָפּשפּאָרן. האָט זי געמוזט אוועקגעבן חדשים שווערע ארבעט, כדי דאָס דאָזיקע מענטעלע זיך איינקויפן.

זי האָט כסדר גאָכגעטראכט וועגן דעם פארוואָס זאָל עס אזוי זיין און ארויסגייענדיק אמאָל אין אָוונט פון פאבריק מיט א פאָר חברטעס, האָט זי א פרעג געטאָן לאהן:

— ווילן מיר טאקע שטענדיק מוזן אזוי שווער ארבעטן און אזוי ווייניק פארדינען?

לאה האָט איר מיט א גוטמוטיק שמייכעלע געענטפערט:

— אזוי איז שוין די וועלט באשאפן. אז גאָט וועט העלפן א מאן, א גוטן פארדינער, וועט מען אינגאנצן נישט ארבעטן און בעסער לעבן.

אין שמועס האָט זיך ארייגעמישט א צווייטע חברטע:

— פאפּיראָסן זענען א ביליק ארטיקל, מוז מען ביי זיי ווייניק פארדינען.

דאָס האָט שוין געמאכט רעדן די ערנסטע שפּרינצע:

— אויב אזוי, פארוואָס ווערט אונדזער באלעבאָס אלץ רייכער פון דעם ביליקן ארטיקל?

די צווייטע האָט גלייך אָפּגעשניטן:

— כ׳זע שוין, אז ווען דו ביסט גאָט, וואָלסטו די וועלט אַנדערש געמאַכט...

און מיט א חוזק־געלעכטערל באַלד צוגעגעבן:

— איר ווייסט, מיידלעך, איר געפעלט דאָך נישט דער קייסער!

אַלע מיידלעך האָבן זיך דערשראָקן ארומגעקוקט און שפּרינגצע איז ביים ערשטן ראָג, שווייגנדיק אוועק פון דער גרופּע.

דער אָוונט האָט אסתר־רחלען דערגענטערט צו דער ערנסטער שפּרינגצען. זי האָט געזוכט א געלעגנהייט עפּעס ארויסצוגיין מיט איר פון דער ארבעט. אָבער שפּרינגצע איז אַלץ געגאַנגען א שווייגנדיקע און זעלטן געלאָזט פאַלן א וואָרט אַלס ענטפער אויף אירע פראַגן.

7

דער גאָלדענער הארבסט האָט זיך אויסגעשפּרייט איבער ווארשע. פארגעלטע בלעטער פון די ביימער, וועלכע זענען שיטער געוואקסן אין דער געגנט פון דער ווארשעווער יידישער אָרעמקייט.

שבת נאָכמיטאָג האָט אסתר־רחל מיט שטאָלץ אָנגעמאָסטן דאָס נייע מענטעלע, וואָס זי האָט די וואָך געקויפט. איר שטאָלץ איז געווען א דאָפּלטער: געקויפט א מאַנטל פון פאַרדינטן געלט און דעם טאַטן אויף יום־טוב געשיקט א רובל.

רבקה האָט מיט הנאה באַקוקט די שלאַנקע אסתר־רחל, אויף וועלכער דאָס מאַנטל איז געלעגן ווי אויסגעגאָסן, און א זאָג־געטאָן:

— וואָלסט, רחלע, באַניים דעם מאַנטל און אוועק שפּאצירן צו קראַשינסקיס גאָרטן. אַזאַ שיינער וועטער היינט.

אסתר־רחל איז גערן איינגעגאַנגען דערויף.

די גאַס איז געווען פול מיט א שבתדיק־אויסגעפּוצטער יוגנט, וואָס האָט שפּאצירט גרופּעסווייז. זעלטן פלעגט זיך דורכשלייכן א פּאָרל דורך די גרופּעס יונגעלייט אין קיילעכדיקע שווארצע היטעלעך און געקירצטע רעקלעך, יונגעלייט אין קאַשקעטן, מיט פּראַנטיש־אויסגעבוגדענע שניפּסן. ס׳האָבן געגלאַנצט פיין־אויסגעפּוצטע שטיוול און סקריפּענדיקע שטיבלעטן. די גרופּעס פלעגן זיך אָפּט אויסציען אין א ריי, ווען עס פלעגט דורכגיין א גרופּע מיידלעך מיט לאַנגע צעפּ, אָדער הויך־פּארקעמטע פּיאָקן, און הויבע געשנורעוועטע שיך.

אסתר־רחל איז געגאַנגען פארטון אין זיך, מיטגעריסן מיט דעם

מענטשן־שטראָם, וואָס האָט דורך דזשיקע און נאָוואָליפּקי געצויגן צו קראשינסקים גאָרטן, אזוי גייענדיק באגעגנט שפּרינצען.

ביידע מיידלעך האָבן זיך הייטער באגריסט. שפּרינצע האָט באוואונדערט אסתר־רחלס נייעם מאנטל און דערביי א זיפץ געטאָן: זי וועט זיך דאָס יאָר מוזן באגיין אָן א מאנטל. די מאמע איז קראנק, ארבעט שוין נישט זייט א פּאָר חדשים. זי, שפּרינצע, איז איצט די איינציקע שפּייזערין פון דער מאמען מיט די קליינע ברידערלעך.

זיי זענען אוועק שפּאצירן מיט די נאלעווקעס צום מוראנאָוו. אויפן וועג האָבן זיי זיך צוביסלעך אָנגעהויבן צו דערציילן וועגן זייערע קינדער־יאָרן. וועגן זייערע משפּחות. אסתר־רחל איז געוווירגעוואָרן, אז שפּרינצעס טאטע איז מיט פיר יאָר צוריק, נאָכן ווארשעווער פּאָגראָם, אנטלאָפן קיין אמעריקע. ער איז געווען א מעטאל־ארבעטער, וואָס האָט גוט פארדינט. האָט ער זיך צו זייער שלימזל געמוזט געפינען פארן אייזערנעם טויער, ווען א גרופּע כוליגאנעס האָבן אָנגעהויבן צו פּאָגראָמירן. ער מיט א פּאָר חברים, אייניקע טרעגערס און באלעגאָלעס, האָבן זיך אנטקעגנגעשטעלט. דער טאטע האָט גראָד געהאלטן אן אייזערנעם שרויף־שטאנג אין האנט און דערלאנגט מיט אים איינעם פון די פּאָגראָמשטשיקעס, פּלעטנדיק אים דעם קאָפּ. ביינאכט האָט מען ארויסגעלאָזט א קלאנג, אז דער שווער־פארוואונדעטער פּאָגראָמשטשיק איז גאָר אן איבערגעטוענער זשאנדארם און אז מען זוכט ארום דעם טאטן. איז ער אינמיטן נאכט געלאָפן צו דער גרענעץ און זייט דאן איז פון אים קיין ידיעה נישטאָ. די מאמע האָט אליין געמוזט מפרנס זיין די דריי קינדער. זי האָט טאקע געארבעט אין דער זעלבער פּאפּיראָסן־פאבריק, ביז זי האָט אָנגעהויבן צו שפּייען מיט בלוט. דאן האָט זי אָנגעהויבן צוצוהאנדלען מיט בייגל, מיט זעמל, און שפּרינצע איז אוועק ארבעטן אויף איר אָרט אין דער פאבריק. איצט ליגט די מאמע אויפן קראנקנבעט און קאָן שוין קיין גראָשן נישט פארדינען.

אסתר־רחל האָט ווייניקער געהאט צו דערציילן. מיט פארבענקטקייט האָט זי דערמאָנט פּאָראָזאָווע, די חברטעס פון דאָרף, דעם עלנטן טאטן, וואָס איז איצט נאָך דער מאמעס טויט, איינער אליין אויפן שולהויף... יעדן פּרט האָט זי פארענדיקט מיט א „פּארוואָס“ און צום סוף האָט זיך באקומען, אז נישט זי דערציילט וועגן דעם, וואָס איז געווען, אָדער וואָס איז, נאָר פרעגט זיך כסדר פארוואָס עס איז אזוי.

ביי שפּרינצען האָט זיך די צונג שוין געהאט אויפגעבונדן. זי האָט אויך אסתר־רחלס פראגן אָנגעהויבן צו ענטפערן, אז דאָס נעמט זיך פון דער שלעכטער אָרדנונג, וואָס עס האָבן איינגעשטעלט די, וועלכע רע־

גירן מיט דער וועלט. זי האָט קלאָר־געמאַכט אסתר־רחלען, אַז דאָס, וואָס זיי פאַרדינען אַזוי ווייניק, איז נישט דערפאַר, ווייל פּאַפּיראָסן זע־נען אַ ביליק אַרטיקל, נאָר ווייל דער פאַבריקאַנט נוצט זיי אויס. דער־פאַר מוזן זיי זיך מאַטערן און דער פאַבריקאַנט ווערט רייכער. עס ווערן רייך סוחרים, וואָס באַשווינדלען דעם קונה און דער, וואָס מוז לעבן פון זיין אַרבעט, האָט דעריבער אַ נעבעכדיק לעבן.

שפּרינצע האָט אויך אָנגעהויבן סודותדיק דערציילן אסתר־רחלען, אַז אויף דער וועלט הערשט אַ צעטיילונג אויף פּראָלעטאַריאַט און קאַ־פּיטאַל, דאָס הייסט — אויף די וואָס אַרבעטן און די, וואָס ווערן פעט פון די פּראָכטן פון יענעמס אַרבעט. זי האָט איר דערציילט, אַז אין וואַר־שע האָט זיך אַפילו געגרינדעט אַזאַ חברה, אַ פּאַרטיי הייסט עס, וואָס האָט זיך גערופן „פּראָלעטאַריאַט“. די פּאַרטיי האָט שוין אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן „ווידערשטאַנד־קאַסעס“, כדי צו העלפן די אַרבעטער זיי זאָלן קאָנען פירן אַ קאַמף פאַר אַ בעסער לעבן: ווייניקער אַרבעטן, מער פאַר־דינען. איז אָבער די פּאַרטיי צעקלאַפּט געוואָרן דורך די צאַרישע זשאַנ־דאַרמען. די פירער זיצן אין תפיסה און עס גרייט זיך אַ פּראָצעס קעגן זיי. נאָר שפּרינצע גלייבט, אַז עס וועלן קומען נייע פירער, ס'וועט זיך אָרגאַניזירן אַ נייע פּאַרטיי, די אַרבעטער וועלן פאַרשטיין, אַז זיי מוזן גיין געאייניקט, ווי איין מחנה און דאַן... דאַן...

— וואָס דאַן? — האָט איבערגעפרעגט אסתר־רחל, וואָס איז אָנ־געצונדן געוואָרן מיט דעם פייער, וועלכער האָט געלויכטן פון שפּרינ־צעס אויגן.

— דאַן וועלן די אַרבעטער אָנהייבן אַ גרויסן קאַמף פאַר אַ בע־סער לעבן...

אַ רגע זענען ביידע חברטעס שטיל געבליבן. אסתר־רחל האָט אַ קוק געטאָן אויף שפּרינצען: פון אונטער אירע צונויפגעדריקטע ברעמען האָבן אַרויסגעלויכטן צוויי פלעמלעך...

— און זיי וועלן זיגן! — האָט שפּרינצע אַנטשלאָסן פאַרענדיקט.

III

„אָנגעלאָדן מיט אַלדעם גוטס“...

1

הויכע שניי=בערג זענען געלעגן אויף ביידע זייטן גאַס.

יינגלעך האָבן נאָך אויסגעקנאָטן גולמס פון שניי און ארומגעטאנצט ארום זיי, געוואָרפן שניי=קוילן אין פארבייגייענדיקע און גיך זיך פארבאַהאלטן — אָבער די זון האָט שוין אָנגעהויבן אדורכצורייסן זיך דורך די ווינטער=וואָלקנס און צוביסלעך פארוואנדלט דעם שניי אין קאלוזשעס בלאָטע. שווארצע ריטשקעס זענען אָפּגעפלאָסן אין די קאנאלן, אין די צענטראלע גאסן האָט מען שוין געזען טרוקענע טראָטוארן, אָבער דער וועג פון פאוויע צו דער באָניפראטערסקע איז געווען א גוטער זאמל=אָרט פאר בלאָטע צוליב די נישט=גלייכע שטיינער אויף די גאסן, צוליב די לעכער און גריבער. פאָרזיכטיק האָט אסתר=רחל געמוזט איצט אדורכמאכן דעם וועג צו דער ארבעט, כדי חלילה נישט צו באשפריצן מיט בלאָטע דעם נייעם מאנטל. ער האָט נאָך אלץ ביי איר געהייסן „דער נייער“, כאָטש זי האָט קיין אלטן נישט געהאט. אָבער ווי זי פלעגט זיך נישט היטן, פלעגט זי קומען צו דער ארבעט א פארבלאָטיקטע און אהיימקומען פארבלאָטיקט.

די ארבעט איז געגאנגען איר סדר: איין טאָג ענלעך צום צווייטן, איין פאפיראָסן=שטויס ענלעך צום צווייטן. ס'פלעגן זיך נאָך צייטנווייז בייטן די פנימער אין פאבריק. אויפן אָרט פון וואקסענע, קרענקלעכע פנימער, וואָס האָבן שוין זייערס אויסגעדינט, האָבן זיך באוויזן פרישע, יונגערע, געזונטערע. די מערהייט פון זיי איז געווען געקומענע פון קליינע שטעטלעך, נאָך מיטן אָטעם פון וואלד און פעלד אויף די באקן.

באקאנטשאפט מיט די נייע חברטעס האָט מען זעלטן געשלאָסן.

בעיקר האָט מען זיך געהאַלטן אין די אַלטע קרייזלעך, מיט די שכנטע פון איין אַרבעט=טיש.

מיט לאהן האָט אסתר=רחל נאָך אַלץ געאַרבעט אין שכנות. לאה איז געווען אָנגעצויגן צוליב אסתר=רחלס פריינדשאַפט מיט שפּרינצען, צוליב דעם אָפּטן גיין מיט איר פון דער אַרבעט און כאַפּן א שמועס אויפן וועג. אָבער ביי דער גוטמוטיקער לאהן האָט זיך די אָנגעצויגנקייט נישט פאַרוואַנדלט אין א ברוגז. האָט זי טאַקע אסתר=רחל געקאָנט פרעגן אין א געוויסן טאָג:

— לאה, וואָס ביסטו עס פּלוצלינג געקומען אזא אויסגעפּוצטע צו דער אָרבעט?

— כ'גיי היינט מיט מיין יונגנמאַן אין טעאַטער אריין.

קיין באַזונדערן איינדרוק האָט דער ענטפער אויף אסתר=רחלען נישט געמאַכט. אז לאה גייט אַרום מיט א יונגנמאַן, א שניידער=געזעלן, וועגן דעם האָט זי געוווּסט. לאה האָט איר נישט איינמאָל דערציילט, וואָס פאַר א פיינער, באַלעבאַטישער יונגערמאַן דאָס איז, אז ער אַרבעט אַלס געזעלן, כדי צו כאַפּן דעם וואַרשעווער שניט פון שניידעריי און דערנאָך עפענען אן אייגענעם וואַרשטאַט... און דאָס וואָרט טעאַטער האָט זי שוין אויך נישט איינמאָל געהערט. דער שוואָגער פּולמאַן איז מיט איר שוועסטער פון צייט=צו=צייט געגאַנגען אין טעאַטער. אסתר=רחל האָט געוווּסט, אז דאָס איז אזא הויז, מיט א סך פּלעצער, ווי א שול להבדיל, וווּ מען שטעלט פאָר פאַרשידענע זאַכן. אָבער ס'האָט זי נישט געצויגן אַהין. ערשטנס — האָט זי שוואַך פאַרשטאַנען פּויליש און זי פילט זיך געקוועלט ווען מען רעדט עפּעס און איר איז שווער צו פאַרשטיין. צווייטנס — ווי קאָן מען זיך עס פאַרגינען אויסצוגעבן 20 קאָפּיקעס מיט איין מאָל פאַר עפּעס א פּוסטן פאַרגעניגן?

2

צומאָרגנס איז לאה געקומען צו דער אַרבעט א נישט=אויסגעשלאָפענע. די מידקייט איז געווען אויסגעגאָסן אויף איר פּנים. אָבער אין די אויגן האָט געלויכטן א נישט=געוויינטלעכע הייטערקייט. זעצנדיק זיך צו דער אַרבעט ביים טיש האָט לאה אונטערגעברומט:

לאָז=זשע דיין נס, דאָ, מיט מיר אויך געשען,
לאָז מיר פאַר דורשט, דאָ, נישט=שטאַרבן, דערגיין,
אך — עס איז דאָך זייער א ביטערער טויט!...

— האָט זי אסתר־רחל פֿאַרחידושט געפֿרעגט. — פֿון וואָס ביסטו עס
— וואָס זענען דאָס פֿאַר אַ מאָדנע ווערטער אויפֿן ניכטערן מאָגן?
אזוי דורשטיק, לאה? מיט הערינג זיך אָנגעגעסן?
— נאַרעלע, דאָס איז דאָך דאָס ליד פֿון שולמית...
— שולמית? וועלכע שולמית?
— נו, פֿון טעאַטער!
— אויף יידיש?
— הער! דאָס איז דאָך גאָלדפֿאַדענס „יידיש־דייטש־טעאַטער“ אין „בוך“.

די אַרבעט האָט געשטערט ווייטער צו פֿירן דעם שמועס, אָבער אסתר־רחל האָט שוין מיט אומגעדולד געוואַרט אויפֿן איבעררייס, ווען מען זעצט זיך אין ווינקל עפּעס איבערצוכאַפּן און דאַן איז זי צוגעשטאַנען צו לאהן:

— לאהשי קרוין, אָן אַ שפּאַס, שפּילט מען טאַקע דאָרט אויף יידיש אין דעם טעאַטער?

— מען שפּילט, מען זינגט, אַלץ אויף יידיש! — האָט לאה געענטפֿערט און באַלד באַקרעפֿטיקט אירע ווערטער מיטן לידל:

אָה! דער ברונעם, אָ, דער!
און די קאַץ, אָה, די!
זאָלן זיין, ווי איך שווער,
עדות צו אונדזער שבועה...

קיין מגנן איז לאה נישט געווען און אסתר־רחל האָט באַלד דערפֿילט, אַז דער ניגון קלינגט מן־הסתם אביסל אַנדערש. אָבער נישט אין ניגון איז איר איצט געגאַנגען. זי האָט געוואָלט עפּעס הערן וועגן טעאַטער, זי האָט זיך געוואָלט שאַפֿן אַ בילד דערפֿון, וואָס דאָרט קומט פֿאָר. נאָר לאה האָט נישט געקענט דערציילן מיט אַ סדר. זי איז געשפּרונגען פֿון איין פּרט צום צווייטן, געשילדערט אַ פּאַסירונג אין מדבר, ווי אַ מיידל פֿאַלט אַריין אין אַן אויסגעטריקנטן ברונעם און אַ שיינער בחור (אוי, ווי שיין, ווי אַ מלאך!...) שלעפּט זי פֿון דאָרט אַרויס... באַלד דערציילט זי וועגן פֿאַרשיידענע חתנים, וואָס זענען זיך געקומען שדכנען צום משוגענעם מיידל און רייסט איבער די דערציילונג מיט געזאַנג:

שבת, יום־טוב און ראש חודש,
דאַוון איך מיר פֿאַר זיך,
איך האָב מיר אַליין מיין ארון־קודש.
עס בעט נישט קיינער אין אים, נאָר איך!

— פאַרשטייסט, רחלע? — האָט זי פאַרענדיקט אַן אויפגעהייטערטע, ווי זי וואָלט גאָרוואָס ווידער געזען די פאַרשטעלונג.

אסתר־רחל האָט ווייניק־וואָס פאַרשטאַנען דערפון. נאָר דערפילט האָט זי, אַז לאה דערציילט וועגן א זאַך, וואָס איז כדאי צו זען און צו הערן. זי מוז פרעגן שפּרינצען וועגן דעם. שפּרינצע ווייסט דאָך אַזויפיל און קאָן אַזוי גוט געבן צו פאַרשטיין.

נאָך דער אַרבעט האָט אסתר־רחל אָפּגעוואַרט שפּרינצען, נאָכגעגאַנגען איר צו דעם באַזוכן, וועלכע אַלע אַרבעטערינס זענען דורכגעגאַנגען ביי די וועכטער יעדן אָוונט בעתן אַרויסגיין פון פאַבריק. אסתר־רחל איז שוין געווען דערצו צוגעוווינט, ווי אַלע אַרבעטערינס. עס האָט שוין אויף איר נישט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי די ערשטע פּאָר מאָל, ווען דאָס בלוט איז איר געקומען אין פּנים אַריין פון דעם געדאַנק, אַז מען איז זי חושד אין גנבה... און פון דער באַרירונג פון מענערישע פינגער.

— דו ווייסט, וואָס דאָס איז אַזוינס טעאַטער? — האָט זי געפרעגט.

— אַוודאי ווייס איך, — האָט שפּרינצע רואיק געענטפערט. — ווען דער טאַטע איז נאָך געווען מיט אונדז, פלעגן מיר כמעט יעדע וואָך גיין אין טעאַטער.

— ווו מען האָט גערעדט און געזונגען אויף יידיש?

— אויף יידיש? יאָ, מיט א פּאָר יאָר צוריק זענען מיר געווען אויף יידישע פאַרשטעלונגען אויפן מוראַנאָוו... ס'איז שוין זייער לאַנג, איך בין נאָך כמעט א קינד געווען. מען האָט דאָרט געזונגען, געטאַנצט... כ'געדענק זייער ווייניק דערפון. עפּעס א מעשה מיט א כישופמאַכעריןן, עפּעס א שמענדריק... גיין, דאָס איז, דוכט זיך, באַזונדערע זאַכן... כ'געדענק באמת נישט גענוי... כ'געדענק נאָר, אַז אין פּוילישן טעאַטער זענען געווען שענערע זאַכן, מען האָט שענער געשפּילט, כאָטש מען האָט זעלטן געזונגען און געטאַנצט... מיין טאַטע פלעגט שטענדיק נאָך אַזא פאַרשטעלונג זיפצן: אוי, ווי דערלעבט מען שוין צו זען ביי אונדז אַזא פאַרשטעלונג, ווי אין פּוילישן טעאַטער...

— אָבער מען האָט טאַקע געשפּילט אויף יידיש? — האָט זיך אסתר־רחל פאַרטראַכט און פאַנאַנדערגעגאַנגען זיך מיט שפּרינצען, פאַרגעסנדיק איר אפילו צו זאָגן א גוטע נאַכט.

אן אומרו האָט געוואָרפן אסתּר־רחלען אויפן געלעגער: אָט יאָגט זי א שרעקלעכע כישופמאכערין, אָט לויפט זי דורך א מדבר, פאלט אריין אין אן אויסגעטרוקנטן ברונעם...

— שטיי אויף רחלע, וועסט דאָך פארשפעטיקן צו דער ארבעט! — האָט זי באַגינען אויפגעוועקט רבקהס שטים.

דעם צווייטן טאָג איז אסתּר־רחל שנעלער, ווי געווײנטלעך, געלאָפן אין פאבריק אריין און די ערשטע ווערטער, מיט וועלכע זי האָט באגעגנט שפרינצען, זענען געווען:

— וועסט גיין מיט מיר שבת אין יידישן טעאטער?

— ניין, רחלע, איך קאָן זיך נישט פארגינען אויסצוגעבן די פּאָר קאָפּיקעס. דו ווייסט דאָך, ווי קראנק מיין מאמע איז... — האָט שפרינצע טרויעריק געענטפערט.

— קאָנסט מיטגיין מיט מיר, כ'וועל שבת ווידער גיין מיט מיין יונגנמאן, — האָט זיך לאה אריינגעמישט.

אסתּר־רחל האָט איר בלויז געענטפערט מיט א דאנקבארן בליק און זיך פיבערדיק גענומען צו דער ארבעט.

3

דער גרויסער זייגער אויף דער פּאָזשארנער־קאמאנדע ביי די נאַלעווקעס און נאָוואָליפּקי האָט געוויזן ערשט 5 מינוט נאָך זעקס. אָבער אסתּר־רחל האָט נישט פארלאנגזאמט אירע טריט, געלאָפן מיטן זעלבן אימפעט, ביז זי איז דערגאנגען צום לאנגן הויף פון דלוגע 25.

דורך די צוויי יאָר אין ווארשע איז זי זעלטן דאָ געווען. אין דעם הויף איז זי נאָך קיין איינמאָל נישט אריין. איז זי שטיין געבליבן פאר די שטאכעטן פון אייזערנעם טויער, געקוקט אין הויף אריין, געקוקט ארום זיך: אפשר איז שוין לאה ערגעץ דאָ פאראן? ניין, זי זעט נישט! איז זי מיט לאנגזאמע טריט אריין אין הויף און ס'האָט זיך אנטפּלעקט פאר איר א ניי בילד: איבער א הויז, אונטער א העלן לאָמפּ, איז געהאָנגען א רוסישע שילד מיטן אויפשריפט: „טעאטער בוף“.

זי איז צו צום הויז און דערזען א גרויסן טאָוול מיט אויפשריפטן אויף רוסיש און פויליש: „טעאטער־בוף“ אונטער דער דירעקציע פון אָלגינסקאיא. יידיש־דייטש טעאטער אונטער דער פערזענלעכער אָנפירונג פון גרויסן שרייבער און דירעקטאָר א. ח. גאָלדפאדען.

„היינט ווערט געשפּילט די באליבטע היסטאָרישע אָפּערעטע „שול־

מית" אין 4 אקטן, מיט געזאנג און טענץ, מיט דער באטייליקונג פון אלע קינסטלער פון טעאטער, גרויסער כאָר און אָרקעסטער אונטער דער דירעקציאָן פון קאפעלמייסטער ווינאָוויטש"...

מער האָט אסתר־רחל נישט געלייענט, כאָטש ס'זענען ווייטער געווען אויסגערעכנט נעמען פון די ארטיסטן, וויפל נומערן מוזיק, ווען ס'הייבט זיך אָן די פאָרשטעלונג. די פרייזן פון בילעטן... זי האָט ווידער אָנגעהויבן פונדאָסניי לייענען דעם טאָוול. און אזוי אייניקע מאָל, פאַרגעסנדיק וועגן זייגער, נישט באמערקנדיק די מענטשן, וואָס זענען מאסנווייז פארבייגעגאנגען צו און פון דער קאסע. אזוי וואָלט זי נאָך אפשר לאנג געשטאנען, ווען ס'וועקט זי נישט אויף לאהם שטים:

— קום, רחלע, מיר האָבן שוין בילעטן. באקען זיך, הערמאן, דאָס איז רחלע האלפערן.

— זייער אָנגענעם, — האָט זיך דער יונגערמאן גאלאנט באגריסט.

— קומען זי, פריילין האלפערן, וועלן מיר נאָך קאָנען האָבן בעסערע פלעצער...

אין ווינקל פון גרויסן באלקאָן האָט זיך אסתר־רחל אוועקגעזעצט צוזאמען מיט אירע באגלייטער, וועלכע האָבן צווישן זיך הייטער געשמועסט. זי האָט אָבער געשוויגן און שטאר געקוקט פאר זיך. זי האָט נישט געזען, ווי דער גרויסער טעאטער־זאל האָט זיך אָנגעשטופט מיט מענטשן, נישט געפילט, אז איבער איר שטייען א סך מענטשן, ממש אָנגעשפארט אין איר.

אויפגעכאפט האָט זי זיך ביים קלאנג פון מוזיק. זי האָט א קוק געטאָן אין דער ריכטונג, פון וואנען די מוזיק האָט זיך דערטראָגן און דערזען אונטן, נעבן ריזיקן, באמאָלענעם פוירהאנג, זיצן מענטשן מיט מוזיק־אינסטרומענטן. זי האָט זיך אָנגעשטרענגט איינגעהערט אין די קלאנגען פון דער מוזיק. אָט רייסט זיך דורך א מעלאָדיע, וועלכע לאה האָט געהאט פאַרגעזונגען, און ווידער אומבאקאנטע ניגונים... אויפשטורעמדיקע קלאנגען, און מיטאמאָל — הארציק־גלעטנדיקע. ס'דוכט זיך איר, אז דאָס הערט זי דעם טאטן זינגען און מיטאמאָל — עפעס בענקענדיקס, ענלעכס צו דעם, וואָס עס פלעגן זינגען אירע חברטעס פון דאָרף.

זי האָט נישט געהאט באמערקט, ווי ס'איז פריער פינצטער געוואָרן אין גאנצן גרויסן טעאטער־זאל און מיטאמאָל האָט א שטראָם ליכט א פלייץ־געטאָן פון דעם אָרט, וו ס'איז געהאָנגען דער גרויסער פוירהאנג. זי קוקט זיך גוט איין, — דער פוירהאנג איז ערגעץ פארשוווּנדן געוואָרן און הינטער אים — אין א גרויסן, טיפן חלל, וו ס'זענען גע־

זען בערגלעך און ס'זענען געוואַקסן פאַרביקע ביימער, דרייען זיך אַרום מענטשן און ס'דערטראָגט זיך פון דאָרט אַ מעכטיק געזאַנג.

אָנגעלאָדן מיט אַלראָס גוט,
מיט שטעקנעס אין דער האַנט...

4

וואַנדערער אין מאָדנע מלבושים אָנגעטאָן, מיט גרויסע שטעקענעס, פאַרשידענע פעקלעך און קוישן, גייען דורך די בערגלעך, קומען פון פאַרשידענע זייטן און פאַרשווינדן צוביסלעך אין איין ריכטונג. אַ געדאַנק איז איר בליץ־שנעל דורכגעפלויגן: ווי אַ מעשהלע פון חומש!... נאָר באַלד האָט זי געמוזט אָנשטרענגען דאָס געהער — די מוזיק האָט אויפגעהערט צו שפּילן, פון אַלע פאַרבייגייענדיקע זענען פאַרבליבן בלויז אַן עלטערער מאַן מיט אַ מיידל... ער נעמט זי אַרום, דריקט זי צו צו זיך, רעדט... גישט אַלץ האָט אסתר־רחל געהערט און פאַרשטאַנען פון זייערע רייד. דיימלעך האָבן זיך אָבער אויסגעטיילט די ווערטער:

שולמית, מיין קינד...

דאָס איז, הייסט עס, שולמית!... די מוזיק הייבט ווידער אָן צו שפּילן. שולמית לויפט אַרום איינע אַליין, זי רעדט עפּעס, זי זינגט:

איך בעט דיך, דו גרויסער, שטאַרקער גאָט,
וואָס דו האָסט געהאָלפן דיין פאָלק אַמאָל,
ווען ער האָט אין דער וויסטע קיין טרינקען געהאט
האָסטו אים וואַסער צוגעשיקט אָן צאָל

לאָז־זשע דיין נס, דאָ, מיט מיר אויך געשען,
לאָז מיך פאַר דורשט, דאָ, נישט שטאַרבן, דערגיין...

דאָס איז דאָך דאָס זעלבע לידל, וואָס לאה האָט געהאט געזונגען, אָבער ווי אַנדערש עס קלינגט, ווי שיין. שולמיתן גלייבט מען טאַקע, אַז זי איז דורשטיק... ווײַ, זי קאָן דאָך אויסגיין צום טויט... גאָט, זי גייט אַריין אין ברונעם, זי קאָן דאָך דערטרינקען ווערן...

— אוי! — א טיפער זיפץ האָט זיך ארויסגעריסן פון אסתר־רחלס ברוסט.

לאה האָט א צופרידענע א קוק־געטון אויף איר און שטיל געפרעגט:

— נו, וואָס האָב איך דיר געזאָגט?

אסתר־רחל האָט עס נישט געהערט... אָט האָט זיך באוויזן אזא שיינער, העלדישער יונגערמאן און מיט אים א שווארצער... טאקע שווארץ, ווי קויל... ער מאכט מאָדנע העוויות, פשוט צום לאכן... נאָר זי קאָן נישט לאכן — דאָס הארץ איז איר פארקלעמט צוליב דער מורא פאר שולמית גורל...

שולמית לעבט! אָט הערט זי איר קול פון ברונעם.

ווער איז דאָרט? איך וועל אייך בענטשן!
ראטעוועט ארויס א מענטשן!
האָט רחמנות און נעמט מיך ארויס!

זיי זינגען שוין ביידע... דער יונגערמאן פארוואָרפט א שטריק אין ברונעם — שולמית קומט ארויס א לעבעדיקע! אסתר־רחל האָט לייכטער אָפּגעאָטעמט... זיי זינגען צוזאמען. זיי רעדן. זי פארשטייט נישט אלץ... אהא, ער הייסט אבשלום. זיי זינגען ווידער... גאָט, זיי האָבן זיך שוין ליב! יאָ, יאָ, זי האָט דייטלעך געהערט. שולמית זינגט:

יאָ, ווו נעמט מען די עדות
זאָלן שטיין ביי די רעדעס
אונדזער שבועה הערן,
זי זאָל נישט געבראָכן ווערן.

אָה, דער ברונעם, אָ, דער!
און די קאץ, אָה, די,
זאָלן זיין, ווי איך שווער,
עדות צו אונדזער שבועה...

פלוצלינג לאָזט זיך אראָפּ דער גרויסער פורהאנג און פון אלע זייטן הערט מען א געפּאטשעריי פון הענט, א טופען פון פוס... אסתר־רחל פארשטייט נישט, וואָס דאָ קומט פאָר און קוקט מבולבל אָן לאהן.

— פּאטש, פּאטש! ס'געפעלט דיר דען נישט? — פרעגט זי לאה.

אסתר־רחל פארשטייט גאָרנישט.

— זי פארשטייעז. פריילין האלפערן, אז עס געפעלט דאָס, וואָס

קומט פאַר אויף דער בינע, ווייזט עס דאָס פובליקום ארויס דורך פאטשן אין די הענט. דאָס הייסט בראוואָ־ביס! — האָט זיך דער יונגערמאַן באַמיט איר אויפצוקלערן.

בינע? פובליקום? בראוואָ־ביס? מאָדנע ווערטער פאַר אסתר־רחלען. זי פארשטייט זיי נישט. וואָס איז דאָס פאַר א לשון?

5

ווידער שפּילט מוזיק. דער פּוירהאַנג גייט ארויף. יונגעלייט און מיידלעך אין פארביקע העמדער, לויפן ארום, זינגען, טאַנצן. א פאַר־בלענדעניש פון קאָלירן. א גרויסע העלע זון האָט זיי אלע באַלויכטן. אָט איז אבשלום מיט זיין שווארצן דינער צינגעטאַנג... אבשלום כאַפּט א שיין מיידל. אביגיל הייסט זי. דעם כוהנס טאָכטער... גאָט מיינער! ער גייט מיט איר החתונה־האָבן! און שולמית? די שבועה?

באַלד לאָזט זיך ווידער אראָפּ דער גרויסער פּוירהאַנג. א פּאַטשע־ריי... וואָס פארא שלעכטע מענטשן! נישט שוין־זשע געפעלט זיי, אז א יונגערמאַן ברעכט אזוי לייכט דאָס וואָרט? מיידלעך פּאַטשן אויך אין די הענט! לאה פּאַטשט א צופרידענע... וואָס טוט זיך דאָ? און ווען איר יונגערמאַן פארלאָזט זי אזוי?...

נאָר אָט הייבט זיך ווידער אויף דער פּוירהאַנג — שולמית קלאָגט איבער איר ביטער מזל... ס׳צערייסט דאָס הארץ...

גרויסע טראָפּנס טרערן פליסן פון אסתר־רחלס אויפגעריסענע אויגן. לאה קוקט אויף איר לאַכנדיק, ווישט זיך אָבער אויך, נישט־ווילנדיק, א טרער...

ס׳איז ליכטיק געוואָרן אין זאַל. א לאַנגע צייט האָט זיך געצויגן די ליכטיקייט. אסתר־רחלען האָט זי אויפגערעגט. ווייטער, ווייטער זען, וואָס וועט זיין מיט די אומבאַקאַנטע מענטשן, וועלכע זענען איר אזוי נאָענט געוואָרן.

שרעקלעך איז דאָס ווייטערדיקע! ווי גיך עס לויפט איין אומגליק נאָכן צווייטן. די שיינע אביגיל האָט פארלוירן איר ביידע קינדער —

— צוויי אין איין טאָג! — קלאָגט זי אין געזאַנג...

איצט פארגיסט שוין אסתר־רחל טרערן אויף אביגילס ביטערער דאָליע, נאָך אירע צוויי אָרעמע קינדער...

ס׳לויפן בילדער נאָך בילדער. חתנים קומען שדכנען זיך צו שול־מית. זי איז, נעבעך, משוגע... מען קאָן משוגע ווערן, אזא צער...

אבשלום איילט צו איר. ער לויפט דורכן מדבר... ווי שיין עס זינגען דאָרט די פּאסטוכער:

פלאקער, פייערל, פלאקער,
קנאק אונדז פרייליער צו,
לייכט אונדז צו ביז אין דער פרי!

דער פויער רוט ביים אקער,
דער פּאסטוך ביי זיין פי,
יעדן איז ליב זיין מי!

זי וואָלט דאָס לידל געוואָלט אויסלערנען אירע חברטעס — אקסאגנע, אָלעסיען... ס'וואָלט זיי פרייליער געמאכט דאָס פּאשען די קי, דערוואַרעמט אין די קאַלטע פרימאָרגנס, ווען דער טוי פּערלט זיך אייזיק אויפן גראָז. אָבער די געדאנקען ווערן באַלד אָפּגעיאָגט דורך נייע מענטשן, נייע בילדער, נייע געזאַנגען, וואָס באַווייזן זיך דאָרט, אויף דער בינע הייסט עס... ווי אזוי האָט מען דאָס אַלץ צונויפגענומען ס'זאָל זיין אזוי שיין, אזוי רירנדיק. טאַקע דער זעלבער אברהם גאָלדפאדען? וואָס פאר א קלוגער און גוטער מענטש דאָס מוז זיין! און וואָס פאר א גליקלעכער מענטש — וויסן אזויפיל, קענען אזויפיל!

— מיר קאָנען ארויסגיין, ס'איז שוין ליידיקער געוואָרן, — האָט איר איבערגעריסן די מחשבות לאהם ניכטערע שטים.

— שוין? — האָט אסתר־רחל קלאנגלאָז געפרעגט און נאָך א רגעלע מיט גרויס אָנשטרענגונג זיך אויפגעהויבן פון אָרט.

— ווי איז עס דיר געפעלן, רחלע?

אסתר־רחל האָט אויף איר אויסגעשטעלט גרויסע, פארחידושטע אויגן, אָנגעפולטע מיט טרערן.

— פארשטייסט, הערמאַן, זי איז דאָך צום ערשטן מאָל אין טעאַטער, — האָט לאה זי פארענטפערט פאר איר יונגנמאַן.

— זעען זי, פרײלין האַלפּערן, איך האָב שוין פינף מאָל געזען שולמית און אנדערע שטיקע, איז עס פאר מיר נישט קיין נייעס. ווען זי זעען, צום ביישפיל „אחשורוש" זאָג איך אײַך, זי וואָלטן צעזעצט געוואָרן פון געלעכטער... אָבער זיי ארבעטן גוט, די אקטערן, — האָט דער יונגערמאַן צוגעגעבן מיט דעם זיכערן טאָן פון א מבין.

אסתר־רחל האָט געהאַט פארדרוס פון זיין רעדן, פון זיין ביטולדיקן טאָן: ארבעטן?...

זי האָט זיך שנעל געזעגנט מיט די באַגלייטער ביים ראָג נאַלעווקעס און פאַרקערעוועס אין דער נאַוואָליפּקי.

6

זי איז ארומגעגאַנגען ווי אויף אַן עולם־התוהו. גאַנצע שעהן פלעגט זי שטאָפּן די פּאַפּיראָסן אין ווילדן ריטם און פלוצלינג אָפּשטיין, שלאַבעריק באַוועגן מיט די פינגער.

אין די נעכט האָט זי זיך אַזוי געוואָרפן אויפן געלעגער, אַז די שוועסטער מיטן שוואָגער פלעגן אויפשפּרינגען דערשראָקענע פון שלאָף. דער שוואָגער האָט געהאַלטן אין איין טענהן, אַז דער פּרילינג לאָזט נישט אסתר־רחלען רואיק שלאָפן, אָבער רבקה איז געוואָרן ערנסט באַאומרואיקט און איינמאָל געפרעגט:

— וואָס איז דיר עפּעס, רחלע, פּילסט זיך, חלילה, נישט געזונט?

— ניין, רבקהשי, — האָט אסתר־רחל געענטפערט און גיך אַוועקגעגאַנגען, אויסמיידנדיק אַ ווייטערדיק געשפּרעך.

אסתר־רחלען האָט נישט געלאָזט רוען דאָס טעאַטער. וואָס מער זי האָט געטראַכט וועגן דער פאָרשטעלונג, אַלץ בולטער האָט זי זיך געזען צווישן די פאַרביקע געשטאַלטן אויף דער בינע, געהערט איר אייגענע שטים, וואָס רופט:

ווער איז דאָרט? איך וועל אייך בענטשן!
ראַטעוועט אַרויס אַ מענטשן...

געהערט זיך אויסוויינען אַביגילס צער איבער די צוויי קינדער, וואָס זענען פאַרלוירן־געגאַנגען אין איין טאָג. און אָט זעט זי זיך גאָר צווישן די מיידלעך, וואָס אַנטלויפן פון די בחורים בעתן פּאָלקס־יום־טוב, אָדער צווישן די עולה־רגלניקעס, וואָס גייען צום בית־המקדש.

ווען דאָ איז פּאָראָזאָווע, וואָלט זי שוין פאַר אירע חברטעס אויסגעזונגען אַלע ניגונים. ווערטער געדענקט זי טאַקע שלעכט, אָבער די מעלאָדיעס! אין מיטן דער נאַכט, ווען מען וועקט זי פון שלאָף, וואָלט זי זיי אַלע אויסגעזונגען... וואָס שטעקט עס פאַר אַ כישוף אין דעם טעאַטער?

איינמאָל האָט זי זיך אָנגענומען מיט מוט און פאַרהאַלטן שפּרינצען:

— זאָג, וואָס פאַר אַ כישוף שטעקט עס אין דעם טעאַטער?

— א כישוף? — האָט שפּרינצע פאַרוואונדערט נאָכגעפרעגט — פאַרוואָס א כישוף? ס'איז דאָ אין דעם שיינקייט און לעבן. לעבעדיקע שיינקייט האָט אַלעמאָל א גרויסן כּוח.

— כ'גיי אַרום פאַרכּישופט, זינט כ'בין געווען אין טעאַטער.

— איז א סימן, אַז דיין האַרץ איז אָפן פאַר לעבעדיקער שיינקייט, — האָט שפּרינצע פריינדלעך געענטפערט.

— ס'לאָזט מיך נישט רוען. ס'האָט מיך אינגאַנצן אויפגערודערט.

— מיין טאַטע פלעגט זאָגן, אַז טעאַטער, וואָס רודערט נישט אויף, טויג נישט. דו מוזט לאַנג נאָכטראַכטן וועגן דעם, וואָס דו האָסט געזען אויף דער בינע.

— בינע... ווייסט, שפּרינצע, — האָט פּלוצלינג אסתּר־רחל אַרויסגערעדט אין איין אָטעם, — כ'וויל אויך זיין אויף דער בינע.

— דערצו דאַרף מען האָבן באַזונדערע פעיקייטן, טאַלאַנט.

— איך האָב עס!

— פון וואַנען ווייסטו? דאָס דאַרף מען ערשט אויספּרווון.

— איך פיל עס! איך בין זיכער! איך קאָן דיר איבערזינגען אַלע מעלאָדיעס פון טעאַטער.

— נישט יעדער, וואָס קען זינגען קאָן שוין שפּילן אויף דער בינע. דאָרט דאַרף מען רעדן ס'זאָל זיין ווי אויף אַן אמת. מיטן פּנים אויסדריקן דאָס, וואָס עס קומט פאָר אין האַרצן און מיט די אויגן איבערגעבן דאָס, וואָס די ווערטער דערזאָגן נישט...

— איך וועל עס אַלץ קענען! זע... — זי האָט אַריינגעשלעפּט שפּרינצען אין ערשטן טויער, וועלכע זיי זענען פאַרבייגעגאַנגען, אַוועקגעשטעלט זיך שטראַם, דעם קאָפּ אַרויפגעריסן, צוגעדריקט די הענט צו דער ברוסט און אָנגעהויבן צו זינגען:

אָ, ווו נעמט מען די עדות,
זאָלן שטיין ביי די רעדעס,
אונדזער שבועה הערן
זי זאָל נישט געבראָכן ווערן?

— ששש! — האָט זי שפּרינצע באַרואיקט מיט א געלעכטער.

— מענטשן גייען פאַרביי, מען קאָן נאָך מיינען, אַז דו ביסט משוגע...

אסתּר־רחל האָט זיך פאַרשעמט און א באַליידיקטע אַרויסגעלאָפן פון טויער, אָבער שפּרינצע האָט זי אָנגעיאָגט און אַריינגערעדט אין איר:

— רחלע, כ'האָב דיך נישט געמיינט צו באַליידיקן. פאַרקערט, איך

מיין, אז דו האָסט טאַלאַנט... איך בין זיכער. אָבער, וואָס מישטיינס געזאָגט, בין איך פאַר א מבין...

— ווער=זשע דען, אויב נישט דו? איך טרוי דיר אזוי, כ'האָב אזוי געהאָפט אויף דיר...

— דו דאַרפסט זיך באַווייזן פאַר אמתע מבינים, פאַר מענטשן, וואָס אַרבעטן אין טעאַטער, וועלן זיי דיר זאָגן. אָבער ווי קום איך...

— ווו=זשע זאָל איך געמען די מענטשן? — האָט אסתר=רחל אַרויסגעשעפּטשעט א פאַרצווייפלטע.

— פשוט, גיין אין טעאַטער אַריין און בעטן מען זאָל דיך פאַרהערן.

א רגע איז אסתר=רחל שטיין געבליבן. זי האָט לאַנגזאַם פאַרדרייעט שפּרינצעס ווערטער, דאַן האָט זי זי אָנגעכאַפּט פאַר די הענט און ליידנשאַפטלעך אויסגערופן:

— וועסט גיין מיט מיר, האַ? שפּרינצע, טייערע, האַרציקע חברטע מיינע!

—ווען קאָן איך גיין... דו ווייסט דאָך, די גאַנצע שטוב איז אויף מיין קאָפּ...

די טרערן, וואָס האָבן פאַרגלייזט אסתר=רחלס אויגן, האָבן שפּרינצען אזוי גערירט, אז זי האָט גלייך באַשלאָסן:

— נו, גוט, כ'וועל גיין מיט דיר..

7

דעם נאָענטסטן שבת, גלייך נאָכמיטאָג, האָט אסתר=רחל אָפּגעראַמט דאָס געפעס פון טיש און אָן א וואָרט זיך אַרויסגעשלייכט פון שטוב. זי איז געלאָפן גלייך ווי מען וואָלט איר נאָכגעיאָגט, אויף דלוגע 25, וווּ זי האָט זיך אָפּגערעדט מיט שפּרינצען. מענטשן זענען אַריין און אַרויס פון טויער. א פּאָר מאָל איז אסתר=רחל צוגעלאָפן צו פאַרבייגייענדיקע פרויען, מיינענדיק, אז דאָס איז שפּרינצע. ענדלעך איז שפּרינצע געקומען. אסתר=רחל איז צו איר צוגעפאַלן מיט א קלאַפּנדיק האַרץ. שפּרינצע האָט זי אָבער איינגענומען מיט א שמייכל:

— רואיק, רחלע, אז נישט וועסטו זיך אינגאַנצן פאַרלירן.

שפּרינצע האָט לייכט געפונען דעם וועג צו דער בינע און מיט א נאַטירלעכער רואיקייט געפרעגט אויף פויליש א פאַרבייגייענדיקן בינעאַרבעטער, וווּ מען קאָן טרעפן דעם דירעקטאָר גאָלדפאַדען.

— רעכטס, אויפן ערשטן שטאָק.

אסתר־רחל איז שטיל נאָכגעגאנגען נאָך דער דרייסטער שפּרינ־צע, שארנדיק זיך ביי דער וואנט. אין די קאָרידאָרן האָט געהערשט א גרויסע באוועגונג: מענטשן זענען געלאָפן אין אלע זייטן, דורך א ברייטער טיר האָט מען געשלעפּט דעקאָראציעס אויף דער בינע ארויף, א פיבערדיקע איילעניש האָט זיך געפילט אין יעדנס באוועגונג. אין דער גרויסער באוועגונג האָט זיך דורכגעשטופּט א מענטש מיט א לאנ־גער באָרד און אין לאנגע, קאָלירטע קליידער. זיין קאָפּ איז געווען ארומגעוויקלט מיט א קאָלירטן שטריימל. אסתר־רחלען איז דער מענטש געווען עפּעס קענטלעך, זי האָט זיך נאָכאמאָל איינגעקוקט אין אים און מיט פרייד אויסגערופן אין דער שטיל צו שפּרינצען:

— זע, דאָס איז דאָך מנוח, מנוח פון שולמית!

שפּרינצע האָט זי בארויקט מיט א האנט־באוועגונג און נייגעריק אָנגעקוקט דעם מאָדנעם מענטשן. ער איז געגאנגען אין דער ריכטונג, וווּ מען האָט זיי אָנגעוויזן. פּלוצלינג האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, א רייב־געטאָן דעם שטערן, דאן א מאך געטאָן מיט דער האנט, ווי ער וואָלט זאָגן: נישט כדאי! — און ערנסט צוריקגעשפּאנט אויף דער בינע ארויף.ביידע מיידלעך האָבן אים א רגע אָנגעקוקט, נאָך די פיבערדיקע באוועגונג ארום האָט זיי נישט געלאָזט שטיין בלייבן אויף אן אָרט און א טראָג־געטאָן אין דער ריכטונג פון גאָלדפאַדענס קאבינעט.

פאר דער אָנגעוויזענער טיר האָט זיי פאַרהאלטן א ברייטפּלייצי־קער מאן אין א ליבעריע מיט גאָלדענע קנעפּ און שטרענג א פרעג גע־טאָן:

— צו וועמען, פריילינס?

— צום דירעקטאָר גאָלדפאַדען — האָט שפּרינצע רואיק געענט־פערט.

— איך דארף וויסן וועגן וואָס.

— איך וויל פאָרשטעלן דעם דירעקטאָר א נייעם טאלאנט, — האָט זיך שפּרינצע נישט פארלוירן פאר זיין שטרענגן טאָן און אויסזען.

— איין מינוט, זאָלן זיי צוווארטן, איך דארף אָנמעלדן, — האָט דער שומר חשיבותדיק געענטפערט און אריין אין צימער. באלד איז ער צוריק ארויס, ווינקנדיק געעפנט די טיר:

— ביטע!

ביידע מיידלעך זענען שטיין־געבליבן אין א פאָדער־צימער, וואָס איז געווען באהאָנגען מיט קאָלירטע אפישן, קרענץ, לענטעס, בילדער.

שפּרינצע האָט נייגעריק אַלץ באַקוקט, אסתּר־רחל איז געשטאַנען צו־געשמידט צום אָרט.

— ביטע — האָט זיך דערהערט פון צווייטן צימער און אומגע־דולדיקע מענער־שטים.

שפּרינצע האָט אַ כאַפּ־געטאָן אסתּר־רחלען ביי דער האַנט און אַריינגעשלעפּט אין צווייטן צימער. הינטער אַ שרייב־טיש איז געזעסן אַ פּעסט־געבויטער מאַן, אַ טונקל־בלאָנדער, מיט אַ קיילעכדיק פּנים, געדיכטע וואָנסעס און אַ קמיץ־בערדל. אַקעגן די אַריינגעקומענע מייד־לעך האָבן געבלישטשעט די גלעזער פון זייגע ברילן און אַ בריליאַנט אין קראַוואַט. אַ פריידיק געפיל האָט אסתּר־רחלען באַהערשט און גלייך אַנגעוואָרפן אַ פּחד: זי שטייט פאַרן גרויסן אברהם גאָלדפאַדען, דעם באַשאַפער פון גאַנצן כישוף, וואָס זי האָט געזען אויף דער בינע.

— מיט וואָס קאָן איך דינען די פרייליינס? — האָט אַן איראָניש שמייכעלע אַ שוועב־געטאָן איבער גאָלדפאַדענס ליפּן.

— מיין חברטע האָט טאַלאַנט. זי וויל זיין אויף דער בינע, — האָט שפּרינצע אייליק אַרויסגערעדט, ווי זי וואָלט זיך געשראָקן, אַז מען וועט זי באַלד פאַרטרייבן פון דאַנען.

— אַה, פון וואַנען ווייסט איר, מאַמזעל, אַז די חברטע האָט טאַ־לאַנט? — האָט דורך די ברילן־גלעזער אַ שטאָך־געטאָן שפּרינצען אַ הוזקדיקער בליק.

שפּרינצע האָט זיך נישט פאַרלוירן.

— הערט זי אויס, וועט איר זען, — האָט זי דרייסט געענטפערט.

— אָהאָ! — האָט זיך גאָלדפאַדען צעלאַכט. — נו, לאָמיר הערן.

אסתּר־רחל איז געשטאַנען אומבאַוועגלעך, די פאַרשמורעטע אויגן איינגעגראָבן אין דער ערד.

— ווי אַלט איז דאָס פרייליין? — האָט גאָלדפאַדען געפרעגט אי־בערבייגנדיק זיך איבערן טיש.

— זעכצן יאָר, — האָט שפּרינצע ווידער זיך נישט פאַרלוירן.

— און נאָך אַזוי נישט דרייסט... אויס וואַרשע?

— ניין, זי איז פון אַ קליין שטעטל, פון ליטע. אָבער זי אַרבעט שוין מער ווי צוויי יאָר אין וואַרשע...

— זאָ, זאָ, — האָט גאָלדפאַדען אונטערגעברומט אונטערן וואָנס.

— טאַלאַנטן דאַרפן מיר... יונגע מענטשן דאַרפן מיר... ביטע ציינן זי עפּוואָס.

ער האָט זיך אויפגעהויבן פון טיש און זיך אויפגעשטעלט אין זיין גאַנצער אימפּאָזאַנטער גרויס. אסתּר־רחל האָט אַ קוק־געטאָן אויף אים,

געכאַפּט זיין חוזקדיקן שמייכל און ווידער איינגעגראָבן די בליקן אין דער ערד.

— ביטע, פרייליִן, שאַדע די צייט...

אין צימער איז אַריינגעקומען אַ מיטליעריקע דאַמע מיט אַ הוט און גרויסע פעדערן אויפן קאָפּ, מיט אַ לאַנגן באָא, וואָס האָט אַראָפּ־געהאָנגען פון ביידע זייטן מאַנטל. פון די אויערינגלעך, שפּילקעס, קנעפּ האָט געלויכטן מיט פאַרשידנקאָליריקן גלאַנץ. זי האָט מיט בייזע בליקן אַ קוק־געטאָן אויף די מיידלעך, מיטן שירם אַ קלאַפּ־געטאָן אין שרייב־טיש און פאַרשנדריק געפרעגט:

— וואָס איז דאָס, אַוראַם?

גאָלדפאַדען איז געשטאַנען אַ פאַרלוירענער. אַ קינדיש שמייכעלע האָט זיך אויסגעגאָסן אויף זיין ברייט פּנים:

— אַ יונגער טאַלאַנט, פּאָלינאַ... מען ברויך אויסהערן.

— אַלץ אויף דיין קאָפּ? ווייניק אומזיסטע פרעסערס האָסטו אין טעאַטער?

— אָבער פּאָלינאַ...

דער דראָענדיקער געשטעל פון דער דאַמע האָט פאַרטריבן דאָס שמייכעלע פון גאָלדפאַדענס ליפּן און ער האָט שוין טרוקן און זאַכלעך אַ זאָג־געטאָן צו שפּרינצען:

— זאָלן די פריילינס אַראָפּגיין און פרעגן זיך אויפן קאַפּעלמייס־טער ווינאַוויטש. זאָגן זי אים, אַז דער הער גאָלדפאַדען האָט געהייסן אויסהערן דאָס פרייליִן.

8

דער קאַפּעלמייסטער ווינאָוויטש האָט זיך געפונען אין אַ צימערל אונטער דער בינע נעבן אָרקעסטער. מוזיקאַנטן זענען דאָרט געזעסן און געסטראָיעט די אינסטרומענטן, אָפּגעריסענע קלאַנגען האָבן זיך געהערט פון אַלע זייטן. פון זאַל האָט זיך געטראָגן אַ זשומען פון מענטשן, וועל־כע האָבן שוין אָנגעפילט דאָס טעאַטער צו דער נאָכמיטאָג־פאָרשטע־לונג. אַ פיבערדיקע דערוואַרטונג האָט געשוועבט אין דער אַרומיקער האַלב־טונקלקייט.

שפּרינצע האָט איבערגעגעבן דעם קאַפּעלמייסטער גאָלדפאַדענס ווערטער. ער האָט אומגעדולדיק אַ קראַץ־געטאָן די גרויע וואָנסן, אַ ברום געטאָן:

— שוין ווידער! נאָר ער זוכט טאַלאַנטן...

אסתר־רחל האָט געפּילט, אַז עפּעס אַ משא ציט זי אַראָפּ צו דער ערד. שפּרינצע האָט זי מיט די בליקן אונטערגעמונטערט און מיט די הענט פּשוט צוגעהאַלטן זי זאָל נישט פּאַלן. ווינאָוויטש האָט רחמנות געקריגן אויף דעם מיידל, וואָס איז גרייט באַלד צו חלשן, האָט ער שוין מילדער געזאָגט:

— גו, מיידל, גיט אַ זונג, לאָמיך הערן.

די מאָן־ענדערונג האָט אסתר־רחלען אביסל געשטאַרקט. זי האָט אַ קוק־געטאָן אויף שפּרינצעס דערמוטיקנדיקן שמייכל, דערזען אַ מיט־געפיל אין ווינאָוויטשעס אויגן, האָט זי זיך שוין אָנגענומען מיט כוח און געפּרעגט מיט אַ מאַטער שטים:

— וואָס זאָל איך זינגען?

— וואָס קענען זי זינגען?

— דאָרפישע לידער קען איך... חזנישע און... — די שטים האָט זיך איר אָפּגעהאַקט אין מיטן.

— קענסט דאָך עפּעס זינגען פון שולמית! — האָט איר שפּרינצע אַרויסגעהאָלפן.

— גו. זינגט, זינגט, מיידל, — האָט דער קאַפּעלמייסטער זי פריינדלעך אונטערגעטריבן אַ קלאַפּ־טוענדיק מיטן קאַמערטאָן.

אסתר־רחל האָט אָנגעהויבן דאָס ליד פון שולמית:

שבת, יום־טוב און ראש־חודש...

זי האָט אָנגעהויבן מיט מאַטע טענער, קוים אַרויסגעקוועטשטע פון דער פאַרשטיקטער קעל. ביסלעכווייז זענען די טענער געוואָרן זיכערער, פעסטער, רייַנער. זי האָט געזונגען מיט געפיל, וואָס האָט באַקומען אַן אָפּשיין אויף איר פּנים, אין אירע פאַרגלעזערטע אויגן. שפּרינצע, וואָס האָט מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל געהערט דעם אָנהייב פון געזאַנג, האָט צוביסלעך אויך באַקומען פייכטע אויגן. דער קאַפּעלמייסטער האָט זיך צוגעהערט פאַראינטערעסירט, אויפמערקזאַם זיך איינגעקוקט אין אסתר־רחלס פּנים... זי האָט געזונגען אַלץ שטאַרקער און דרייסטער, נאָר בײַם סוף, נעמענדיק אַ הויכן טאָן, האָט זיך איר שטים איינגעבראָכן. זי האָט איבערגעריסן דאָס געזאַנג. שפּרינצע האָט אַ דערשראָקענע געקוקט אויף אסתר־רחלען, אויפן קאַפּעלמייסטער, וועלכער האָט זי באַרואיקט מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל:

— ס'מאַכט נישט, מיידל, ס'טרעפט... אַ שטים דאַרף מען שולן, מען זאָל קאָנען הערשן איבער איר... ווי אַלט זענען זי?

— זעכצן יאָר, — האָט אסתר־רחל געענטפערט דורך טרערן.

— גו, זענען זי אַ שפּאַר ביסל יונגער פאַר מיין טאָכטער און

אזוי, קיין עין הרע אנטוויקלט... זי האָבן געזען ביי אונדז „שולמית"?
— האָט ער פּלוצלינג געפרעגט. — מיין טאַטער שפּילט אביגיל.
— אה! — האָט זיך ארויסגעריסן ביי אסתּר-רחלען א קלאַנג פון באַגייסטערונג.
— יאָ,יאָ, — האָט ווינאָוויטש מיט שטאָלץ באשטעטיקט, א גע-שמייכלטער אין זיין פאַטער-ליבע מיט דעם איינדרוק, וואָס זיין טאַכ-טער האָט געמאכט אויף אסתּר-רחלען...
ער האָט זיך א ווײלע פארטראכט, אונטערבאָמקענדיק א ניגון:
— נו, זעען זי, פריילין, א מגגן זענען זי, דאָס איז שוין גוט... שטאמט פון הזנים? — האָט ער מיט א ווינק א פרעג-געטאָן שפּרינ-צען.
שפּרינצע, נישט וויסנדיק וואָס צו ענטפערן, האָט א נישט-רעצי-דירטן שאָקל-געטאָן מיטן קאָפּ. ווינאָוויטש האָט דערווייל ווייטער גע-מאכט די אָפּשאצונג:
— דאָס געשטעל איז נאָך א ביסל דאָרפיש, אָבער געפיל האָבן זי... די שטים גייט דורך מוטאציאָן... נאָר אין כאַר קאָן איך זי דאָך ארייג-נעמען. כ'מיין, אז אין א פּאָר יאָר ארום קאָן פון אין ווערן אן ארטיס-טין...
דריי שארפע קלינגען האָבן זיך דערהערט, דער קאפּעלמייסטער האָט זיך א ריס-געטאָן פון אָרט.
— מען הייבט באלד אָן די פאָרשטעלונג. איך מוז שוין גיין. קומען זי, פריילין, מאָרגן צו מיר, וועלן מיר אדורכרעדן מיטן דירעקטאָר...
— און ער איז גיך ארויסגעלאָפן צום אָרקעסטער.
אסתּר-רחל איז געשטאנען אומבאוועגלעך. שפּרינצע האָט זי ארומ-גענומען מיט א ווארעמען בליק און דאן א צופּ-געטאָן ביים אָרעם.
— קום, רחלע, ס'ווערט שפּעט!
אסתּר-רחל איז איר מאשינאל נאָכגעגאנגען. אויף די טונקעלע טרעפּ האָט זיך שפּרינצע א רגע פארהאלטן, ארומגענומען אסתּר-רחלען און הארציק איר אריינגעפּליסטערט אין אויער אריין:
— האָסט מאַקע מאַלאַנט, רחלע!
ווי פארחלומט איז איר אסתּר-רחל נאָכגעגאנגען אויף די טרעפּ. ווען זיי זענען פארביי דעם קאָרידאָר ביי דער בינע, האָבן זי ערשט אויפגעוועקט די ערשטע קלאַנגען פון דעם ליד, וואָס דער כאָר האָט גע-זונגען:

אָנגעלאָדן מיט אלדעם גוט...

IV

די „כישופמאַכערין“ אויף די כישוף־ברעטער

1

אין שטוב איז געוואָרן א מהומה: אסתר־רחל האָט דערקלערט, אז זי וויל אָנקומען אין „יידיש־דייטשישן“ טעאטער. די שוועסטער באסיע און רבקה זענען אָנגעשראָקן געוואָרן דורך זייערע מענער: א יונג מיידל אין טעאטער? איר ווייסט מיט וואָס דאָס שמעקט? איין שריט — און זי קאָן זיין אויף דער גאס... דער ברודער יאנקל האָט געטענהט: דער טאטע זאָל חס־וחלילה געוויר־ווערן וועגן דעם, קאָן עס אים — די שעה זאָל נישט געשען — פארקירצן די יאָרן. זענען זיך צונויפגעקומען די שוועסטער, שוואָגערס און ברודער ביי קיילעז, וואָס האָט צוליב איר שיינער היים געשפּילט די ראָל פון ראש פון דער משפחה, צונויפגעקומען זיך אויף אן אסיפה, וואָס זאָל באשטימען, וואָס מען דארף טאָן.

אלע אויגן און אויערן זענען געווען געווענדעט צום שוואָגער פּולמאן, וואָס איז ארומגעגאנגען ערנסט איבער דער שטוב און געגלעט זיין קורץ־געשוירן בערדל. פּולמאן איז פאר זיי געווען דער גרעסטער אויטאָריטעט. סיי דערפאר, ווייל ער איז א קלוגער יונגערמאן, סיי, ווייל ער איז געבילדעט און דער עיקר, ווייל ער איז רייך. די בערזע און די באנק־געשעפטן זענען אים גוט געגאנגען, און אויף פאוויע־גאס האָט מען שוין אויף אים געקוקט, ווי אויף א מיליאָנטשיק.

פּולמאן האָט לאנג געלאָזט ווארטן אויף זיין מיינונג. ער האָט זיך שטארק געישובט מיט זיך: מען דארף קענען אזוי רעדן און ארגומענטירן, זיי זאָלן אלע זען, אז ער איז נישט קיין קליינשטעטלדיקער, אָפּגעשטאנענער פאנאטיקער. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן שטוב, פארלייגט איין האנט הינטער דער פּלייצע און וואָגיק ארויסגעזאָגט:

— יאָ, יאָ, קיין צוויי מיינונגען קאָנען נישט זיין. מען דאַרף רחלען פאַרווערן צו גיין אין טעאַטער, סיידן זי וויל אראָפּשלעפּן שאַנד אויף איר טאַטנס אַלטן קאָפּ, פּשוט: אים טרייבן אין דר׳ערד אריין.

ער האָט מיט א זאַכלעכן טאָן אָנגעהויבן צו שילדערן, וואָס פאַר אן איינדרוק אַזא ידיעה וועט מאַכן אין שטעטל, ווי רב אָשר וואלד־סוחרים משפחה און דעם רבס משפחה וועלן צאַפּן בלוט פון אָרעמען טאַטן, ווי קינדער וועלן נאָכלויפן נאָך חיים־יוחנען און שפּעטן פון אים, אז ער האָט א טאָכטער א ציגיינערין, א קאָמעדיאַנטקע, און ער האָט פאַרענדיקט:

— קיין צוויי מיינונגען קאָנען נישט זיין.

דערמיט איז זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען די משפּחה, און טאָג נאָך טאָג איז עמעצער פון זיי אַרויפגעקומען צו רבקהן אויפן פערטן שטאָק, אי־בערחזרן דאָס זעלבע אסתר־רחלען.

זי האָט נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן. זי האָט נאָר געוויינט און געשוויגן.

חדשים זענען אוועק. דאָס „יידיש־דייטשישע טעאַטער״ איז פאַר־מאַכט געוואָרן. לאַה, וואָס האָט שוין אינגיכן געזאָלט אויפהערן צו אַר־בעטן אין דער פאַבריק, ווייל זי האָט זיך געגרייט חתונה צו האָבן, האָט אין א געוויסן טאָג דערציילט אסתר־רחלען, אז דער דירעקטאָר גאָלד־פאַדען האָט זיך צעקריגט מיט דער דירעקטאָרין אָלגינסקאַיאַ און אוועק־געפאָרן פון וואַרשע. די אַקטיאָרן זענען זיך צעלאָפן אין פאַרשידענע זייטן — ס׳איז אויס טעאַטער! הערמאַן האָט עס איר אַליין געזאָגט דער־ציילט. ער ווייסט אַלץ אַזוי גענוי, איר הערמאַן!
ס׳איז אויסגערונען געוואָרן איר חלום!

איר ווייטיק האָט זי געקאָנט טיילן נאָר מיט שפּרינצען. אָבער שפּרינצע האָט געהאַט נישט קיין קלענערן ווייטיק: אויך איר מאַמע איז געשטאָרבן. זי איז איצט געבליבן די איינציקע באַשפּייזערין און דערציערין פון אירע צוויי ברידערלעך. אַזויפיל אייגענע דאגות און צרות. אין דערצו נאָך האָט זי געוויטיקט מיט אַלגעמיינע צרות:

אין ציטאַדעל האָט מען אויפגעהאָנגען פיר פירער פון „פּראָלעטאַ־ריאַט״...

שפּרינצע האָט געביילט די פויסטן און א הייליקער פייער פון שנאה האָט געברענט אין אירע אויגן.

— ס׳וועט זיי באַצאָלט ווערן! פאַרן בלוט! פאַרן פּיין! בלוטיק באַצאָלט ווערן!

שווערע חדשים האָבן זיך געצויגן און ווידער א דערשיטערנדיקער קלאַפּ: געשטאָרבן אסתר־רחלס טאַטע. איר טייערער גוטער טאַטע. זי איז איצט איבערגעבליבן א קיילעכדיקע יתומה אויף דער וועלט, אָן שום האָפענונג, אָן א זון־שטראַל אין איר לעבן. איר האַלדז האָט מער נישט ארויסגעבראַכט קיין איין טאָן פון א ניגון, קיין איין קלאַנג פון געלעכטער.

זייער שנעל האָט זיך דער דאָזיקער צושטאַנד אָפּגעשלאָגן אויף איר אויסזען. עס איז אראָפּ די רויטע פאַרב פון אירע באַקן, א בלאַסקייט האָט פאַרצויגן דאָס פּנים, דער גלאַנץ פון אירע אויגן האָט זיך אויסגעלאָשן.

רבקה, דערשראָקן פון אסתר־רחלס מרה־שחורה, האָט אַליאַרמירט די משפּחה. און ווידער זענען זיך אַלע צונויפגעקומען ביי די פּולמאַנס, כדי זיך צו פאַרטראַכטן וועגן גורל פון זייער יונגסטער שוועסטער.

פּולמאַן איז נאָכאַמאָל ערנסט ארומגעגאַנגען איבערן צימער, מיט איין האַנט פאַרלייגט הינטער דער פּלייצע און מיט דער צווייטער געגלעט זיין קורץ־געשוירן בערדל.

—יאָ, יאָ, קיין צוויי מיינונגען קאָנען נישט זיין. די ארבעט ביים מאַבאַק מוז איר שאַדן צום געזונט. אחוץ דעם: מען דאַרף זי חתונה־מאַכן. קיין צוויי מיינונגען קאָנען נישט זיין.

דאָ זענען שוין אָבער געווען פאַרשידענע מיינונגען. מילא, וועגן ארבעט, איז האַלבע צרות, כאָטש ס׳איז איצט זייער שווער צו געפינען ארבעט. ס׳דרייען זיך ארום טויזנטער מענטשן אין וואַרשע אָן ארבעט און אָן פּרנסה. פון די שטעטלעך שטראָמט כסדר א יוגנט, וועלכע ווערט איינגעשלונגען דורך די אַלץ־וואַקסנדיקע פאַבריקן און וואַרשטאַטן, וואָס וואַרפן פון זיך ארויס די שוין אויסגענוצטע ארבעטער ווי נישט־נייטיק מיסט. אָבער יאַנקל האָט א פריינד, א שירעמס־מאַכער, וועט ער פועלן יענער זאָל צונעמען צו זיך אסתר־רחלען. א פּאָר חדשים וועט זי מאַקע דאַרפן זיין אויף דער לער, דערפאַר אָבער וועט זי שפּעטער בעסער פאַרדינען, ווי אין דער פאַבריק, און נישט ארבעטן אזוי שווער, אין אזא שטויב... אָבער חתונה־מאַכן? ס׳רעדט זיך אזוי לייכט אָפּ! דורך די פּאָר יאָר פון איר זיין אין וואַרשע קומט די מויד אין ערגעץ נ״שט, האָט נישט קיין באַקאַנטע בחורים — זאָל מען דורך שדכנים זי חתונה־מאַכן? ווער וועט עס באַצאָלן? און נדן? אויסשטייער? א דירה? —

דירות זענען איצט אין ווארשע מיט געלד צוגלייך. און ווער וועט עס חתונה האָבן אָן א שטיקל דאך איבערן קאָפּ?

פולמאן האָט זיך ווידער ערנסט אוועקגעשטעלט, געטראכט, געוויגן די אַלע ארגומענטן, וואָס האָבן אים אויסגעזען צו זיין גענוג זאכלעך און געגנטפערט:

— דארף מען זי טאקע קודם־כל צונעמען פון דער ארבעט ביי די פּאפּיראָסן. אין א שירים־ווארשטאט וועט זי זיך גיכער באקענען מיט א יונגנמאן, א באלמעלאָכע, אפשר א וואיאזשאָר, אפשר א סוחרל פון דער פּראָווינץ. און אז ס'וועט קומען צו געלט, וועט מען מוזן העלפן. מיר אלע וועלן העלפן. איך וועל מיט מיין חלק זיך ניט פארשעמען... קיין צוויי מיינונגען קאָנען נישט זיין.

אסתר־רחל האָט זיך געזעגנט מיט איר חברטע שפּרינצע און אָנגעקומען אויף דער לער צו א שירעם־מאכער אויף דער דזיעלנע גאס.

2

ביי די שירעמס איז טאקע פרייליכער געווען צו ארבעטן. אמאָל האָבן די ארבעטער א זונג־געטאָן א לידל, פארשייטע און אומעטיקע פאָלקס־לידלעך, לידלעך פון יידישן טעאטער. אסתר־רחל האָט דאן פארבענקט זיך איינגעהערט אין די מעלאָדיעס און ווערטער. האָט ווער אמאָל אָנגעהויבן צו זינגען פון „שולמית", איז זי גאָר לעבעדיק געוואָרן און שטילערהייט מיטגעברומט.

זי האָט שוין פלינק באוועגט די דראָטן פון די שירעמס, ארומגעצויגן זיי מיט סחורה צו דער צופרידנהייט פון מייסטער. דאָס איז געווען א פרייליכער יונגערמאן, וואָס האָט מיט א פּאָר יאָר צוריק חתונה־געהאט, געגומען נדן און געעפנט זיך דעם ווארשטאט. ער האָט ליב געהאט א וויץ, א שפּאס און געהאלטן זיך מענטשלעך מיט זיינע געזעלן, פון וועלכע אייגער האָט מיט יאָרן צוריק מיט אים צוזאמען געארבעט ביי א מייסטער. נאָך א פּאָר חדשים לער האָט שוין אסתר־רחל אָנגעהויבן שיין צו פארדינען, א סך בעסער, ווי ביי די פּאפּיראָסן, אָנגעהויבן צו זאמלען א קאָפּיקע צו א קאָפּיקע, כדי זיך אביסל צו באקליידן.

צוביסלעך האָט זיך ווידער באוויזן די פארב אויף אירע באקן, זי איז געוואָרן א שלאנקע, שיינע, רייפע פרוי. די דאָרפישע קאנטיקייט פון

אירע באוועגונגען איז פארשוווּנדן, און ווען זי פלעגט נאָר אָנטאָן א שטיקל לייטיש מלבוש, האָט זי אפילו אויסגעזען עלעגאַנט.

רבקהן האָט געוואַקסן דאָס האַרץ קוקנדיק אויף איר און א צופרי-דענע האָט זי געזאָגט צום מאַן:

— אונדזער רחלע איז געוואָרן א קראַסאַוויצע!

— שוין ראוי לחופה...

— זי וועט נישט פאַרזעסן ווערן... — האָט רבקה זיך געמאַכט האַרץ.

אָבער אינעווייניק האָט געטיאָכעט: שוין טאַקע צייט אויף אַן אמת. ווער פון חיים-יוחננס טעכטער איז צו צוואַנציק יאָר געווען א מויד?

איין אסתּר-רחל האָט וועגן די זאַכן נישט געטראַכט. און ווען דער פרייַלעכער מייסטער האָט זי אַמאָל אין א וויץ פאַרטשעפּעט וועגן דעם, האָט זי שוין צוליב דעם נישט געקאָנט מער קוקן אויף אים. זיין יעדעס וואָרט האָט ביי איר אויסגעזען, ווי א פּעטער וויץ אויף איר חשבון. דע-ריבער, ווען מען האָט איר פאָרגעשלאָגן צו אַרבעטן אין א דערביַיאַיקן וואַרשטאַט פון לעדער-גאַלאַנטעריע — כאָטש לכתחילה פאַר א קלענערן פאַרדינסט — איז זי גלייך אַריבער אַהין.

ביי דער לעדער-גאַלאַנטעריע איז געווען נאָך פרייַלעכער ווי ביי די שירעמס. די אַרבעט איז אויך געווען אינטערעסאַנטער: אסתּר-רחל האָט געמאַכט שלייפלעך און באַפּוצונגען פון לעדער צו דאַמען-שיך, צו בייטלען. זי פלעגט אויסטראַכטן נייע פאַסאָנען פון שלייפלעך און באַפּוצונגען, געזוכט פאַרשידענע המצאות און גיך געוואָרן א שם-דבר אין דער בראַנזשע אַלס קינסטלערין אין פאַך. זי האָט שוין זייער ליי-טיש פאַרדינט און דער וואַרשטאַט האָט ביי איר געמאַכט גאָלדענע גע-שעפטן. פון אַלע עקן שטאָט פלעגן קומען בייטלמאַכער, קאַמאַשן-שטע-פּער מיט באַשטעלונגען און קויפן פאַסאָנען. דער מייסטער האָט גע-בענטשט אסתּר-רחלס גאָלדענע הענט.

צווישן די קונים, וואָס זענען געקומען אין וואַרשטאַט אַריין, האָט אסתּר-רחלס אויפמערקזאַמקייט צוגעצויגן א קאַמאַשן-שטעפּער פון וואָליע, וואָס אין וואַרשטאַט האָט מען אים גערופן „דער אַרטיסט".

— פאַרוואָס רופט מען אייך אַרטיסט? — האָט זי אויף איר שטייגער פּשוט א פרעג געטאָן.

— ווייל איך שפּיל טעאַטער! — האָט ער א זעלבסטצופרידענער געענטפערט.

— וווּ שפּילט איר?

— אין פארשידענע זאלן, מיט ליבהאָבער...
ער האָט דערזען אַ מאָדנע גלאַנץ אין אסתּר־רחלס אויגן:
— אויב עס וועט זי אינטערעסירן, וועל איך אין זאָגן ווען און ווו מיר וועלן שפּילן, פרײַלין... ווי איז אײַער נאָמען?
— רחל האלפּערן, — האָט זי געענטפערט, אראָפּלאָזנדיק די אויגן.
— און איך הייס אברהם־יצחק קאַמינסקי.

3

קאַמינסקי פּלעגט איצט אַלץ עפטער אַרײַנקומען אין ווארשטאַט. יעדעס מאָל האָט ער געהאַט עפּעס אַ וויכטיקן ענין, וואָס האָט אָלעמען אויסגעזען צו זײַן נישט גאָר וויכטיק.

די געזעלן און מיידלעך האָבן זיך איבערגעוווּנקען פּילדייטיק, זיי האָבן געוווּסט פאַרוואָס ער קומט אַזוי אָפט אַרײַן. דער מייסטער איז אָבער געווען נישט־צופרידן: ערשטנס — שטערט עס טאַקע דער אַרבעט, אַז ס'זעצט זיך אַוועק אַ מענטש צו קיבעצן סתּם אין דער ווערקשטאַט אַרײַן, ציט עס אָפּ די אויפמערקזאַמקייט פון דער אַרבעט; צווייטנס, האָט מען צווישן די מייסטערס געהאַלטן קאַמינסקין פאַר אַ געפערלעכן מענטש, וואָס דרייט זיך אַרום אין וואָליע צווישן פּוילישע אַרבעטער, חברט זיך מיט זיי און ווי מען שמועסט אויפן אויער, האָט ער אויך צו טאָן מיט טריף־פּסולע אַרבעטער־קרייזלעך, וואָס האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אין ווארשע און וואָס האָבן זייערע גרעסטע השפּעות טאַקע אויף וואָליע.

קאַמינסקי האָט זיך אָבער ווייניק איבערגענומען מיט דעם מייסטערס אומצופרידנקייט. פּלעגט אפילו דעם מייסטער פאַרטשעפּען מיט אַ ווערטל. יענער האָט נאָר אָפּגעברומט אונטער דער נאָז און נישט אַנטשלאָסן זיך אָפּן צו ענטפערן.

אַמאָל, זיצנדיק אַזוי ביז מען האָט פאַרמאַכט דעם ווארשטאַט, האָט קאַמינסקי געפרעגט די גרויסגייענדיקע אסתּר־רחל:
— קאָן איך אײַך באַגלייטן, פרײַלין האלפּערן?
— ביטע זייער. איך וווין דאָ נישט ווייט, אויף דער פּאַוויע.

אויפן וועג האָט איר קאַמינסקי דערציילט וועגן זײַנע דערפאָלגן, וועגן די ראָלן, וואָס ער שפּילט, פאַרגעזוונגען לידלעך. אסתּר־רחל האָט געשלונגען זײַן יעדעס וואָרט. געזעגנענדיק זיך בײַם טויער האָט ער זי געפרעגט:

— זי גייען עפּעס אין טעאַטער אַריין, פרײלין האַלפּערן?
— כ'בין געווען מיט פינף יאָר צוריק אויף „שולמית“.
— אַ, אין גאָלדפאַדענס טעאַטער? איך בין דאָרט געווען צענדליקער מאָל.
— כ'בין אייך מקנא! — האָט אסתּר־רחל אויסגעשעפּטשעט. פּלוצלינג איז זי אויפגעהייטערט געוואָרן: — איר ווייסט, כ'בין געווען ביי גאָלדפאַדענען פערזענלעך. כ'האָב געוואָלט אָנקומען צו אים אין כאָר אַריין.
— זי וואָלטן געקאָנט זיין אַ פיינע אַרטיסטקע, — האָט קאַמינסקי איר געמאַכט אַ קאָמפּלימענט.
— כ'וויל זיין, — האָט זי שטיל, אָבער אַנטשלאָסן געענטפערט.
— געדענקט, כ'וועל אייך האַלטן ביים וואָרט! — האָט קאַמינסקי אויסגערופן מיט אַ דראָונג.
זיי האָבן זיך ביידע צעלאַכט. קאַמינסקי איז געוואָרן ערנסט:
— אָנגעוויזן, אַז ס'וועט זיך עפּעס מאַכן, וועל איך זי האָבן אין זינען.
אסתּר־רחל האָט אים וואַרעם אַ קוק־געטאָן אין די אויגן:
— איך בין שטענדיק גרייט.
ער איז געפּלעפט געווען פון דער רואיקייט און פּשוטקייט פון אירע ענטפערס. ס'האָט אים אַביסל פאַרדראָסן זיין באַרימעריי. לעצטנס זעענען די ליבהאָבער־קרייזן אינגאַנצן טויט, נישט מען שפּילט, נישט מען גרייט צו נייע זאַכן. ווי וועט ער אויסזען אין אירע אויגן נאָך אַ צייט, אַז ער וועט נישט קאָנען קומען מיט אַ ידיעה וועגן עפּעס אַ פאָרשטעלונג, אויב זי וועט ביי אים מאָנען? האָט ער שנעל אויסגעקערעוועט דעם שמועס אין אַ ריכטונג, וווּ ער האָט געקאָנט זיין דער באַלעבאָס פון זיין וואָרט:
— איר גייט אָפט אין פּוילישן טעאַטער?
— כ'בין נאָך קיינמאָל נישט געווען. כ'פאַרשטיי שלעכט פּויליש.
— אַן עוולה, אַ גרויסע עוולה. זען אַ סך טעאַטער דאָס איז אַ לערע פאַר מענטשן, וואָס ווילן ווערן אַקטיאָרן. דערצו נאָך דאָס פּוילישע טעאַטער. ווייסן זי וואָס פאַר אַ קינסטלער ס'זענען דאָרט פאַראַן? — האָט ער זיך אָנגעצונדן. — וועלט־קינסטלער זאָג איך איך!...
— ס'איז מיר אומבאַקוועם צו גיין, נישט קענענדיק די שפּראַך.
—איך וועל אין גערן פירן אין פּוילישן טעאַטער. איך ווער נישט מיד צו זען פינף מאָל דאָס זעלבע שטיק. און וואָס זי וועלן נישט פאַרשטיין, וועל איך אין אויסטייטשן.

— כ'וועל אייך זיין זייער דאנקבאר, — האָט אסתר־רחל זיך פאַר־שעמט.

צומאָרגנס איז קאַמינסקי ווידער געקומען אין ווארשטאט אריין:

— נו, פריילין האלפערן, זי האָבן נישט קיין חרטה? כ'מיין, זי ווילן נאָך גיין אין פוילישן טעאַטער?

פלעמלעך האָבן זיך אָנגעצונדן אין אירע אויגן:

— ווען?

— שבת אין אָוונט. איך וועל צוגרייטן בילעטן.

4

אויפן טעאטער־פּלאַץ האָט געהערשט א יום־טובדיקע באוועגונג. צום הויפּט־אריינגאנג פון טעאטער זענען צוגעפאָרן רייכע קאַטשן. עלע־גאַנטע דאמען און הערן האָבן מיט חשיבות דורכגעשפּאנט דעם פּאראד־איינגאנג. היינט איז געשפּילט געוואָרן שעקספּירס קאָמעדיע „ווי געפעלט עס אייך".

אסתר־רחל מיט קאַמינסקין זענען אריינגעגאנגען דורך א זייטן־טיר און פארנומען פּלעצער אויפן צווייטן שטאָק.

דאָס טעאטער איז געווען אַן אן ערך גרעסער און רייכער, ווי דער „בוף". די פיר שטאָק האָבן אים געמאכט מאָנומענטאַל. די רייכע די־וואנעס, די ריזיקע, קרישטאָלענע זשיראנדאָלן און לאָמפּן האָבן אים צוגעגעבן דעם פייערלעכן אויסזען פון א געבעט־הויז.

אויך די שטימונג אין דעם טעאטער איז געווען אַן אנדערע, ווי אין „בוף". דאָרט, ביי דער פאָרשטעלונג פון „שולמית" האָט א ווארעמ־קייט געשטראָמט פון יעדן ווינקל און דאָ בלאָזט עס מיט קעלט. איינ־קוקנדיק זיך אין דעם עולם, וואָס האָט צובּיסלעך אָנגעפילט דעם פּאר־טער און די לאָזשעס און גאנץ שיטערלעך באזעצט די שטאָקן, האָט אסתר־רחל באמערקט די שטייפקייט פון די מענטשן, די אָנגעצויגנ־קייט, מיט וועלכער זיי האָבן זיך באגריסט, באוועגט, גערעדט. ס'איז איר קלאָר געוואָרן דער חילוק: דאָרט זענען געווען פּאָלקס־מענטשן, וואָס זענען זיך געקומען אָנזאפּן מיט שיינקייט; דאָ זענען די פון די הויכע פענצטער, וואָס קומען פארטרייבן זייער לאנגווייל, אָדער זיך באווייזן צווישן מענטשן.

דאָס האָט זיך אויך ארויסגעוויזן אין דעם אופן, ווי אזוי דער עולם האָט אויפגענומען די געשעענישן אויף דער בינע: געצווימטע גע־

לעבטערס, האנטי־פּאטשערייען, ווי דורך הענטשקעס. און ס'איז דאָך אזוי שיין געווען, אזויפיל צו זען און צו הערן!

אסתר־רחל האָט אפילו נישט פארשטאַנען צו וואָס דאַרף מען די לעבעדיקע שעפּסן און דעם פּרעכטיקן הירש אויף דער בינע, זי האָט נישט געזען קיין זין אין דער איבערגעטריבענער רייכקייט פון דער אויסשטאַטונג — אָבער ווי שיין עס שפּילט ראַזאַלין! זי האָט מיט א פארכאַפּטן אָטעם נאָכגעפאָלגט איר יעדע באַוועגונג.

— די, — דאָס איז אלעקסאנדרא לידע, — האָט שטיל ארייַנגע־שעפּטשעט קאמינסקי אין איר אויער. — א גרויסע קינסטלערין....

יאָ, דאָס האָט אסתר־רחל געפילט. און דער איידעלער פירשט?

— דאָס איז אנאסטאזי טראַפּשאָ...

אסתר־רחל אנטציקט זיך מיטן שיינעם רעדן פון לייַדנדיקן יאקוב. זיינע ווערטער קלינגען ווי מוזיק.

— דאָס איז דער רעזשיסער באָלעסלאַוו לאַדנאָווסקי — רוימט איר איין קאמינסקי.

— און דער ליץ איז א באַגאַבטער יונגער אקטיאָר מיעטשיסלאַוו פרענקעל.

אליץ איז אזוי שיין, אזוי הארמאָניש, כאָטש זי פארשטייט נישט במעט די ווערטער.

בעתן איבעררייס האָט איר קאמינסקי דערציילט, וואָס עס איז פאָרגעקומען אין משך פון אקט, הגם אויך אים איז נאָך נישט אלץ קלאָר געווען.

אין די ווייטערדיקע איבעררייסן האָט קאמינסקי נאָכמער ארויס־געוויזן באַהאַוונטקייט. ער האָט געקויפט א פּראָגראַם און לויטן פּראָ־גראַם אָנגעהויבן אויסצורעכענען די אקטיאָרן, באַשרייבן זיי:

— זעען זי, דער פּראזשמאָווסקי, וואָס שפּילט אָרלאַנדאָ, איז דער עלעגאנטסטער ליבהאבער אויף דער פּוילישער בינע.

— מעגלעך... ער איז זייער א שיינער מאַן... ער האָט אָבער ליב אזוי קאַלט... ס'איז נישט די ליבע פון אבשלומען.

אנטציקט פון דער שיינקייט איז אסתר־רחל ארויס פון טעאַטער. אָבער זי האָט נישט געטראָגן אין זיך די אויפרודערונג און דאָס פייער, מיט וועלכן זי איז ארויס פון דער ערשטער „שולמית"־פאָרשטעלונג.

זייט דאַן האָט זי אָנגעהויבן אָפטער צו גיין מיט קאמינסקין אין פּוילישע טעאַטערס: אין „ראָזמאַיטאָשטשי", אין „לעטני". פון הערן מער די פּוילישע שפּראַך און פון קאמינסקיס איבערזעצונגען האָט זי צוביסלעך אָנגעהויבן אליין צו פארשטיין, וואָס עס קומט פאָר אויף דער

בינע, אליין אָפּשאצן אקטיאָרן. זי האָט שוין אָנגעהויבן צו זאָגן מיינונ־גען, וואָס עס געפעלט איר און וואָס נישט. נישט איינמאָל האָט זיך אנטוויקלט א הייסער וויכוח צווישן איר און קאמינסקין.

— ווי געפעלט אין באַלעסלאוו לעשטשינסקי? דוכט זיך, אז ער האָט זיך היינט אביסל צופיל אָנגעשטרענגט.

— ער האָט געשפּילט מיט... מיט בלוט, — האָט פּלוצלינג אסתר־רחל געגעבן א באצייכענונג, וואָס האָט איבערראשט קאמינסקין.

— פּראזשמאָווסקי איז היינט געווען זייער פיין, אמת?

— ער האָט גערעדט צו געפעלן דעם עולם און נישט צו מאַכן גלייבן דעם עולם, — האָט זי געענטפערט.

— יאָ, ער האָט א שוואכקייט צו דעקלאמירן.

— דעקלאמירן? — האָט זיך אסתר־רחל פארטראכט. — איך האָב היינט דאָס דעקלאמירן.

5

פארשטיינערט איז אסתר־רחל געשטאנען און געהערט די נייעס, מיט וועלכער קאמינסקי איז אין א געוויסן אָוונט געקומען צו איר:

א גרופּע ליבהאָבער טרעט צו צו רעפּעטירן אברהם גאָלדפאדענס „קאָלדוניא". דער שול־דירעקטאָר וויספּעלד מיט זיין שוואָגער, דעם באַ־קאנטן ארטיסט דוד שווארצבארד, האָבן זיך פאראינטערעסירט מיט די ליבהאבער. צו דעם ענין איז צוגעצויגן געוואָרן א דייטש־פּוילישער אר־טיסט, וואָס האָט שוין געשפּילט מיט די גרעסטע אקטיאָרן פון דער וועלט, יוליוס אָסקאר. ער איז גרייט מיט זיי אויפצופירן די פאָרשטע־לונג. אויב עס וועט געלונגען דורכצוקומען מיט דער דירעקטאָרין פון „עלדאָראדאָ", דעם אמאָליקן „בוף־טעאטער" אויף דלוגע 25, — זי הייסט אָלגינסקאיא — וועט עס ווערן אן אמתדיק טעאטער. אייניקע פון די ליבהאבער זענען שוין, קאָן מען זאָגן, אלטע טעאטער־מעיטשן: בעניע אבעלמאן איז א גוטער זינגער, ממש פאר אן אָפּערע; יאנקל לי־בערט, דער מיט וועלכן קאמינסקי האָט באקענט אסתר־רחלען אויף א פאָרשטעלונג אין פּוילישן טעאטער, ווען זיי זענען געווען אויף פרעדראָס „נקמה" — האָט שוין נישט איין מאָל געשפּילט און איז א שטענדיקער גאסט אין פּוילישן טעאטער; טיטעלמאן איז א פארטיקער אקטיאָר; שייעלע ראַטשיין טרעט ארויס זייט יאָרן מיט פארשידענע גרופּעס; ארעלע בערמאן האָט נאָך געזונגען אין כאָר ביי גאָלדפאדענען און ער איז א ברודער פון דעם באקאנטן קאָמיקער הערמאן בערמאן — מיט

איין וואָרט: ס'איז א פּאַרטיקע טרופּע, מיט וועלכער מען קאָן גיין צום טיש. די צווייטע וואָך הייבן זיך שוין אָן די פּראָבן און ער איז זיכער. אז ווי נאָר מען וועט באַקומען דאָס „עלדאָראַדאָ"־טעאַטער, וועט די פאָרשטעלונג זיין פּאַרטיק.

אסתר־רחל האָט אויסגעהערט קאַמינסקיס רייד, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף איר ווי האָגל, אויפגענומען זיין התלהבות און אימפּעט, לסוף געענטפערט מיט א בלאָס שמייכעלע:

— זאָל אייך זיין מיט גליק.

קאַמינסקי האָט לכתחילה נישט פאַרשטאַנען, וואָס זי מיינט, אויסגעשטעלט אויף איר זיינע קיילעכדיקע אויגן און פּלוצלינג אויסגעשאָסן מיט א האַרציק געלעכטער:

— כאַ, כאַ, כאַ! דעם טשוואָק האָב איך גאָר פאַרגעסן! עס פעלט דאָך אונדז א פּרימאַדאָננע צו דער פאָרשטעלונג... מיר האָבן געטראַכט וועגן בעטי ווינאָוויטש, וואָס האָט געשפּילט אביגיל ביי גאָלדפאַדענען אין „שולמית"... נו, דעם קאַפּעלמייסטערס טאָכטער... ווייזט זיך אַרויס, אז זי האָט חתונה־געהאַט און איז איצט אויף דער צייט... האָב איך געזאָגט, אז זי קאָנען זיין א גוטע „מירעלע" און הער אָסקאַר האָט באַפוילן, זי זאָלן קומען אויף פּראָבע.

הענט און פיס האָבן אָפּגענומען ביי אסתר־רחלען. א הייסע כוואַליע האָט א זעץ־געטאָן אין קאָפּ. ס'האָט איר אָנגעהויבן צו שווינדלען פאַר די אויגן.

קאַמינסקי האָט זיך דערשראָקן נישט אויף קאַטאָוועס:

— וואָס איז אין פריילין האַלפּערן? אפשר אביסל וואַסער?

אסתר־רחל האָט זיך אָנגעשפּאַרט אין א מויער, שווער געאָטעמט.

— ס'איז גאָרנישט, ס'וועט באַלד פאַרביי... ס'האָט מיר א שווינדל געטאָן אין קאָפּ.

ווען זי איז אביסל צו זיך געקומען, האָט זי רואיק געגעבן צו פאַרשטיין קאַמינסקין איר שרעק:

— כ'בין נאָך קיינמאָל נישט געשטאַנען אויף דער בינע. כ'ווייס נישט, צי כ'וועל זיין בכוח עפּעס צו באַווייזן... און דאָ, מיטאַמאָל, אזא פאַראַנטוואָרטלעכע ראָל... אין אן אמתער טעאַטער־פאָרשטעלונג...

קאַמינסקי האָט זיך אויסגעלאַכט דערפון:

— יעדע זאַך מוז זיין צום ערשטן מאָל אין לעבן! יעדער פון אונדז מוז איינמאָל דורכגיין דאָס פייער. אז נישט וואָלטן דאָך קיין אַקטיאָרן נישט געווען און ס'וואָלט קיין טעאַטער נישט געווען.

— איך האָב שרעקלעך מורא!

— דאָס איז גוט. מורא איז זייער א גוטע זאך, זי באווייזט אז ערנסטע באציונג.

ער האָט מיט היץ איר אָנגעהויבן געבן צו פארשטיין, אז די מורא קומט אמאָל צו אקטיאָרן מיט א גרויסן נאָמען און יאָרנלאַנגער פּראַקטיק. מען מוז אָבער זען זי צו באהערשן, דאן קאָן מען ערשט בעסער שפּילן. ער האָט איר דערציילט וועגן פאלן, ווען ביי בארימטע ארטיסטן ווערן די קישקעס איבערגעדרייט פאר שרעק איידער זיי גייען ארויס אויף דער בינע... אפשר דערפאר טאקע האָבן זיי שפּעטער געקאָנט זיין גרויס אין זייערע ראָלן... ער האָט איר פארזיכערט, אז אָסקאר וועט איר אלץ ווייזן, וואָס זי דארף טאָן. ער האָט געשפּילט מיטן וועלט-בארימטן בארנייַ, מיט די גרעסטע פּוילישע ארטיסטן און ער קאָן פון טויטע מאכן ארטיסטן... אויסער דעם האָט ער אליין, קאַמינסקי, די זיכערקייט, אז זי האָט א גרויסן טאלאנט. ער זעט פון איר פּנים, אירע אויגן, ער הערט עס אין איר שטים. ער האָט קיין איין סעקונדע נישט געצווייפלט, אז זי וועט זיך מיט ביידע הענט אָנכאַפּן אין דעם פאָרשלאַג... אזא געלעגנהייט טרעפט זיך אייגמאָל אין לעבן! דאָס קאָן זי מיטאמאָל מאכן בארימט, מאכן פאר א גרויסער ארטיסטקע!

קאַמינסקי האָט זיך אלץ מער אָנגעצונדן רעדנדיק. די רייד זיינע, דאָס פייער, האָבן אסתר-רחלען אריינגעגעבן זיכערקייט און גלויבן. זי האָט צוביסלעך אָנגעהויבן צו שמייכלען... ווען קאַמינסקי האָט נאָך זיין לאנגן מאָנאָלאָג אָפּגעווישט דעם שווייס פון שטערן, האָט זי שוין פּיל-שטענדיק רויק געענטפערט:

— גוט, פּאַניע קאַמינסקי, כ׳וועל גיין אויף דער פּראָבע... כ׳וועל פּרובירן...

6

אין זאל פון ווייספעלדס פּריוואט-שול אויף דער וואָלינסקי גאס האָט געברויזט, ווי אין א בינשטאָק. יונגעלייט אין בלויזע קעפּ, מיט ווילעריש-ארויפגעדרייטע וואָנסעלעך און יונגעלייט אין קיילעכדיקע שווארצע היטעלעך האָבן זיך ארומגעדרייט איבערן זאל און אויפן קול געערדט צווישן זיך. פרויען האָט מען צווישן זיי נישט געזען — זיי זענען געזעסן אין א ווינקל און פון צייט-צו-צייט שטיל געכאַפּט א שמועס צווישן זיך. געווען זענען עס א פּאָר יונגע מיידלעך מיט לאנגע צעפּ. זיי האָבן זיך געפילט געקוועלט און ווען עמעצער פון די יונגעלייט

איז נאָענט פאַרבייגעגאַנגען, האָבן זיי פאַרשעמט אַראָפּגעלאָזט די אויגן.

דער ראש=המדברים איז געווען דער יונגער גוסטאַוו שוואַרצבאַרד, פאַר וועלכן אַלע האָבן דרך=ארץ געהאַט: זיין טאַטע האָט זיך גערעכנט פאַרן עלטסטן יידישן אַקטיאָר אין וואַרשע, ער האָט א סך יאָרן נאָך פאַר גאָלדפאַדענען געשפּילט אין יידישן טעאַטער ביי בעללאַה.

גוסטאַוו האָט די יונגעלייט געגעבן צו פאַרשטיין, וואָס פאַר א גליק עס דערוואַרטן זיי, אויב עס וועט איצט געלונגען צו אָרגאַניזירן א שטענדיק יידיש=דייטש טעאַטער. זיי קאָנען אויסוואַקסן פאַר גרויסע קינסטלער אונטער דער אָנפירונג פון אזא געניטן אַרטיסט, ווי זיין פאָטער, און מיט דער הילף פון אזא רעזשיסער, ווי יוליוס אָסקאַר. ס'וועט זיך פאַר זיי עפענען א וועלט פון דערפאָלג, רום, רייזעס, אַפּלאָדיסמענטן און ליבעס.

אין דער גרופּע האָט זיך צום שטאַרקסטן געקאָכט דער באַוועגלעכער שייעלע ראָטשיין, שייעלע לאַנגעטנמאַכער, ווי מען האָט אים גערופן לויט זיין פּראָפעסיע. ער האָט שוין געהאַט פאַרזוכט דעם טעם פון רייזעס און פון צוריקקומען צופוס אַהיים. ער האָט אַביסל געלאָשן דאָס פייער פון יונגן גוסטאַוו און — פאַרבייגייענדיק די מיידלעך — כסדר זיי צוגעוואָרפן פאַרטשעפּנדיקע בליקן, וואָס האָבן אַרויסגערופן ביי זיי א געשטיקט געלעכטער.

דער ערנסטער יאַנקל ליבערט איז געזעסן אין א זייט און אָפּט א וואָרף=געטאָן מיט זיין געדיכטער טשופּרינע, ווי ער וואָלט וועלן דערמיט באַווייזן, אז אים נעמען שוין נישט די מעשהלעך פאַר קליינע קינדער, ער וואַרט אויף עפּעס ממשותדיקס.

ווען אסתר=רחל איז מיט קאַמינסקין אַריינגעקומען אין זאַל איז געווען דער הויך=פּונקט פון געקאָך צווישן דער יוגנט. קאַמינסקי איז באַלד מיטגעריסן געוואָרן. אסתר=רחל האָט זיך באַשיידן אַוועקגעזעצט אין ווינקל נעבן די איבעריקע מיידלעך. זי האָט זיי נישט געקענט. אָבער גלייך פאַרשטאַנען, אַז דאָס זענען קאָנקורענטקעס. האָט זי באַטראַכט די מיידלעך מיט א זייטיקן בליק און גאָר גיך זיך באַרואיקט — זיי זענען אויס נישט געפערלעך.

אין זאַל זענען אַריינגעקומען די באַלעבאַטים, ווי יונגוואַרג האָט זיי גערופן: דער אַלטער שוואַרצבאַרד מיט ווייספעלדן. שוואַרצבאַרד האָט א דריי געטאָן זיינע געדיכטע, גרויליכע וואָנסן, אויסגעהוסט זיך און מיט א געקינצלטער באַריטאָן=שטים אויסגערופן:

— רוע, מיינע הערשאפטן, דער מייסטער יוליוס אָסקאר קאָמט גלייך!

די ידיעה האָט טאקע געווירקט בארואיקנדיק אויפן פארזאמלטן עולם און קודם־כל אָפּגעקילט די היץ פון גוסטאוו שווארצבארדן, וואָס האָט זיך איצט באהאלטן אין שאָטן.

קורץ נאָכדעם איז אריינגעקומען יוליוס אָסקאר, א מיטלוואקסיקער הער אין א שווארצן שלום־ראָק. די אָדלער־נאָז האָט צוגעגעבן א באַזונדערע שארפקייט זיין אויסדריקלעכן פּנים. ער האָט מיט א קאלטן בליק באקוקט אלע אַנוועזנדע, א שאר־ארויף געטאָן זיינע לאנגע האָר איבערן הויכן שטערן, פאראָכטן די ברילִיאנטענע שפּילקע אין ברייטן פלאזדראָן און מיט א לייבן־שטים אויסדעקלאמירט, טאָקנדיק יעדע זילב:

— יא, מיינע דאמען אונד הערן, וויר ווערדען בעגינען.

אָסקאר האָט דורכגעפירט אן אייגנארטיקן עקזאמען: ער האָט יעדן באזונדער געשמעלט פראגן. וואָס קען ער? צי האָט ער שוין געשפּילט? וואָס, ווען, מיט וועמען? אלע ענטפערס האָט ער זיך פארצייכנט אין א קליין נאָטיץ־ביכל. אן אינטערעס האָט ער ארויסגעוויזן צו ליבערטן. געהייסן אים דעקלאמירן, אויפמערקזאם זיך צוגעהערט און א צופרידענער א שאָקל־געטאָן מיטן קאָפּ. ער האָט זיך אויך לענגער אויסגעשמועסט מיט קאמינסקין און אוועקגעזעצט אים נעבן ליבערטן. אבעל־מאנען, וואָס האָט זיך שטייף אוועקגעשטעלט אין א העלדישער פּאָזע, האָט ער געהייסן עפּעס פאָרזינגען. יענער האָט א נעם־געטאָן טענער, אז די שויבן האָבן א קלונג־געטאָן. אָסקאר האָט געשמייכלט:

— יאוואָהל! זאָנדערבארע מעטאלל! — און געהייסן אבעלמאנען זיך זעצן מיט די פריער אויסדערוויילטע.

דוד שווארצבארד האָט אויפמערקזאם געמאכט אָסקארן אויף זיין זון, גוסטאוו. אָסקאר האָט אויף אים געוואָרפן א בליק און געענטפערט דעם טאטן:

— שיינט מיר צו יונג פיר פעראנטוואָרטליכע ראָללען...

דערנאָך איז ער אריבער צו די מיידלעך.

— ווער איסט פרויליין האלפּערן?

אסתר־רחל איז מיט א קלאפּנדיק הארץ צוגעקומען צו אָסקארס טיש. ער האָט זי באטראכט פון אויבן־אראָפּ, א קוק געטאָן פון א זייט אויף איר און דאן פארָאָרדנט:

— זינגען זי עטוואס פאָר.

זי האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און געזונגען דאָס ליד פון „מירע־לע", וואָס קאמינסקי האָט מיט איר איינגעלערנט:

וואָס טויג מיר די שמחה, מיך געמט זי נים,
אז איך דערמאן זיך אין דער מיגוט...

געזונגען האָט זי רואיק, באהערשט, נאָר ווען זי איז אריבער צום סטראָף:

ווי איז מיר און ביטער
אז אין דער לוסטיקער שעה,
איז מיין געטרייע מוטער
אויף מיין שמחה ניטאָ...

האָט א פלייץ־געטאָן פון אירע אויגן א שטראָם טרערן.

די מיידלעך אין ווינקל האָבן צווישן זיך געמאכט א פּאָר בייסיקע, קריטישע באמערקונגען, די יונגעלייט האָבן אויפגעשפּיצט אויער און קאמינסקי האָט מיט א טריומפירנדיקן בליק געווארט אויף אָסקארס אָפּשאצונג.

— יאוואָהל... קיינע גראָסע שטימע, דאָך... פיל געפיל, אויסדרוק. ניכט שלים. ווירד גיין. אבער די שפּראכע... די שפּראכע... ווירד ווערדען מיססן פיל ארבייטען...

און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די פּראָבן פון „קאַלדוניא" מיט אסתר־רחל אלס „מירעלע".

7

אָוונט אין אָוונט, גלייך נאָך דער ארבעט, קום באוויזן עפּעס איבער־צוכאַפּן און אביסל זיך צופּוצן, איז זיך עולם יונגוואַרג צונויפגעקומען ביי ווייספעלדן אין שול אויף פּראָבן. געווען אייניקע א'מצופרידענע צוליב די קליינע ראָלן, וואָס זיי האָבן געקריגן. זיי האָבן זיך געברוגזט און ארויסגעוויזן ביי דער ארבעט די אומצופרידנקייט — אויף זייער אָרט זענען באלד אָנגעקומען אנדערע און ס'האָבן זיך כסדר געמאָלדן נייע קאנדידאטן. דער דראנג צו שפּילן טעאטער איז געווען אזוי גרויס, אז מען האָט גארנישט געפרעגט וועגן באדינגונגען, נישט געטראכט אפילו וועגן דעם, נאָר געלעבט מיט איין געדאנק: וואָס גיכער שפּילן. געווען אזעלכע, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאר גליקלעך, אז מען האָט זיי דערלאָזט אין כאָר, אלס סטאטיסטן, אבי צו זיין אויף דער בינע.

אָסקאר האָט זייער זאָרגפעליק אָפּגעקליבן די קאנדידאטן אויף סטאטיסטן. ער האָט געטענהט, אז אויף דער בינע מוז מען אויסזען

און קאָנען זיך האַלטן, אפילו דעמלט, ווען מען האָט נישט קיין וואָרט צו זאָגן. בכלל איז ער געווען זייער שטרענג אויף די פּראָבן, נישט דורכ־געלאָזט די מינדעסטע קלייניקייט און געמאַטערט דעם עולם ביז שפּעט אין דער נאַכט.

אין מיטן בעסטן פּראָבירן האָט ער געקאָנט איבעררייסן מיט זיין לייבן־שטים:

— וואָס מאַכען זי דאָרט מיט דער האַנד? איסט דאָס איינע בע־וועגונג פאָן איין שאַושפּילער? איין שוסטער־יונגע מאַכט זאָ! גראַציע! מוס מאַן אַללעס מאַכן, מיט געשמאַק, זאָ!...

צען מאָל פלעגט ער וויזן איין באַוועגונג אָן איבערגעשראָקענעם סטאַטיסט, צי אַ ראַליסט, וואָס האָט זיך געמאַטערט, נישט וויסנדיק ווו אַהינצוטאָן די הענט.

אסתר־רחל האָט אויך געהאַט אויסצושטיין גרויסע צרות פון אָפּ־קאָרן. ער איז אפילו געווען צופרידן פון איר האַלטונג, פון איר באַגע־מונג, כאָטש זי האָט אַלץ געטאָן זייער פּשוט און נישט געצווונגען. ער האָט מודה געווען, אז זי האָט אָן אייגנעבוירענע גראַציע. אָבער מען דאַרף עס נאָך אביסל אונטערשטרייכן. פּעסט צודריקן ביידע הענט צו דער ברוסט, מיט אַ קיילעכדיקער באַוועגונג אויסציען די הענט צום הימל:

— זאָ! זאָ! — האָט ער מושטרירט.

נאָר די שווערסטע הלכה איז געווען די שפּראַך.

— דאָס איסט קיינע בינע־שפּראַכע. זאָ שפּריכט מאַן ביי די האַ־לעם!

אסתר־רחלען פלעגט דאָס אונטערטראָגן און זי האָט אפילו גע־וואַגט אַנטקעגנצורעדן:

— אזוי רעדן פּשוטע מענטשן און איך דאַרף דאָך שפּילן אויף דער בינע אַ פּשוטן מענטש.

— זאָ? — האָט ער דראָענדיק אויסגערופן. — זי ווערדען מיר לערנען, ווי מאַן אויף דער בינע שפּריכט?

און ס'איז אַוועק אַ לאַנגע לעקציע וועגן דעם, ווי אזוי מען דאַרף רעדן אויף דער בינע. אָסקאַר האָט געטענהט, אז יעדעס וואָרט. וואָס ווערט געזאָגט אויף דער בינע, מוז דערגיין אין די וויטסטע ווינקעלער פון זאַל, דערפאַר דאַרף עס געזאָגט ווערן שאַרף און דייטלעך, אָפּגע־האַקט.

יאָ, דאָס איז ריכטיק, האָט אסתר־רחל געטראַכט. אָבער, אז אויף דער בינע דאַרף מען רעדן אינגאַנצן אַנדערש, ווי אין לעבן — דערמיט

האָט זי נישט געקאָנט מסכים זיין. אָסקאַר פלעגט די פראַזן דעקלאַמירן, אויסשרייען מיט פּאַטאָס און דאָס האָט איר דערמאָנט דעם פּוילישן אַרטיסט פּראַזשמאָווסקי, וועלכן זי האָט אַזוי נישט ליב געהאַט. אמת, פּראַזשמאָווסקי פלעגט אַלץ טאָן קעלטער פון אָסקאַרן, אָבער בייביידן האָט אסתר־רחל געפילט די נישט אמתדיקייט. אומדערטרעגלעך פאַלש האָט ביי איר אויסגעזען, ווען אָסקאַר האָט איר געהייסן רעדן דייטש. זי האָט זיך געווערט קעגן דעם.

קאַמינסקי האָט איר אָבער אויפגעוויזן, אַז אַלע רעדן זיי דאָך אַזוי. זיי מוזן אַזוי רעדן, ווייל מען וועט דאָך שפּילן „יידיש־דייטש־טעאַטער". אויב מען זאָל נישט פאַרדייטשמערישן די שפּראַך, קאָן מען איבעררייסן די פאָרשטעלונג אין מיטן, אפילו ווען זיי זאָלן האָבן א דערלויבעניש. יאָ, אַז ס'וועט אויסקומען צו שפּילן אַמאָל פאַר א היימישן עולם, אין עפּעס א זאַל, קאָן מען זיך דערלויבן א שפּיל צו טאָן אויף פּראָסטיידיש — ס'וועט פאַר די אַקטיאָרן זיין לייכטער און פאַרן עולם ליבער. אָבער אין א טעאַטער — ווי קאָן מען רעדן אַנדערש? געדענקט זי דען נישט, אַז אפילו ביים גרויסן גאָלדפאַדען איז די שפּראַך געווען פאַרדייטשמערישט?

מיט א שווער האַרץ האָט אסתר־רחל געפאָלגט אָסקאַרס אָנווייזונגען. אביסל אויפגעלעבט האָט זי נאָר, ווען ס'איז געקומען צו געזאַנג. דאָ האָט זי פאַרגעסן וועגן די ווערטער — די מעלאָדיע אַליין האָט אויסגעדריקט דעם גאַנצן צער און אומעט פון דער יתומה, וועלכע זי האָט באַדאַרפט פאָרשטעלן. אָבער ווען עס איז געקומען צו רעדן, אָדער ווען זי האָט געהערט אַנדערע רעדן, איז עס פאַר איר געווען אַן אָפּקומעניש.

נאָך פיר וואָכן אַרבעט, בעת וועלכע אָסקאַר האָט נישט איינמאָל געדונערט מיט זיין שטים, געזידלט דעם עולם, געריפן זיי שניידער־יונגען און שוסטער־קעפּ — האָט דאָך עפּעס אָנגעהויבן אַרויסצוקומען פון דעם יונגוואַרג. עס האָט זיך אָנגעהויבן צו זען א פאָרשטעלונג: געשטאַלטן, וואָס האָבן זיך פריי באַוועגט און געוווסט, וואָס זיי רעדן; סצענעס, וואָס האָבן שוין געמאַכט דעם איינדרוק פון אן אמת טעאַטער. אָסקאַר האָט דאַן געגעבן צו פאַרשטיין וויספּעלדן, אַז ס'איז צייט צו מאַכן דערפון א תכלית. וויספּעלד פלעגט אויף גאַנצע טעג פאַרשווונדן ווערן, צוריקקומען אין אָווענט, א טויט־מידער, בסוד עפּעס דערציילן אָסקאַרן. דער ווידער האָט געפּטפּערט מיט א צעגעמען די הענט, ווי איינער זאָגט: וואָס קאָן מען זיך העלפן?

אלע זענען בעת אזעלכע שפּילע געשפּרעכן געזעסן מיט א פּאַר־באַפּטן אָטעם. מען האָט געפילט, אז עס דעצידירט זיך דער גורל פון דער פאָרשטעלונג, פון זייער טעאַטער. מען האָט פארשטאַנען, אז די אָלגינסקאַיאַ מוז שטעלן שווערע באַדינגונגען — אָבער זאָל שוין זיין, וואָס עס וויל, אבי שפּילן טעאַטער! און טאַקע אין „עלדאָראַדאָ“, וו עס האָט מיט א פּאָר יאָר צוריק געשפּילט גאָלדפאַדען אליין.

— מען דאַרף אין יאָר 1892 צוריק אָנהייבן דאָס, וואָס איז איבער־געריסן געוואָרן אין יאָר 1887!

צומאָרגנס איז ווייספּעלד געקומען אַן אויסגעמאַטערטער, א היי־זעריקער און פאַרבייגייענדיק דעם זאָל א וואָרף־געטאָן:

— אין צוויי וואָכן ארום הייבן מיר אָן צו שפּילן אין „עלדאָראַדאָ“.

די פּראָבן זענען אוועק נאָך אייפעריקער. מען האָט אָנגעהויבן צו רעדן וועגן קאָסטיומען, וועגן גרים. א פּיבער האָט ארומגעכאַפּט אַלע באַטייליקטע. אסתר־רחל האָט בכלל אויפגעהערט צו זען די וועלט פאַר זיך.

אין א פּאָר טעג ארום איז ווייספּעלד געקומען מיט א רוסישן גע־דרוקטן אפיש, וו עס ווערט געמאָלדן, אז אין „עלדאָראַדאָ“־טעאַטער, אונטער דער דירעקציע פון אָלגינסקאַיאַ, הייבט אָן צו שפּילן א „יידיש־דייטש“־טעאַטער אונטער דער רעזשי פון באַקאַנטן דייטשישן קינסטלער יוליוס אָסקאַר. צווישן די אויסגערעכנטע ראָליסטן איז געווען בפירוש אָנגעוויזן, אז די ראָל „מירעלע“ פירט אויס די מאַדמואַזעל האַלפּער.

8

ביז צום טאָג פון דער פאָרשטעלונג האָט אסתר־רחל געלעבט אין א צושטאַנד פון פיבער. איר ארבעט אין וואַרשטאַט האָט זי געטאָן, נישט טראַכטנדיק וועגן דער ארבעט, און דער מייסטער האָט שוין אָנ־געהויבן אונטערצוברומען:

— אונדזער פריילין רחל איז עפּעס קאַליע געוואָרן. זי הערט נישט אויף צו מאַכן בראַק... ס'ווערט א תל פון געשעפט...

אהיים פלעגט זי קומען שפּעט ביינאַכט. רבקה, זייט זי האָט דער־זען אסתר־רחלס נאָמען אויפן אפיש, איז אויך מיטגעריסן געוואָרן מיט דער אחריות. זי האָט כסדר באַרואיקט די קינדער, ווען אסתר־רחל איז געווען אין דער היים:

— שטילער זייט! די מומע רחל דאַרף האָבן רו...

אין טאָג פון דער פאָרשטעלונג איז זי פריער אוועק פון דער אַרבעט און דער מייסטער, וועלכער האָט זיך געגרייט צוזאמען מיט די געזעלן צו גיין אין טעאטער, האָט איר דאָס מאָל קיין וואָרט נישט געזאָגט.

אין טעאטער אריין איז זי געקומען מיט צוויי שעה פריער, אָנגעטאָן דאָס שיינע קלייד, אין וועלכן מירעלע באווייזט זיך אויפן געבורטס-טאָג און געבליבן זיצן א פארגליווערטע ביים שפּיגל. דער אַלטער שווארצבארד איז צוגעקומען, האָט איר געוויזן ווי אזוי זיך צו פאַרקעמען, געזאָגט מיט וועלכע קאָלירן זי זאָל זיך צושמירן און ווי אזוי. מיט ציטערנדיקע פינגער האָט זי אָנגעהויבן פאנאנדערצופּירן די שמ"נקע אויפן פּנים. קאמינסקי איז אריינגעקומען אין גאַרדעראָב-צימער, א קוק-געטאָן אויפן אויסדרוק פון אסתּר-רחלס פּנים, האָט ער איבערגעלאָזט א שמייכל „גוטן-אָוונט" און ארויסגעשלייכט זיך פון גאַרדעראָב.

הינטער די קוליסן איז פול געווען מיט רעש און געפּילדער. אָסקאר האָט געשריגן, פארלאנגט אן אנדער שטיקל דעקאָראציע, געקאָמאנדעוועט ביי דער ליכט; ווייספעלד איז ארומגעלאָפן פון דער בינע צו דער ארייגאנג-טיר און צוריק, געריבן זיך די הענט פאר פרייד און צוגעטראָגן אָסקארן ידי בשורה:

— אויספערקויפט!

— אבער לאָזט זי יעצט דאמיט! — האָט זיך אָסקאר צעבייזערט. — שאַט זי דער רעקוויזיט זאָל זיין אם פּלאַץ.

ס'האָט זיך דערהערט קלינגען. דאָס לויפעניש איז געוואָרן נאָך נערוועזער. גוסטאוו שווארצבארד האָט א געשריי-געטאָן א פארסאָפּעטער:

— פרייליין האלפּערן, אויף דער בינע! מיר פאנגען אן!

אסתּר-רחל האָט אים אָנגעקוקט מיט גרויסע פארחידושטע אויגן, זיך אויפגעשטעלט, אויסגעגלייכט און מיט שווערע טריט געגאנגען צו דער בינע.

אלע לאָמפּן האָבן זיך צעהעלט. אויף דער בינע זענען שוין געווען אויסגעשטעלט די געסט צום געבורטסטאָג, די איבעריקע ראָליסטן, אסתּר-רחל האָט נישט דערקענט ווער ס'איז דער אָדער יענער, זי האָט נאָר געוווסט, אז דאָס איז איר טאטע, רב אברהמטשע, דאָס — איר שטיפמאמע בתיה, איר שטיפשוועסטער ליזע און דער יונגערמאן איז איר חתן מארקוס. זי האָט געפילט, אז איר שמחה איז פארשטערט, ווייל איר טויטע מאמע איז נישטאָ דערביי.

דער אָרקעסטער האָט א שפּיל-געטאָן די אוווערטורע. אָסקאר האָט

נאָך איבערגעשטעלט די גרופּע געסט, פאַראַכטן די פּאָזע ביי איינעם פון די אקטיאָרן, א לעצטן קוק געגעבן, אויסרופנדיק:

— האלדז אונד ביין־ברוך! — און שנעל אראָפּ פון דער בינע.

דער פוירהאנג האָט זיך אויפגעהויבן. מירעלע אין דער באגלייטונג פון אירע נאָענטסטע, גייט אראָפּ פון דער ווערא‍נדע און די געסט זינגען:

צו דיין געבורטסטאג, צו דיין פרוידע הויטע
האבן זיך פארזאמעלט דיינע גוטע פרוינדע...

די געסט זינגען ווייטער, מירעלע נויגט זיך פאר זיי... טרערן שטיקן אין האלדז... ס׳איז איר שווער צו ענטפערן אויף די ווונטשן, די שטים שטעקט א פארשטייפטע אין דער קעל... אָבער אָט הערט זי איר מעלאָדיע. זי מוז שוין ענטפערן...

וואס נוצט מיר די פרוידע, אוך אללעס גוט,
ווען איך מיך ערינערע אין דיזער מינוט...

און טרערן גיסן זיך פון אירע גרויסע,ליידנדיקע אויגן, הייסע טרערן פון אמתן ווייטיק.

א שטורעם פון אפּלאָדיסמענטן האָט אויפגעטרייסלט דאָס טעאטער נאָכן ערשטן לידל.

מירעלע האָט עס נישט געהערט. זי האָט נאָר געהערט די רייד פון די מענטשן אויף דער בינע, זיי געענטפערט מיט געפיל, כאָטש דאָס פארדייטשמערישע לשון האָט איר כסדר געשטערט צו רעדן.

און ווען ס׳איז געקומען דער קאָמיסאר ארעסטירן איר טאטן אָן א פארוואָס, האָט מירעלע אויסגעשריגן מיט די לעצטע כוחות:

— רעטעט מיך! ס׳איסט מיר אומוואהל...

און איז אוועקגעפאלן.

ווען זי האָט געעפנט די אויגן האָט זי דערזען פאר זיך אָסקארס אָדלער־נאָז, קאמינסקיס קאָפּ, שווארצבארדס וואָנסן. אן אומבאקאנטער הער איז געשטאנען נעבן איר, געהאלטן איר האנט און געקוקט אויפן זייגער. דער אומבאקאנטער האָט א זאָג־געטון צו אָסקארן:

— קאָמט צו זיך! — און טאקע באלד אָפּגעלאָזט איר האנט.

קאמינסקי האָט געשעפּטשעט איבער איר קאָפּ:

— פריילין האלפערן, טייערע, בארואיקן זי זיך...

און אָסקאר האָט א פרעג געטאָן מיט א מינע פון א טריומפאטאָר:

— נאָ, ווי פילט מאַן זיך? בעסער, וואָס? איך שטאָלצירע! עס וואַר פּאַבעלהאַפט! זי זינגד איינע וואַהרע קינסטלערין!

ווייספעלד, אַ פאַרשוויצטער, אומגעדולדיקט זיך:

— גו, וואָס, מען וועט קאָנען אָנפאַנגען דעם צווייטן אַקט?

— גלייך, גלייך, — האָט אים אָסקאַר בארואיקט, — פרייליין האַל־פּערן מוסט זיך דאָך אומציען.

אסתר־רחל האָט זיך אויפגעהויבן, מיט וואַקלדיקע טריט אריין אין גאַרדעראָב־צימער. זי האָט זיך באַמיט צו שטאַרקן, טיף געצויגן דעם אָטעם; שנעל האָט זי אָנגעהויבן איבערצוטאָן דאָס קלייד. ווען זי האָט שוין אָנגעטאָן מירעלעס אָרעם קלייד האָט זי זיך דערפילט אין דעם אַזוי היימיש, אַז פון קאָפּ איז פאַרביי דער טשאַד. זי האָט צעפּאַטלט אירע האָר, גענומען אַן עמער אין האַנט אריין און אַרום אויף דער בינע.

9

עלנד פון אַלע ביימער ווייט
אויף אַ בערגעלע גאַנץ קליין
וואַקסט נאָך גאָר אַ יונג ביימעלע
אין ווילדן וואַלד אַליין...

אָסקאַר, וואָס האָט זיך די גאַנצע צייט אַרומגעדרייט הינטער די קוליסן האָט זיך געכאַפּט ביים קאָפּ:

— זי זינגט דאָך זשאַרגאָן! איין דורכפאַל!

ער האָט זיך געדריקט די שלייפן, אויסגעבויגן זיך, ווי צום שפּרינ־גען, דערוואַרטנדיק, אַז אַ ליאַדע רגע וועט זיך דערהערן אַ פייפעריי פון זאַל. אָבער ווען מירעלע האָט פאַרענדיקט איר טרויער־לידל פון צווייטן אַקט האָט אַזאַ שטורעם פון אַפּלאָדיסמענטן זיך דורכגעטראָגן דורכן טעאַטער, אַז אָסקאַר איז שטיין געבליבן אַ געפּלעפטער.

— וואָס איסט דאָס? פאַסט אָהנע שטיממע... זאָ איינע שאָודערלי־כע שפּראַכע... וואָרום זינגד די לויטע בעגייסטערט?

און אסתר־רחל־מירעלע האָט ווייטער גערעדט איר גרויסן מאָנאָ־לאָג אויף יידיש, גערעדט פּשוט, גישט דעקלאַמירט, ווי אָסקאַר האָט זי געלערנט. אין זאַל האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט.

אָסקאַר איז צוגעפאַלן צו אַ לעכל אין דער דעקאָראַציע, געקוקט אין זאַל אריין און דערזען, ווי ווייבער און מענער הייבן די הענט צו די אויגן,

ווישן א טרער. עס האָט זיך געהערט א שטיל ציען פון נעזער אין זאַל. ווו נישט ווו — א געשטיקטער כליפּ... אָסקאר איז געווען איבערראשט און שטיל געפּליסטערט:

— אונפארשטענדליך! אונפארשטענדליך!

די געשפּאנטקייט האָט זיך געפילט ביי אלע אָנוועזנדיקע אויף דער בינע. קאמינסקי איז געשטאנען אין אן אנדער ווינקל, געקוקט איז זאַל אריין דורך א דעקאָראציע-לעכל. מיט א שטראַלנדיק פּנים האָט ער זיך ראַן געוואָנדן צו ליבערטן, וואָס איז געשטאנען נעבן אים.

— הא, וואָס זאָגסטו?

— גרויס! — האָט ליבערט ערנסט געענטפערט.

די סצענעס האָבן זיך געביטן, ווי אין א קאליידאָסקאָפּ. דער זאַל האָט באגייסטערט אויפגענומען יעדע סצענע. אזויפיל יאָר האָט שוין וואַרשע נישט געהאט געזען קיין יידיש טעאטער, אזויפיל מענטשן זענען היינט געווען בכלל צום ערשטן מאָל אין טעאטער, אז אלץ, וואָס איז גע־וויזן געוואָרן האָבן זיי אויפגענומען מיט דער גרעסטער דאנקבארקייט. די אקטיאָרן זענען ארומגעגאנגען מיט אויפגעהויבענע קעפּ, געפילט א זי־כערקייט אין יעדן טראָט, אין יעדן וואָרט. מען האָט זיך קעגנזייטיק גראטולירט, געווונטשן. אסתר־רחל איז געווען אויסער דעם אלעם. זי איז איינגאנצן געווען פארטאָן אין מירעלע, אין אירע ליידן, אין איר לעבן.

ווען ס׳האָבן זיך דערהערט די לעצטע טענער פון פינאַל־ליד:

דער, ווער גראבט איין גרוב פיר יענעם,
דער פאלט זעלבסט היניין...

האָט דער עולם ווידער אָנגעהויבן צו אפּלאָדירן, ווי א שטורם וואָלט זיך צעבושעוועט, געשרייען „בים“ האָבן זיך צונויפגעמישט מיט א הילכיק קלאַפּעריי פון פיס און א פּאַטשעריי. דער פאָרהאנג איז ארויף און אראָפּ, אראָפּ און ארויף. די אקטיאָרן האָבן זיך געניגט, ארויסגעשלעפּט אָסקארן, וואָס האָט ערנסט געבויגן דעם קאָפּ און מיט די הענט אָנגעוויזן אויף די אקטיאָרן פון ביידע זייטן. אלע האָבן געשטראלט. איין אסתר־רחל איז געשטאנען א מידע, א דערשעפּטע און מיט אויסגעלייידיקטע אויגן געקוקט העט ווייט, איבער די קעפּ פון עולם.

מען האָט געגעבן ליכט אין זאַל. ענדלעך האָבן זיך איינגעשטילט די אָוואציעס. די אקטיאָרן אויף דער בינע האָבן זיך געקושט, אלע האָבן גערדאנקט אָסקארן. ער האָט ווירדיק אָנגענומען די אָנערקענונג און גראַטולירט די אקטיאָרן מיט זייער ערשטן דערפאָלג. ווען ער איז צוגעקומען צו אסתר־רחלען האָט ער איר שטארק געדריקט די האנט:

— פּאַבעלהאַפּט! פּאַבעלהאַפּט! אבער די שפּראַכע! גאָט, מיין גאָט!

אויף דער בינע אַרויף איז געקומען צולויפן אַ צעשטראָלטע די שוועסטער רבקה. אין טעאַטער איז זי געווען די איינציקע פון אסתּר־רחלס משפּחה. זי איז אַרויפגעפאַלן אויף אסתּר־רחלס ברוסט און גע־העשעט:

— ווען דער טאַטע וואָלט געלעבט, וואָלט ער געהאַט נחת פון דיר... רחלע, מיין שוועסטערל!

טרערן האָבן זיך אַ קייקל־געטאָן פון אסתּר־רחלס אויגן. רבקהס ווערטער זענען פאַר איר געווען די גרעסטע לויב. דער טאַטע וואָלט גע־האַט נחת...

און זי האָט קלאָר דערזען, אַז איצט הייבט זיך אָן פאַר איר גאָר אַ ניי לעבן.

V

ייִדישע אַקטערן אויף דער רייזע

1

דאָס „עלדאָראַדאָ"־טעאַטער האָט ווידער אויפֿגעלעבט. בעיקר האָבן זיך די באַלקאָנען ממש געבראָכן פֿון פּובליקום. אָלגינסקאַיאַ האָט געשאַרט געלד, ווי אין גאָלדפּאַדענס צייטן, אָבער עפּעס האָט זי באַאומרואיקט: בלויז יוגנט האָט זי געזען אין טעאַטער, און די יוגנט איז געווען אַ פֿאַרדעכטיקע — אַרבעטער, בעל־מלאכות. קיין בכּבֿודיקע מענטשן האָט מען נישט געזען.

פֿון איר האַרץ־פֿריינד, דעם וואַרשעווער פּאָליצמייסטער, האָט זי זיך דערוווּסט, אַז נאָכן צעשלאָגן דעם „פּראָלעטאַריאַט" האָבן זיך אָנגעהויבן צו שאַפֿן נייע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס און אַז גאָר געפֿערלעך זענען די סאָציאַל־דעמאָקראַטן. זיי אָרגאַניזירן אַרבעטער פֿון אַלע פֿעלקער.

— זיי פֿאַרזיכטיק מיט דיינע ייִדעלעך! — האָט ער זי געוואָרנט.

אָלגינסקאַיאַ האָט זיך דורך אירע משרתים אָנגעהויבן צוצוהערן צו די געשפּרעכן פֿון פּובליקום, באַמיט זיך אויסצוגעפֿינען ווער עס זענען דאָס די מענטשן. ס'איז איר קלאָר געוואָרן, אַז די מערהייט פֿון זיי זענען גאָר נאָענטע חבֿרים פֿון די פֿרישע אַקטיאָרן, וואָס שפּילן ביי איר אין טעאַטער, דאָס זענען אַרבעטער פֿון די זעלבע פֿאַבריקן און וואַרשטאַטן, פֿון וואַנען עס זענען געקומען אירע אַקטיאָרן. האָט זי אָנגעהויבן צו זוכן וועגן, ווי אַזוי פּטור צו ווערן צוביסלעך פֿון די פֿאַרדעכטיקע אַרטיסטן און דאָס געשעפֿט זאָל נישט ליידן. זי האָט באַשלאָסן צוטשאַגן דעם עולם כּסדר נייע סענסאַציעס. ווי נאָר מען האָט איר דערציילט, אַז קיין וואַרשע איז געקומען אַ פֿיינע ייִדישע זינגערין פֿון לעמבערג, אַננאַ בריה, האָט זי באַלד מיט איר אָפּגעמאַכט, זי זאָל אויפֿ־

טרעטן אין „שולמית“, וואָס איז בעתן שותפות מיט גאָלדפאדענען געשפּילט געוואָרן אין איר טעאטער 150 מאָל ביי געפּאַקטע זאלן.

דאָס האָט קודם־כל געטראָפן אסתר־רחלען. זי האָט שוין געוואָרפן די ארבעט ביי דער לעדער־גאַלאַנטעריע, אינגאַנצן זיך איבערגעגעבן דעם טעאטער. אמת, געצאָלט האָט מען טאַקע ווייניק, אָבער עס איז געווען די פרייד פון שפּילן, זי האָט זיך שוין געפילט ווי אן ארטיסטקע.

אסתר־רחלס דערפאָלג אין „קאַלדוניע“ איז געווען א צו גרויסער און די פּאָפּולאַריטעט צווישן דער יוגנט א צו שטאַרקע, מען זאָל זי קאָנען שיקן אין כאָר אריין. האָט זיך זיך ארומגעדרייט וואָכנלאַנג און נישט געשפּילט. ווער שמועסט נאָך, אז אָסקאַר האָט כסדר געקלאָגט אויף איר „שפּראַכע“ און די אננא בריה האָט גערעדט כמעט דייטש.

אויך קאַמינסקי און ליבערט האָבן נישט געפונען קיין חן אין די אויגן פון דער דירעקטאָרשע. אירע צוטראָגערס האָבן איבערגעגעבן, אז מען איז זיי חושד אין נאָענטקייט צו די ארבעטער־אָרגאַניזאַציעס. זיי טרעפן זיך אָפט מיט פּוילישע יונגעלייט, רעדן פּויליש — אפשר זענען זיי עם די שרעקלעכע סאָציאַל־דעמאָקראַטן?

ס'איז געלונגען דער אָלגינסקאַיאַ זיך צו פארבינדן מיטן יידישן טעאטער־דירעקטאָר ספּיוואַקאָווסקי, וועלכער האָט מיטגעברענגט מיט זיך זיינע אַקטיאָרן; יוליוס אָסקאַר האָט אליין אויך אָנגעהויבן צו שפּילן, און די יוגנט האָט זיך ארומגעדרייט מיט אראָפּגעלאָזטע קעפּ.

אסתר־רחל האָט אין זיך געשטיקט דעם ווייטיק און די באַליידיקונג. זי וואָלט זיך נישט געשעמט צוריקצוגיין ארבעטן אין ווארשטאַט, נאָר אָן טעאטער האָט זי שוין נישט געקאָנט לעבן.

קאַמינסקי האָט נישט גערוט. ער האָט אסתר־רחלען דערציילט וועגן דעם דערפאָלג, וואָס יידיש־דייטש טעאטער האָט אין אנדערע שטעט. מיט ווארשע ענדיקט זיך נאָך נישט די וועלט! מען דאַרף נאָר האָבן דרייסטקייט, ריזיקירן, קאָנען איבערטראָגן אביסל נויט און מען וועט זיך דורכשלאָגן.

רעדנדיק וועגן טעאטער איז ער פאַמעלעך אריבער צו פּערזענלעכע ענינים. ער האָט איר געגעבן צו פארשטיין, אז אייגנטלעך איז ער א פרייער מענטש, מיט זיין ערשטן ווייב האָט ער זיך געגט און זאָל נאָר אסתר־רחל זאָגן „יאָ“...

אסתר־רחל האָט געשוויגן.

אין א געוויסן טאָג איז ער געקומען צו אסתר־רחלען מיט א שמחה, אז ער האָט שוין אָפּגערעדט מיט דוד שווארצבארדן, איבערגערעדט דעם סופליאָר גוטמאַן, וועלכער האָט א גרויסן רעפּערטואַר מיט נאָטן... ער

איז שוין דורכגעקומען מיט ליבערטן, אבעלמאנען, ארעלע בערמאַן, ראָטשיין און נאָך א פּאָר יונגע פון „עלדאָראַדאָ“... ס'ווערט אָרגאַניזירט א טרופּע אונטער זיין, קאַמינסקיס אָנפירונג. גוטמאַן פאָרט מאכן שטעט. מאָרגן קאָן מען שוין צוטרעטן צו פּראָבן... זאָל זי נאָר זאָגן „יאָ“...

אסתר=רחל האָט געזאָגט: יאָ.

אין צוויי וואָכן ארום איז פון ווארשע ארויסגעפאָרן א „יידיש=דייטש“=טעאטער אונטער דער דירעקציע פון א. י. קאמינסקי“ מיט דער באליבטער ווארשעווער פּרימאַדאָנגע פון „עלדאָראַדאָ“=טעאטער, מאדאם רחל קאמינסקא.

אויף די פּלויטן פון שטעטל זאקראָטשים האָבן זיך באוויזן גרויסע, געשריבענע אפישן, וואָס האָבן אָנגעזאָגט די בשורה, אז אין שטעטל, אין דער פייערלעשער=שאָפּע, הייבט אָן אירע גאסטראָלן די בארימטע ווארשעווער טרופּע, וואָס וועט אויף דייטש אויספירן די באליבטע שטיקער פון גרויסן יידישן דיכטער אברהם גאָלדפאַדען.

2

זאקראָטשים איז געווען א קליין שטעטל, ווי הונדערטער אנדערע יידישע שטעטלעך אין קאָנגרעס=פּוילן צו יענער צייט: הילצערנע הייזלעך, וואָס האָבן זיך איינגעבראָכן אונטער דער משא פון שטרויענע דעכער, גאסן אויסגעפלאסטערטע מיט בלאָטע. דאָס גאנצע עשירות פון שטעטל האָט געשטעקט אין מארק, וואָס איז געווען פארזייט מיט שטרוי, מיט מיסט, מיט פעדערן און שטיקלעך פּאַפּיר. אויפן מארק זענען געשטאנען די פּאָר געמויערטע הייזער פון די גבירים, מיט גרויסע שויפענצטער פון געשעפטן און דער בנין פון מאגיסטראט, ווו עס האָט געקיניגט דער בירגערמייסטער. ביי אים האָט עס גוטמאַן פאר א פינפער רובל אויסגעפועלט די דערלויבעניש אויף יידיש=דייטש טעאטער. אָבער:

— ס'זאָל מיר זיין דייטש! איך וועל שיקן קאָנטראָלירן. איך ווייס שוין, ווי יידישע קאָמעדיאַנטן נארן אָפּ...

אברהם יצחק האָט אויך גיך געהאַט איינגעלערנט „שולמית“ אויף דייטש און ווו עס האָט אויסגעפעלט א וואָרט, האָט מען זיך ארויסגעהאָלפן מיט פּתחס: אסתר=רחל האָט ווידער פארלוירן דעם חשק צו שפּילן.

אין דער אכסניה, ווו זיי זענען איינגעשטאנען, האָט זיך אלץ געטוקעט אין רויך און שמוץ. ווען זיי זענען אריין אהין האָט דער בעל=אכסניה א געשריי=געטאָן צום ווייב:

— דינה! באהאלט דאָס געשיר און זילבערוואַרג. קאָמעדיאַנטשיקעס זענען געקומען!

אסתּר־רחל האָט זיך אין גאַס נישט געוואָלט באַווייזן. זי איז געזעסן בײַם פענצטער און דורכן פֿירהאַנגל אַרויסגעקוקט אויף די גרופּקעלעך יונגעלייט און קינדער, וואָס האָבן זיך פֿאַרזאַמלט פֿאַר דער אכסניה קוקן אויף חידושים. די אַקטיאָרן האָבן זיך אויסגעפּוצט אין צילינדערס און פּעלערינעס, גענומען די עלעגאַנטע שטעקעלעך אין די הענט און זיך געלאָזט באַקוקן דאָס שטעטל, די פּײַרלעשער־שאָפּע און די בינע, אויף וועלכער זיי האָבן באַדאַרפֿט שפּילן. זיי זענען אָבער גיך צוריקגעקומען אין קאַמינסקין, שוואַרצבאַרדן און גוטמאַנען, טרויעריק זיך אַוועקגעזעצט אין אַלע ווינקעלעך מיט די צילינדערס אויף די קעפּ און מיט די שטעקעלעך אין די הענט.

אסתּר־רחל האָט זיי אָנגעקוקט. זייער שווײַגן האָט איר שוין אַלץ געזאָגט.

א לאַנגע צײַט האָט געהערשט א טויט־שטילקייט, לסוף האָט ליבערט נישט אויסגעהאַלטן:

— ווילדע מענטשן! מען איז אונדז נאָכגעלאָפֿן, ווי די משוגעים! נאָכגעשריגן „קונצנמאַכערס“!... און דאָס טעאַטער? ס'איז א שאַנדע פֿאַר דער קונסט! א חזיר־שטאַל!

ערשט דעמלט האָט אסתּר־רחל געפֿרעגט מיט א מאַטער שמייכל:

— וווּ איז אַברהם־יצחק?

— געוואָרן אן אינזשיניער... בויט מיטן אַלטן א בינע... — האָט בערמאַן געענטפֿערט מיט גאַלגן־הומאָר.

ס'איז שוין געווען פֿינצטערלעך, ווען אַברהם־יצחק איז געקומען צו לויפֿן מיט א כאָפּטע יונגלעך, א מידער, א צעיאָכמעטער, נאָר מיט א טריומפֿירנדיק פֿײַערל אין די אויגן:

— שנעלער גיט די זאַכן און קומט אין טעאַטער אַרײַן. מען דאַרף באַלד אָנהייבן... אויספֿאַרקויפֿט!

אַלע זענען פֿון דער ידיעה צוריק לעבעדיק געוואָרן און א לאָז־געטאָן זיך אין טעאַטער אַרײַן.

אָנקומענדיק צו דער „פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע“ און דערזעענדיק די בינע, וואָס איז געווען צונויפֿגעשטעלט פֿון גרויסע פֿײַערלעשער־פֿעסער מיט אויסגעלייגטע ברעטער אויף זיי, האָט אסתּר־רחל פֿאַרמאַכט די אויגן און געלאָזט זיך פֿירן הינטער די קוליסן — די זײַטן פֿון דער בינע, אָפּגעטיילטע מיט צונויפֿגעשטופּעוועטע ברעטער פֿון איבעריקן זאַל. זי

האָט זיך אָן א וואָרט אוועקגעזעצט ביים שפּיגעלע, מעכאַניש זיך צוגע־שמינקט, אָנגעטאָן, און מיט א קלאַנגלאָזער שטים א זאָג־געטאָן:

— פאַר מיינסטאַלבן קאָן מען אָנהייבן.

באַלד האָט זיך דערהערט דאָס גרימפּלען פון א פידעלע, וועלכן עס האָט אַקאָמפּאַנירט א פּויק און די פאָרשטעלונג האָט זיך אָנגעהויבן.

איינציקע אַקטיאָרן האָבן אין די ראָלן אריינגעלייגט זייער גאַנצן פיי־ער, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט פאַר אַזויפיל חדשים נישט שפּילן; אָבער מאַן האָט גענומען טענער, וואָס האָבן אָפּגעהילכט ווייט אויסער דער שאָפּע... אסתר־רחל אַליין האָט גערעדט, געזונגען, באַוועגט זיך, כּדי אי־בערצוקומען בלויז, כּדי וואָס גיכער צו ענדיקן.

ווען דער פאָרהאַנג האָט זיך אַראָפּגעלאָזט און ביים צוריק־אויפ־הייבן האָבן זיך צונויפגעפלאָנטערט די שטריק, וואָס האָבן געזאָלט ציען די דעקעס, האָט אסתר־רחל בלויז א וואָרף־געטאָן צו ליבערטן געצייל־טע ווערטער מיט א זיפץ:

— מיין חלום וועגן טעאַטער...

3

אָבער דאָס שטעטל האָט געיובלט. פּאַטשעררייען און הוראַ־אויסרופן האָבן באַגלייט די אַקטיאָרן אויפן וועג צו דער פינצטערער אַכסניה. דרייסטע יונגעלייט זענען געגאַנגען פיס־טריט מיט די אַקטיאָרן, געהאָלפן זיי דורכשלאָגן זיך דורך די פינצטערע געסלעך און פאַרבונדן שמועסן מיט זיי.

— די יוגענד פון זאַקראָטשים דריקט אייך אויס איר באַגייסטע־רונג. אַזא טעאַטער האָבן מיר נאָך נישט געזען!...

אַקטיאָרן האָבן זיך געקוויקט מיט די ליבווערטער, די ציינגער האָבן זיך זיי פאַנאַנדערגעבונדן. מען האָט אריינגעוואָרפן אין די שמועסן ערנסטע רעפּליקעס. בערמאַן און ראָטשיין ווידער האָבן געטריבן קאַ־טאָוועס, געמאַכט וויצלעך און גוטמוטיק אָפּגעחוזקט פון די יונגעלייט. קאַמינסקי האָט זיי באַלד איבערגעריסן, כאָטש ער אַליין האָט נישט פיינט געהאַט א שטיף־צו־טון, נאָר פול מיט זאָרג פאַר זיין טעאַטער האָט ער זיך באַמיט צו זיין ערנסט:

— איך מוז אייך זאָגן, אַז איר האָט א גאַנץ וויל פּובליקום, פאַר־שטייען זיך אויף קונסט. נאָר פאַרוואָס איז אַזא דלות אין שטעטל?

די יונגעלייט האָבן געגעבן צו פאַרשטיין, אַז אייגנטלעך לעבט דאָס

שטעטל פּון דער לופט. קיין פעסטע פּרנסה האָט דאָ קיינער נישט, אחוץ די פּאָר גבירים. ווער עס קאָן נאָר אַנטלויפט אין די גרעסערע שטעט: באַלמעלאָכעס, יונגעלייט אָן אַ פּראָפעסיע — מען זוכט גליקן. ס'בלייבן נאָר די, וועלכע ס'איז זיך שווער צו רירן, האָבן גרויסע משפּחות, האָבן מורא פאַר דער פרעמד, זענען ווייניק דרייסט.

די אַקטיאָרן האָבן גיך אָנגעהויבן צו פילן דעם דלות אויף דער אייגענער פעל. נישט געקוקט אויף דער באַגייסטערונג פון עולם, זענען די געשעפטן געוואָרן מיט יעדן טאָג שוואַכער. קיין בעלנים צו גיין אין טעאַטער האָבן נישט געפעלט — ס'איז שוואַרץ געווען דער פּלאַץ פאַר דער פייערלעשער-שאָפּע פון אַזעלכע, וואָס האָבן געוואָלט זען די פאָרשטעלונג. אָבער ביים קאַסע-טישל איז געוואָרן אַלץ שיטערער, עס האָבן זיך אַלץ געמערט די בעלנים צו גיין אָן אַ בילעט, אַריינצוקריגן זיך בגנבה.

אַלע זענען געווען ביי דער מיינונג, אַז מען דאַרף „ציען" פון דאַנען, כּל זמן ס'איז נאָך דאָ צו באַצאָלן פאַר דער אכסניה. אסתּר-רחל האָט זיך נישט אַריינגעמישט אין די שמועסן און ווען מען האָט געפרעגט איר מיינונג, האָט זי גלייכגילטיק געענטפערט:

— ס'איז מיר אַלץ איינס.

האָט מען אַרויסגעשיקט גוטמאַנען פאָרויס, צוגויפגענומען דאָס ביסל אָרעמקייט, באַדונגען זיך מיט באַלעגאָלעס און זיך געלאָזט ווייטער אין וועג אַריין.

אַזוי איז מען געפאָרן פון שטעטל צו שטעטל. ווו נישט ווו האָט אַ שיין-געטון די זון: אַ ריינער שטעטל, אַ בעסערער זאַל, אַ פיינערע אכסניה. געווען אַזעלכע שטעטלעך, ווו מען איז בכלל צום ערשטן מאָל געווען מיט אַ טעאַטער-פאָרשטעלונג, ווו דאָס יונגוואַרג האָט נאָך קיינמאָל נישט געהאַט אַפילו אָרגאַניזירט קיין פּורים-שפּילן. און אַזאַ שטעטל איז דאָס טעאַטער געווען, ווי הייוון, וואָס האָט געמאַכט יוירן אַ דערוואַכונג און אומרו אין שטעטל. פון אָנהייב זענען אויף די פאָרשטעלונגען געלאָפן קליין און גרויס, נאָר צוביסלעך האָט זיך דער עולם אָנגעהויבן טיילן: יונגוואַרג און באַלמעלאָכעס זענען געווען באַגייסטערט מיטן טעאַטער, נאָכגעזונגען די לידלעך און נאָכגעמאַכט פאַרשידענע שפּיצלעך. די יוסטע באַלעבאַטים און פרומע יידן האָבן אָנגעהויבן צו דרייען מיט דער נאָז: מושב לצים, ס'פאַרפירט די יוגנט, אפּיקורסות, שמד. צווישן די פּני האָט מען אָנגעהויבן שמועסן וועגן ווענדן זיך צום איספּראַווניק נאָך הילף, אָבער דאָס טעאַטער האָט זיך שוין דאַן געהוידעט אויף וואַגנס אין אַ צווייטן שטעטל, איבערלאָזנדיק אַן אומרו און איפּרודערונג ביי די יידן פון פריערדיקן שטעטל.

געווען שטעטלער, ווו עס האָבן שוין געהאט געשפּילט ספּיעוואַ־קאָווסקי, פּישזאָן און וויניקער באַקאַנטע דירעקטאָרן מיט זייערע טרו־פּעס. דאָרט האָט מען דאָס טעאַטער אויפגענומען צוגעגרייט, ווער פריינד־לעך און ווער מיט שנאה.

ס'האָט אויך געטראָפן א שטעטל, ווו מען איז איינגעשטאַנען א פּאָר וואָכן, אָפּט געשפּילט און דער עולם איז געקומען. די אַקטיאָרן פלעגן דאַן אָפּשפּאָרן א פּאָר רובל, געגאַנגען האָפּערדיק, מיט אויפגעהויבענע קעפּ, געגלייבט, אז דאָ האָבן זיי געפּאַקט דעם הויפּט־טרעפּער:

— א גאָלדן שטעטל, — האָבן זיי געשמועסט צווישן זיך. — פאַר־וואָס זאָל מען דאָ נישט זיצן כאָטש א פּאָר חדשים? נאָר זיי זוכן גליקן אונדזערע באַלעבאַטים...

אָבער ווי נאָר ס'האָט געטראָפן א פּאָר שוואַכע טעג האָט מען אָנ־געהויבן צו קלאָגן אויף דער אָנפירונג:

— זיי זענען שוין אַלט, איז זיי שווער זיך צו רירן פון אָרט... ווי לאַנג וועלן זיי אונדז דאָ האַלטן? ביז מיר וועלן שוין נישט האָבן מיט וואָס אַרויסצופאָרן? ביז מיר וועלן מוזן פאַרזעצן די פּעלערינעס?...

און מיט גלויבן און האָפענונג האָבן זיך די אַקטיאָרן געלאָזט אויף די וועגענער, זינגענדיק און וויצלענדיק זיך, אין א ניי שטעטל צו זוכן גליקן.

4

די צייט און די וואַנדערונגען האָבן געבראַנגט מיט זיך נייע דער־פאַרונגען פאַר די אַקטיאָרן, נייע איבערלעבונגען. שטעטלעך, ווו ס'זענען געווען שוואַכערע געשעפטן, ווו מען האָט „אָפּגעבראַנט", האָבן אָנגעהויבן צו פאַרשווינדן פון זכרון, ווייל ס'האָבן זיך אונטערגערוקט נייע שטעט־לעך, ווו מען איז בכלל „נישט געקומען צום פּסוק", ווי עס האָט גע־הייסן אויף אַקטיאָריש לשון.

דער געשעפטספירער האָט אָפּגעוואַרט אין אזא שטעטל די אָנקו־מענדיקע טרופּע, אָבל וחפוי ראש און פאַרהאַלטן זיי אויף די וואָגנס:

— מען דאַרף פאָרן ווייטער! מען האָט צוגענומען די דערלויבע־ניש...

האָט מען שוין פאַרשטאַנען, אז דאָ וועט קיינער נישט העלפן, אז „די רעדער לאָזן זיך נישט שמירן", דאָס הייסט דער איספּראַווניק וויל נישט נעמען אין יד אריין, אָדער פאַרלאַנגט אזויפיל, אז זיי זענען עס נישט בכוח צו באַצאָלן, און מען איז געפאָרן ווייטער.

אין אנדערע ערטער האָבן זיך נייע צרות אָנגערוקט: א רב, א קנאי, האָט אויפגעפלאקערט מיט א הייליק פייער, אויסגערופן א חרם אויפן טעאטער, און די אקטיאָרן האָבן זיך געמוזט אָפטראָגן, כל=זמן ס'האָט זיך געלאָזט ארויסגיין מיט גאנצע ביינער.

אין אזעלכע פאלן האָט מען נישט איינמאָל געמוזט פארלאָזן דאָס שטעטל אין מיטן דער נאכט, ארויסגנבענען זיך אין דער פינצטער; אָפטמאָל איז נישט געווען צו באצאָלן פאר דער אכסניה, מען האָט געמוזט פארזעצן עפּעס א חפץ, און נישט איינמאָל — זיך אליין ביי די באלעגאָלעס, פאָרן „נאלאָזשנים פּלאטיעזשאָם", דאָס הייסט, אז מען וועט קומען אין צווייטן שטעטל וועט מען זיך דאָרט אויסקויפן מיט די ערשטע פאָר רובל, וואָס וועלן ארייננפאלן אין דער קאסע. און אז ס'איז גאָר שלעכט געווען האָט מען זיך ביינאכט געמוזט ארויסגנבענען דורכן פענצטער פון דער אכסניה, שלעפּן פּעקלעך אויף די פּלייצעס און אין דער פינצטערניש לאָזן זיך איבער וועגלאָזע פעלדער און וועלדער פון פּוילן אין עפּעס א צווייט שטעטל.

געוואנדערט האָט מען אָפט אין געגנטן, ווו מען האָט נאָך נישט געהאט געהערט דאָס וואָרט: טעאטער. איבער די שטעטלעך האָט זיך אפילו דאָס אָרעמסטע פּוילישע וואנדער=טעאטער נישט געלאָזט, זיי האָבן דאָרט נישט געהאט בכלל פאר וועמען צו שפּילן. רעכטלעך זענען די פּוילישע אקטיאָרן געווען כשר, אָבער מאטעריעל און געזעלשאפטלעך האָבן זיי זיך געפונען אין אן ענלעכער לאגע ווי די יידן. קאַמינסקי מיט זיין טרופּע האָט געהאָפט אומעטום צו געפינען אן אָפּקלאנג, אומעטום צו קאָנען אויפוועקן וועמען פון דער פארגליווערטקייט, וואָס האָט געהערשט אין דער פארוואָרפענער פּוילישער פּראָווינץ.

זענען טאקע געווען שטעטלעך, ווו ארום די אקטיאָרן האָט זיך געזאמלט די גאנצע בעסערע יוגנט, געזעלן, משרתים, און באלעבאטישע קינדער בעלי=חלומות, וואָס זענען נישט צופרידן געווען מיט זייערע היימען, מיט דער וועלט. זיי האָבן זיך נישט געשראָקן פארן רב, דיינים און שמשים, וואָס האָבן געוואָרנט קעגן יעדער מגע=משא מיט די אקטיאָרן, פארקערט — געפירט מיט די אקטיאָרן שמועסן וועגן קונסט, וועגן טעאטער, וועגן פּאָליטיק. ס'זענען אָבער אויך געווען אנדערע שטעטלעך, ווי א כמארע פון שווארצע קאפּאָטעס מיט קיילעכדיקע היטעלעך= פון אונטער וועלכע עס האָבן ארויסגעהאָנגען ווילד=צעשויבערטע פאות, האָט זיך אוועקגעשטעלט פאר דער סטאָדאָלע, ווו ס'האָט

געזאָלט פאָרקומען די פאָרשטעלונג און געדראָט מיט ארבע מיתות בית־דין, אויב עמעצער וועט אריבערטרעטן די טריפהנע שוועל.

ס'האָט געטראָפן אין א שטעטל, אז מען האָט געשפּילט אין א גרויסן זאַל פון א „פּאַזשארנע קאָמאנדע", וו ס'איז שוין געווען אויפגעשטעלט אן איינגעפּאכע בינע און ס'איז געווען צוגעגרייט גרויסע בענק צום זיצן. אן אנדער מאָל האָט מען געמוזט ערשט אויסרוימען א גרויסע שטאַל, אָדער סטאָדאָלע, צונויפקלאַפּן א בינע אויף פּעסער, אָדער קאסטנס און אוועקלייגן נישט געהובליעוועטע ברעטער אויף קלעצלעך דער עולם זאָל האָבן אויף וואָס צו זיצן. נישט איינמאָל פלעגן דאן די ארויסגעפירטע בהמות, וועלכע מען האָט געשטערט זייער רו, באגלייטן די פאָרשטעלונג מיט אן אומעטיקן רעווען, — וואָס האָט פארהילכט דאָס פארשלאָפענע גרימפּלען פון פידל און ארייננעריסן זיך מיט קראַפּט אין געזאנג פון כאָר אויף דער בינע. אקטיאָרן האָבן זיך געמאכט וויצן דערפון, טיילמאָל געענטפערט מיט ווילדע קלאנגען אויף די קולות פון די בהמות.

אסתר־רחל האָט זיך שוין דערצו צוגעוווינט, נישט נתפּעל־געוואָרן פון אזעלכע סיורפּריזן.

געווען שטעטלעך, וו מען האָט געמוזט שטרענג אָפּגעהיט זיין מיטן דייטש, דער פּריסטאַוו, אָדער איספּראַווניק זאָלן זיך חלילה נישט משעפּען, אז דאָס איז יידיש. אָפטמאָל האָט אָבער די אָפּגעהיטקייט מיט דייטש אויך נישט געהאָלפן — אינמיטן שפּילן איז דער איספּראַווניק צו צו דער סאמע בינע, געהייסן אראָפּלאָזן דעם פוירהאנג און, גלייך פאנאנדערגעטריבן דעם עולם. א פּחד האָט דאן ארומגעכאַפּט די אקטיאָרן, ווייל שטענדיק האָט זיך אין דער טרופּע געפונען עמעצער, וואָס האָט נישט געהאט קיין כשרן דאָקומענט, אָדער בכלל געווען אָן דאָקומענטן.

ס'האָט אָבער אויך געטראָפן, אז די נאטשאלסטווע האָט זיך געלאָזט בליטער און טויב מאכן מיט א פּאָר רובל, און געלאָזט שפּילן אויף יידיש. דאן האָט אסתר־רחל ווידער אויפגעלעבט — זי האָט פארגעסן וועגן דער שטאַל, אין וועלכן מען האָט געשפּילט, וועגן דעם, אז שוין א פּאָר וואָכן, ווי מען עסט נישט צו דער זעט. אירע אויגן האָבן אָנגעהויבן צו פינקלען מיט מילדע פייערלעך, וואָס האָבן דערוואַרעמט די אקטיאָרן אויף דער בינע און דעם עולם אין זאַל. פון איר מויל האָבן זיך געפּערלט די פּשוטע ווערטער פון גאָלדפאַדענס „מירעלע", אָדער „שולמית", וועלכע זי פלעגט — אליין נישט פילנדיק עס — רעדן אזוי, זיי זאָלן זיין נאָך פּשוטער און אמתדיקער; פון איר האלדז האָבן זיך

ארויסבאַקומען צאַרטע, גלעטנדיקע טענער און אויפֿשווידערנדיקע שלוכצן. דער גאַנצער עולם איז דאַן געזעסן פֿאַרגאַפֿט. פֿון דער בינע צום זאַל און פֿון זאַל צו דער בינע האָט זיך געטראָגן די זעלבע וואַרעמקייט, וועלכע אסתּר־רחל האָט געדענקט פֿון „עלדאָראַדאָ“ אין וואַרשע.

5

שטאַרקער האָט אָנגעהויבן צו קלאַפּן אסתּר־רחלס האַרץ, ווען די טרופּע איז אויף אירע וואַנדערונגען אַריינגעפֿאָרן אין גראָדנער גובער־ניע. דאָ האָט זי געטראָפֿן געזונטע, פֿעסט־געבויטע ייִדן — אַזעלכע, ווי אין פּאַראָזאָווע. ערדישע ייִדן, וואַלד־מענטשן. זיי האָבן גערעדט מיטן זעלבן לשון, מיטן זעלבן ניגון, ווי מען האָט גערעדט אין פּאַראָזאָווע.

דאָס האַרץ האָט איר פֿאַרקלעמט, ווען זי האָט פֿאַר די דאָזיקע ייִדן געמוזט רעדן „דייטש“, צעקאַליעטשען איר שפּראַך, אין וועלכער ס'האָט זיך אַזוי שיין און אמתדיק אַלץ געלאָזט אויסדריקן. פֿאַר איר האָט זיך די פּשוטע פֿאָלקסשפּראַך געמיניעט, ווי פּיל־קאָליריקער צאַרטער זייד. ווען אַברהם־יצחק האָט גערעדט וועגן דער ליטעראַרישער שפּראַך, וועלכע עס האָבן דאַן געשאַפֿן די ייִדישע שרייבער, וואָס זענען די לעצטע יאָרן אויפֿגעקומען אין אַ גרעסערער צאָל אין וואַרשע, ווילנע, אָדעס, פֿאָר־געלייענט פֿון אַ זשורנאַל פֿראַגמענטן פֿון זייערע ווערק, האָט זי גע־זאָגט אַ פֿאַרטראַכטע:

— ס'איז שיין, זייער שיין... ס'שעמערירט ווי אַטלאַס, גלאַנצט, ווי אַטלאַס... און אונדזער לשון איז זייד, איידעלער זייד...

אַברהם־יצחק האָט נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס איז לויט איר מיינונג בעסער, האָט זי עס אים אַזוי אויפֿגעקלערט:

— אַטלאַס איז שיין, גרויסאַרטיק, רייך. ווען מען טוט עס אָבער אָן אויפֿן קערפּער, רייבט עס אַביסל און עס קילט פֿון אָנהייב... זייד גלעט דעם קערפּער, נעמט אים אַרום מיט אַ ליבלעכער וואַרעמקייט. אונדזער לשון גלעט די נשמה מיט אַ וואַרעמקייט...

זי האָט אַ פֿאַרבענקטע זיך אינערלעך איינגעהערט צו דער מעלאָדיע פֿון דער שפּראַך פֿון אירע קינדער־יאָרן, פֿאַרגליכן זי מיט דעם, וואָס עס קומט איר אויס צו רעדן אויף דער בינע און זיך פֿאַרקרימט:

— און דיין דייטש, זאָלסטו מיר מוחל זיין, איז קליאַטשע...

אַברהם־יצחק האָט זיך געפֿילט אַביסל באַליידיקט פֿאַר זיין „דייטש“,

אין וועלכן ער פלעגט איבערמאכן אלע פּיעסן, דערגייענדיק אין דעם צו א מייסטערשאפט. גאנצע טעג פלעגט ער לייענען די ווערק פון געטע, היינע, שילער, ווו געכאפּט עפּעס א דייטש ביכל האָט ער עס שנעל פארצוקט מיט די אויגן און באלד דערפון ארויסגעכאפּט ווערטער פאר זיינע „איבערזעצונגען" — אָבער אסתר־רחלען האָט ער נישט באוויזן צוצורעדן דערצו. זי האָט זיך געכאפּט צו רוסישע ביכלעך, נאָכדעם ווי אברהם־יצחק האָט איר געהאָלפן באהערשן די עלעמענטארע יסודות פון דער רוסישער שפּראך. אין די רוסישע ביכלעך האָט זי געפונען דאָס, וואָס איז איר צוממיינסטן ליב געווען — דעם צאפּל פון דער מענטש־לעכער נשמה, ווי זי האָט עס גערופן. ס'האָט איר דערמאָנט די שפּראך פון אירע דאָרף־חברטעס אין פּאָראָזאָווע, זייער אויפן רעדן, זייער נשמה־דיקע פארבענקטקייט...

אָט זענען זיי טאקע נישט ווייט פון פּאָראָזאָווע: וואָלקאָוויסק, די ער־שטע אויעזדנע שטאָט, ווו מען האָט אסתר־רחלען געשאצט, פון וואנען עס האָט זיך אָנגעהויבן איר וועג פון וואנדערונגען. אנדערש זעט איצט אויס די שטאָט און אירע אויגן.

— גאָט מיינער, וואָס פאר א העק... — האָט זי געפּליסטערט, — און ביי מיר אין זכרון איז פארבליבן אזא גרויסע, באוועגלעכע שטאָט... ווי אנדערש מען קאָן קוקן מיט די זעלבע אויגן...

זי רייסט זיך קיין פּאָראָזאָווע — א קוק־טאָן אויף די אָרעמע קברים פון טאטע־מאמע, אריינגיין אין דעם פארלאָזטן שטיבל אויפן שול־הויף... אירע חברטעס אקסאנע, אָלעסיא — זיי קערן שוין זיין מאמעס פון קינדער און אויסזינגען זייער אומעט אין רוויקע באטעס אויפן דאָרף... אדורכשפּאצירן זיך איבער די פּאָראָזאָווער געסלעך צום טייכל...

— מיר שלעפּן זיך ווייניק ארום מיט פורן איבער די שטעטלעך, דארפסטו נאָך אן אומזיסטע האָצקעניש אויף א וואָגן... — האָט אברהם יצחק גיכטערן אָפּגערעדט פון דער רייזע. — דערצו נאָך אין אזא צו־שטאנד...

ער איז גערעכט, דער קלוגער מאן אירער. זי פילט בולט ווי עס צאפּלט זיך אונטער איר הארץ א ניי לעבן און זי הייבט אָן אלץ מער צו טראכטן וועגן דעם. וואָס וועט זיין — א יונגל, צי א מיידל? ווי וועט עס אויסזען? וואָס וועט דערפון אויסוואקסן? ווי אזוי וועט עס זיך האָדע־ווען אין די פינצטערע אכסניות, אין די ענגע צימערלעך, וואָס מען פלעגט ערגעץ־ווו אָפּדונגען ביי א באלעבאָסטע אין א שטעטל?

אָבער באַלד האָבן זי באַרואיקט בילדער פון אירע קינדער־יאָרן, וואָס האָבן פאַרבייגעשוועבט פאַר אירע אויגן: דאָס דראַכלע שטיבעלע אויפן שול־הויף, דאָס שטענדיק־רויכערדיקע אייוועלע, די האַרטע שלאָף־באַנק, דאָס אָרעמע שטיקל ברויט, וואָס איז קיינמאָל נישט געווען צו דער זעט... און דאָך האָבן אירע בידנע טאַטע־מאַמע אויסגעהאָדעוועט זיבן קינדער, וואָס זענען זיך פאַנאַנדערגעפלויגן איבער דער וועלט און יעדעס האָט זיך אָנגעהויבן זיין באַזונדער לעבן, זיין משפחה... וועט זי זיך אויך אַן עצה געבן מיט איר קינד.

זי וועט דעם קינד אויסזינגען די האַרציקע געזאַנגען, וועלכע זי קאָן נישט אויסזינגען אויף דער בינע צוליב דעם קליאַטשע־לשון... דערציילן מעשהלעך וועגן טעאַטער, וואָס איר איז נישט דערגרייכטער טרוים, זי האָט דאָך נישט קיינעם, מיט וועמען זי זאָל קאָנען טיילן אירע געדאַנקען. דער שטענדיק־פּאַרטנער און פאַרהאָרעוועטער מאַן אירער האָט טויזנ־טער געשעפטן אויפן קאָפּ. די קאָלעגן אַקטיאָרן? — יעדער לעבט זיך מיט זיינע דאגות און זיינע חלומות — און זי איז אַליין מיט איר צער, מיט איר בענקשאַפט.

האָט זי זיך שטאַרק דערפרייט מיט דעם קליינעם באַשעפעניש, וואָס איז געבוירן געוואָרן אַ קורצע צייט נאָכדעם, ווי זי איז אַראָפּ פון וואָגן, אָנקומענדיק אין אַ ניי שטעטל.

זי האָט עס אַ נאָמען געגעבן לאה־שפרה, נאָך דער מאַמען.

6

די טרופּע איז געפאָרן אויף מזרח, אַלץ טיפער אין אוקראַינע. אסתּר־רחל האָט געניאַנטשעט איר קינד, נישט אָפּגעטרעטן דערפון. אין אַ קוי־שעלע איינגעוויקלט איז דאָס קינד געלעגן הינטער די קוליסן, ווען אסתּר־רחל איז אַרויס אויף דער בינע, און אַלע חושים פון דער מאַמען, וואָס האָט אויף דער בינע געדאַרפט אויסדריקן די בענקשאַפט נאָך אבשלו־מען, זענען געווען ביים קליינעם עופהלע. פלעגט טאַקע טרעפן, אַז אסתּר־רחל איז אַראָפּגעלאָפן אַ צעשראָקענע אין גאַרדעראָב אַריין, ווען לאה־שפרה איז זיך רואיק געלעגן, פאַרקוקט אין אַ לאָמפּ — דאָס האָט נאָך אין זאָל זיך צעוויינט אַ זויג־קינד. אַפּטמאָל פלעגט זיך באַלד אויפהייבן אַ גאַנצער כאָר פון קינדערישע קולכלעך פון אַלע זייטן זאַל.

אַקטיאָרן האָבן זיך געהאַט צוגעוווינט דערצו, געענטפערט אַמאָל מיט אַ שפּאַס, מיט אַ געלעכטער אויף די קינדערישע קאָנצערטן. יודקע אדלער, אַ יונגער אַקטיאָר פון ביאַליסטאָק, וואָס איז שטאַרק געווען פאַר־

טאָן אין מוזיק, האָט אָנגעהויבן צו אימפּראָוויזירן מעלאָדיעס פון די קינ־דערישע קוויטשערייען.

אביסל ארבעט מיט די קינדער האָט געהאט דער געשעפטס־פירער, אָבער אים האָבן קיין זויג־קינדער נישט אינטערעסירט. ער האָט געמוזט היטן קליינע קונדסים זאָלן זיך נישט צו נאָענט צורוקן צו די נאפט־לאָמפּן ביי דער בינע, נישט ארויפדראפּען זיך אויף די ברעטער, האָט ער זיי פון צייט צו צייט געמוזט אוועקטרייבן מיטן פּאַזשארניק.

דער ערגסטער ליבערט איז ארומגעגאנגען א בייזער הינטער די קוליסן:

— לאָזן נישט שפּילן, די קינדער.

אסתר־רחל האָט אים גוטמוטיק בארואיקט:

— מאך נישט דערפון קיין וועזן, יאנקל. דאָס איז דאָך אונדזער צוקונפט.

— א נעבעכדיקע צוקונפט! — האָט זיך ליבערט געעקשנט.

אסתר־רחל האָט אים געטרייסט מיט א טרויעריק שמייכעלע:

— אזוי ווי ס׳איז אונדזער טעאטער...

נאָך ביינאכט, אין דער אכסניה, איז זי צוגעשטאנען צו קאמינסקין:

— וואָס וועט זיין דער תכלית, אברהם־יצחק? ווי לאנג וועט מען זיך אזוי ארומשלעפּן איבער די קליינע שטעטלעך? ס׳ווערט דאָך פון אונדז אלע א תל און א תל פון טעאטער...

— וואָס־זשע זאָל מען טאָן? ווער איז דען בכוח צו שמירן נאטשאל־סטווע אין א גרויסער שטאָט? דאָס איז א געשעפט פאר פישזאָנען, ער קען די מלאכה...

דערביי האָט קאמינסקי באלד ארויסגעשלעפּט דעם שטארקסטן אר־גומענט:

— ווייסט, אז פישזאָן מוז שפּילן אין די גרויסע שטעט דייטש טע־אטער? אפילו נישט „יידיש־דייטש“... דאָרט, אז עס זאָל זיך ביי עמעצן ארויסכאַפּן איין יידיש וואָרט, מעג מען באלד לאָזן דעם פורהאנג.

דאָס האָט זי אויף א צייט בארואיקט.

די געשעפטן זענען אין אלגעמיין געווען גוטע. אין די רוסישע שטעט־לעך איז דער מצב געווען א בעסערער, ווי אין פּוילן. יידישע באלמעלאָכעס און דאָרפסגייער האָבן געהאט פּרנסה און זיך געקאָנט פארגינען צו קו־מען אין טעאטער אריין. די שטעטלעך האָבן אויך נישט געליטן אזוי פון דער פינצטערער חסידישער פעסט, ווי אין פּוילן. דער ייד איז דאָ געווען א געזונטער, א ברייטהארציקער, ווי די נאטור ארום, און ליב געהאט

הנאה צו האָבן פון לעבן: א גוטן עס, טאקע מיט א פעסטער כוסה. ער האָט אויך ליב געהאט צו מאכן א כוסה מיט די אקטיאָרן, זיך געחברט מיט זיי, פארברענגט אין זייער געזעלשאפט.

די מענטשן זענען אסתר=רחלען געפעלן צוליב זייער פשטות און הארציקייט, זי האָט זיך געפילט היימיש מיט זיי, געשמועסט, ווי מיט נאָענטע מענטשן, אינטערעסירט זיך מיט זייער לעבן, מיט זייערע מיינונגען, אויסגעפונען די שיינקייט פון זייער לשון.

אָפטמאָל האָבן זיי זיך באקלאָגט, אז זיי קאָנען נישט האָבן די אמתע הנאה פון די פאָרשטעלונגען, צוליב דעם פארדייטשמערישטן לשון, אין וועלכן מען שפילט. די אקטיאָרן האָבן נאָר געקאָנט ענטפערן מיט צענעמען די הענט: ס'איז נישט זייער שולד. אסתר=רחל האָט זיי אָבער געוואָלט אנטקעגנקומען און זיך אליין פארשאפן אביסל הנאה.

— היינט וועל איך שפילן פאר אייך. — האָט זי געזאָגט צו א פריילעכן שניידערל, מיט וועלכן זי האָט געוווינט אין שכנות און זיך געקוויקט מיט די מתיקותדיקע פאָלקס=לידלעך, וואָס דער שניידער האָט געזונגען ביי דער ארבעט.

— אזוי? וועט טאקע היינט זיין אונדזער גאנצע חברה אין טעאטער...

דער שניידער האָט באלד געשיקט א לערן=יונגל צו זייגע חברים אָנזאָגן, אז די קאמינשטשיכע וועט היינט שפילן „עקסטרא“.

אין אָוונט איז דער זאל געווען פול געפאקט און די ערשטע רייען זענען געווען פארנומען דורך דער חברה באלמעלאָכעס, צווישן וועלכע עס האָט זיך רירעוודיק געדרייט דאָס פריילעכע שניידערל.

באלד פון די ערשטע ווערטער, וואָס אסתר=רחל האָט ארויסגעזאָגט אויף דער בינע, איז קלאָר געוואָרן, וואָס עס וועט זיין דער „עקסטרא“.

אסתר=רחל האָט גערעדט יידיש, פשוט גערעדט, נאָר מיט אזויפיל נשמה, אזויפיל אויסדרוק, אז פארן עולם האָט זיך אנטפלעקט א נייע קינסטלערין. ס'איז שוין נישט געווען די זעלבע עלעגאנטע, קאלטע דאמע, וועלכע זיי האָבן געזען אין די פריערדיקע אָוונטן. ס'האָט זיך אויף דער בינע באוועגט א מענטש, וואָס איז זיי געווען היימיש און גערעדט היימיש. די שפראך און דער טאָן פון איר רעדן האָבן גלייך אָנגעשטעקט די איבעריקע אקטיאָרן און דער גאנצער עולם אין זאל האָט געפילט, אז זיי זענען עדות פון עפעס א נישט=געוויינטלעכער פאָרשטעלונג אין „יידיש=דייטש“=טעאטער.

אין מיטן צווייטן אקט האָט זיך ביי דער ארייַנגאנג=טיר דערטראָגן א פארצווייפלטער געשריי פון געשעפט=פירער:

— א קנעפּל!

אויף דער בינע איז געוואָרן א מהומה, אקטיאָרן האָבן אָנגעהויבן צו פּלאָנטערן מיט די צינגער, פארלוירן ס'לשון. דער סופליאָר האָט פון קאסטן ארויסגעשריגן מיט א הייזעריקן קול דייטשישע ווערטער פון טעקסט... מאָמענטאַל האָט זיך דאָס בילד געענדערט, עס איז געוואָרן א נאָרמאַלע פאָרשטעלונג פון „יידיש־דייטש"־טעאטער, מיט פּאטעטישע טענער, אסך פּתחס און העלדישע פּאָזיציעס.

די פּרימאַראָנגע פון דער פאָרשטעלונג איז ווידער געוואָרן א דאַמע, וואָס האָט געקוקט מיט קאַלטע אויגן און מיט א טרוקענער שטים גערעדט הויכע פראָזע.

7

אחוץ לאה־שפּרהן האָט ביי די אלע צרות אסתר־רחל געהאט נאָך א טרייסט: די חברים. צוביסלעך, אומבאמערקט האָבן זיי זיך מיט דער צייט צונויפגעגאָסן אין איין משפּחה, און טראָץ די פארשיידענע משונה־דיקייטן פון יעדן איינעם — אסתר־רחל האָט עס גערופן „אקטיאָרישע משוגעתן" — האָבן זיי געפונען א געמיינזאמע חברישע שפּראַך. ס'האָט זיך אויך צווישן זיי געשאַפן א געמיינזאמע שפּראַך אויף דער בינע. זיי האָבן זיך צונויפגעלעבט מיט דער הארציקער פּשטות, וואָס האָט אסתר־רחלען אויסגעטיילט פון אלע פּרימאַדאָננעס אין יידיש־דייטש־טעאטער, אין די פאָרשטעלונגען, ווען זיי האָבן געשפּילט אין יידיש. אין אזעלכע אָוונטן זענען אלע אקטיאָרן מיטגעריסן געוואָרן מיט אסתר־רחלס טאָן און האָבן געשיינט מיט א יום־טובדיקער פרייד צוליב צוויי טעמים: ערשטנס — אָפּגעטאָן א שפּיצל דעם צאר און דווקא געשפּילט אין יידיש! צוויי־טנס — ס'האָט זיך געפילט די ווארעמקייט פון עולם, וואָס האָט געהאט א ספּעציעלן נחת־רוח פון אזעלכע פאָרשטעלונגען.

זעלטן זענען געווען אזעלכע אָוונטן, אָבער זיי האָבן עס גורם געווען, אז דער רום פון דער טרופּע איז געוואקסן, האָט איר אָנגעהויבן פאָרויס־צוגיין אין שטעטלעך, ווו די טרופּע איז צום ערשטן מאָל אריינגעקו־מען.

אין טעאטער האָט זיך שוין באוויזן א געמישטער עולם: אָן אפּטיי־קער אין א גרעסער שטעטל, א לערער. עס פלעגן זיך שוין באווייזן יום־טע באַלעבאַטים, וועלכע האָבן ברייט פארנומען די ערשטע בענק. זענען אָפּט פון שפּילן אזוי צענומען געוואָרן, אז זיי האָבן נאָך דער פאָרשטע־

לונג איינגעאָרדנט א סעודה פאר דער גאנצער טרופע. ביי א גוט־געדעקטן טיש האָט זיך אזא אייגער אוועקגעזעצט אויבן־אָן, ארום זיך פאנאנדערגעזעצט די אקטריסעס, געוויצלט זיך מיטן עולם, געמאכט קאָמפּלימענטן, געטרונקען א כוסה און אריינגעלאָזט זיך אין שמועסן וועגן טעאטער:

— איך האָב האָלד, פארשטייט איר מיך, יידיש טעאטער. כ'האָב האָלד א יידיש שטיקל, אָבער דער עיקר, מען זאָל זיך קאָנען גוט אָנלאכן. וויינען הער איך גענוג אין דער היים פון מיין ווייב און קינדער...

— האָט ער פארענדיקט מיט א הילכיק געלעכטער.

אסתר־רחל איז געזעסן שטייף ביים טיש, נישט טועם געווען, מיט קיין וואָרט זיך נישט אָפּגערופן און נאָך א קורצער צייט אוועק מיטן אויסרייד, אז זי מוז אריינגיין צום קינד.

צו דער צייט האָט אסתר־רחל נאָך א פאָרשטעלונג פון „אחשורוש“, אין וועלכער זי האָט געגלאנצט אויף דער בינע אין דער קרוין פון אסתר־המלכה, קוים באוויזן אויסצוטאָן פון זיך די בגדי־מלכות, ווי זי האָט געבוירן די צווייטע טאָכטער.

די הייב־אם, וועלכע איז נאָר וואָס געווען אויף דער פאָרשטעלונג, איז ארויסגעלאָפן מיט א שמחה צו די אקטיאָרן:

— די מלכה האָט געבוירן א טאָכטער!

— מען דארף איר א נאָמען געבן רעגינע, וואָס הייסט אויף לאַטיין מלכה, — האָט ליבערט אונטערגעזאָגט דעם צעטראָגענעם קאַמינסקי.

8

קורץ נאָכן קינד־האָבן האָט מען זיך געלאָזט אין וועג אריין. אסתר־רחל האָט גלייך אָנגעהויבן צו שפּילן.

כמעט יעדעס יאָר איז די משפחה פארגרעסערט געוואָרן מיט א קינד און אסתר־רחל האָט אָנגעהויבן מער צו טראכטן וועגן די קינדער, ווי וועגן שפּילן טעאטער.

— וואָס וועט זיין דער תכלית? — פלעגט זי טענהן צו קאמינסקין, — וואָס פאר א פנים האָבן מיר און וואָס פאר א פנים וועלן האָבן די קינדער? מען קוקט דאָך שוין אויף אונדז ווי אויף די ציפּקוסעס...

דער פארגלייך מיט די ציפּקוסעס — די אָרעמסטע יידישע טרופּע, וואָס האָט זיך ארומגעשלעפּט מיט א סך קינדערלעך איבער דער

מדינה און געווען דער סינאָנים פון דלות אין יידישן טעאטער, האָט אברהם־יצחקן א ברי־געטון. טיף אין הארצן האָט ער געפילט, אז אסתר־רחל איז גערעכט. ער האָט אָבער מורא געהאט צו ריזיקירן מיט גרויסע שטעט, ווו עס פלעגן עפטער שפילן יידישע טרופעס, דאָס אוקראאינישע טעאטער, — די מאלאָרוסן, ווי מען האָט זיי גערופן — און חדשים־לאנג אויך רוסישע טעאטערס. אָבער: זאָל זיין, וואָס עס וויל! ער שטעלט אלץ אויף דער קאָרט, מען מוז פרווון ארייננפאָרן אין גרעסערע שטעט.

אייניקע מאָל איז געלונגען צו קריגן א טעאטער אין יעקטערינאָ־סלאוו, אין כערסאָן און ענלעכע שטעט, ווו מען האָט געקאָנט זיצן א לענגערע צייט און שפילן, אויב די גאטשאלסטווע האָט זיך געלאָזט „שמירן". אסתר־רחל האָט דאן אויפגעלעבט, מיט מער חשק געגאנגען אין טעאטער ארייז שפילן, ווייסנדיק, אז זי לאָזט די קינדער איבער אין א ווארעמער שטוב, אונטער דער אויפזיכט פון א מענטשן.

— זעסטו, אז מען וויל קאָן מען! — האָט זי דאן געזאָגט צו קאַ־מינסקין — איך פיל זיך איצט א נייער מענטש, כ'האָב פרישן מוט. כ'וואָלט וועלן שפילן עפעס א נייע ראָל, א נייע פיעסע.

נאָר מיט נייע פיעסן איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן, מען האָט זיך געמוזט האלטן ביי די „ביכלעך", וועלכע קאמינסקי האָט פאר־מאָגט. און בלויז אין די גרויסע שטעט האָט מען זיך אויך נישט געקאָנט האלטן, ס'איז ווידער אויסגעקומען צו וואנדערן מיט וואָגנס, אָדער — אויף די לעבעדיקערע שליאכן — מיט דיליזשאנסן. דאָס ביסל האָב און גוטס איז געוואקסן: אייגענע זאכן, די קינדערס זאכן, טעאטער־קאָסטיו־מען. איז מען געפאָרן באלאָדן מיט קוישן, קעסטלעך, פעקלעך, אז פון דעם בארג פלעגט מען די קינדער נישט ארויסזען.

— ווי די ציגיינער... — האָט זיך אסתר־רחל געוויצלט.

קאמינסקי האָט זיך אויפגעקאָכט:

— וואָס עפעס, ווי די ציגיינער? דאָס אוקראאינישע טעאטער פאָרט דען בעסער? מען שמועסט גאָר, אז זיי זענען אין אן ערגערן מעמד ווי מיר.

נישט לאנג האָט געדויערט און אסתר־רחל האָט זיך איבערצייגט, אז אברהם־יצחק איז גערעכט געווען. אין א שטעטל האָבן זיי זיך באגע־גנט מיט דער פאָפולערסטער אוקראאינישער טרופע פון סאקסאגאנסקי. יענע האָבן שוין געהאלטן ביי פארענדיקן די גאסטשפילן און גלייך נאָך זיי האָט אנגעהויבן צו שפילן קאמינסקים טרופע. אסתר־רחל האָט געזען די געזעגענונג־פאָרשטעלונג „נאטאלקא פאָלטאווקא" און איבערראשט גע־וואָרן פון דער ענלעכקייט, וואָס די פאָרשטעלונג האָט געהאט מיט גאָלד־

פאַרענם פּיעסן: ענלעכע סענטימענטאַלקייט און ענלעכע וויציקייט; אָנ־געזעטיקט מיט מעלאָדראַמע און דורכגעפלאָכטן מיט געזאַנג. און גע־שפּילט מיט פייער און האַרץ, ווי יידישע אַקטיאָרן שפּילן.

זי האָט זיך באַקענט מיט די אַקטיאָרן, ביי וועלכע זי האָט דערפּילט אַ חברישע פריינדלעכקייט: די פּרימאַדאָננע זאַנקאָוועצקאַיאַ, דער די־רעקטאָר סאַקסאַגאַנסקי, וועלכן זי האָט שפּעטער אָנגערופן „דער אוק־ראַינישער קאַמינסקי", די אַקטיאָרן קאַרפּינסקאַיאַ, באַרילאַטטי, טאָבי־לעוויטש. איבערראַשט איז זי געוואָרן, ווען זי האָט זיך דערוווסט, אַז כמעט אַלע אַקטיאָרן זענען פאַרבונדן מיט משפּחה־פּעדים, אָדער זענען נאָר נאָענטע קרובים.

— ביי אייך איז דאָך נאָך מער משפּחהדיק ווי ביי אונדז! — האָט זי געזאָגט.

— מיר זענען טאַקע אין אַ סך ענלעך, — האָט איר סאַקסאַגאַנסקי געענטפערט. — איר מוזט אייער יידיש פּנים פאַרשטעלן מיט דער מאַס־קע פון יידיש־דייטש, מיר מוזן דאָס אוקראַאינישע פאַרדעקן מיט אַ „מאַ־לאָרוסישער" מאַסקע. איר זענט אָפּהענגיק פון חסד פון גאַטשאַלסטווע, מיר נישט ווייניקער. פאַר אייך זענען פאַרמאַכט אַ סך געגנטן און שטעט, פאַר אונדז אויך. איר האָט גאָלדפאַדענען, וואָס האָט אייך גע־רופן צום לעבן און מיר האָבן קראָפּיווניצקין און די ירושה פון טאַראַס שעווטשענקאָ.

— איר שלעפּט זיך אַרום מיט קינדערלעך מיט אַקס און צופּוס, מיר אויך דאָס זעלבע... — האָט מיט ווייטיק צוגעגעבן די זאַנקאָוועצ־קאַיאַ.

קאַמינסקי האָט אַריינגעוואָרפן אַ וויץ:

— ס'איז ווי מען זאָגט ביי אונדז: צוויי מתים גייען טאַנצן.

— טאַנצן, טאַנצט מען, אָבער קיין מתים זענען מיר ביידע נישט, — האָט ערנסט געענטפערט סאַקסאַגאַנסקי. — מיר לעבן און מיר האָבן פאַר וועמען צו לעבן. איר זעט דאָך, ווי דער עולם לויפט אויף אונדזע־רע פאָרשטעלונגען. ביי אייך נאָך אפשר מער, ווי ביי אונדז. מיר האָבן פאַר וועמען צו לעבן!

אסתר־רחלען האָט דערמוטיקט סאַקסאַגאַנסקיס ערנסטקייט און זי האָט געענטפערט אין דעמזעלבן טאָן:

— ס'איז שוין אפּנים אונדזער מזל אַזוי, דער מזל פון אונדזערע אָרעמע פעלקער. אָבער אָרעמקייט איז נישט קיין שאַנד, זאָגט מען ביי אונדז אַ ווערטל. איך פיל, אַז מיר טוען ביידע אַ הייליקע אַרבעט און דאָס דאַרף אונדז שטאַרקן.

הארציק האָבן זיך פאַנאַנדערגעזעגנט די וואנדערנדיקע זינגער פון צווי פעלקער, וואָס האָבן הונדערטער יאָרן צוזאמען געלעבט און אזוי ווייניק זיך געקענט.

9

די באַגעגעניש האָט אסתר־רחלען געשטאַרקט און בארואיקט. זי האָט זיך געוויצלט:

— ווען פרייט זיך א הויקער? ווען ער זעט א צווייטן...

זי האָט איצט מיט הומאָר אויפגענומען א סך שוועריקייטן, וואָס האָבן איר פאַר דעם פאַרשאַפט יסורים. נאָר איין אומגליק האָט זי צע־טרייסלט אויף א לאַנגער צייט.

פאַנאַנדערוויקלענדיק די קינדער, נאָכן אָנקומען אין א שטעטל, האָבן פון קישעלע ארויסגעקוקט אויף איר די פאַרגלייזטע אייגעלעך פון איר יונגסט מיידעלע. דער גיך־געבערענגטער רופא האָט בלויז פעסטגע־שטעלט, אז דאָס קינד איז דערשטיקט געוואָרן.

א וואָך צייט איז אסתר־רחל געזעסן א פאַרגליווערטע, נישט גע־רעדט און נישט געוויינט.

אין דעם שטעטל האָט מען שוין נישט געשפּילט.

ביי די ווייטערדיקע רייזעס, אויף וואָגנס און אין באַנען, איז אסתר־רחל געזעסן איינגעצווירעט, ארומנעמענדיק אירע ביידע טעכטערלעך און ביי דעם מינדסטן טרייסל געקוקט אויף זיי אומרואיק, מיט צעשראָקענע אויגן.

אין א געוויסן טאָג איז קאַמינסקי געקומען צו לויפן מיט דער ידיעה:

— מיר פאָרן קיין קיעוו!

קיעוו! די גרעסטע שטאָט אויף אוקראַינע. אפשר וועט מען קאָנען זיצן אביסל לענגער. די קינדערלעך וועלן אויפלעבן...

— מען זאָל כאָטש קריגן א לייטישן האָטעל! אפשר עפּעס א מיידל צו די קינדער.

— אלץ וועט זיין! — האָט זי אברהם־יצחק בארואיקט, אליין נישט גלויבנדיק אין דעם. ווייל קיעוו איז געווען פאַרמאַכט פאַר סתם יידן און אויך פאַר יידישע אקטיאָרן.

געשפּילט האָט מען אין סלאָבאָדקע, איבערן דניעפּר, און דאָרט האָט מען אויך געמוזט וווינען אין א שטיבל ביי א יידישן בעל־מלאכה. דאָס רייצנדיקע קיעוו, די פּרעכטיקע שטאָט מיט אירע טעאַטערס און

האָטעלן, האָט אראָפּגעשײנט פון דער צװײטער זײט דניעפּר און געריצט זיך:

— נישט פאר אײך, יידישע אקטיאָרשטשיקעס!

ס'האָט אָבער פאָרט געהײסן, אז מען שפּילט אין קיעװ. דאָס האָט פארשטארקט דעם אָנזען פון דער טרופּע. דער רום פון אסתר־רחלען איז זיך שוין געהאט פאנאנדערגעגאנגען צװישן די װאנדערנדיקע ריטער פון „יידיש־דײטש־טעאטער". פון װײטע געגנטן האָבן געשטראָמט אקטיאָרן, כדי אָנצוקומען אין דער טרופּע. ס'איז געװען װײסמאן, דראגאָװ, װאָס האָבן שוין געהאט א שם אין דער אקטיאָרישער װעלט. ס'האָט געװאָלט אָנקומען פּאָליפּאדע.

ער איז געקומען צופאָרן קײן קיעװ, דערזען אסתר־רחלען שטײן בײ דער קיך און קאָכן, ארומגײן ארום די קינדער, באמערקט, אז זי מוז שוין װידער זײן אין די „אומשטענדן", האָט זיך אים גאָרנישט גע־גלײבט, אז דאָס איז די פּרימאדאָנגע און דירעקטאָרשע. ער האָט גע־װארט מיט אומגעדולד אויפן אָװנט. אסתר־רחל שפּילט „זליכה" אין „יוסף מיט זײנע ברידער".

זליכה באװײזט זיך אויף דער בינע. פּאָליפּאדע גלויבט נישט זײנע אײגענע אויגן: איז דאָס דיזעלבע מאמע, װעלכע ער האָט ערשט מיט א פּאָר שעה צוריק געזען שטײן בײ דער קיך?... עס איז דערשינען אויף דער בינע די אימפּאָזאנטקײט אלײן. עס האָט פון איר געװײעט מיט פערזענלעכקײט. אירע באװעגונגען זענען געװען אזוי געמאָסטן, אז זײ האָבן געװירקט, װי א כישוף. פון באװאונדערונג האָט ער געפילט, אז די אויגן פילן זיך אים אָן מיט טרערן.

נאָך דער פאָרשטעלונג איז ער ארײנגעלאָפן הינטער די קוליסן און געשטאמלט פון באגײסטערונג:

— איך האָב נישט קײן װערטער... מײן שפּראך איז צו אָרעם... איצט פיל איך, אז טעאטער שפּילן מײנט קונסט... איצט זע איך, אז די פּאָר יאָר, װאָס איך האָב געשפּילט אין פארשידענע טרופּעס, האָב איך געפּטרט צײט...

אסתר־רחל האָט זיך ממש פארשעמט:

— װאָס רעדט איר, גאָט איז מיט אײך.. יעדער יידישער אקטיאָר טוט א הײליקע ארבעט... דינט זײן פאָלק...

זי האָט זיך א רגעלע פארטראכט:

— אויב ער מוז זי ערלעד... אויב ער שפּילט טעאטער, נישט צוליב זיך, נאָר צוליב זײ, — האָט זי געמאכט א ברײטע באװעגונג, װי זי

וואָלט ארומגענומען דעם גאנצן זאל. — און אויב ער ווייסט נאָר, וואָס ער שפּילט...

דער קיעווער דערפאָלג האָט אָפּגעהילכט אין די טעאַטער־קרייזן פון אוקראינע, ער האָט געעפנט פאר אסתר־רחלען מיט דער טרופּע דעם וועג קיין אָדעס.

אסתר־רחל האָט געשטראַלט. זי האָט געשפּילט אין א ליטיש טעאַטער, פאר א סך יידישע פאָלקס־מענטשן, ווי אין וואַרשעווער „על־דאָראַדאָ". די זעלבע ווארעמקייט, די זעלבע באַגייסטערונג, די זעלבע דאנקבארקייט פון עולם. די קינדער אירע האָבן זיך ארומגעשפּילט אין ליטישן צימער פון דער „טעאטראַלנאיא גאָסטיניצא".

דאָרט האָט זיך ווידער די משפּחה פארגרעסערט.

ווידער פלעגט בעת א פאָרשטעלונג ליגן הינטער די קוליסן א זויג־קינד און אסתר־רחל איז געלאָפן פון דער בינע כאַפּן דאָס קינד אין די אָרעמס, צודריקן עס צו דער ברוסט:

— אידעלע, מיין קינד!

10

א נייער יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבן.

מיטן שפּילן יידיש טעאַטער איז געוואָרן לייכטער. די טרופּעס פון פישזאָן, ספּיוואַקאָווסקי, סעם אדלער, האָבן כסדר גאסטראָלירט אין גרויסע שטעט. דאָס זענען געווען גאנצע אונטערנעמונגען, מיט א גריי־סער צאָל מענטשן, כאָר, אָרקעסטער, א גרויסן באַגאַזש פון דעקאָראַ־ציעס, קאָסטיומען. זיי האָבן געגעבן פאָרשטעלונגען מיט רייכע אויס־שטאַטונגען.

קאַמינסקי האָט זיך געריסן זיי צו דעריאָגן. מען האָט אים שוין אין די טעאַטער־קרייזן פאררעכנט צווישן די אָנגעזעענסטע דירעקטאָרן. ער האָט זיך אָבער געוואָלט פארמעסטן אויף גרויסע זאכן.

געבויט האָט ער זיינע פּלענער אויף אסתר־רחלס טאַלאַנט און ווירקונג אויפן עולם, אויף איר פעיקייט צו באַווירקן די אַקטיאָרן. נאָר אסתר־רחל האָט זיך דערמיט נישט איבערגענומען. אויף אלע זיינע גרויס־צוגיקע פּלענער האָט זי רואיק געענטפערט:

— דאָס וועט דיך שוין גליקלעך מאַכן, אז דו וועסט טראָגן נאָך א פּאָר גאָלדענע ברעליאַנטן אויף דער קייט, אזוי ווי פישזאָן?

— נישט אין דעם האנדלט זיך... איך וויל מאכן א גרויס טעאטער, מיט רייכע אויפפירונגען, א גרויסע טרופע...

— און קייען די זעלבע „דייטשמערישע" קליאַטשע? נישט וועגן אזא טעאטער האָב איך געחלומט!

די משפחה האָט זיך ווידער פארגרעסערט: א יונגל! אסתר־רחלס פרייד איז געווען אזוי גרויס, אז זי האָט פארגעסן אלע טעאטער־צרות און עגמת־נפשן. אָבער נייע וויטיקן האָבן געוואַרט אויף דער מאמען.

דאָס קליינע חײמל איז געבוירן געוואָרן מיט עפּעס מאָדנע גרויסע אויגן.

— ער קוקט דאָך ווי א דערוואקסענער מענטש... — האָבן אלע באוואונדערט.

אסתר־רחל האָט באמערקט, אז נישט נאָר ער קוקט — ער איז עפּעס אנדעריש, ווי אלע קליינע קינדער. דער אומנאָרמאל גרויסער שארבן פון קינד האָט ביי איר ארויסגערופן א מורא אפשר האָט עס די ענגלישע קרענק. מען איז געלאָפן צו דאָקטוירים, געמאכט קאָנסיליומס און א בארימטער פּראָפעסאָר האָט געשטעלט די דיאגנאָז:

— א נאטור־פענאָמען! דאָס קינד פארמאָגט א מוח פון א רייפן מענטש... ס'וואָלט געקאָנט אויסוואקסן עפּעס א גאוני!... לאנג קאָן אזא קינד נישט לעבן.

דאָס קליינע חײמל האָט אין א פּאָר חדשים ארום טאקע פארגרע־סערט די צאָל קינדער, וואָס אסתר־רחל האָט איבערגעלאָזט אויף די בית־עולמס. און זי איז ווייטער געפאָרן שפּילן טעאטער.

אן אויפלעבונג איז פאָרגעקומען אין די שטעט און שטעטלעך פון רוסלאנד. אומעטום האָבן זיך אָרגאניזירט קרייזלעך, יוגנט־פארבאנדן און שטילערהייט — ארבעטער־פאריינען און פארטייען. יונגוואַרג פלעגט גרופנווייז ארומגיין איבער די גאסן און פירן דיסקוסיעס. אין טעאַטער האָבן זיך שטענדיק געבילדעט גרופּעס, וואָס האָבן בעת די איבעררייסן זיך ענג צוזאמענגעדריקט, גערעדט וועגן דער פאָרשטעלונג און אומבא־מערקט איבערגעגעבן אויף אנדערע, געפערלעכע שמועסן. אין דער לופט איז געווען א געדיכטקייט, ווי פאַר א שטורעם.

אסתר־רחל מיט איר טרופּע איז צוביסלעך געוואָרן אן אָפטער גאסט אין גרויסע שטעט, אראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם שטויב פון וואנדערן אי־בער קליינע שטעטלעך. די טרופּע איז כסדר געוואקסן, זיך פארגרעסערט מיט נייע כוחות. עס האָבן וועגן איר אָנגעהויבן צו שרייבן די צייטונגען. אקטיאָרן האָבן עפּטער אָנגעהויבן ארייננצוקוקן אין א צייטונג:

— אפשר שרייבט מען עפּעס וועגן אונדז...

נאָר צום וויניקסטן האָט זיך איבערגענומען דערמיט אסתּר־רחל. ציימונגען האָט זי געלייענט אסך, נאָר, אז עס האָט געטראָפן א קאַלטער אָפּרוף וועגן אירס אן ארויסטריט, פלעגט זי זיך באמיען צו איבערצייגן די אקטיאָרן, צו זייער גרויסער פארוואונדערונג:

— אז ער איז גערעכט דער שרייבער... וואָס באַווייז איך דען? מיין צייט איז נאָך נישט געקומען... ס'איז נישט דאָס מעאטער, ווו איך קאָן זיך באווייזן.

זי האָט איר שפּילן דאן באטראכט פאר אן ארבעט, א נוצלעכע, א נייטיקע ארבעט, אָבער נישט קיין קונסט. פונדעסטוועגן פלעגט זי זיך צו דער ארבעט באציען מיטן גרעסטן ערנסט און ווען עמעצער פון די אקטיאָרן האָט זיך דערלויבט אויף א נישט־געשמאקן וויץ אויף דער בינע, אָדער זיך דערלויבט חוזק צו מאכן פון עולם, איז זי געוואָרן אָנגעצונדן און נישט לויט איר שטייגער זיך אָנגעהויבן צו בייזערן:

— פע! ס'איז פשוט נישט אָרנטלעך! מענטשן צאָלן פאר בילעטן. איר טוט אן ארבעט פאר באצאָלט, דארף מען ארבעטן ערלעך...

עס האָט זיך איר דערביי דערמאָנט, ווי מיט יאָרן צוריק, ווען זי איז צום ערשטן מאָל געווען אויף „שולמית“ ביי גאָלדפאַדענען אין טעאטער, האָט זי זיך געבייזערט אויף דעם יונגנמאן, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט:

—זיי ארבעטן גוט, די אקטיאָרן...

זי האָט זיך צעשמייכלט: צייטן בייטן זיך און מיר בייטן זיך מיט זיי.

11

— מאמע! רעגינע האָט מיר א שטויס געטון!... מאמע! אידעלע שטערט מיר!... מאמע!... מאמע...

יעדע רגע האָט זיך געהערט דער רוף פון א קינד און אסתּר־רחל איז גלייך געווען דערביי, שטראָפנדיק מיט א שמייכל, מוסרנדיק, רעדנדיק צו די קינדער, ווי צו דערוואקסענע, שפּילנדיק זיך מיט זיי, ווי א קינד.

צוביסלעך האָבן זיך די אקטיאָרן אין דער טרופּע אזוי צוגעוווינט צו דעם כסדרדיקן רוף „מאמע“, אז זיי האָבן אליין אָנגעהויבן אזוי צו רופן אסתּר־רחלען. אמאָל איז עס געווען אויף נאָכצומאכן די קינדער, אמאָל אין א וויץ און מיט דער צייט איז עס געוואָרן א געוווינהייט, איר נאָרמאלער נאָמען צווישן די אקטיאָרן.

געהאט האָט עס אויך א טיפערן הינטערגרונט אין דער באַציונג, וואָס האָט זיך אומבאמערקט געשאַפן צווישן די אקטיאָרן און אסתר־רחלען. איר שטוב איז שטענדיק געווען א היים פאר דער גאַנצער טרופּע. ווי א צרה, א האַרץ־ווייטיק, א סיכסוך, איז מען געלאָפן צו אסתר־רחלען נאָך אן עצה, נאָך הילף.

קאמינסקי האָט אָנגעהויבן צו פירן די דירעקציע ביד־החזקה און אקטיאָרן, בעיקר פון די יונגע, האָבן זיך אָפטמאָל געפילט באליידיקט, באַעוולהט. זי פלעגט זיי באַרואיקן, איינשטעלן זיך פאר זיי ביי קאמינסקין, אויסגלייכן סיכסוכים, אויסמיידן קריגערייען. נישט אויפגעצוווּנגען האָט זי מיט דער קראַפט פון איר אויטאָריטעט, פון איר פּאָזיציע אלס ערשטער כוח אין דער טרופּע, נאָר איבערצייגט מיט א גוט וואָרט, מיט חכמה, מיט טאַקט. שטענדיק חבריש, שטענדיק פשוט, ווי א גלייכע, מיט גלייכע, זי האָט אפילו זעלטן געגעבן עמעצן צו פילן, אז זי טראָגט מער זאָרג, מער אחריות פון אנדערע.

איצט, ווען איר לאגע איז געווען א בעסערע, ווען זיי האָבן שוין געפירט מאַטעריעל א בכבודיקן לעבן, האָט זיך פארשטאַרקט ביי איר דער סענטימענט צו אקטיאָרן בכלל, צו אלע, וואָס האָבן זיך ארומגעשלעפּט מיט יידיש טעאַטער. זי פלעגט זוכן א זכות פאר זיי. אפילו ווען זיי זענען באַגאַנגען א פעלער.

— פון שווילטיק האָט ער עס דען געטאָן? ס'איז דאָך זיין ביטערע אקטיאָרישע דאָליע! — האָט זי פארטיידיקט אן אקטיאָר, אויף וועלכן אברהם־יצחק איז געווען אש־להבה.

זי האָט נישט פארטראָגן, ווען עמעצער פון איר טרופּע, אָדער פון באַקאַנטע חברים האָט חוזק געמאַכט פון יענע אקטיאָרן, וואָס האָבן זיך ארומגעשלעפּט איבער די קליינע שטעטלעך, דערציילט קוריאָזן וועגן זיי, וועגן זייער שפּילן טעאַטער, זייער דלות.

— וואָס איז עס אויף אייך די שמחה? ווי לאַנג איז, ווען! מיר זענען געווען אין אזא מעמד? און ווער ווייסט, צי מיר וועלן נישט זיין נאָכאַמאָל?.

דערפאר האָט זי האַרציק געלאַכט, ווען זי האָט איבערגעלייענט שלום־עליכמס גייע זאַך „בערדיטשעווער טעאַטער“. זי האָט עס געלייענט עטלעכע מאָל און רעקאָמענדירט אלע אקטיאָרן צו לייענען:

— אָט דאָס איז אמת! נישט קיין חוזק, נישט קיין לצנות, נאָר געלעבטער דורך טרערן! דאָס הייסט געשטראָפט מיט ליבע, ווי א מאַמע איר קינד. דאָס איז קונסט!

— ס׳איז דאָך אזא פשוטע שפראך... אביסל וויצן... נישטאָ די דער־הויבנקייט, פּאָעזיע, ווי עס פאָדערט זיך פון קונסט, — האָט דערווידערט הערמאן דער סופליאָר, וואָס האָט אין געהיים געשריבן לידער, האָבנדיק דערפאר אויסצושטיין צרות פון דעם ביסל לצים אין דער טרופּע.

— קונסט פאָדערט אמת. נישטאָ קיין דערהויבענערע זאך, ווי דער אמת. און די פשוטע שפראך איז אמת. און זי איז שיין. זי וועט קלינ־גען שיין פאר יעדן, וועמענס הארץ קאָן אויפנעמען דעם אמת, — האָט אסתר־רחל זיך געהאלטן ביי איר מיינונג.

אברהם־יצחק האָט זיך אויך אנטציקט מיט שלום־עליכמס באשריי־בונג פון „באדריפּעטשטער טריאטער״, אָבער ער האָט געטענהט, אז ס׳איז נאָך צו ווייניק. שלום־עליכם האָט אויסגעצייכנט אויפגעכאפּט דאָס דרויסנדיקע פון טעאטער, דעם עולם, דאָס שטעטל, די קאָך־לעפל ארום טעאטער. מען דארף אָבער ווייזן דאָס טעאטער פון אינעווייניק, די אק־טיאָרן מיט זייערע צרות.

— וועסט זען, רחלשי, איך וועל אָנשרייבן א קאָמעדיע וועגן יידישע אקטיאָרן אויף דער רייזע, אן אמתע קאָמעדיע פון אונדזער לעבן.

— וועט עס דאָך זיין א טראגעדיע, — האָט אסתר־רחל בלאָס גע־שמייכלט.

— יאָ, ס׳וועט טאקע זיין א טראגי־קאָמעדיע, אזוי ווי ס׳זענען גע־ווען אונדזערע וואנדערונגען אין די קליינע שטעטלעך.

א פּאָר נעכט איז אברהם־יצחק געזעסן ביים טישל און געשריבן העפטן.

אין א פּאָר וואָכן ארום איז אויפגעפירט געוואָרן די קאָמעדיע פון א. י. קאמינסקי „די יידישע אקטערן אינעם קליינעם שטעטל״. א טייל עולם האָט הארציק געלאכט און אפּלאָדירט, אנדערע האָבן געדרייט מיט די נעז:

— א קוקאָלנע קאָמעדיע...

די אקטיאָרן זענען געווען יום־טובדיק דעם אָוונט, זיי האָבן אין פריידן נאָכאמאָל איבערגעלעבט ביטערע מינוטן פון זייער אייגן לעבן.

אסתר־רחל האָט געשמייכלט, ווען אברהם־יצחק האָט א צופרידענער דערציילט וועגן דערפאָלג פון דער פּיעסע. זי האָט אים גראטולירט מיט זיין דערפאָלג:

— כ׳וואָלט שוין אזוי וועלן אליין זען די פאָרשטעלונג.

זי איז נאָרוואָס געלעגן געוואָרן מיט זייער טרייסט נאָכן פארשטאָר־בענעם הערשל, מיט יאָסעלען.

12

אין לאנד איז די לופט געוואָרן אַלץ געדיכטער. די לאגע אין טעאטער איז געוואָרן נישט קיין זיכערע.

אסתר-רחל האָט זיך געוואָלט באַזעצן אויף אַן אָרט מיט די קינדער, ערגעץ אין א גרויסער שטאָט. זי האָט זיך נישט געריסן צום שפּילן. האָט זי אָבער מורא-געהאַט, אַז זי וועט מיט די קינדער אָפּגעריסן ווערן פון אברהם-יצחקן אין פאַל פון אומרועז, וואָס האָבן געדראָט א ליאַדע טאָג אויסצובּרעכן.

ריכטן קאָן מען זיך אַלץ. מיט א פּאָר חדשים צוריק איז פּאָרגעקומען דער שרעקלעכער קישעניעווער פּאָגראָם. א קורצע צייט פריער האָבן זיי געשפּילט אין קישעניעוו: א בליענדיקע שטאָט מיט יידן, וואָס האָבן ליב געהאַט יידיש טעאַטער. מען האָט דאָרט געקאָנט איינשטיין חדשים לאַנג. איצט, דערציילט מען, איז די שטאָט אויסגעשטאָרבן. טויזנטער יידן דרייען זיך ארום אבלים.

ענלעכס איז געשען אין האָמעל. ס'איז אומרואיק אין ווילנע, אין וואַרשע, וועלכע אסתר-רחל האָט כסדר געהאַלטן פאַר איר היים, כאָטש ס'איז שוין מער ווי צען יאָר, ווי זי איז פון דאָרט אוועק. רואיקער און זיכערער איז אין אָדעס. אין דער ברויזנדיקער פּאָרט-שטאָט האָבן יידן ווייניקער מורא-געהאַט, צוליב דעם גרויסן צופלוס פון אויסלענדער, פאַר וועלכע די צאַרישע מאַכט וועט זיך אפשר שעמען אָפּצושפּילן א פּאָגראָם-ספּעקטאַקל.

אין מאַקע פאַר אסתר-רחלען געווען א גרויסע פרייד, ווען קאַמינסקי האָט גענומען א טעאַטער אין אָדעס אויף א גאַנץ יאָר. זי איז מסכים געווען, כדי צו פאַרלייכטערן דעם מאַן צו פירן דאָס טעאַטער, צו שפּילן אַלץ. טויג פאַרן טעאַטער, אַז דער נייער שטערן, די אָפּערן-זינגערין גיעראָסלאַווסקאַ, זאָל שפּילן די ערשטע פידל, יאָל זיין „שולמית“, קאָן אסתר-רחל באַשטיין צו שפּילן „אביגיל“. זי טרעט אָפּ „אסתר“ אין „אחשורוש“ און „דינה“ אין „בר-כוכבא“. טרעט אָפּ די דראַמאַטישע ראָלן דער טרילינג, וואָס איז מיט הערמאַן בערמאַנען אָנגעקומען צו זייער טעאַטער: אסתר-רחל האָט ווי אינגאַנצן פאַרלוירן דעם חשק צו באַווייזן זיך אויף דער בינע, כאָטש מען האָט איצט געשפּילט אין א שיין טעאַטער. קאַמינסקי האָט פאַרגרעסערט די טרופּע, צובאַקומענדיק אזא כוח, ווי סעם אדלער, אזא יונגן זינגער, ווי הערמאַן סיעראַצקי — ער האָט איצט קאָנקורירט מיט די גרעסטע יידישע טרופּעס אין לאַנד.

נאָר צו שטאַרק איז אסתר־רחל געווען באַליבט ביי דער אָדעסער יוגנט, ביי די אַרבעטער און סטודענטן, אַז אַזאַ רעזיגנאַציע זאָל דורכגיין אומבאַמערקט. עס האָבן אָנגעהויבן צו קומען צו איר אומבאַקאַנטע יונגעלייט מיט טענות פאַרוואָס זי שפּילט אַזוי זעלטן, אָדער פאַרוואָס זי שפּילט צווייטע ראָלן.

— איך בין אַ מאַמע פון קליינע קינדערלעך — האָט זי זיך גוטמוטיק פאַרענטפערט.

— איר זענט אַרומגעפאָרן איבער די שטעטלעך מיט קינדער און איר האָט געשפּילט. פאַרוואָס האָט איר זיך אַזוי דערוויטערט דווקא אין אַזאַ שטאָט, ווי אָדעס, וואָס פאַרמאָגט אַזאַ גרויסע יידישע יוגנט, וועלכע פאָדערט אייך? — האָט מען איר דערווידערט.

זיי זענען פאָרט געווען גערעכט, די יונגעלייט. זי האָט זיך נאָך אַליין נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון דערפון, ווי ווייט זי גייט אַוועק פון איר לעבנס־טרוים, פון דעם אָרט אין טעאַטער, וואָס זי האָט פאַרנומען באַלד פון איר ערשטן אויפטריט אויף דער בינע. פאַר אירע אויגן האָבן פאַרבייגעשוועבט בילדער פון וואַרשעווער „עלדאָראַדאָ“, פון די הונדערטער שטעטלעך, ווו פּשוטע פאָלקס־מענטשן האָבן זי געבענטשט פאַר איר שפּילן און זי האָט שטיל אָנגעהויבן זיי צו דערקלערן:

— קוקט אייך צו, מיינע ליבע יונגעלייט, ווער עס קומט היינט אין אונדזער טעאַטער: בכבודיקע באַלעבאַטים, פיין אויפגעפּוצטע מענער און דאַמען, וואָס פינקלען מיט זייערע בריליאַנטן. זיי קומען זיך פאַרווײַלן, הנאה האָבן פון גלאַנץ פון שיינקייט. גיט מען זיי שיינע דעקאָראַציעס, אַ שיינעם כאָר און באַלעט, אַ שיינע זינגעריי... וואָס קאָן איך געבן? איך האָב בלויז מיין נשמה, דעם אומעט פון מיין אָרעמער היים אין קליינעם שטעטעלע, די פאַרביטערונג און צאָרן פון די אַרבעטערינס אין דער וואַרשעווער פאַפּיראָסן־פאַבריק, ווו איך האָב אַמאָל געאַרבעט... דאָס איז נישט קיין סחורה פאַר דעם עולם, וואָס קומט היינט אין טעאַטער אַריין...

שטיל זענען געשטאַנען די יונגעלייט און געשלונגען יעדעס וואָרט. אַ געשפּאַנטע פּויזע האָט געהערשט ביז אסתר־רחל האָט פאַרענדיקט:

— מיין צייט איז נאָך נישט געקומען... מיין טעאַטער איז נאָך נישט געקומען...

איינער פון די סטודענטן האָט אַ טרייסל־געטאָן מיט די לאַנגע האָר. ער האָט אַ גלי געטאָן מיט די אויגן, אויסרופנדיק:

— אייער צייט וועט קומען! שוין גאָר אינגיכן! גלייבט אונדז!

אסתר־רחל האָט דערזען אין זיינע אויגן דעם זעלבן אויסדרוק, וואָס אמאָל, ביי איר הברטע שפּרינצע.

— איך גלייב! — האָט זי געענטפערט די יונגעלייט.

מלחמה!

אויף די גאסן שפּאַצירן שיכורע אָפיצירן מיט אויסגעשרייען:

— מיט די הימלען וועלן מיר צודעקן די יאפּאָנטשיקעס!

די געשעפטן אין שטאָט זענען אויפגעלעבט. אין פּאַרט הערשט א באוועגונג טאָג און נאכט. טויזנטער יונגע מענטשן גייען אונטערן פייער אויפן ווייטן מזרח, אָבער סוחרים, פּאָדריאטשיקעס, שפּעקולאנטן מאכן דערוויל גאָלדענע געשעפטן. דער פּארטער פון טעאטער און די לאָזשעס זענען נאכט ביי נאכט פול מיט רייכע געסט, די קאסע לייזט כסדר פאר די טייערסטע בילעטן.

דאָס טעאטער מוז ארבעטן אויף דער גאנצער פּארע. מען טאָר נישט באפּן דעם אָטעם. גיעראָסלאווסקא איז נישט בכוח צו זינגען יעדן אָוונט, מען מוז דורכמישן דעם רעפּערטואר מיט דראמאטישע פּיעסן, העלפט אסתר־רחל ארויס. סעם אדלער האָט געברענגט א נייע אמעריקאנער סענ־סאציע „די אייזערנע פרוי“ — א מעשה מיט באנקירן, באנדיטן — באקט מען אָפּ אין א פּאָר טעג די פאָרשטעלונג. אסתר־רחל מוז אָפּטאָן אויף דער בינע אלערליי פארברעכנס, וועלכע האָבן זיך איר קיינמאָל אפילו נישט געחלומט. זי שפּילט מיט געוואלד.

גוט איז נאָך, ווען זי קאָן שפּילן „חנהלע די נייטאָרין“, כאָטש א מעשה וועגן אן אָרעם מיידל, וואָס ליידט. איז אָבער די מעשה אזוי אָנ־געצויגן, מיט אזויפיל שרעקן, ווי עס פּאסט פאר אן אמעריקאנער שטיקל ארבעט, אז עס מאכט איר קאליע דעם געגום.

די לאגע אויפן פראָנט ווערט אלץ ערגער. אויף דער בערזע הערשט א פּאניק, די געשעפטן ווערן באדראָט... פון דער צווייטער זייט הערט מען שוין דייטלעך דעם ברום פון אומצופרידנקייט פון די אָרעמקייט־קוואר־טאלן. פּאָרט־ארבעטער גייען ארום מיט דראָונג אין די בליקן, געדיכטע וואָלקנס ציען זיך איבערן הימל.

דאָס טעאטער הייבט אָן צו פוסטעווען. קאמינסקי וויל ראטעווען די געשעפטן און טראָגט זיך אריבער פון „נאָווי־טעאטער“ אין „רוסקי־טע־אטער“. עס העלפט נישט. דעם עולם ליגט איצט נישט קיין טעאטער אין קאָפּ. מענטשן זענען אָנגעלאָדן.

עס דערנענטערט זיך דער שטורעם.

VI

1905

1

די שלעכטע געשעפטן אין אָדעס האָבן קאמינסקין געצוווּנגען אָפּצוזאָגן זיך פון זיין גרויסן פארנעם. די טרופּע האָט פארלוירן; א סך פון אירע אטראקציאָנעלע כּוחות. ספּיוואקאָווסקי האָט צוגענומען די ניעדאָסלאווסקא, סעם אדלערן, דראגאָנוו; אנדערע אקטיאָרן זענען זיך צעלאָפן צו פּישזאָנען, צו סאבסייען. ס'זענען פארבליבן בלויז אייניקע פון דער אלטער גווארדיע, וואָס זענען צוזאמען מיט אסתּר-רחלען ארויס פון ווארשעווער „עלדאָראדאָ"-טעאטער און א טייל פון יונגווארג, וואָס איז אין משך פון די יאָרן וואנדערונגען צוגעקומען צו קאמינסקי'ס טרופּע.

ווי שטארק אסתּר-רחל האָט נישט איבערגעלעבט דאָס צעשיידן זיך מיט איר אָדעסער רואיק לעבן, איז זי אָבער פון דער ענדערונג אויך געזוען א ביסל צופרידן. א סוף צו דעם אויסערלעכן גלאנץ און אינערלעכער פּוסטקייט וואָס האָבן זי אזוי געמאטערט אין אָדעסער טעאטער. ווידער שפּילן מיט אקטיאָרישן הארץ און נישט מיט פּראכט פון דער אויסשטאטונג און הונדערטער עלעקטרישע לעמפּלעך. אסתּר-רחל האָט זיך אין אָדעס צוליב די עלעקטרישע לעמפּלעך שוין אפילו געהאט צעווערטלט מיטן רעזשיסער, דעם אמעריקאנער סטאר סעם אדלער:

— צו וואָס טויגן די לעמפּלעך אומעטום? עס שניידט אין די אויגן און ס'האָט נישט דעם מינדסטן זין. עלעקטרישע לעמפּלעך אויף די ביימער אין וואלד... ווו האָט מען עס געזען אזעלכעס?

סעם אדלער איז געווען דערפון טיף באליידיקט:

— איך באשיין א פאָרשטעלונג מיט דער מאָדערנסטער אמעריקאנער טעכניק און אייך געפעלט עס גאָרנישט?

— דער עולם קומט אין טעאטער אריין גישט זען די אמעריקאנער טעכניק, נאָר די פּיעסע און דעם אקטיאָר. פרעגט דעם ערשטן בעסטן יידן וועט איר הערן, אז אים איז ליבער דער שטארקער גלאנץ פון אק־טיאָרישע אויגן, ווי טויזנט פארשידנקאָלירדיקע לעמפּלעך.

מעם אדלער האָט געהאלטן נידעריקער פאר זיין כבוד צו ענטפערן דערויף.

איצט איז מען כמעט פריי פון אמעריקאנער סטאר מיט זיינע עפעקטן, פון שפּילן דאָרפישע מיידלעך אין עלעגאנטע טואלעטן, פון אלע צוטראכטעניש, וואָס זענען געווען אויסן בלויז אויגן־פארבלענדעניש. מען האָט ווידער געשפּילט, ווי אין די פריערדיקע יאָרן, ארייגלייגנדיק נשמה אין שפּילן און געווינענדיק די נשמה פון עולם, וואָס איז געקומען אין טעאטער אריין.

געוואנדערט האָט מען שוין בלויז איבער גרעסערע שטעט, לענגער זיך פארהאלטן אין א שטאָט און געטראכט וועגן א תכלית פאר די אי־בערגעבליבענע דריי קינדער. רעגינעלע דארף שוין גיין אין שול, איגנאַץ וועט קומען די ריי אויף אידעלען. מען דארף ערגעץ־ווו אויפשטעלן די גע־צעלטן און זאָגן זיך: דאָ איז מיין היים.

פאר אסתר־רחלען האָט, ווי א לייכט־טורעם, געשיינט די שטאָט וואָס איז איר צום נאָענטסטן געווען צום הארצן: ווארשע!

אויך אברהם־יצחקן האָט געצויגן אין זיין געבורטס־שטאָט, אָבער...

— צו וואָס פאָרן קיין ווארשע, אז דאָס איז די ערגסטע שטאָט פאר יידיש טעאטער? דאָרט איז שווערער צו קריגן א דערלויבעניש צו שפּילן, ווי אין פּעטערבורג.

איז מען ווייטער געפאָרן איבער די שטעט, אָבער דאָך נענטער צו ווארשע.

אין לאנד איז געוואָרן וואָס אמאָל מער אומרואיק.

די צייטונגען האָבן דערציילט וועגן א גרויסן שטרייק פון די ארבע־טער אין באקו. דאָס נייע יאָר האָט זיך אָנגעהויבן מיט א שטרייק אין די ריזיקע פּעטערבורגער פאבריקן.

2

ווי אונטערערדישע אָפּהילכן פון א נאָענטער ערד־ציטערניש האָבן זיך די געשעענישן אָפּגעשלאָגן אין פארבייגעפאָרענע שטעט און שטעטלעך.

יעקאטערינאָסלאוו. מעטאל־אויוונס, צעוואָרפענע הינטער דער שטאָט. א פייער זעצט פון זיי. און אין די אויגן פון ארבעטער פלאַמען פונקען.

יעדער באַזונדער טראָגט א וואָלקן אויפן פּנים. קומען זיי זיך צונויף אין גרופּן, טראָגן זיי שוין מיט זיך דעם אָנזאָג פון שטורעם.

אויף די הויפּט־גאַסן איז די באַוועגונג אָפּגעשטאָרבן. אין שאָטן באַהאַלטן זיך גאָראָדאָוואָיס. זעלטן שלייכט זיך איילעק דורך א פאַרביי־גייער. עפּעס הערט זיך דאָס געדיכטע קלאַפּן פון רעדער איבער די גאַסן־שטיינער און שנעל־לויפנדיקע פערדישע קאָפּיטעס: איזוואָשטשיקעס טראָגן מיט אימפּעט אדורך די צום־טויט דערשראָקענע באַלעבאַטים פון שטאָט.

אין די הינטער־געסלעך זאַמלען זיך גרופּנווייז טונקעלע געשטאַלטן: טונקעלע קאַרטוזן, פאַררוקט איבער די אויגן, טונקעלע בלוזעס, הענט פאַר־טונקלטע פון קוילן און פייער. און צווישן די הענט שמאַצירן ליכטיקע בלעטלעך, דינע פּאַפּירלעך געדיכט־באַדעקטע מיט אותיות. די אותיות ווערן שווער צוזאַמענגעשטעלט אין ווערטער, יעדעס וואָרט דרינגט אַריין אין די טונקעלע מענטשן־גרופּן און מאַכט זיי העל אין די אויגן מיט רופן צום קאַמף.

— „נידער מיט דער זעלבסטהערשונג! נידער מיט דער מלחמה! זאָל לעבן דער 8־שעהדיקער ארבעטס־טאָג! ערד פאַר די פּויערים! זאָל לעבן די פרייהייט!“.

דאָס טעאַטער בעת די פאָרשטעלונגען איז געווען א שפּיגל פון די שטימונגען אין שטאָט: ליידיקע ערשטע רייען. אפילו די פאַרברענטע יע־קאַטערינאָסלאַווער טעאַטער־גייער, וואָס פלעגן נישט דורכלאָזן קיין איין פאָרשטעלונג, זענען ערגעץ־ווו פאַרשוווּנדן. אין די ווייטע רייען זעען זיך אביסל קעפּלעך, אָבער מער אריינגעטאָן אין שמועסן צווישן זיך, ווי אין דער פאָרשטעלונג.

— ס'איז ארויסגעוואָרפן דאָס שפּילן. מיר אינטערעסירן נישט קיי־נעם, — האָבן אקטיאָרן חושבדיק אויפגענומען דעם ארומיקן אומרו.

— ווי אזוי קאָנען מיר אינטערעסירן? ס'איז א צייט ווען מען דאַרף רעדן מיט א קלאָרער שפּראַך: פאַר די, אָדער יענע. פאַר די, וואָס באַ־האַלטן זיך אין זייערע קאַמיעניצעס, אָדער פאַר יענע, וואָס כאַפּן אויף די פלוג־בלעטער אין גאַס. און מיר שטאַמלען. נישט פאַר די, נישט פאַר יענע. קליאַטשע. יידיש־דייטש. אין א צייט פון אָדער—אָדער...

אסתר־רחל האָט זיך ערנסט ארומגעקוקט און צוגעגעבן, ווי פאַר זיך:

— ס'איז דאָך נישט פשוט: מען שטרייקט. מענטשן וואַרפן די אַר־בעט, טויזנטער ארבעטער, צענדליקער טויזנטער... ווילן זיי דען נישט ארבעטן? זיי לעבן דאָך דערפון! הייסט עס זיי שטעלן אַיין זייער לעבן. זיי קעמפן: לעבן, אָדער טויט... ווי מיין חברטע שפּרינצע האָט פאַרויס־

געזאָגט מיט יאָרן צוריק: עס וועט קומען צו א גרויסן קאמף... א קאמף פאר אָדער—אָדער... אפשר איז שוין איצט דער קאמף?

דערשראָקענע שטימען האָבן געזוכט א פארענטפערונג:

— אָבער מיט וואָס וועט עס זיך ענדיקן? וואָס וועט זיין דער סוף דערפון?

פון אסתר־רחלס האלדז האָט זיך ארויסגעריסן א שעפּטש, וואָס האָט דורכגענומען שטארקער, ווי דער מעטאַלענער קלאנג פון איר אָפּגעגער שטים:

— ס'וועט ווערן א גייע וועלט! די ארבעטער וועלן זיגן! דאָס גייע מוז באזיגן דאָס אלטע, וואָס איז שלעכט! דאָס לאָזט זיך נישט אָפּהאלטן, אָפּשטעלן!

און פּלוצלונג: דער בלוטיקער זונטיק אין פּעטערבורג. מיט אן אָפּשיין פון שריפה האָט זיך צעגאָסן איבערן לאנד דאָס בלוט פון טויזנטער אומבאוואָפנטע ארבעטער, צעשאָסענע דורכן צארס משרתים. אן אימה איז באפאלן דעם פשוטן מענטשן.

— ס'איז א מורא אין גאס ארויסצוגיין! — האָבן אקטיאָרן געציטערט אין די אכסניות.

— אין דעם בלוט וועלן זיי אליין דערטרונקען ווערן! — אסתר־רחל האָט פעסט געגלייבט אין דעם. דאָס האָט זי אָנגעלאָדן מיט אן אינערלעכער רואיקייט און מיט דער רואיקייט האָט זי זיך איצט באמיט צו ווירקן אויף אברהם־יצחקן.

ער, דער שטענדיק־באהערשטער, אלץ פלעגט ער אויפנעמען מיט א שמייכעלע און חוזק, האָט זיך איצט פארלוירן. דער בלוטיקער זונטיק האָט אים ארויסגעפירט פון גלייכגעוויכט:

— אז ס'איז לית דין ולית דיין... — האָט ער אראָפּגעלאָזט די הענט.

אסתר־רחלס אינערלעכע רו האָט אים געשטארקט, ווידער דערוועקט זיין איניציאטיוו:

— מיר וועלן פאָרן אין די שטעטלעך, קיעווער גובערניע, פּאָלטאַווער גובערניע. אין די שטעטלעך איז זיכער רואיקער. מען מוז דאָך זען ווי עס איז זיך דורכשלאָגן דורך די אומרואיקע טעג...

ס'איז אָבער נישט געווען רואיקער אין די שטעטלעך. דאָס זענען איצט געווען פארוואָרלאָזטע שיפן אין א רודער אויף א צעבושעוועטן ים. דאָס דאָרף האָט זיך גערירט. צום פייער איז דערגאנגען דער רוף פון זיין ברודער־ארבעטער. דער פייער האָט אָנגעהויבן צו דערוואכן און די דערפער ארום שטעטל זענען געוואָרן א צעשטורעמטער ים.

זשאנדארמישע און קאָזאקישע אָפּטיילונגען האָבן זיך אייליק גע־טראָגן אויף זייערע פערדלעך איבער די דערפער, ווו דער רויטער האָן האָט א קרייע־געטאָן אין פריצישע פאלאצן און הויפן. ס'האָט אויפגע־ציטערט אין זיינע יסודות דער טראָן פון צאר, האָבן נאהייקע און ביקס געאיילט אים צו ראטעווען.

פון אומעטום זענען אָנגעקומען באומרואיקנדיקע ידיעות. א כוואליע פון פאָגראָמען אין נאָמען פון גאָט און קייסער, מיטן געזאנג פון „באָ־זשע צאריא כראני", איז מען באפאלן די יידישע אָרעמקייט. אומבא־גרענעצט האָט געהערשט דער אָכראנניק און זשאנדארם. זיי האָבן זיך ווידער געזעצט רייטן אויפן יידישן פערדל: אפשר אזוי ארום אָפּציען די אויפמערקזאמקייט פון די מפּלות אויפן וויטן מזרח, פארטויבן דעם מעכטיקן אויפברויז פון ארבעטער און פויערים.

א קנויל פון טאבאק־רויך איז געהאָנגען אין פינצטערן צימער פון די קאמינכקים אין דער אכסניה אין ראמני. אקטיאָרן זענען זיך צונויפ־געקומען, כדי צו דאגהן בציבור. אויסגעצויגענע שאָטנס האָבן זיך מאָנאָ־טאָן באוועגט איבער די ווענט, אויסבויגנדיק זיך אין פרעג־צייכנס:

— וואָס טוט מען ווייטער?

— כאָטש נעם און באהאלט זיך אונטער דער ערד! שוצלאָז זענען מיר... — האָבן געקלאָגט עלטערע ווייבער.

—ווי שעפּסן אָן א פאסטוך אין די לאפּעס פון וועלף, — האָט הערמאן סיעראָפּקי פּאטעטיש אויסדערקלאמירט א פראזע פון א היסטאָ־רישער פּיעסע.

— נישט פארצווייפלט, קינדער, — האָט אסתר־רחל זיי בארואיקט.

— מוט פארלוירן הייסט אלץ פארלוירן. ס'איז נאָך נישט הפקר די וועלט... מען שטעלט זיך דאָך אנטקעגן. ווערט מען אָפּשטעלן די באנדיטן. ס'איז ווי א גוף, וואָר ראנגלט זיך מיט א חולאת. צו שטארק איז דער גוף, די חולאת זאָל אים בייקומען... מען דארף נאָך שטארקער זיך אנט־קעגנשטעלן. אונטערגעבן זיך איז דאָס זעלבע, וואָס צוהעלפן די, וועלכע שלאָגן.

אסתר־רחל האָט בחוש אויפגעכאפּט און פארשטאנען דעם כוח פון די זעלבשוץ־גרופּן, וואָס האָבן זיך כמעט אומעטום געשאפן. צווישן פשוטע יידן האָט מען שוין אָפן גערעדט וועגן אנטקעגנשטעלן זיך. די יוגנט איז מאסנווייז געלאָפן אין די זעלבשוצן. עס האָט צווישן דער יוגנט געפונען א שטארקן אָפּקלאנג דער רוף פון דער סאָציאל־דעמאָ־קראטישער פארטיי צו אקטיווער פארטיידיקונג קעגן די פאָגראָמען, דער רוף פון דער פארטיי צו דער ארבעטערשאפט ארויסצוטרעטן אין שוץ פ...

באַפּאַלעגע ייִדן. אין די גרעסערע שטעט זענען טאַקע די אַרבעטער פון פאַבריקן צוהילף־געקומען דער זעלבשוץ. אַ מערקווירדיקע וואַנט האָט זיך אויפגעשטעלט קעגן די כוליגאַנעס.

עס זענען שוין דערגאַנגען ידיעות וועגן אַ דערצידירטן נצחון פון ר׳ זעלבשוצן, אונטערשטיצט דורך אַרבעטער. דאָס האָט דערמונטערט די ייִדישע יוגנט, וועלכע האָט דערפילט די ברודערלעכע הילף פון פּשוטע רוסישע אַרבעטס־מענטשן. אויף שותפותדיקע וואַך־פּאָסטנס האָבן זיך אַנטוויקלט לאַנג־שעהדיקע ויכוחים, דיסקוסיעס, וואָס האָבן אַלץ בולטער אַרויסגעוויזן די געמיינזאַמקייט פון אינטערעסן און צילן פון די באַפּאַלעגע פּשוטע ייִדן און פון די קעמפנדיקע רוסישע אַרבעטער.

די אַרבעטער האָבן באַהערשט די גאַס אין די שטעט. ייִדן האָבן זיך דערפילט זיכערער.

קאַמינסקי האָט ווידער נישט גערוט. געדרונגען זאָלן, געפּרוווט צו אָרגאַניזירן פאַרשטעלונגען. אָבער ווי עפּעס אַן אומרואיקייט, אַ געשריי, האָט זיך די מערהייט ייִדן ווידער דערשראָקן, פאַרקלאַפּט טיר און לאָדן, באַהאַלטן זיך אין די קעלערס. אין טעאַטער זענען געווען בלויז אַ פּאָר דרייסטע יונגעלייט, וואָס האָבן געפּרוווט באַרואיקן און טרייסטן די אַקטיאָרן. גאָר שפּילן האָט מען שוין נישט געקאָנט.

די אַקטיאָרן האָבן זיך מיט אָראָפּגעלאָזטע קעפּ געשלייכט דורך אָפּגעשטאָרבענע גאַסן פון טעאַטער אין אַכסניה, באַגלייט דורך די צופעליקע באַשיצער.

אַ דערשלאָגענער האָט זיך קאַמינסקי פאַרענטפערט פאַר אסתר־רחלען:

— כ׳האָב געמיינט אפשר...

— אוי, זאָלסטו מיר געזונט זיין, — האָט אסתר־רחל געטרייסט. — אַ וועלט איז אויפגעטרייסלט און דו נעמסט זיך איבער מיט אונדזער אָרעם טעאַטער. וועמען ליגט עס איצט אין קאָפּ? די גאַס איז געוואָר אַ טעאַטער. העלדן פון דער בינע אויף די שטיינער פון די גאַסן...

3

אין דרויסן האָט געקנאַקט אַ ברענענדיקער פראָסט, ווען אברהם יצחק איז אַריינגעלאָפן אין צימער אַריין מיט אַ צעשפּיליעטן פעלץ, אַ דערשוויצטער און געפּאָכעט מיט די צייטונגען.

— וואָס איז געשען? שוין ווידער א נייע גזירה, א ניי אומגליק?
— האָט אסתר־רחל געפרעגט א דערשראָקענע.

— וואַרט, לאָז כאַפּן דעם אָטעם! גוטע נייעס! נא, זע! — האָט ער איר געדרוקט אין די אויגן דעם זשורנאַל „טעאַטער אי איסקוסטוואָ“.

אסתר־רחל האָט געשלונגען די אותיות:

— „די דייטשישע אָפּערעטן־טרופּעס דאָס איז, ווי אַלעמען איז באַוווּסט, נישט עפּעס אַנדערש, ווי דער יידישער פאָלקס־טעאַטער... דער־לאָזן, אז די יידישע טרופּעס זאָלן עקזיסטירן אונטערן נאָמען „דייטש־שע“, הייסט דערציִען אין דער יידישער מאַסע א נישט־אַכטונג צום געזעץ, וואָס לאָזט זיך אָפּנאַרן. עס איז צייט וועגן דעם א טראַכט־צו־טאָן און אומקערן דעם דאָזיקן טעאַטער זיין אייגענעם נאָמען“...

אסתר־רחל האָט נישט געגלייבט אירע אייגענע אויגן. זי האָט עס נאָכאַמאָל איבערגעלייענט:

— א חלום!

— זע ווייטער! — האָט אברהם־יצחק געשיינט, אונטערדרוקנדיק איר דעם זשורנאַל „טעאַטראַלנאַיא ראָסיא“.

— „די יידישע טרופּע איז איבער עפּעס אַן אַדמיניסטראַטיוון מיס־פאַרשטייעניש געצוווּנגען אָפּצונאַרן דאָס געזעץ, אָנרופנדיק זיך „דייטש־שע“ און שפּילנדיק אויף א לעפּיש־ווילדן געמיש פון דייטש און יידיש. דער פאָלקסטימלעך יידישער זשאַרגאָן רעכנט זיך פאַר דער סצענע נישט־צענזוראַבל, כאָטש אויף דער דאָזיקער שפּראַך דערשיינען אין רוסלאַנד עטלעכע טעגלעכע צייטונגען און עס רעדן אויף דער שפּראַך פּולקאָם אָפּן עטלעכע מיליאָן רוסישע אונטערטאַנער“...

אסתר־רחל האָט געשטראַלט:

— אפשר וועט מען שוין קאָנען אָנהייבן שפּילן אמת טעאַטער?

— דאָס איז שוין זיכער! זעסט דאָך, עס נעמט זיך אָן פאַר אונדז די רוסישע קונסטלער־וועלט. דאָס רוסישע פאָלק האָט זיך א ריר־געטאָן.

אין א פאָר טעג אַרום איז ער געקומען צו לויפן מיט א נייער פרייד:

— „עס איז אָפיציעל דערלויבט געוואָרן צו עפענען אין רוסלאַנד טעאַטערס, אין וועלכע מען וועט שפּילן אויף יידיש, ווי עס איז געווען ביזן יאָר 1883“.

אסתר־רחל האָט אים אַרומגעכאַפּט און זיך גענומען מיט אים דרייען אין א טאַנץ.

— וואַרט, ס'איז נאָך נישט אַלץ! א בריוו פון ספּיוואַקאָווסקין. נאָך ווינטיקע נייעס: הער, וואָס ער שרייבט!

דורכלויפנדיק די ערשטע פּאָר שורות פון ארויסגענומענעם בריוו, האָט אברהם־יצחק אָנגעהויבן צו לייענען אויפן קול, אונטערשטרייכנדיק יעדעס וואָרט:

— „אין אָדעס האָט זיך אָרגאניזירט א געזעלשאפט, מענטשן מיט געלט, וואָס האָבן באשלאָסן אויפצובויען א יידיש טעאטער. מען שרייבט מיר, אז עס האָבן זיך שוין אונטערגעשריבן יידן אויף פערציק טויזנט רובל... דער באקאנטער יידישער שרייבער, שלום־עליכם, האָט צוגעזאָגט שרייבן פּיעסן פאר דעם נייעם טעאטער און האָבן די אויפזיכט איבערן רעפּערטואר. דער קאָמיטעט האָט זיך געוואָנדן צו מיר, אז איך זאָל ווערן דער דירעקטאָר פון טעאטער. מען פארלאנגט פון מיר, איך זאָל צוזאמענשטעלן א טרופּע פון די בעסטע ארטיסטישע כוחות, פארשטייט איר דאָך, אז איך וועל זיך אָן מאדאם קאמינסקא, אייך, ליבערטן, ווייסמאנען נישט קאָנען באגיין. דערווייל מאכט נאָך נאטשאלסטווע שוועריקייטן מיט א דערלויבעניש אויף צו בויען. וועט אָבער זיין א דערלויבעניש וועלן מיר ענדלעך קריגן א היים פאר אונדזער וואנדערנדיק טעאטער... טאָ זייט גרייט! איך פאָר דערווייל מיט מיין טרופּע אויף גאסטראָלן קיין פּעטערבורג, ווו איך האָף צו מאכן א שיינע פאָר רובל. בעסטע גרוסן“.

זיי האָבן זיך אוועקגעזעצט אויף דער סאָפע מאכן פּלענער פארן נייעם טעאטער, שפּארן זיך וועגן נייע פאָרשטעלונגען, וועגן דעם אופן פון ארבעט.

— שפּילן שלום־עליכמס א זאך!... ער וועט ארויסברענגען אויף דער בינע פּשוטע מענטשן, רעדן וועגן פּשוטע זאכן... דער עולם וועט דאָך אָנקוועלן און מיר וועלן קאָנען פאָרשטעלן לעבעדיקע מענטשן! — האָט אסתר־רחל זיך פארטרוימט.

— שלום־עליכם איז טאקע א גוטער הומאָריסט, אָבער מען ווייסט נאָך נישט, צי ער וועט טויגן פאר דער בינע. זעסט דאָך, „צעזייט און צעשפּרייט“ האָט דעם עולם נישט גענומען, — האָט אברהם־יצחק זיך אנטקעגנגעשטעלט.

— אוודאי, אז מען קאָרמעט אים מיט די „סודות פון ניו־יאָרק“, „די נקמה פון א פרוי“ מיט לאטיינערן, הורוויטשן און ענלעכע ווערק, קאָן דער עולם נישט פארדייען „צעזייט און צעשפּרייט“... און מיר געפעלט עס דווקא! ס'איז א פיינע לעבנס־זאך, געשריבן מיט א מענטשלעכער שפּראך, לעבעדיקע מענטשן...

באלד איז זי אריבער אויף א נייער טעמע:

— אָבער מיר וועלן מער נישט וווינען אין האָטעל! מיר מוזן נעמען א דירה... מיט אן אויסבליק צום ים. פאַר די קינדערלעך וועט עס זיין א פרייד!

שעהן זענען זיי אזוי געזעסן און געמאכט פּלענער וועגן דעם נייעם לעבן, וואָס וועט זיך פאַר זיי אָנהייבן מיטן נייעם טעאַטער.

אָבער ביז צום אויפבויען דאָס טעאַטער איז נאָך געווען ווייט און דערווייל האָט זיך די ווירקלעכקייט ארויסגעוויזן נישט אין אזעלכע העלע פאַרבן, ווי די ידיעות אין די צייטונגען.

אין איין שטאָט, אין א צווייטער, האָט זיך די אדמיניסטראַטיווע מאכט נישט ווייסנדיק געמאכט וועגן דער דערלויבעניש אויף צו שפּילן יידיש טעאַטער און מען האָט ווייטער געשטערט.

קאַמינסקי איז געלאָפן צום פּאָליצמייסטער, געוויזן די ידיעה אין די רוסישע צייטונגען — יענער איז געבליבן נישט גערירט:

—איר ווייזט מיר די אַלערהעכסטע דערלויבעניש, אז מען מעג שפּילן יידיש, וועל איך אייך גלייבן. מיך גייט נישט אָן, וואָס די שמירערס שמירן אין זייערע צייטונגען...

איז מען אָבער געוואויר געוואָרן, אז פישזאָן, וועלכער האָט יאָ די „אַלערהעכסטע דערלויבעניש“ אין קעשענע, קאָן אויך נישט שפּילן אין אַלע שטעט, ווו ער וויל; אז ספּיעוואַקאָווסקי האָט אין פּעטערבורג גופא געמוזט שפּילן ווידער „יידיש־דייטש“, האָט מען באין־ברירה שלום געמאכט מיטן געדאַנק, אז צו דער דערלויבעניש מוז מען זיין שטענדיק גרייט צו נעמען די „קליאָטשע אין מויל אריין“, ווי אסתר־רחל האָט עס גערופן.

4

די זעלטענע פאלן ווען עס איז געלונגען דורכצושמוגלען יידישע פאַרשטעלונגען פון קאַמינסקים טרופּע, האָבן דאָך געהאט זייער בווייטערן אָפּקלאַנג: די ווירקונג פון אסתר־רחלס שפּילן אויפן צושויער האָט געהאלטן אין איין וואקסן. דער האָרעפּאשנער עולם — ארבעטער, משרתים, בעל־מלאכות — האָבן אין איר אמתדיקייט פון איבערגעבן געפילן און איבערלעבונגען, ארויסגעפילט טענער פון אויפריכטיקן פּראָטעסטן קעגן עוולות. דאָס האָט זיך איבערגערופן מיט זייערע אייגענע שטימונגען און טראַכטענישן. אָפטמאָל האָבן זיי אָנגעהויבן אוממיטלבאַר ארויסצווייזן, אז עס איז אזוי.

ראָוונע, א שטעטל אויף דער הכבותדיקער וואָלינער ערד.

— א מחיהדיקע שטאָט! — האָבן זיך אקטיאָרן געקוויקט.

די גאַנצע שטאָט האָט געשמעקט מיט סעדער, מיט האָפּן־פּעלדער און פון די דאָרטיקע יידן האָט געשלאָגן מיט דאָרפישקייט און געזונטקייט. א סך פון זיי האָבן געארבעט אין דער ביר־ברויעריי, ביי האָלץ, געפירט סחורות און פּאסאזשירן אין די ארומיקע שטעטלעך און דערפער, פון וועלכע ס'איז קיין ראָוונע געפלאָסן א שלל פּראָדוקטן, וואָס זענען שפעדיק געוואָקסן אויף דער וואָלינער ערד. די שטאָט האָט זיך אנטוויקלט. פּאנאנדערגעבויט און פארמאָגט א סך יידישע בוי־ארבעטער.

אין טעאטער האָט דער עולם גערעדט אויף זיין פארצוויגענער שפּראך, וואָס האָט געהאט אַן א שיר „יודן", פולברוסטיק געלאכט. ראָוונער יידן האָבן ליב געהאט א פרייליכס און ליב געהאט א טרויעריקס, אויב ס'איז נאָר געווען „מאָראליש", דאָס הייסט — מיט א גוטן מוסר־השכל. און אז עס פלעגט שפּילן די קאמינסקיטשעכע, ווי זיי האָבן גערופן אסתר־רחלען, איז דאָס טעאטער געווען פול — קיין שפּילקע נישט דורכצוואַרפן.

דעם אָוונט האָט אסתר־רחל געשילדערט די ליידן פון „חנהלע די גייטאָרין" מיט א באַזונדער געפיל. זי האָט אין חנהלעס ליידן אריינגעלייגט דעם ווייי פון יידישע פרויען אין יענער אומרואיקער צייט. דער עולם איז געווען גערירט ביז טרערן און אין א געוויסן מאָמענט האָט א בחור אויף דער גאַלעריע א געשריי געטאָן:

— נידער מיט דער אונטערדריקונג!

פון צענדליקער ברוסטן האָבן זיך דערהערט פארשידענע אויסרופן. איינער האָט הילכיק אויסגעשריגן:

— זאָל לעבן די פרייהייט!

גלייך האָבן הונדערטער שטימען אונטערגעכאפּט:

— זאָל לעבן די פרייהייט! נידער מיט דער זעלבסטהערשאפט!

דער געהילפס־רעזשיסער הערמאַן פישער האָט גלייך געגעבן דעם פאָרהאַנג. קאמינסקי, א בלאסער אונטער דער שמינקע. האָט אָפּגענומען א ראַפּאָרט פון געשעפטס־פירער, וועלכער האָט געמאָלדן, אז ס'איז אָנגעקומען פּאָליציי און טרייבט פאנאנדער דעם עולם.

דער עולם שטראָמט ארויס אויף דער גאַס מיט אויסגעשרייען:

— זאָל לעבן די פרייהייט!

אסתר־רחל איז געשטאַנען ביים לעכל פון פאָרהאַנג און געקוקט אויף די צעפלאַמטע פּנימער פון עולם. א וואַרעמקייט האָט זי ארומגענומען.

קאמינסקי איז צו איר צוגעלאָפּן, וועלנדיק זי אָפּרייסן פון פויר־האנג:

— שנעלער, רחלע, מען דארף לויפן אין האָטעל אריין פארפּאקן די זאכן. אפשר וועט מען נאָך די נאכט מוזן ארויספאָרן פון ראָוונע. אזא אומגליק...

— וואָס איז דער אומגליק?

— כ'האָב דאָך געהאַפּט, אז מיר וועלן זיצן אין ראָוונע א פּאָר וואָכן...

— אונדזערס האָבן מיר דאָ סיווי אָפּגעטאָן.

— וואָס הייסט? — האָט זיך קאמינסקי געחידושט.

— מיר האָבן אויפגעפלאקערט א פייער אין די הערצער פון עולם. וואָס דארף מען מער?

5

די אומרוען האָבן זיך פארשטארקט. ס'איז שוין געוואָרן א סכנה אריינצופאָרן אין א שטאָט. אומעטום האָט מען געקאָנט דערוואַרטן א סיורפּריז מצד די שווארצמאהדיקע כוליגאנעס. איז אָנשטאָט צו זיצן אין א וואָליגער שטעטל צווישן פרעמדע, האָט זיך די גאנצע טרופּע אראָפּ־געלאָזט „א היים", קיין ווארשע.

נאָך צוועלף יאָר וואנדערן איז אסתר־רחל צוריקגעקומען צו אי'ע שוועסטער און ברודער, צו זייערע משפחות, וועלכע זענען דורך די יאָרן אויסגעוואקסן, זיך פארמערט.

ווארשע!... פאָרנדיק מיט א גרויסער, צוויי־פערדיקער דראָזשקע פון וואָקזאל צום האָטעל, האָט אסתר־רחל באוואונדערט: ווי די שטאָט איז אויסגעוואקסן, וואָס פאר א שיינע גאסן! די מארשאלקאָווסקע... א לאנגע שורה שטיינערנע ריזן, אויף יעדן הויז פיגורן, באלקאָנען, באפּוי־צונגען. זי האָט עס נישט געדענקט און אפשר זענען עס נייע הייזער, אויפגעבויט דורך די יאָרן פון איר אָפּוועזנהייט. די טראמווייען, גע־שפּאנטע אין פערד, האָבן זיך געגליטשט אויף די רעדער, קלינגענדיק פרייליכער מיט די גלעקלעך. פון אלע זייטן זענען קאָטשן, דראָזשקעס, וואָגנס געפלאָסן, ווי א ריזיקער שטראָם...

וויפל נייע הייזער אויפן וועג! און מען בויט ווייטער, פון פאר'ש־ידענע זייטן סטארטשען רושטאָוואגיעס. די שטאָט לעבט, די שטאָט וואקסט.

מען איז מיט מזל צוגעפאָרן צו דער דלוגע גאס, אָפּגעשטעלט זיך אין האָטעל קראקאָווסקי. א ברייט פריציש הויז, מיט גראָב־ווענטיקע, טונ־

קעלע צימערן, לאנגע קאָרידאָרן. ס'וואָרפט אָן אן אומעט. אָבער דאָס איז נאָר אויף דערווייל, ביז מען וועט זיך ארומקוקן, באשליסן...

באלד האָבן זיך אָנגעהויבן צו באווייזן אין האָטעל־צימער די שוועסטער, דער ברודער, די משפּחה. ווער צו שטארק פאַרעלטערט, נישט לויט די יאָרן, ווער בליענדיק, אויסגעפּוצט. לויטן פּנים און לויט די קליידער האָט שוין אסתר־רחל דערקענט, וועמען זענען די יאָרן שנעל דורכגעלאָפן און וועמען זיי האָבן זיך לאנג געשלעפּט. ביי רבקהן האָט מען גלייך געזען איר אלמנהשאפט, כאָטש באגלייט האָבן זי צוויי דערוואַקסענע קינדער. ביי קיילען און דעם שוואָגער פולמאן האָט אלץ געשיינט. זיי זענען געקומען בלויז מיט דער יונגסטער טאָכטער העלענע, ווייל:

— אלעקסאנדער שטודירט, אינגאַץ איז פארנומען, לינא איז אין פּענסיע, שימאָן האָט לעקציעס...

אסתר־רחל האָט זיך באמיט שנעל צו אָריענטירן אין דער ענדערונג פון די נעמען: אלעקסאנדער איז מן־הסתם איר קליין ארעלע, אינגאַץ — איטשע און אזוי ווייטער... די נעמען רעדן שוין פאר זיך... רבקהס זון הייסט נאָך אלץ אלי, יאנקלס זין הייסן איטשע און אברהם... די טאָכטער האָט נאָך דעם נאָמען האלפערן געביטן אויף ליסקאָווסקא, זי איז שוין א מאמע פון א קליין מאָטעלע...

ענג איז געווען אין דעם גרויסן האָטעל־צימער פון דער אויסגעוואקסענער משפּחה. זי האָט דעריבער ווידער ארויסגערוקט איר אלט־טענה:

— מיר מוזן דינגען א דירה. א גרויסע דירה. אָפּטרייסלען זיך פון די האָטעלן... טאקע א היים. פאר זיך, פאר דער משפּחה, פאר די אקטיאָרן...

אברהם־יצחק האָט דערויף געענטפערט מיט א טרוקענעם הוסט, וואָס האָט לעצטנס שטארק און אָפט דערמאָנט וועגן דער אַסטמע, וועלכע ער האָט אָפּגעשפּאָרט דורך די יאָרן וואנדערונגען.

6

אברהם־יצחק האָט זיך שוין געהאט ארומגערינגלט מיט א שטאב פון געהילפן, מעקלערס, עצה־געבערס, וואָס האָבן געזאָרגט וועגן ביידע זאכן: וועגן א טעאטער און א דירה. אינגיכן האָט ער געדונגען א זומער־טעאטער אין גאָרטן פון „באגאטעלא“. א דירה וועט אויך זיין, א שיינע דירה

אויף לעשטשינסקא גאַס, נישט ווייט פון דער ווייסל, צווישן א סך גוים און ביימער.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן פיבערדיקע צוגרייטונגען צו די ערשטע ייִדישע טעאטער־פאָרשטעלונגען נאָך אזויפיל יאָרן, אין דער ייִדישסטע־שטאָט אין אייראָפּע, אין הארץ פון פּוילן. שנעל האָט מען קאָמפּעטירט די טרופּע — נאָך אזויפיל יאָרן מוז מען זיך אין ווארשע באווייזן אין פולן גלאנץ, — געמאכט רעפּעטיציעס, געמאָלן דעקאָראציעס, צוגעקליבן קאָסטיומען.

פון אלע זייטן האָבן געשטראָמט אקטיאָרן, ס'איז געוואָרן א יאריד פון אקטיאָרן. ס'זענען געקומען אזעלכע, וועלכע מען האָט געקענט פון לאנג, באגעגנט אין משך פון די וואנדער־יאָרן אויף די אומענדלעכע שטחים פון רוסלאנד. ס'זענען געקומען אומבאקאנטע, וועגן וועלכע מען האָט עפּעס געהערט און פריש־געבאקענע אקטיאָרן, אָדער אזעלכע, וואָס האָבן גערעדט וועגן זיך, אז זיי זענען אקטיאָרן.

אסתר־רחל האָט באוואונדערט די שפע:

— ווען איז עס געשען? פון וואנען זענען אויסגעוואקסן אזויפיל נייע אקטיאָרן? מיט וואָס קומען זיי צום טעאטער?

מיט די, וואָס אסתר־רחל האָט דערזען אין זיי א פונק פון טאלאנט האָט זי גערעדט פריינדלעך, געדולדיק, אונטערגעמונטערט, צוגעזאָגט צו געדענקען וועגן זיי. די ארבעט מיט די קאנדידאטן אויף אקטיאָרן איז געפאלן אויף איר, האָט זי די קינדער איבערגעלאָזט אויף די הענט פון איר שוועסטער רבקה און אליין האָט זי זיך ארייַנגעוואָרפן אין דער ארבעט. די אויסזיכטן זענען געווען די בעסטע. די צוגרייטונגען זענען געווען אין פולן ברען און מיטאמאָל איז אונטערגעקומען א נייע שטערונג...

ס'איז געווען א שיינער פרילינג־טאָג. אסתר־רחל איז ארויס אויף גאס צו דערלעדיקן אייניקע ענינים.

פארן אייזערנעם טויער האָט זי באמערקט א שטארקע באוועגונג, נישט ענלעך צו דעם הו־הא פון א וואָכעדיקן טאָג אין ווארשע. יום־טובדיק געקליידעטע ארבעטער האָבן זיך מיט א סודותפולער געשפּאַנטקייט ארומגעדרייט גרופּנווייז. פון אלע זייטן האָט מען געזען פּאָליציאנטן, וואָס האָבן מיט א בייזער שטרענגקייט באפוילן דעם עולם דורכצוגיין, פאנאנדערגיין זיך. נעבן דער צוקערניע איז געשטאנען א פּריסטאוו, ארומגערינגלט מיט א פּאָר רעוואָלווערס. די וואָנסעס זענען ביי אים געווען שטייף ארויפגעדרייט.. די האנט אין א ווייסער הענטשקע איז חשיבותדיק געווען אָנגעשפּארט אויף דער שווערד

— וואָס איז עס היינט פאר א יום־טוב?

זי האָט זיך גלייך דערמאָנט:

— ערשטער מאי...

זי איז ארויס צום באנק־פּלאַץ. א המון פון טויזנטער מענטשן האָט זיך באוויזן פאר אירע אויגן. א דראָענדיקע אנטשלאָסנקייט האָט זיך געטראָגן פון דער מאסע און א שטילע פייערלעכקייט.

פון טעאטער־פּלאַץ האָט געאיילט אן אָפּטיילונג פּאָליציאַנטן אויף פערד, גלייך נאָך איר — א צווייטע. א קורצע צייט שפּעטער האָט זיך, ווי א ווינבער, דורכגעטראָגן א מחנה קאָזאקן אויף פלינקע פערדלעך, מיט שטאַרטשענדיקע פּיקעס — מען האָט נאָר געזען אויף די פערדישע קעפּ איינגעבויגענע קוטשמעס האָר פון די היטלעך און פּיקעס איבער זיי. ביי די גאסן־ראָגעס האָבן זיך געשאַפן צעפּן פון פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן אָפּגעשלאָסן דעם פּאַרקער. פון שכנותדיקע גאסן האָבן אָפּגעהילכט קלאַנגען פון קאַפּיטעס. גלייך האָבן זיך דערהערט שאָסן. א שטאַרקער הילך פון סאַלוועס. ווידער איינצלנע שאָסן, געשרייען, אויסריפן, ווייגע־שרייען און א וויסטער טומל, וואָס האָט אלץ פארטויבט.

7

טעג האָבן זיך געצויגן אין אומזיכערקייט און שרעק. אסתּר־רחל איז ארומגעגאנגען א באַטויבטע, נישט געוואָלט ארויסגיין אין גאַס. אברהם־יצחק האָט פון שטאָט געבראַכט די נייעס וועגן דעמאָנסטראַציעס, שטרייקן אין די גרויסע פאבריקן, וועגן אן אלגעמיינער אויפרעגונג אין דער גאַנצער שטאָט צוליב דער שרעקלעכער בלוט־באָד. פארענדיקט האָט ער מיט א זיפץ:

— נו, גיי, שפּיל אין אזא צושטאַנד טעאטער.

אסתּר־רחל האָט אָנגעהויבן צו רעדן פאר זיך:

— מען וואָלט אפשר באַדאַרפט שפּילן... דווקא איצט... אָבער נישט אונדזערע פּיעסן... עפּעס אזוינס, וואָס וואָלט א רעד־געטאָן צו די מענטשן מיט אן אנדער שפּראַך...

— כ'וואָלט א בעלן געווען צו זען, ווער וואָלט עס דיר צענזורירט...

— האָט ער א קוועטש־געטאָן מיט די פּלייצעס.

אסתּר־רחל האָט געוווסט, אז ער איז גערעכט. נאָר א געדאַנק האָט זי כסדר געמאַטערט און זי האָט געזוכט פאר אים אן אויסדרוק:

— און אפשר... אפשר קאָן מען אין געוויינטלעכע פּיעסן אויך רעדן

מיט אן אנדער שפּראַך? צווישן די ווערטער, וואָס גייען דורך אַ צענ־זור, אַריינגעגעבן געפילן, וועלכע ווערן נישט צענזורירט? דער עולם וואָלט עס פאַרשטאַנען... דערפילט...

צוביסלעך איז אין שטאָט געוואָרן רואיקער. קאַמינסקי האָט באַשלאָסן צו ריזיקירן און צו דערעפענען דאָס טעאַטער.

אין די גרויסע שויפענצטער פון געשעפטן אין די יידישע גאַסן פון וואַרשע האָבן זיך באַוויזן אַפישן, וואָס האָבן געמאָלדן, אַז אין זומער־טעאַטער „באַגאַטעלאַ" הייבט אָן צו שפּילן אַ יידיש טעאַטער אונטער דער דירעקציע פון א. י. קאַמינסקי. ס'ווערט אויפגעפירט דאָס רירנדי־קע לעבנסשטיק „חנהלע די נייטאָרין" מיט א. ר. קאַמינסקאַ אין דער הויפּט־ראָל.

די צענטראַלע גאַסן פון וואַרשע האָבן דערזען פאַר זיך אַ זעלטן בילד: הונדערטער יונגעלייט, אין משונהדיקע מלבושים, אין לאַנגע רעק און כאַלאַטן, מיט קאַשקעטעלעך, אָדער קיילעכדיקע שוואַרצע דיטע־לעך, מענטשן אין אָרעמע אַרבעטס־קליידער האָבן געשטראָמט צום „באַ־גאַטעלאַ", וואָס האָט זיך געפונען אַ שיינע פּאָר קילאָמעטער פון יידישן צענטער אין וואַרשע. געגאַנגען איז מען אַהין גרופּנווייז, פאַרנאַכט, און צוריקגעגאַנגען איז שפּעט ביינאַכט אַ ריזיקער שטראָם מענטשן, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך געהערט לעבהאַפטע שמועסן. צעפלאַמטע פּנימער און גליענדיקע אויגן האָבן אויסגעדריקט אַ גרויסע איבערלעבונג.

פאַרשפּעטיקטע דורכגייער, אייגוויינער פון יענע גאַסן, זענען אַי־בערראַשט געוואָרן פון דעם בילד, זיי האָבן זיך צוגעהערט צו די האַלדז־קלאַנגען פון דער שפּראַך, וואָס איז פאַר זיי געווען אומפאַרשטענדלעך און נייגעריק געפרעגט איינער דעם צווייטן:

— וואָס איז עס? פון וואַנען גייען אַזויפיל יידן?

8

וואַרשע האָט דערפילט, אַז עס לעבט אַ יידיש טעאַטער.

די שטראָמען מענטשן, וואָס זיינען יעדן אָוונט געפלאָסן אין „באַ־גאַטעלאַ" האָבן עדות געזאָגט וועגן דעם גרויסן אָפּקלאַנג, וואָס דאָס טעאַטער האָט געפונען.

אסתר־רחל איז קיינמאָל נישט געווען באַקאַנט מיט דער געשעפט־לעכער זייט פון טעאַטער. זי האָט אויך דאָסמאָל נישט געוווסט, ווי אַזוי אין קאַמינסקין געלונגען צו לאָזן אין באַוועגונג אַזאַ גרויסע מאַשין, פון

וואגעו ער האט גענומען געלט דערויף. נאך א פאר פארשטעלונגען האט זי אבער באמערקט יעדן אוונט זיך דרייען אין טעאטער מענטשן. וואס האבן אומעטום אריינגעשטופט די נעז, געקוקט, געשנישטערט, געזאגט דעות. פון שמועסן איז איר קלאר געווארן, אז קאמינסקי איז ארומגערינגלט מיט בעל־חובות, שטילע און אפענע שותפים צום טעאטער.

— פארוואס האסטו מיר גארנישט דערציילט וועגן דעם, אז דו האסט אזויפיל שותפים?

— וואס איז דיר די נפקא־מינה? דאס זענען דאך נישט קיין אקטיארן. זיי וועלן זיך נישט קריגן מיט דיר איבער דיראלן...

— דאס איז טאקע דאס שלעכטע, — האט אים אסתר־רחל געענטפערט... — דו ווייסט דאך יא, אז איך קריג זיך נישט איבער קיין ראלן און ס'גייט מיר נישט אין לעבן, וועלכע ראל איך זאל שפילן; אבער, אז זייטיקע מענטשן קומען צו מיר און זאגן דעות און גיבן מיר נאך צו פארשטיין, אז זיי האבן רעכט צו זאגן א דעה, ווייל זיי האבן געגעבן די מטבע, איז שוין ערגער, ווי ווען אקטיארן וואלטן זיך געמישט... דיינע שותפים געפעלט נישט, וואס מיר שפילן א טרויעריקע זאך: „הייגטיקע צייטן, זאגן זיי, דארף מען א פרייליכס“... הייגטיקע צייטן... וואס ווייסן זיי פון הייגטיקע צייטן?

— וואס־זשע קאן איך זיך העלפן? פארשטייסטו דען אליין נישט, אז דאס איז נאך איבער מיינע כוחות אליין צו פירן א טעאטער?.. אט האב איך זיך איצט פארבונדן מיט א פוילישן שרייבער, א רעזשיסער, מארק ארנשטיין. ער וועט ברענגען נייע פיעסן, אליין שרייבן, רעזשיסירן... כ'וויל דאך, אז אונדזער טעאטער זאל זיין וואס שענער..

די ידיעה וועגן אנקום פון א שרייבער, א רעזשיסער האט אסתר־רחלען געמאכט פארגעסן די פריערדיקע טענות. זי האט שוין מיט אומגעדולד געווארט אויף דעם ערשטן צוזאמענטרעף מיט ארנשטיינען. וואס וועט ער ברענגען?

ארנשטיין איז געווען א יונגער, עלעגאנטער מאן, מיט א געדיכטן שווארצן קאפ האר, נייגעריקע העלע אויגן און א צוגעקלעפטן שמייכל צו די פולע ליפן. ער האט זייער העפלעך גערעדט צו די אקטיארן, אבער זיך געהאלטן אביסל שטייפלעך, מיט רעזערוו. ער האט זיי דערציילט וועגן זיינע דערפאלגן אין פוילישן טעאטער, באריכט זיך מיט זיין פריינדשאפט מיט באקאנטע פערזענלעכקייטן — דעם טעאטער־דירעקטאר גרובינסקי, דער באקאנטער ארטיסטקע פשיבילקא־פאטאצקא קאראל אדווענטאוויטש און דער עיקר — מיטן פאפולערסטן שטערן אויפן ליטערארישן הימל, סטאניסלאוו פשיבישעווסקי. ער האט גערעדט א סך,

מיט גלייכווערטלעך, וויצן, ווי א פריימדער, גוט־דערצויגענער גאסט אויף א יידישער שמחה.

אסתר־רחלען האט געערגערט, וואס די אקטיארן שטעלן ארנשטיינען פראגן וועגן פוילישע טעאטער־סענסאציעס, וועגן הינטער־קוליסן־פּליאט־קעס, האט זי איבערגעריסן דעם שמועס:

— פאניע ארנשטיין, כ׳האב געלייענט אייער איינאקטער „דאס אייביקע ליד“. צי האט איר נישט אייערם א גאנצע פּיעסע, אדער ווייסט איר נישט וועגן אזא פּיעסע אויף דער טעמע?

ארנשטיין האט א צי־געטאן מיט א ברעם, איינגעקוקט זיך אין אסתר־רחלען און דאן מיט דעם העפלעכסטן שמייכל געענטפערט:

— אזא שיינע, עלעגאנטע דאמע, ווי איר, האט נישט קיין אנדערע פארלאנגען, ווי צו שפּילן מענטשן פון קעלער־שטוב?

— איך אליין שטאם פון די מענטשן, זיי זענען אונדזער עולם און פאר זיי וויל איך שפּילן, — האט אסתר־רחל קאלט געענטפערט.

— און איך טראכט גאר מיט אייך אויסצופירן א סימבאלישע דראמע, ס׳זאל זיין מאדערן, אייראפּעיש, אין גייסט פון אונדזער צייט.

— איך מיין, אז אין גייסט פון אונדזער צייט איז צו שפּילן פּיעסן, וואס זאלן זיין נאענט אונדזער ארבעטער־עולם, פּיעסן פון זייער לעבן, אדער וועגן זייער לעבן.

זי האט גערעדט אלץ זיכערער, קלארער ווי דאס וואלטן געווען געדאנקען, וואס זענען ביי איר אויסגעפארמט געווארן דורך לאנגע נאכטראכטעניש:

— איך פיל, אז ווען איך קריג א ראל פון א פשוטער פרוי, א ארבעטערין, וואס זוכט דעם אמתן וועג אין לעבן, וואלט איך געקאנט שאפן א לעבעדיקע געשטאלט... איר לעבן קען איך, אין אירע האפענונגען גלייב איך און כ׳וואלט געקאנט מאכן גלייבן דעם עולם אין זיי...

— אך, אזוי! — האט ארנשטיין זיך צעשמייכלט. — דער שױפּט־שטעלער הער פּרץ אינטערעסירט זיך איצט מיט אזעלכע טעמעס. אפשר האט ער עפּעס ענלעכס. מיך אינטערעסירן איצט מאדערנע זאכן.

דערמיט האט זיך פארענדיקט זייער ערשטער שמועס, צו דער אומצופרידנקייט פון ביידע צדדים. אסתר־רחל האט אבער זיך דעם טאג נישט אויפגעהערט צו דערמאנען קאמינסקין:

— האסט שוין גערעדט מיטן הער פּרץ וועגן א פּיעסע?

— כ׳דארף זיך ערשט די טעג טרעפן מיט אים. דו ווייסט דאך, ווי איך בין פארנומען. מען מוז טראכטן וועגן געשעפט, מען מוז טראכטן

זוו צו שפילן ווינטער... איידער דו קוקסט זיך ארום איז דער זומער פארבײ און אין „באגאטעלא“ וועט נישט זיין מער וואָס צו טאָן.

אסתר=רחל האָט אים גערעכט געגעבן. זי האָט זיך אָבער געוואָנדן צו איר ברודער=זון, וואָס האָט געהאָלפן אין דער אדמיניסטראציע פון טעאטער:

— אברהמלע, ברענג מיר די זאכן פון יידישן שריפטשטעלער פרץ.

אין א פאָר טעג ארום האָט ער איר געברענגט א גאַר ביכער „שריפטן פון י. ל. פרץ“.

נאָכמיטאָג, ווען קאמינסקי האָט געאיילט וועגן געשעפטן, האָט אסתר=רחל זיך אוועקגעזעצט ביים פענצטער לייענען. א פאָר שעה האָט זי זיך נישט אָפגעריסן פון בוך, ביז רבקה האָט זי אויפגעמונטערט:

— רחלשי, שוין צייט צו גיין אין טעאטער אריין...

אסתר=רחל האָט איבערגעלעבט די דורכגעלייענטע בילדער, ווען די דראָזשקע האָט זי געפירט אין „באגאטעלי“ צו באווייזן די נישט=געשטויגענע פאסירונגען, וועלכע לאטיינער האָט צונויפגעפירט אין א פיעסע.

9

די כוואליעס פון דער רעוואָלוציע האָבן זיך פאנאנדערגעגאָסן איבערן גאנצן לאנד. אין קאמינסקיס שטוב האָט מען געשלונגען יעדעס וואָרט וועגן אָדעס, וועגן דעם אויפשטאנד אויף א מיליטער=שיף, דער פארברידערונג פון מאטראָסן מיט די אָדעסער ארבעטער, די בלוטיקע קאמפן מיטן צארס געטרייע חיילות. יעדע דערמאָנטע גאס, די ברייטע טרעפ ביים אראָפגאנג צום ים — דאָס אלץ איז נאָך געווען פריש אין זכרון פון די קאמינסקיס און זיי האָבן ממש געזען אלץ, וואָס איז דאָרט פארגעקומען.

אין לאָדזש, וו קאמינסקיס טרופע האָט געזאָלט אריינפאָרן אויף א ריי גאסטראָלן, א שטאָט, וואָס האָט אין פרט פון יידיש טעאטער, אָנגעהויבן צו קאָנקורירן מיט ווארשע — זענען פאָרגעקומען פארביטערטע גאסן=קאמפן. די ארבעטער האָבן ארויסגעריסן שטיינער פון די גאסן און פארטיידיקט זיך קעגן דער פאָליציי, קעגן די קאָזאקן. אויך אין ווארשע זענען יעדע פאָר טעג פאָרגעקומען נייע שטרייקן, נייע דעמאָנסטראציעס, נייע אומרוען. געווען אָוונטן, ווען מען האָט זיך באדארפט פארטראכטן, צי ס'איז כדאי צו גיין אין טעאטער אריין, צי ווען אין

אזא אומרואיקער צייט זיך געפינען בעלנים צו גיין אזא מהלך וועג. קא־מינסקי האָט שטענדיק געהאט איין ענטפער:

— לאָמיר פּרוּוון.

איז מען געפאָרן אין טעאטער און ס'האָט זיך צינויפגעקליבן א שטיקל עולם. אברהם־יצחק האָט טריומפירט:

— זעסט, וואָס פאר א דערפאָלג? מען גייט, נישט געקוקט אויף סכנות־נפשות.

אסתר־רחל האָט טאקע נישט פארשטאנען, וואָס ברענגט די מענטשן אין טעאטער אריין.

— וואָס גיט זיי דען דאָס טעאטער? — האָט זי געטראכט — א פּאָר שעה פארוויילונג אין בעסטן פאל... ווי ווערן זיי נישט דערשלאגן די שטיקער, וואָס איינס איז אומגעלומפּערטער פאַרן צווייטן? יאָ, דאָס ביסל געזאנג, מוזיק, דאָס פרישט אויף אביסל. אָבער ווי קאָן מען עס פארדייען די ווערטער, וואָס זענען אָן א שום טעם און ריח, וואָס איינס קלעבט זיך נישט צום צווייטן?

אמת, אסתר־רחל האָט זיך באמיט אז דאָס, וואָס זי רעדט אויף דער בינע, זאָל האָבן א זין. זי האָט אויך אין דער ריכטונג געווירקט אויף אירע מיטשפּילער. ביי יעדער פראזע, וואָס זי האָט געזאָגט אויף דער בינע, פלעגט זי זיך פארטראכטן, צי רעדן אזוי יידן צווישן זיך, צי באנוצן זיי אזעלכע ווערטער, צי שטעלן זיי אזוי צונויף ווערטער אין זאצן. צוביסלעך פלעגט די פראַזע פון גאנצע פיעסן געענדערט ווערן, האָט אָנגעהויבן אנדערש צו קלינגען, פשוטער, פארשטענדלעכער. אָבער וואָס טוט מען מיט די אומגעלומפּערטע פּאַסירונגען, אויף וועלכע די פיעסע איז געבויט? מען קאָן ארויסוואַרפן עפּעס א „גס“, אָבער צו ענ־דערן די גאנצקייט האָט זיך אסתר־רחל נישט געפילט בכוח.

ארום טעאטער האָט זיך שוין געהאט געשאפן א שטענדיקער קרייז חסידים, וואָס האָבן נישט דורכגעלאָזט קיין איין פאָרשטעלונג, געקענט כמעט יעדע פראזע פון אויסנווייניק, באלד געכאפּט, ווו און אקטיאָר האָט א טעות געהאט, געמאכט א „בולבל“, ווי מען האָט עס גערופן אויפן טעאטער־לשון. אייניקע פון זיי האָבן שוין אריינגעקוקט הינטער די קו־ליסן, געכאפּט א שמועס מיט אקטאָרן, וואָס פלעגן ליב־האָבן אָנצוהוזקען פון די „יאָלדן“. אסתר־רחל האָט אָבער ערנסט גערעדט מיט די מענטשן, אויסגעפרעגט זיי וועגן נייעסן פון שטאָט, שטימונגען, קלאנגען און אויך מיינונגען וועגן טעאטער.

— זעען זי, מאדאם קאמינסקא, — האָט זיך ארויסגערעדט א יונ־גערמאן מיט א קינדיש אָפן פנים, גרויסע העלע אויגן און שווארצע אוים־

געפּראַצעוועטע הענט, — איך קום יעדן אָוונט אין טעאַטער אַריין, ווייל כ'האָב ליב ס'טעאַטער. אָבער איך זאָג נישט, אַז כ'בין צופרידן דערפון.

— פאַרוואָס־זשע קומט איר יעדן אָוונט?

— אפשר דערפאַר, ווייל איך בין ביז־לעצטנס קיינמאָל נישט געווען אין טעאַטער. צום ערשטן מאָל האָב איך דערזען אייך שפּילן און ס'האָט זיך פאַר מיר געעפנט אַ נייע וועלט. איך בין דאָך פון אַ קליין שטעטל, פון אַ חסידישער היים... אין וואַרשע ביז איך געוואָרן אַן אַרבעטער אין אַ מעטאַל־פאַבריק. מיינע חברים האָבן מיך אָנגעהויבן צו שלעפּן אין פאַריין אַריין, אָנשטאָט אין קלויז. דאַן בין איך ערשט געוואָר־געוואָרן, אַז כ'בין אַ מענטש... מען האָט מיר געגעבן ביכלעך צו לייענען און עס האָט זיך מיר געעפנט דער קאָפּ. אַזוי געעפנט, אַז כ'האָב נאָך אַ פעסטן צייכן פון ערשטן מאַי... — האָט ער לאַכנדיק געוויזן אויף אַ קוים־פאַר־היילטער ווונד צווישן זיינע לאַנגע בלאָנדע האָר...

— ווי איז מיר! — האָט אסתר־רחל אויסגעשריגן.

— ס'איז גאָרנישט, שוין כמעט פאַרהיילט... — האָט ער געענט־פערט.

— איך האָב עס נאָר אַזוי געזאָגט... צום וואָרט... יאָ, וועגן טעאַ־טער... ווען דאָס טעאַטער האָט אָנגעהויבן צו שפּילן, האָבן מיך די זעלבע חברים געשלעפּט אַהער. כ'האָב נישט געוואָלט גיין... ס'האָבן מיר נאָך געקלונגען אין די אויערן די דערציילונגען וועגן לצים, קאָמעדיאַנטן, פּורים־שפּילער... איך האָב זיך אָנגעהערט וועגן דעם נאָך ביי מיר אין שטעטל... מיינע חברים איז שווערער אָנגעקומען צו שלעפּן מיך אין טעאַ־טער אַריין, ווי צום ערשטן מאָל אין פאַריין! — האָט ער זיך ווידער צעלאַכט.

אסתר־רחל האָט מיט אַלץ־וואַקסנדיקן אינטערעס געהערט זיין דער־ציילונג.

— אָבער איך בין געקומען און ס'איז מיר געפעלן געוואָרן. ס'איז מיר געפעלן דער איינפאַל פון מענטשן צו ווייזן לעבעדיק אויף דער בינע דאָס, וואָס איך האָב ביז איצט געמוזט טראַכטן ביי זיך אין מוח, זען אין חלום. ווייזן אַזוי לעבעדיק, מען זאָל גלייבן אין דעם און מען זאָל טראַכטן וועגן דעם. און איך האָב אָנגעהויבן צו טראַכטן. דערפאַר... דערפאַר...

ער האָט איבערגעריסן און אין פאַרלעגנהייט געשמייכלט.

— וואָס דערפאַר? זאָגט, שעמט זיך נישט. איך וויל טאַקע וויסן דעם גאַנצן אמת, — האָט אים אסתר־רחל געמוטיקט.

— דערפאר האָט מיר אויפגעהערט צו געפעלן, וואָס איר ווייזט אין טעאטער.

— וואָס געפעלט אייך נישט? ווי מיר שפּילן?

— ניין, כ׳מיין, אז נישט דאָס. איך בין נאָך נישט קיין מבין דערויף, נאָר מיר דוכט זיך, אז מען שפּילט גוט. דאָס, וואָס די אקטיאָרן טוען, באזונדערס, וואָס זי אליין טוען אויף דער סצענע, איז אמתדיק. אָבער דאָס, וואָס איר דאַרפט טאָן, איז נישט אמת.

—איר מיינט די פּיעסן?

— יאָ, כ׳מיין דאָס, וואָס איר שפּילט... ווער קומט צו אייך אין טעאטער אריין? אזעלכע, ווי איך, ארבעטער, באַלמעלאָכעס, יונגוואַרג. די שיינע יידן קומען דאָך נישט צו אייך. העכסטנס אביסל הענדלער פון דער האַליע און געוועלביאזשעס, וואָס זענען נאָך צו ווייניק ריסטאָקראַטן, אָדער האָבן נאָך צו ווייניק געלט, מען זאָל זיי אריינגעמען צווישן די שיינע יידן... פאַרוואָס־זשע שפּילט איר נישט זאַכן פאַר אונדז, פון אונדזער לעבן? איר מיינט, אז ס׳איז נישטאָ וואָס צו געפינען ביי אונדז?... אין לאַנד קומט איצט פאָר אזא גרויסער קאַמף, מיר זענען די קעמפער. פון דעם קאַמף איז אָפּהענגיק אונדזער צוקונפט, אייער צוקונפט. פאַרוואָס שפּילט איר נישט וועגן דעם?

—איר זענט גערעכט, — האָט אסתר־רחל געענטפערט, — דאָס דאַרף מען טאַקע שפּילן.

10

די שפּע פאַר יידיש טעאטער אין ווארשע, דאָס קאָנען קריגן א דערלויבעניש צו שפּילן אָן שטערונגען, אויף וועלכע מען האָט זיך נאָך אָפּט אָנגעטראָפן אין אנדערע שטעט, האָט צוגעצויגן דירעקטאָרן און אקטיאָרן פון גאַנצן לאַנד. צום טעאַטער האָבן זיך צוגעשאַרט פאַרשידענע געלט־מענטשן. מען האָט געזוכט נייע זאַלן און געעפנט נייע יידישע טעאטערס אין ווארשע. אז פון די פּלענער אויפצובויען א יידיש טעאטער אין אָדעם האָט זיך אויסגעלאָזט א בוידעם און ווארשע איז געווען דער גרעסטער יידישער קיבוץ, וואָס איז לאַנגע יאָרן געווען אויסגעהונגערט נאָך יידיש טעאטער, האָבן אלע דאָ געזוכט גליק. מען האָט אָנגעהויבן צו שפּילן אויפן מוראַנאָוו, וווּ עס איז מיט א פּאָר צענדליק יאָר פריער, נאָך פאַר גאָלדפאַדענען, געווען בעלאַאָהס טעאטער, ס׳האָט זיך געעפנט

אַ נײַ טעאַטער אויף קרולעווסקע, מען האָט געדונגען אַ שאַנטאַן אויף כמיעלנע און פאַרוואַנדלט עס אין אַ ייִדיש טעאַטער.

ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן זענען געוואַקסן טרופּעס און אַקטיאָרן. גרופּעס יונגעלײַט און מיידלעך האָבן זיך צונויפגענומען, אָפּגעקויפט בײַ אַ סופליאָר פון טעאַטער אַ פּיעסע, אָדער געזען אַ פּאָר מאָל אויף אַ פאָרשטעלונג און פון זכרון צונויפגעשטעלט די פּיעסע, שפּילנדיק זי אין פאַרשידענע זאַלן, אַרויספאָרנדיק אויף דער פּראָווינץ. הונדערטער יונגעלײַט און מיידלעך האָבן פאַרלאָזט זייערע היימען, גענומען אין האַנט אַרײַן דעם וואַנדער-שטעקן פון ייִדישן אַקטיאָר. אַ סך האָבן עס געטאָן פּשוט פון נײַגעריקייט, ס'האָט זיי געצויגן דער ראָמאַנטיזם פון וואַנדערן, דאָס ציגײַנער-לעבן פון אַקטיאָרן. אַנדערע האָבן דערמיט רעוואָלטירט קעגן זייערע אָפּגעשטאַנענע משפּחות, קעגן דעם פאַרגליווערטן לעבן בײַ זיי אין שטוב, אָדער קעגן דער אויסנוצונג, וואָס זיי זענען אויסגעשטאַנען בײַ זייערע ברויטגעבער. אַ סך זענען אָבער פאַרצערט געוואָרן פון אַן אינערלעכן פײַער פון טאַלאַנט, פון דעם דראַנג נאָך טעאַטער-אויסלעבונג, וואָס איז יאָרנלאַנג געלעגן אײַנגעדרימלט בײַ ייִדישע פאָלקס-מענטשן. די זענען שוין פאַרבליבן אַקטיאָרן בײַ אַלע שוועריקייטן.

וואַרשע איז געוואָרן דער גרויסער ייִדישער טעאַטער-יאַריד. ס'זענען געקומען עלעגאַנטע איבערגעטריבן-אויסגעפּוצטע באַרימטע אַקטיאָרן, וואָס האָבן געבלישטשעט מיט גאָלד און בריליאַנטן, און אַזעלכע, וואָס האָבן מער נישט פאַרמאָגט, ווי די פּעלערינע, צילינדער און לאַק-שטיבלעטן און אונטער דעם האָבן זיי געטראָגן געלאַטעטע שמאַטעס. עס זענען געקומען זאַטע, זעלבסטצופרידענע טעאַטער-תּקיפים און שטילע, טאַלאַנטירטע מענטשן, פון וועמענס אויגן און פּנים ס'האָט געווייעט מיט דער מאַטקייט פון אָפּטן הונגער. ס'איז געווען אַ גרויסער קעסל, אין וועלכן עס האָבן זיך אויסגעקאָכט טאַלאַנטן און קאַליקעס, גרויסע דירעקטאָרן און אײַביקע לאָ-יוצלחס.

די קאָנקורענץ איז געוואָרן אומגעהויער גרויס און כּדי זיך צו האַלטן אויפן פּלאַץ האָט איין דירעקטאָר געזוכט איבערשטײַגן דעם צווייטן מיט דער גרויס פון זײַן טרופּע, כאָר, אויסשטאַטונגען. אין איין פּרט זענען אַלע געווען ענלעך צו זיך: רעפּערטואַר. כמעט אַלע האָבן זיי געשפּילט די זעלבע פּיעסן, נאָר אַנדערש געשלײַערט מיט אַקטיאָרן און אויסשטאַטונג.

קאַמינסקי האָט אָנגעהויבן צו ציטערן פאַר דער פּאָזיציע, וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן דורך זײַן ערשטקייט-רעכט אין וואַרשע און ער האָט

זיך פֿאַראייניקט מיט אברהם פּישזאָנען, וועלכער איז דאַן געווען דער גרעסטער תּקיף אין דער יידישער טעאַטער־וועלט.

אסתּר־רחל איז געווען זייער אומצופֿרידן פֿון דעם שידוך, ווייל פּישזאָן האָט געהאַט אַ שלעכטן שם צווישן אַקטיאָרן צוליב זיין באַהאַנדלען מענטשן און דער קערן פֿון זיין טרופּע איז באַשטאַנען פֿון זיין אייגענער פֿאַמיליע, וועלכע האָט געבילדעט אַ קליקע, וואָס האָט אָנגעוואָרפֿן אַ שרעק אויף די איבעריקע אַקטיאָרן. פּישזאָן איז געווען באַקאַנט פֿאַרן קעניג פֿון באַלאַגאַן, וועלכן ער האָט — ווי עס פּאַסט פֿאַר אַ קעניג — באַשיינט מיט גלאַנציקע פֿלימערלעך פֿון קאָסטיומען, דעקאָראַציעס און סעם אַדלערס עלעקטרישע לעמפּלעך. נאָר גאָר גרויס איז געווען אסתּר־רחלס פֿאַרדרוס, ווען זי איז געוווירגעוואָרן, אַז מאַרק אַרנשטיין פֿירט אויף אין קאָמפּאַניעיעצעם „ערמיטאַזש"־טעאַטער אויפֿן מוראַנאָוו שלום־עליכמס „צעזייט און צעשפּרייט".

— אָט זעסטו, אברהם־יצחק, כ'האָב דיר געזאָגט, אַז מיר מוזן צוגרייטן נייע פּיעסן, האָסטו אַלץ קיין צייט נישט געהאַט. אַלץ געשעפֿט און געשעפֿט. וואָס פֿאַר אַ פּנים האָבן מיר איצט?

— מען ווייסט נאָך נישט, וואָס פֿאַרא גליקן קאָמפּאַניעיעץ וועט האָבן דערפֿון.

— רעדסט שוין ווידער וועגן גליקן... כ'וויל נישט קיין גליקן, כ'וויל שפּילן דאָס, וואָס איז מיר ליב און וואָס זאָל ליב זיין מיין עולם. גיב אַליין אַ טראַכט, ווי זעט עס אויס: באַקאַנטע שרייבער, מענטשן, וועלכע ווייסן, וואָס זיי ווילן, שרייבן פּיעסן און מיר זאָלן שטיין פֿון דער ווייטנס?

צומאָרגנס האָט אברהם־יצחק געבראַכט אַ נייע ליטעראַרישע פּיעסע:

— „די מוטער", דראַמע אין 3 אַקטן פֿון דוד פּינסקי.

אסתּר־רחל האָט גיך געגומען לייענען די פּיעסע און נאָכן איבערלייענען געבליבן זיצן פֿאַרטראַכט. קאַמינסקי האָט פֿאַרלאַנגט אַ מיינונג. אסתּר־רחל האָט לאַנג געזוכט ווערטער אויף צו ענטפֿערן:

— ווי זאָל איך דיר זאָגן... ס'איז עפּעס יאָ... ס'איז אינגאַנצן אַנדערש, ווי די אַמעריקאַנער שטיקער. פּשוטע מענטשן... אָבער עפּעס... עפּעס דרייט עס זיך אַרום אַזעלכע נישט־וויכטיקע זאַכן... ס'איז אַ מעשׂה מיט אַ מאַמע, מיט אירע ווייטיקן, צרות... אָבער ס'איז סתּם אַ מאַמע, זי רעדט פֿאַר זיך, נישט פֿאַר אַלע מאַמעס... און רעדן רעדט זי עפּעס נישט דאָס... נישט ווי אַ מאַמע מיט קינדער... מיר דוכט זיך, אַז עס פֿעלט לעבן אין דער זאַך... איך ווייס? נאָר פּרוּוון דאַרף מען...

זי האָט ווידער געלייענט דעם עקזעמפּליאַר, א פּאָר מאָל אים איבערגעלייענט אין משך פון די נאָענטסטע טעג און לסוף געזאָגט:

— דו ווייסט, אברהם־יצחק, מען דאַרף פרווון מיט דער פּיעסע.

אייניקע טעג שפּעטער איז קאַמינסקי געקומען אהיים מיט א טריומפירנדיקער מינע און פּאַררויכערנדיק א פּאַפּיראָס, געלאַסן געזאָגט:

— כ'האָב היינט גערעדט מיטן שריפטשטעלער רינעזאָן. ער קומט מאָרגן אין טעאַטער אריין מיט פּרצן.

VII

דינעזאָן און פּרץ

1

יעקב דינעזאָנען האָט אסתר־רחל געהאַלטן פאַר אַן אַלטן באַקאַנטן.

געווען איז עס מיט אַ פּאָר חדשים צוריק.

אויף די וואַרשעווער גאַסן האָט זיך אויסגעגאָסן אַ חמימה. אַ הייסע לופט האָט זיך געכוואַליעט, אַז ס'איז שווער געווען דעם אָטעם צו כאַפּן. די געוועלבלעך און ביידלעך פון סאָדע־וואַסער זענען געווען באַלאַגערט דורך מענטשן. איבער די יידישע גאַסן זענען אַרומגעלאָפן ייִנגלעך מיט עמערס, אויסשרייענדיק:

— אַ קאַלטס און אַ גוטס! אַ קאַלטס און אַ גוטס!

אויגנבליקלעך זענען די עמערס אויסגעליידיקט געוואָרן און די ייִנגלעך זענען געלאָפן נאָך פרישער סחורה.

אסתר־רחל איז אַוועק מיט די קינדער שפּאַצירן אין זאַקסישן גאָרטן, אויסקלייבנדיק זיך אַ באַנק אין אַ שאָטנדיקער אַליי. די קינדערלעך זענען אַרומגעלאָפן אַרום דער באַנק, געשפּילט זיך אין יאָגעלעך. די ייִנגערין איז שטענדיק געווען די עלטסטע, רעגינע, און דאָס האָט זייער פאַרדראָסן די אַמביציעזע אידע, אָבער נאָכמער — דעם קליינעם יאָסעלע, וועלכער האָט, קוים אָפּלויפנדיק אַ פּאָר טריט, זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און פאַרגאַנגען אין געוויין.

אסתר־רחל האָט אויף רוסיש געמאַכט געלאַסענע באַמערקונגען די קינדער זיי זאָלן נישט לויפן אַזוי און לסוף אויסגערופן אויף יידיש:

— אוי, געזונט זאָלט איר מיר זיין, כ'האָב דאָך נישט קיין כוח צו אייך!

אויף דער אקעגנאיבערדיקער באַנק איז געזעסן אַן עלטערער הער, מיט א יונג, שמייכלענדיק פּנים. דער הער האָט הנאהדיק געקוקט אויפֿן ארומלויפֿן פֿון די קינדער און אייניקע מאָל זיך אפילו אויפֿגעשטעלט פֿון באַנק, כדי צו העלפֿן אויפֿהייבן זיך דעם קליינעם יאָסעלע.

ווען אסתּר־רחל האָט ארויסגעזאָגט די פּאָר יידישע ווערטער, האָט דער הער א קוק־געטאָן אויף איר מיט שמייכלענדיק־פֿרעגנדיקע אויגן, צוגעגאנגען און פֿארנוויגנדיק זיך געפֿרעגט אויף יידיש:

— קאָן מען זיך אוועקזעצן אויף דער באַנק?

— ביטע זייער, אויב עס וועט אייך נאָר נישט אַרן דאָס ארומלויפֿן פֿון די קינדער, — האָט אסתּר־רחל אים צודיקגעשמייכלט.

— זע איך דען אוים אויף א מענטשן, וואָס האָט נישט ליב קיין קינדער?

דער הער האָט א ווײַלע געשוויגן, באַטראַכט אסתּר־רחלען, די קינ־דער...

— איר רעדט זייער שיין יידיש.

— כ'רעד, ווי א פּשוטע יידישע פֿרוי.

— הלוואי וואָלטן א סך יידישע פֿרויען אזוי גערעדט, וואָלט אונ־דזער יידיש געהאַט אן אנדער פּנים... — האָט א טרויער פֿארצויגן דעם שמייכל אויף זיינע ליפּן. — מיין נאָמען איז דינעזאָן.

— און איך הייס קאַמינסקאַ.

דינעזאָן האָט זי אָנגעקוקט מיט א וואַקסנדיקער נייגעריקייט:

— זענט איר עס אפשר די ארטיסטקע אסתּר־רחל קאַמינסקאַ?

— יאָ.

— בין איך אוודאי צופֿרידן אייך צו באַקענען. איך בין א יידישער שרייבער.

— א שרייבער?... יעקב דינעזאָן?

— דערזעלבער.

אסתּר־רחל האָט זיך לעבהאַפֿט א קער־געטאָן פּנים־אל־פּנים צו אים:

— זייט מיר מוחל, וואָס איך האָב זיך באַלד נישט געכאַפּט ווער איר זענט. ס'איז מיר באמת א כּבֿוד זיך מיט אייך צו באַקענען.

דינעזאָן האָט זיך פֿארויטלט, ווי א חתן־בחור:

— וואָס רעדט איר, וואָס! א כּבֿוד גאָר... אזא באַקאַנטע ארטיסטקע... גלייבט מיר, אז פֿאר מיר איז עס אן אמת פֿארגעניגן די הײַנטיקע באַ־גענעניש. כ'האָב נאָך לײַדער נישט געהאַט קיין צייט צו זיין ביי אייך אין טעאַטער. שטאַרק פֿארנומען. חוץ דעם איז עס אזוי ווייט. שווער־לעך פֿאר אן אלטן יידן...

זיי האָבן זיך צעשמועסט. דינעזאָן האָט איר דערציילט וועגן זיין פריינדשאפט מיט גאָלדפאַדענען, וועגן זייערע באַגעגענישן, וועגן די בריוו, וואָס ער קריגט פון גאָלדפאַדענען, וועגן דער ביטערער דאָליע, אויף וועלכער עס קלאָגט איצט דער „פאָטער פון יידישן טעאַטער". אסתר-רחל האָט דערמאָנט, ווי מיט קנאַפע צוואַנציק יאָר צוריק איז זי געווען מיט א וויזיט ביי גאָלדפאַדענען, געוואָלט אָנקומען צו אים אין טעאַטער. דאַן אַריבערגעגאַנגען צו אירע איצטיקע טעאַטער-זאָרגן, צו איר זוכעניש פון נייע פּיעסן, נייע געשטאַלטן.

זיי האָבן זיך פריינדלעך געזעגנט און דינעזאָן האָט צוגעזאָגט אינ-גיכן צו קומען אין טעאַטער אַריין. אָבער א גאַנצן זומער איז ער נישט געווען.

איצט קומט ער. אוודאי פרייט עס אסתר-רחלען. אָבער עס פּלאָ-נטערט איר דאָס האַרץ ביים געדאַנק, אז עס וועט אויך קומען דער גרוי-סער פּרץ, אין וועמענס ווערק זי איז שוין געווען אזוי פאַרליבט און פון וועלכן זי האָט אזויפיל דערוואַרט.

2

דעם אָוונט איז אין „זשאַרדען ד'היווער", דער בודע אויף במיעלנע גאַס, וווּ ס'האָט געשפּילט דאָס יידישע טעאַטער פון פּישזאָן-קאַמינסקי, געווען א גרויסע אויפלעבונג. די בילעטערן האָבן אָפּגעהיטן דריי פּלע-צער אין דער ערשטער ריי, קיינער זאָל זיי נישט פאַרנעמען. יידן, וואָס האָבן געהאַט א טבע צו פאַרנעמען נישט זייערע ערטער, האָבן זיך גע-קאָכט אויף דער גזרה:

— הער נאָר די נייעס? מען טאָר נישט פאַרנעמען די פּלעצער... וואָס איז, וועלכער פּריץ דאַרף עס קומען?

— נישט פּריץ, נאָר פּרץ.

— אהא! — און די יידן האָבן זיך מיט דרך-ארץ אָפּגערוקט פון די ערטער.

דער דירעקטאָר פּישזאָן איז ארומגעגאַנגען מעשה-באַלעבאָס און בסדר אכטונג געגעבן ס'זאָל אַלץ זיין אין אָרדענונג. ער איז טאַקע גע-ווען דער איינציקער באַלעבאָס אויפן פּלאַץ, ער האָט באַדאַרפט אויפנע-מען די געסט, ווייל קאַמינסקי האָט געשפּילט אין דער פאָרשטעלונג. פּישזאָן האָט אפילו נישט געהאַט די זיכערקייט, צי מען דאַרף מאַכן אזא טאַראַראַם ארום א שרייבער — האָט ער זיך דאָך אַליין געהאַלטן

פאר א שרייבער... זיין „כל מקדש“ און אנדערע לידער זענען ארויס אין א באזונדער בוך, מיט זיין פּאָרטרעט פון פאָרנט... אָבער פאר שלום־בית מיטן שותף איז ער מסכים געווען א גלאנץ צו־טאָן מיט זיינע ברי־ליאנטן לכבוד די שרייבערישע געסט.

הינטער די קוליסן איז געווען אן אמתע סומאטאָכע. די אַקטיאָרן, אַנגעטוענע פריער, ווי געוויינטלעך, האָבן נערוועז ארומגעשפּאנט. דער גע־הילף־רעזשיסער הערמאַן פישער, האָט אָן א פארוואָס קוויטשיק געשריגן אויף די בינע־ארבעטער. יעדער האָט געפילט, ווי ס'וואָלט געלעגן אויף אים א באזונדערע פאראנטוואָרטלעכקייט.

אסתר־רחל איז געזעסן ביי זיך אין גארדעראָב פיבערדיק געמאכט מיט די פינגער, ווי זי וואָלט געקייקלט א שטיקל ברויט צווישן זיי און נישט צוגעהערט זיך צום ארומיקן טומל. אברהם־יצחק, וועלכער איז אויך ארומגעגאנגען א נערוועז־אויפגעהייטערטער, האָט זיך אָפּגעשטעלט פאר איר ט־של:

— זעסט דאָך אויס, ווי דו וואָלסט גאָרנישט געווען צופרידן מיטן גאסט...

— דארף מיך פרץ זען צום ערשטן מאָל גראָד אין אזא פיעסע, אין אזא ראָל...

געשפּילט האָט מען דעם אָוונט לאטיינערס א היסטאָרישע אָפּע־רעטע, וואָס איז פאר אסתר־רחלען געווען אן אָפּקומעניש. וויפל זי האָט נישט געדרייט און איבערגעדרייט די ווערטער האָט זי אַלץ געפילט, אז ס'איז נישט דאָס...

הערמאַן פישער האָט אויפגעפראלט די טיר פון גארדעראָב:

— פרץ איז שוין געקומען!

אברהם־יצחק האָט ארויסגעקוקט אין זאל און געזען, ווי פישזאָן פירט צו מיט גרויס חשיבות א דאמע מיט צוויי הערן אין דער ערשטער ריי. ער האָט דערקענט דינעזאָנען און לויט די באשרייבונגען האָט ער פארשטאנען, אז דער מאן מיט די פריצישע וואָנסן, מיט דער גרויל־עכער צעשויבערטער טשופּרינע, מוז זיין פרץ.

פרץ האָט זיך ארומגעקוקט איבער דער גרויסער, אומהיימלעכער בודע, באמערקט, ווי אלע אויגן זענען צו אים געווענדט, א צופרידענער א שמייכל־געטאָן אונטערן וואָנס און אוועקגעזעצט זיך נעבן זיין באגליי־טערין, זאָגנדיק איר עפּעס אויפן אויער.

אברהם־יצחק איז צוגעלאָפן צו אסתר־רחלען, וועלכע איז געשטאנען פארטראכט אין די קוליסן:

— וואָלסט כאָטש א קוק־געטאָן וואָס פאַר אן אינטערעסאנטער מאַן ער איז, ווי ווירדיק ער האַלט זיך.

— זאָל מען שוין אָנהייבן! — האָט אסתר־רחל אומגעדולדיק געענט־פערט.

די פאָרשטעלונג איז געגאַנגען נערוועז, נישט גלייך. אָט האָבן זיך אקטיאָרן צעשריגן מער, ווי געוויינטלעך, אָט זענען זיי אראָפּגעפאַלן פון טאָן, אַז די ווערטער זייערע זענען פארפאַלן געוואָרן צווישן די ערשטע רייען פון ריזיקן זאַל. א סך מענטשן האָבן מער געקוקט אויף פּרצן, ווי אויף דער בינע. פּרץ האָט זייער קענטלעך רעאַגירט אויף דער פאָרשטע־לונג. הילכיק געלאַכט ביי אייניקע קאָמישע סצענעס, אפילו ביי פּוסטע וויצן; אומגעדולדיק זיך געוואָרפן מיט א באמערקונג צו דינעזאָנען בעת א געשמאַקלאָזער סצענע אָדער ביי מעלאָדראַמאַטישע מאָמענטן. ווען איבערן זאַל האָט זיך געטראָגן א שטארק כליפּעניש. נאָר נאָכן פאַלן פון פּוירהאַנג האָט ער יעדעס מאָל לאַנג אפּלאָדירט, הויך אויפהויבנדיק די הענט.

די פאָרשטעלונג האָט זיך געענדיקט. די אקטיאָרן האָבן געוואַרט הינטער די קוליסן, געטריבן פון אומגעדולד צו הערן, וואָס פּישזאָן וועט דערציילן וועגן דעם איינדרוק פון דער פאָרשטעלונג אויפן גרויסן גאַסט.

— ביטע, ביטע, דורך דאַנען! — האָט זיך געהערט פּישזאָנס היי־זעריקלעכע שטים.

די ערשטע איז געגאַנגען א דאַמע מיט קענטיקע שפּורן פון שיינ־קייט אויפן פּנים, וואָס האָט שוין אָבער פארלוירן דעם טוי פון פרישׂ־קייט. זי האָט פריינדלעך געשמייכלט צו די אקטיאָרן און באַגריסט זיך מיטן קאָפּ, ווען פּישזאָן האָט פאָרגעשטעלט:

— מאַדאַם פּרץ.

נאָך איר איז אריין א צעשמייכלטער פּרץ אליין, פאָכענדיק מיט די פּאָלעס פון זיין שווארצער פּעלערינע. ער האָט געדריקט די האַנט פון יעדן אקטיאָר און א לענגערע ווײַלע פארהאַלטן אסתר־רחלס האַנט:

— איר זענט פאַר מיר אן איבעררּאַשונג, מאַדאַם. איר אימפּאָנירט מיט אייער האַלטונג און רעדט אזא מחיהדיקן יידיש, אַז עס האָט צע־וואַרעמט אזא אַלטן יידן, ווי איך.

— ביטע, ביטע אין גאַרדעראָב, — האָט פּישזאָן זיך באַמיט אוי־בערצוררייסן די שטילקייט, וואָס איז געוואָרן נאָך פּרצעס ווערטער.

פרוי פּרץ, באַגלייט דורך דעם שמייכלענדיקן דינעזאָן און העפּ־לעך שמועסנדיקן קאַמינסקי, איז אוועק אין דער ריכטונג, וואָס איז אָנ־געוויזן געוואָרן דורך פּישזאָנען. די אקטיאָרן האָבן געבילדעט א שפּאַלער,

דורך וועלכן ס'איז דורכגעגאנגען אסתר־רחל מיט פּרצן. פּרץ האָט גע־רעדט:

— כ'האָב ליב טעאַטער. יידיש טעאַטער האָב איך גאָר שטאַרק ליב, אָבער איך האָב ענמת־נפש דערפון... איר האָט טאַלאַנטירטע אַק־טיאָרן, באמת פעיקע מענטשן, אָבער איר שפּילט אזעלכע אומגעלומ־פּערטע זאכן, אז עס איבלט... וואָלט איר כאָטש געשפּילט גאָלדפאַדענען. ער איז טאַקע נאַיוו, אָבער פאָלקסטימלעך. פּרימיטיוו און אפשר דער־פאַר הארציק. און ער איז מעלאָדישער פון אנדערע אָפּערעטן־שרייבער... ער איז אין א געוויסער מאָס נאציאָנאַל, ביי אלע זיינע פעלערן.

אסתר־רחל האָט געשלונגען פּרצעס יעדעס וואָרט. הערנדיק אים, האָבן געשוועבט פאַר אירע אויגן בילדער פון זיינע ווערק, ס'האָבן פאַר איר אויפגעטויכט שמועסן פון זיינע פּשוטע יידן אין די „רייזע־בילדער“ און זי האָט אָן א שפור פון קאָמפּלימענטן־מאכעריי א זאָג געטאָן:

— איך וואָלט וועלן שפּילן אייערס א זאך.

פּרץ האָט זיך א צופרידענער צעלאכט. פונקען האָבן א שפּריץ גע־טאָן פון זיינע אויגן. מיט שפּאַסיקן טאָן האָט ער געענטפערט:

— איך שרייב אָבער נישט קיין זאכן, וו עס טרעטן אויף עלע־גאנטע דאמען... ווי וועט אזא רייצנדיקע דאמע, ווי איר, וועלן שפּילן מיינס אן אָרעמע פאָלקס־פרוי?

אסתר־רחל האָט זיך געפילט דערפון אביסל באַליידיקט:

— איך שפּיל נישט קיין דאמען... איך זוך נישט אויף דער בינע צו באווייזן זיך פאַר א ליאַלקע... איך זוך די נשמה פון מענטשן.

פּרץ האָט זיך אָפּגעשטעלט, א נייגעריקן קוק געטאָן אויף אסתר־רחלען:

— דאָס פרייט מיך... ס'פרייט מיך זייער... איך זוך אויך אין מיי־נע ווערק אָפּצושפּיגלען די נשמה פון מענטשן... פון יידישן פאָלקס־מענטש.

דאן האָט ער ווידער מיט א הילכיק געלעכטער ציגעגעבן:

— איך געפעלט מיר אלץ מער. רב יאנקל! — האָט ער א רוף־געטאָן צו דינעזאָנען, — האָסט, דוכט זיך, נישט געהאט קיין טעות.

אסתר־רחל האָט ווייטער געשפּינען איר פריערדיקן געדאנק:

— איך קען אייערע ווערק, דערפאַר האָב איך עס געזאָגט.

פּרץ האָט אויפגעשיינט מיט א קינדערישער פרייד:

— איר האָט געלייענט מיינע זאכן? איר לייענט ביכער? דאָס פרייט מיך פאַר אייך... און פאַרן יידישן טעאַטער... אפשר הייבט זיך

שוין אָן א נייע צייט פאַרן יידישן טעאַטער? — האָט ער צו זיך א ברום געטאָן.

אסתר־רחל האָט זיך אַלץ מער אָנגעצונדן:

— איך גלייב אין דעם! דאָס איז מיין גרעסטע האָפענונג! דערפאַר זוך איך איצט נייע פּיעסן, נייע געשטאַלטן... איך זוך מיין געשטאַלט...

— האָט זי אביסל פאַרחלומט געענדיקט.

פּרץ האָט צוגעוויפגעדריקט די ברעמען, ווי ער וואָלט וועלן אויספאָרשן דאָס פאַרבאהאַלטענע הינטער אירע ווערטער:

— וואָס זוכט איר?... וואָס האָט איר שוין געפונען, מאַדאַם?

— איצט האָב איך „די מוטער" פון פּינסקי.

— „די מוטער"? אהא... נו, נו, געפעלט עס אייך?

— ס'איז מיר שווער צו זאָגן... ס'איז דאָ אין דעם עפּעס נייעס, פּשוטס, מענטשלעכס, נישט ווי אין אונדזערע פּיעסן... אָבער עס פעלט אין דעם... ס'איז מיר שווער צו באַצייכענען וואָס... ס'איז נאָך אַלץ נישט די פּיעסע, וואָס איך זוך...

פּרץ האָט א שאַר־געטאָן מיט דער האַנט אין זיין צעשויבערטער טשופּרינע, פאַרטראַכט זיך און א זאָג־געטאָן: אַנטשלאָסן:

— גוט, כ'וועל אייך געבן מיינעם אן איינאַקטער... פון יידישן פאָלקס־לעבן, פון דער יידישער אָרעמקייט... וועגן דער נויט פון יידישע פרויען... וועט איר צופרידן זיין מיט אזא זאַך?

— יאָ! — האָט אסתר־רחל פריידיק געזאָגט.

— רב יאַנקל! — האָט פּרץ הויך א רוף־געטאָן דינעזאָנען, — כ'האָב צוגעזאָגט דער מאַדאַם קאַמינסקא „די שוועסטער".

דינעזאָן האָט צושטימענדיק געשאָקלט מיטן קאָפּ.

3

פּישאָן איז געזעסן אין דער ערשטער ריי אן אָנגעכמורעטער, דעם שטעקן מיט דער גאָלדענער גאַלקע געהאַלטן צווישן די פיס און מיט דער האַנט געקלימפּערט די גאָלדענע ברעליאַקן, וואָס האָבן באַדעקט די דיקע קייט אויף זיין וועסטל. יעדע פּאָר מינוט האָט ער געגעבן א טיפן זיפץ און פאַרענדיקט:

— מממאַ!

אויף דער בינע איז שוין געגאַנגען די לעצטע פּראָבע פון „די שוועסטער".

קאמינסקי איז געשטאנען אין ווינקל און כסדר געביטן דעם אָבּ-
יעקט פון זיין אָבּסערוואציע: אביסל געקוקט אויף דער פּראָבּע און אביסל
אויף זיין שותף. ווען מען האָט שוין געענדיקט פּראָבּירן איז ער צוגע-
גאנגען צו פישזאָנען און מיט געמאכטן מיטגעפיל געפרעגט:

— וואָס איז, פּאניע פישזאָן? וואָס זענט איר אזוי פארזויערט? די
געשעפטן גייען שלעכט?

— אוודאי וועלן זיי אינגיכן גיין אין דר'ערד אריין, אז מען וועט
שפּילן אזא נודעכץ! געהערט א מעשה: א דיווערטיסמענט צום וויינען!
וויניק וואָס די דראמע אליין וועט דעם עולם איינשלעפערן, נא דיר נאָך
אזא דיווערטיסמענט!

קאמינסקי האָט זיך נישט איבערגענומען דערמיט:

— מיר גיבן דאָך א גאנצן ליטעראַרישן אָוונט, קאָן מען אים נישט
פארענדיקן מיט אייער „קול-מקדש"... האָט ער א שטאָך-געטאָן פּיש-
זאָנען.

— וואָס טויג מיר אייער ליטעראטור! דער עולם בעט עס ביי
אייך? גיט זיי א לידל, א טענצל, וועלן זיי די פינגער לעקן... און איך,
אלט פערד, לאָז נאָך ארייַנשלעפּן מיינע ווייבער אין דעם נודעכץ... עי,
דער אפּיש וואָלט נאָך נישט געווען אָפּגעדרוקט שטראָפע מיך גאָט, אויב
איך וואָלט עס געלאָזט שפּילן!

אָבער דער אפּיש איז שוין געווען אויסגעקלעפּט און ער האָט אָנגע-
זאָגט דעם ווארשעווער עולם, אז אין „זשארדען ד'היווער" וועט די טרו-
פּע פון פישזאָן-קאמינסקי שפּילן צוויי „ליטעראַרישע פּיעסן" אין איין
אָוונט — „די מוטער" פון פּינסקי און „די שוועסטער" פון פּרץ.

אסתר-רחל האָט די גאנצע וואָך פון פּראָבּן געפיבערט. אין די
נעכט האָט זי געחזרט דעם טעקסט, נאָכאמאָל און נאָכאמאָל זיך אי-
נערלעך איינגעהערט צום קלאנג פון די פראזן. בייטאג האָט זי זיך איינ-
געבעטן ביי די אקטיאָרן, זיי זאָלן אביסל לענגער פארבלייבן אויף פּראָ-
בּע. די אקטיאָרן האָבן אויף אן אָפּקומעניש ווידער איבערגעחזרט די
ווערטער, בויגנדיק דאָס אויער צום סופליאָר, וועלכער האָט זיך שיין
דעם האלדז אויסגעריסן, אונטערזאָגנדיק זיי א וואָרט נאָך א וואָרט. אויף
אסתר-רחלס פארצווייפלונג האָבן זיי געענטפערט בארויקנדיק:

— וואָס האָט איר מורא, מיר וועלן נישט קענען די פּאָר ווערטער?
וו'טשאָם דיעלאָ, מען וועט נישט ארייַנפאלן אין דער מוזיק?

„די מוטער" איז גאָר געגאנגען גלאטיק. אסתר-רחל האָט דאָרט
געהאט א געמיינזאמע שפּראַך מיט צוויי אירע פּארטנערן: מיט לי-

בערטן, וואָס איז שוין אזוי געווען צונויפגעשפּילט מיט איר, אז זיי האָבן זיך פארשטאנען אויפן ווונק, געלייענט זיך פון די אויגן; און מיט איר קליינער פּארטנערין, דער 6-יעריקער אידעלע, וואָס האָט געשפּילט איר אייניקל, סיאָמקע. גלייך נאָך דער ערשטער פּראָבע האָט אידעלע אזוי באהערשט דעם טעקסט און גערעדט מיט אזא אקטיאָרישער זיכערקייט, אז אברהם-יצחק האָט זיך געריצט מיט די אקטיאָרן:

— נו, לערנט זיך פון איר, באהעלפערס!

אָבער די גרעסטע צרות האָבן זיך אָנגעהויבן ביי די פּראָבן פון „שוועסטער“. אירע צוויי שוועסטער, די בראגינסקא און ווערא זאסלאווסקא, זענען באלד אויף דער ערשטער פּראָבע געווען זיכער, אז זיי זענען שוין פארטיק מיט די ראָלן. די בראגינסקא האָט נאָכגערעדט דעם סופליאָר און געמאכט העוויות פון א בעסאראבער פּויערטע; זאסלאווסקא האָט, מיט א פארשייטקייט פון אן אָדעסער באָסיאטשקע, געהנדלט זיך אין נחמה. זי האָט איר פּארטנער לעמקאָפּן, נישט געלאָזט קומען צום וואָרט, פארלאכט און ארומגעקאָקעטירט אים. א באזונדערע פּיין איז פאר אסתר-רחלען געווען איר סצענקע מיט ארקאָ, וועלכער האָט אין „משהן“ נישט געטראכט אפילו צו געבן דעם פעלדשער-יונג, וואָס האָט פארפירט לאהן, נאָר א שיינעם ווילן-יונג, וואָס וויל געפעלן די מיידלעך אין טעאטער.

אסתר-רחל האָט זיך ביי זיי געבעטן רחמים:

— ס'איז דאָך א זאך פון א גרויסן יידישן שרייבער... דער וויטיק פון אָרעמע יידישע פאָלקס-מענטשן... גיט אביסל נשמה... דער הער פּרץ וועט דאָך אליין זיין אויף דער פאָרשטעלונג...

— וועל איך אים אפשר נישט געפעלן ווערן? — האָט זאסלאווסקא קאָקעטירט. — איר מיינט טאקע, אז פּרץ האָט פּיינט א שיין מיידל?

אסתר-רחל האָט פארביסן די ליפּן. זי איז שוין גרייט געווען צו זאָגן קאמינסקין, אז מען דארף נישט שפּילן דעם איינאקטער, זיך אנטשולדיקן פאר פּרצן. באלד האָט זי זיך אָבער אליין דערשראָקן פאר דעם געדאנק. זי האָט דערזען פּרצס איראָנישן בליק, דעם שמייכל אויף זיינע וואָנסעכ; זיך פאָרגעשטעלט דעם שטילן פארדרוס אין דינעזאָנס מילדע אויגן און זי האָט זיך מיט נאָך מער אייפער גענומען צו דער ארבעט איבער איר לאהן.

די ליידן פון דער דאָזיקער פרוי, די פארשטויסענע צווישן פארשטויסענע, פילט זי אין זיך. זי שטעלט פאָר זיך אליין אין דער לאַגע פון לאהן. זי מאָלט זיך אויס: זי איז א דינסט ביי רב אָשר וואלד-סוח-

אין פּאַראַזאָוועַ... דער גיהנום אין זייער רייכער שטוב... פֿון אַלע זייטן קומען צו איר טענות פֿון די ווייבער און עס ציען זיך גיריקע בליקן פֿון די מענער... רב אָשר אַליין קריכט צו איר בייגאַכט, ווען זי פֿאַלט אַוועק א טויט=מידע אויף איר געלעגער אין קיך... זי קילט זיך דאָס האַרץ, אויספּרעסנדיק אַלע פֿינף פֿינגער אויף זיין פֿעטער באַק... משה האָט זי אָפּגענאַרט, פֿאַרפֿירט? ער האָט געזוכט א שטראַל פֿון פֿרייד אין זיין פֿאַרפֿינצטערט לעבן, איס קאָן זי נאָך מוחל זיין. ווען ער וואָלט געהאַט א בעסער לעבן, וואָלט ער אפשר אויך פֿאַר איר בעסער געווען. אָבער ווי? רב אָשר, די אָשריכע, דאָס גאַנצע גאַליקע געזינדל זייערס — מי׳מ זיי מוז זי זיך אָפּרעכענען... זי וועט עס איצט טאָן אין לאָהן.

א שאָד, וואָס פּרץ האָט נישט געוואָלט קומען צו קיין פּראָבע. אפשר וואָלט ער באַווירקט די אַקטיאָרן, זיי געגעבן צו פֿאַרשטיין,... אַזוי מ׳וז זי איצט אַליין, מיט אַלץ, וואָס האָט זיך איר אָנגעזאַמלט נאָך פֿון די קינדער=יאָרן, א רעד טאָן דורכן מויל פֿון לאָהן, באַווייזן אירע ווייטיקן און פּיין, אויפֿשיידערן די רב אָשרס, זייערע זינדלעך און איידעמלעך. זי וועט באַווייזן דאָס נשמה=בילד פֿון אַן אָרעמער יידישער פֿרוי און אויפֿטרייסלען דערמיט דעם עולם, וועלכער פֿאַרמאָגט נאָך אַביסל געוויסן, ביי וועמען דאָס האַרץ איז נאָך נישט אינגאַנצן פֿאַרפֿעצט געוואָרן.

4

דעם אָוונט האָט זיך אין דעם רייזיקן, קאַלטן זאַל פֿון „זשאַרדען ד׳היווער“ פֿאַרזאַמלט א קליינער עולם. סך=הכּל זענען געווען באַזעצט די ערשטע פֿאַר רייען און א קליין ביסל מער עולם אויף דער גאַלעריע.

ה. ד. נאָמבערג האָט זיך אַרומגעדרייט מיט א גרופּע לאַנג=האָריקע יונגעלייט, וואָס האָבן אַלע געטראָגן אַזעלכע אויסגעבונדענע שוואַרצע שלייפֿן, ווי ער און ענלעכע בערדלעך. ער איז געווען דער קלענסטער צווישן זיי, זענען אַלע געגאַנגען מיט אַראָפּגעבויגענע קעפּ רעדנדיק צו אים, אָדער הערנדיק אים און ער האָט געהאַלטן אַרויפֿגעריסן דעם קאָפּ. נח פּרילוצקי האָט באַקוקט די ליידיקע בענק אויפֿן פּאַרטער און מיט א גערוועזן צוק א ווינק=געטאָן צו נאָמבערגן:

— ס׳איז א גוטער סימן. ס׳וועט מסתמא זיין היינט א רעכטע פֿאַרשטעלונג...

קאַמינסקי האָט זיך אַרומגעדרייט אין פֿאָיע און מיט דערוואַרטונג געקוקט אויפֿן אַריינגאַנג. פּישזאָן איז געשטאַנען ביי דער קאַסע און ביין

געקלימפּערט מיט די ברעליאָקן. ער האָט זיך אפילו נישט גערירט פון אָרט, ווען קאַמינסקי איז ארויסגעלאָפן פון טיר און אריינגעקומען צוריק מיט פּרצן, פרוי פּרץ און דינעזאָן. פּישזאָן האָט גרויסמוטיק פאַרנייגט דעם קאָפּ פאַר די געסט און קאַמינסקי האָט זיי צוגעפירט צו דער ערשטער ריי, וווּ עס האָבן געוואַרט אויף זיי פּלעצער, אָפּגעהיט דורך נאָמבערגן און זיינע באַגלייטער.

פּרץ האָט מיט א שאַרפן בליק באַקוקט די ליידיקע רייען, א שמייכל=געטאָן, דערזעענדיק אביסל קעפּ אויף דער גאַלעריע, אוועקגעזעצט זיך, פאַרלייגנדיק א פוס אויף א פוס און פאַרוואַרפנדיק דעם קאָפּ. דינעזאָן האָט שטילערהייט גערעדט מיט נאָמבערגן, וועלכער האָט זיך נערוועז געדרייט אויף זיין אָרט. פרוי פּרץ האָט עפּעס געפרעגט ביי איר מאַן, ער האָט א קער=געטאָן צו איר דעם קאָפּ, געענטפערט מיט איין וואָרט און ווידער זיך פאַרקוקט ארויף, צום פּאָרטאַל פון דער בינע, וווּ עס הייבט זיך אָן דער פאָרהאַנג.

דער פאָרהאַנג האָט זיך ערטערווייז געקנייטשט און אויסגעבויגן, געריסן פון אומגעזעענע הענט. דער לעצטער קלונג — אין זאַל איז געוואָרן פינצטער און ס'דערטראָגט זיך דער קרעכץ פון ארויפגייענדיקן פאָרהאַנג.

אסתר=רחל האָט אָנגעטאָן אויף זיך די הויט פון דער אלמנה רחל לעווין, זיך אריינגעצויגן אין די וויכוחים מיט די קינדער, געמאַטערט זיך מיט די הוילע פראַזן, וועלכע דער מחבר האָט איר אריינגעלייגט אין מויל. זי האָט זיך זיי באַמיט צו באַלעבן, מיט הארץ, מיט געפיל און איז געווען נישט צופרידן פון זיך. אָט לעבט זי, דוכט זיך, אמתדיק אדורך אלץ, וואָס דאַרף זיך אָפּשפּילן אין דער דראַמע און דאָך קלינגט עס פרעמד, דאָס וואָס זי רעדט. דאָס זעלבע פילט זי ביי ליבערטן און אפילו איר אידעלע, וואָס איז איצט סיאָמקע, רעדט עפּעס נישט, ווי א קינד. עס שאַפט זיך ביי איר דער איינדרוק, אַז אלע אויף דער בינע רעדן מיט די זעלבע ווערטער, דאָס וואָס זי זאָגט, קאָנען גרייליך זאָגן אנדערע און פאַרקערט.

עס פאַרענדיקט זיך ענדלעך די דראַמע פון דער מוטער. ווייניק הענט פּאַטשן, אָבער מיט אסך אייפער. הילכט עס אָפּ אין פוסטן זאַל, ווי שטורמישע אפּלאָדיסמענטן. בולט זעט זיך פאַר די אקטיאָרן אויף דער בינע א באַוועגונג פון הענט אין דער ערשטער ריי. אסתר=רחל גיט א קוק אין דער ריכטונג פון פּרצן, וועלכער פּאַטשט אָן אויפהער, שיקנדיק איר א פריינדלעכן שמייכל. זי אָטעמט לייכטער אָפּ.

שנעל מוז זי אראָפּוואַרפן פון זיך די מוטער און אריין אין דער הויט פון לאהן. זי טוט איבער דאָס קלייד, ווישט אָפּ די שטריכן פון איר

פנים און פארקוקט זיך לאנג אין שפיגל. אידעלע וויל הערן פון דער מאַ־מען א גוט וואָרט וועגן איר דעביוט, גלעט זי אסתר־רחל איבערן קעפּל:

— זייער גוט, מיין קינד, אויסגעצייכנט...

זי פארקוקט זיך ווידער אין שפיגל, דאן פארמאכט זי די אויגן און זיצט אזוי אומבאוועגלעך ביז ס׳לויפט אריין פישער:

— מאמע! מיר גייען ווייטער! איך גיי אין קאסטן אריין!

אין זאל הערשט א געשפאנטע שטילקייט. די בראגינסקא—מירל רעדט מיט איר אברהמעלען וועגן דער יאָרצייט פון זיין טאטן, דעם שוחט. פרץ צופּט נערוועז די וואָנסן, גיט זיך א דריי אויף דער שטול, דינעזאָן קוקט צו אים מיט בעטנדיקע בליקן... נאָמבערג גיט א צי דעם הויכן אקסל אין דער ריכטונג פון פרילוצקין... עס פילט זיך א באוּמ־רואיקונג אין די ערשטע רייען. מען באמערקט אפילו גישט, ווי אסתר־רחל באווייזט זיך לאנגזאם אויף דער בינע, שטעלט זיך אוועק ביי א בוים, איינטוליענדיק זיך אין א פאטשיילע. א פויזע. דער עולם איז שטיל. און אין דער שטילקייט דערהערט זיך אסתר־רחלס טיפע שטים:

— וואָס איז ער עס אנטלאָפן?

צוויי שטראָמען פלים פון דער בינע: א מילדער, ווארעמער שטראָם פון לאהם מידקייט און פיין און א שארפער, קאלטער שטראָם פון מירלס האסטיקע רייד. די שוועסטערן אמפערן זיך צווישן זיך. דער מילדער שטראָם פון לאהס רייד ווערט אלץ האסטיקער:

— טרעט... טרעט... מיט די פיס... אויפן הארץ... אויף דער נשמה. אז אלע טרעטן...

דער שטראָם הייבט אָן צו ברויזן:

— היינע פרומאקעס זענען בעסער?... ווילסט ווים? ווילסט? הער צאפּ דיין שוועסטערס בלוט!...

פרץ דערפילט, ווי עס ווערט אין לעבן פארוואנדלט זיין רעמארקע.. „מיט שטייגנדיקער אויפרעגונג און היציקן אָטעם“ עס בריען מיט האס די ווערטער:

— רב יאָקעלע... קאצענע אויגן... א ברענענדיקער אָטעם... די פאות קריכן מיר אויפן הארץ ארום, ווי ווערים...

א שוידער גייט דורך איבערן זאל:

— נאָר אין אים האָב איך מיר ס׳הארץ געקילט! אן איינפאָר־הויז מיינט ער? אלע פינף פינגער...

אסתר־רחל שטעמפּלט מיט אירע פינגער די באק פון רב אָשר וואלד־סוחר. און ווען זי ענטפערט אויף מירלס טענות:

— מיין כפרה די וועלט...

שפּייט זי אויף דער וועלט פון רב אָשר, פון די גאָט־סטראַפּטשעס, פון די אויסגעפּאַשעטע פּיאַווקעס, וואָס זויגן דאָס בלוט פון אַזעלכע דינסטמיידלעך, ווי לאה.

יעדעס וואָרט וואָס אסתּר־רחל ברענגט אַרויס דריקט עפּעס אויס, אַ געפיל, אַן איבערלעבונג און צווישן די ווערטער דריקן אירע אויגן און דאָס פּנים נאָכמער אויס, ווי אין די ווערטער.

מירל אַנטלויפט פון איר. לאה באַנעמט, אַז איר שוועסטער איז נענ־טער צו יענער וועלט, אויף וועלכער זי שפּייט, איידער צו איר, פאַלט זי אַוועק אויף דער באַנק. די הויכע שלאַנקע אסתּר־רחל ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ צוזאַמענגעצויגענעם קנויל פון לאַהס ווייטיק און פאַרדרוס.

מיט איר פאַרפירער, משהן, טענהט זיך זיך שוין נישט אויס מיט דעמזעלבן האַס, וואָס איז געווענדעט צו רב יאָקעלען. אים באַדויערט זי נאָר. זי, די געפאַלענע, ווערט דורכגענומען מיט עקל דערפון, וואָס ער איז נאָך נידעריקער געפאַלן...

— און דאָס האָב איך ליב געהאַט... דאָס!

זי שרייט אויס צו אים ממש באַפעלעריש:

— גיי!

זי זעט נישט קיין אויסוועג פאַר זיך, זי האָט נאָך נישט דערזען דעם אויסוועג פאַר זיך און פאַר נחמהן, דערפאַר זאָגט זי יאושדיק:

— אונדזער וועג גייט משופּע אַראָפּ... משופּע אַראָפּ...

עס פאַלט דער פאָרהאַנג, וואָס שליסט אָפּ דאָס בילדל פון דער טראַ־געדיע פון שוועסטער, פון אָרעמע יידישע פרויען, וועלכע גייען אַראָפּ אויפן דעק פון לעבן.

אַ כוואַליע האָט אַ פלייץ־געטאָן פון די ערשטע רייען און פון דער גאַלעריע צו דער בינע. צום ערשטן מאָל האָט מען אויף דער יידישער בינע אין וואַרשע דערזען אַ שטיק צאַפּלדיק לעבן. צום ערשטן מאָל האָט אַרומגעכאַפּט דעם עולם דער הייסער אָטעם פון פּרצן, דער כוח פון זיין וואָרט.

— בראַוואָ קאַמינסקאַ! בראַוואָ פּרץ! — האָט מען געהאַלטן אין איין שרייען, ווען דער פאָרהאַנג איז געגאַנגען אַרויף און אַראָפּ.

אסתּר־רחל האָט אַ קוק־געטאָן אויף פּרצן. ער האָט איר אַרויפגע־שיקט האַנט־קושן. קאַמינסקי איז צו צו פּרצן און ממש מיט כוח גע־שלעפּט אים אויף דער בינע. פּרץ וויל נישט גיין. פרוי פּרץ און דינעזאָן עצהן אים נישט צו עקשנען זיך. פּישזאָן איז פאַרויסגעלאָפן, טראָגנדיק דעם צילינדער אויפן קאָפּ, געמאַכט אַ וועג פאַר פּרצן. אסתּר־רחל איז

ארויס אין די קוליסן, דערלאַנגענדיק אים א בוקעט בלומען, וועלכן מען
האָט איר נאָרוואָס ארויפדערלאַנגט אויף דער בינע. פּרץ האָט ארויס=
געריסן א בלימל, גענומען דאָס שטענגל אין מויל אריין און קייענדיק ים
ארויס אויף דער בינע צווישן די אקטיאָרן, מיט קאַמינסקין, פּישזאָנען און
פישערן, וואָס האָט זיך געהאלטן פאר א הויפּט=בעל=שמחה, ווייל ער האָט
סופלירט דעם אקט.

לאנג האָבן זיך נישט איינגעשטילט די אָוואציעס. קאמינסקי האָט
צוגעטראָגן פּרצן א לאָרבער=קראַנץ. פּרץ האָט געקייט דאָס בלימל, גע=
דרייט זיך, ווי מען וואָלט אים אָנגעטאָן אן ענגן קאָסטיום, גענייגט זיך
פארן עולם, פאר די אקטיאָרן און מיט קינדישער באוווּנדערונג זיך
פארקוקט אין אסתר=רחלס פארטרערטע אויגן.

ווען דער פּוירהאַנג איז צום לעצטן מאָל געפאלן, האָט פּרץ מיט א
געלעכטער ארויסגעוואָרפן דאָס בלימל פון מויל, שטארק געדריקט אסתר=
רחלס האנט און איבערגעלאָזט אויף איר א הייסן קוש.

צום ערשטן מאָל האָט אסתר=רחל דערפילט דעם טעם פון אמתן
קינסטלער=גליק.

זי האָט פאר פּרצן געשפּילט פּרצס א פּיעסע.

5

די טעג, ווען עס איז געשפּילט געוואָרן די „ליטעראַרישע פאָרשטע=
לונג“ האָבן זיך — צוליב „די שוועסטער“ — פארוואַנדלט פאר אסתר=
רחלען אין אן אמתן יום=הדין. זי איז ארומגעגאַנגען א פארטיפטע אין
זיך, צעגלידערט אין געדאַנק יעדן מאָמענט אויף דער בינע, געזוכט א
נייע פארב, א נייעם אויסדרוק פאר דער טראַגעדיע פון דער אָרעמער
יידישער פרוי. יעדן אָוונט איז זי צו דער פאָרשטעלונג געקומען מיט
דעמזעלבן ציטער.

ווען די לעבנסלוסטיקע זאַסלאַווסקא האָט זיך געמאַכט א וויץ אויף
דער בינע, האָט אסתר=רחל זי געבעטן מיט טרערן אין די אויגן:

— וויעראָטשקא, טייערע... אויב נישט צוליב פּרצן, בעט איך אייך...
טוט עס מיר צוליב... איר מאַכט מיך קראַנק מיט אַזעלכע וויצן.

— איר האָט דאָך אליין געזען, ווי דער עולם האָט געלאַכט!

— און איך קאָן נישט לאַכן, ווען איך זע טריפּן בלוט פון א ווונד...
די „שוועסטער“ דאָס איז דאָך אן אויפגעדעקטע ווונד פון אונדזער לעבן.
פארשטייט איר דען דאָס נישט?

זאסלאווסקא האָט מאַקע נישט פאַרשטאַנען. עס האָט אויך נישט פאַרשטאַנען פישזאָן, וועלכער האָט נישט געהאַט קיין גרונט צו זיין צופריהן מיט די סבאָרן, וואָס די „ליטעראַרישע" פאַרשטעלונג האָט געבראַכט. קאַמינסקי האָט זיך ווייניק דערמיט איבערגענומען און אויף די טענות פון זיין שותף האָט ער, ווי זיין שטייגער, קאַלטבלוטיק געענטפערט:

— נישט קיין גרויס אומגליק. דאָס איז דאָך עפּעס פאַר דער נשמה, מעג עס אונדז קאָסטן אַביסל... יום־כּיפּור לאָזט איר זיך דען נישט קאָסטן פאַר א שטיקל עולם־הבא?

פישזאָן האָט א מאַך־געטאָן מיט דער האַנט און גדלותדיק אוועקגעשפּאַנט פון שותף, בלאַנקענדיק מיטן צילינדער און גאָלדענעם הענטל פון שטעקן.

אסתּר־רחלען האָט קאַמינסקי אפילו נישט דערציילט וועגן די צוזאַמענשטויסן, נישט געוואָלט איר אָנטון קיין קרענקונג. ער האָט גערעדט וועגן רושם, וואָס די פאָרשטעלונג מאַכט, פאַרגלייענט איר נח פּרילוצקים רעצענזיע:

— „פּראַכטפול, מיט גרויסער אינטואיציע און טיפער שטימונג האָט אַדורכגעפירט איר ראָל די יידישע רוזע, פרוי קאַמינסקא, וועלכע האָט געגעבן א לעבעדיק געשטאַלט פון דער אומגליקלעכער און דערהויבענער אין איר אומגליק לאה"...

— הערסט? די „יידישע רוזע"! מען פאַרגלייכט דיך צו דער גרעסטער קינסטלערין אין דער וועלט! — האָט קאַמינסקי געיובלט.

— יאָ, אברהם־יצחק, דאָס דאַרף מען גערעדנקען און נישט פאַרשעמט בלייבן... — האָט זי אים ערנסט געענטפערט.

דערביי האָט זי געטראַכט וועגן דעם שותּפות מיט פישזאָנען. דאָס האָט זי כּסדר געמאַטערט. ביי פישזאָנען איז דאָס טעאַטער זיין „געשעפט". קאַמינסקי איז א שותף צום געשעפט. און וואָס עס וועט נישט טויגן פאַרן געשעפט, אַנטקעגן דעם וועט זיך פישזאָן אַנטקעגנשטעלן. נו און איר חלום וועגן טעאַטער? איר חלום צו באַווייזן אויף דער בינע אַזא געשטאַלט, ווי איר חברטע שפּרינצע? ווייזן אין פאַרשידענע בילדער און געשטאַלטן די ליידן פון דער יידישער פרוי.

נאָמבערג האָט געזאָגט וועגן „די שוועסטער":

— „פּרץ האָט דאָ אָנגעטאַפּט דעם פינצטערן, שרעקלעכן באָדן, וואָס הייסט „נויט"... עס באַמרואיקט און וועקט דאָס געוויסן: אָט וואָס פאַר א פּאַראַנדקעס עס הערשן ביי אייך! נידעריק, מיאוס, פאַרדאָרבן, אומענטשלעך... דער פונדאַמענט, אויף וועלכן די זאַך איז געבויט, איז וואָר,

א שטיק לעבנסוואַרהייט... אויף דעם וועג קאָן אונדזער טעאַטער געפינען דעם וועג צום האַרץ פון פאָלק!"...

ווי־זשע פאַרט עס זיך מיט פּישאַנס „געשעפט"?...

דער ליבער דינעזאָן האָט איר געבראַכט גרוסן און קאָמפּלימענטן פון פּרצן. נאָכן אַריינטראַכטן זיך גוט, זעט ערשט פּרץ, וואָס פאַר א מייסטערשטיק זי האָט געשאַפן אין לאַהן.

— איר ווייסט גאַרנישט, ווי גליקלעך איך בין, וואָס הער פּרץ איז אַזוי צופרידן... — האָט זי זיך געריוויטלט.

— ווייסט איר וואָס? — האָט דינעזאָן געזאָגט, — קומט אַריין מיטן הער קאַמינסקי שבת פאַרמיטאָג צו סעמאַדיני אין צוקערניע, וועט איר ביי א גלעזל טיי נאָך עפּעס הערן.

ביי א טישל זענען שוין דאָרט געזעסן: פּרץ, דינעזאָן, נאָמבערג, אַש און אביסל יונגוואַרג, וואָס האָט זיך געריבן צווישן שרייבער. דינעזאָן האָט באַמערקט אַריינקומען די קאַמינסקים און פריינדלעך זיי פאַרבעטן מיט דער האַנט צוצוקומען צו זייער טישל. פּרץ האָט זיך אויפגעשטעלט, א גלאַנץ־געטאָן מיט די אויגן און גאַלאַנט זיך באַגריסט מיט אסתּר־רחלען. דאָס יונגוואַרג האָט גלייך פאַרמירט א טישל אין שכנות, רעדנדיק וועגן עפּעס הויך און היציק. ביי פּרצעס טישל איז מען דערווייל געזעסן און געפירט א געמיטלעכן שמועס סתם אין דער וועלט אַריין. אָבער ביים שכנותדיקן טישל האָט זיך דער שמועס פאַנאַנדערגעפּלאַקערט. דינעזאָן, וועלנדיק אָפּציען די אויפמערקזאַמקייט פון שכנותדיקן טישל, צו וועלכן פּרץ האָט פון צייט צו צייט געוואָרפן איראָנישע בליקן, האָט פון דער העלער הויט א זאָג־געטאָן:

— די מאַדאַם קאַמינסקאַ האָט מיר געזאָגט, אַז זי וויל זייער שטאַרק שפּילן דיין דראַמע פון חסידישן לעבן...

אברהם־יצחק האָט פרעגנדיק א קוק־געטאָן אויף אסתּר־רחלען, זי האָט געעפנט פאַרחידושטע אויגן אויף דינעזאָנען, נאָר פּרץ האָט עס נישט באַמערקט, אָנצינדנדיק זיך:

— טאַקע? באמת? כ'וועל זיין זייער צופרידן דערפון! איך האָב אליין געצווייפלט, צי דאָס איז שטאָף פאַר אונדזער טעאַטער... איך האָב א העברעישע דראַמע „חורבן פון צדיקס הויז!", וויל רב יאַנקל כ'זאָל עס איבערמאַכן אויף יידיש... נו, גוט, כ'וועל עס מאַכן און אייך איבערגעבן.

— איר ווייסט גאַרנישט ווי גליקלעך איך וועל זיין, אויב מיר וועלן עס קאָנען שפּילן! — האָט זיך אסתּר־רחל אָנגעכאַפּט. — כ'ווייס אפילו

נישט, צי ס'איז דאָרט דאָ א ראָל פאַר מיר, אָבער ס'איז מיר אַלץ איינס, אבי צו שפּילן אייערס א גאַנצע פּיעסע.

דער שמועס איז איצט אַריבער אויף טעאַטער־ענינים און פּרץ האָט אָנגעהויבן צו אימפּראָוויזירן אָפּשאַצונגען:

— „די מוטער" מאַכט אַן איינדרוק... האָט שטאַרקע, זייער שטאַרקע מאָמענט און דאָך איז אין אַלגעמיין דער איינדרוק נישט אַזוי שטאַרק, ווי ער האָט געקאָנט זיין. שולדיק איז נישט דאָס שפּילן. איר האָט די ראָל געשפּילט מייסטערהאַפט. דער פעלער שטעקט אין סטיל... אַלץ דאַרף דאָך אין דער זאַך זיין אומגעווינטלעך און דאָ רעדט די גאַנצע פאַמיליע וואָכעדיק. קיין איינציק מעטאַלענער קלאַנג, קיין טיפער אויסדרוק. אפשר וואָלט מען נאָך געקאָנט רעטן די דראַמע. די אַקטיאָרן טאַקע — מיט באַוועגונגען. און אפשר טאַקע ענדערן די שפּראַך.

אסתר־רחל האָט א דערשטוינטע אָנגעקוקט פּרצן.

— כ'מיין ערנסט, — האָט ער ווייטער גערעדט, — נישט אַלץ, וואָס דער מחבר שרייבט, מוז זיין הייליק... איר דאַרפט אַליין אַרויספילן, דאָס וואָס לייגט זיך אייך אויף דער צונג. אַט האָט דאָך לאַטיינער ביי אייך באַקומען א מענטשלעכע שפּראַך. מאַכט נישט איים, אז מען ענדערט אַמאָל פּינסקין, אָדער ווען עס איז, אויב ס'איז נייטיק און אויב צום גוטן. איך וויים נאָר איינס: עס דאַרף אויסזען, אַז איר פילט מער און טיפער, ווי פּינסקי גיט עס אייך אין די ווערטער. סיי איר, סיי די קינדער.

פּרץ האָט זיך פאַרטראַכט, ווי ער וואָלט נישט באַמערקט די געזעלשאַפט. פּלוצלינג האָט ער אויסגעשאָסן מיט א געלעכטער:

— איך האָב זיך דערמאָנט... דאָס אייניקל סיאָמקעלע. ס'איז אייער טעכטערל? זי שפּילט דאָך ווי א גאַנצע אַקטריסע. גוט געשפּילט, זייער גוט... א וואונדער־קינד!

אברהם־יצחק האָט, א צופרידענער פון קאָמפּלימענט, צוגעגעבן:

— כמעט געבוירן געוואָרן אויף דער סצענע...

פּרצן איז איינגעפאַלן:

— א וואונדער־קינד געבוירן אויף דער סצענע... דאָס איז גוט, דאָס געפעלט מיר... א גוטער איינפאַל...

באַלד האָבן זיינע אויגן אָנגעהויבן צו וואַנדערן איבער די קעפּ פון די אַרומיקע. ער האָט זיך ווידער פאַרטראַכט:

— פון „די שוועסטער" בין איך נישט שטאַרק צופרידן... נישטאָ דער טאָן, די אַטמאָספער. נישט אַזוי האָב איך געזען די געשטאַלטן. אָבער איר, מאַדאַם קאַמינסקאַ, איר האָט מיך באַגייסטערט. איר האָט געשפּילט לאהן, אַזוי ווי איך האָב זי געזען. אויב נישט נאָך העכער...

די קאָנקורענץ אין די וואַרשעווער טעאַטערס איז כסדר געוואַקסן. עס האָבן גלייכצייטיק געשפּילט דריי טעאַטערס, וואָס האָבן נאָכאַנאַנד געביטן די „סטאַרן", געביטן די אַקטיאָרן, געזוכט איינס דאָס צווייטע איבערצושטייגן מיט סענסאַציעס. יעדעס לייַדיקע בענקל אין ריזיקן זאַל פון „זשאַרדען ד'היווער", באַזונדערס אין א שבת־יום־טוב־טאָג, האָט פּ ש־זאָן געהאַלטן פאַר געלט אָנגעוווירן פון דער קעשענע. קאַמינסקי האָט גע־מוזט נאָכגיין דעם שטאַרקערן שותּף, מיטגיין מיט אים אין שפּאַן. ער האָט זיך נאָר באַמיט צו פאַרהיטן אסתּר־רחלען פון אַריינגעצויגן ווערן אין פּישזאָנס פאַרביקע מאַכערייקעס.

אין שטוב האָט שטענדיק געהערשט א גרויסע באַוועגונג. אַלעמאָל האָט מען דאָרט געקאָנט טרעפן א פּאָר אַקטיאָרן, וואָס זענען זיך וועגן עפּעס געקומען באַקלאָגן צו דער מאַמען, אָדער סתם זיך דורכשמועסן. עס האָט אויך אָנגעהויבן אַרויפצוקומען דינעזאָן, וועלכער איז צוגעצויגן געוואָרן פון דער היימישקייט, וואָס האָט געהערשט ביי די קאַמינסקיס אין שטוב, מיט אים פלעגט אסתּר־רחל שטענדיק שמועסן וועגן טעאַטער, אַמאָל זיך אפילו באַקלאָגן אויף עפּעס. דינעזאָן האָט אַרויסגעפילט דעם ווייטיק, וואָס האָט זי געפּייניקט און גוטמוטיק זי געטרייסט:

— נעמט זיך נישט צום האַרצן. ס'וועט זיך ענדיקן אייער שותּפות מיט פּישזאָנען. ס'איז דאָך קוים ערשט א פּאָר חדשים, ווי דאָס טעאַטער האָט אָנגעהויבן אַרבעטן פריי... זאָל עס זיך אַביסל באַפעסטיקן, זאָל דער עולם דערפילן דעם טעם פון עפּעס בעסערס, וועט איר זען, ווי אייער שטער־ן וועט אויף אַן אמת אויפלייכטן.

— ליבער פריינד! — אַליין נישט באַמערקנדיק עס, דאָט אסת־רחל אַזוי אָנגעהויבן צו רופן דינעזאָנען. — גלייבט מיר, אז מיר גייט נישט וועגן די רווישיקע אַפּלאָדיסמענטן, וועגן אָוואַציעס נאָך א פּאָר־שטעלונג. איך וויל נאָר טרעפן צום האַרץ פון עולם. איך וויל אים אי־בערגעבן, וואָס מיין האַרץ פילט, וואָס איז אָנגעזאַמלט ביי מיר אין דע־ נשמה...

— איר טוט עס, מיין טייערע, איר טוט עס!

— ווי אַזוי קאָן איך עס טאָן, אז איך האָב נישט מיט וואָס צו קומען צום עולם? דאָס וואָס איך פיל און טראַכט, קאָן ווערן לעבעדיק אויף דער בינע, אויב דער מחבר וועט אָנשרייבן א פּיעסע, אַ ראָל, וואָס זאָל אַריינגעמען מיינע געפילן. יידישע שרייבער קומען דאָך פון די זעלבע שטעטלעך, פון די זעלבע אָרעמע היימען, וואָס איך. נישט שווער־זשע פיל־

זיי נישט אזוי? פארוואָס שאַפן זיי נישט פאר דער בינע פּיעסן פון אמתן לעבן?

— איר ווייסט דאָך, פּרץ ארבעט פאר אייך איבער זיין חסידישע דראַמע...

— רביים. רבנים... איך קען זיי נישט. זיי האָבן אנדערש געטראכט, אנדערש געפילט, מיט אנדערע חלומות געלעבט, ווי מיר פּשוטע מענטשן.

דינעזאָנס שטערן איז פארוואָלקנט געוואָרן.

ער האָט ווידער פארקערעוועט דעם שמועס אויף לויפנדיקע טעאַטער־פראגן, פארענטפערט פּרצן, פארוואָס ער קומט אזוי זעלטן אין טעאַטער אריין... ער האָט עגמת־נפש פון דעם מין טעאַטער...

— איך פארשטיי עס אויסגעצייכנט, — האָט אסתר־רחל געענטפערט. — איך קום אויך אין טעאַטער, נאָר ווען איך מוז. און אז כ׳וויל זיך אָפּפרישן, גיי איך אין פּוילישן טעאַטער.

— און וועגן אייער טעאַטער טראכט איר גאָרנישט? איר גרייט גאָרנישט קיין נייע זאכן, אין וועלכע איר זאָלט זיך באַווייזן?

— מיר דארפן די טעג קריגן די פּיעסע „כאַסיע די יתומה“ פון יעקב גאָרדין. מען האָט אונדז געשריבן, אז עס איז גאָר א געראָטענע פּיעסע און א ראָל ווי געבוירן פאר מיר. אפשר טאַקע...

— וועל איך שוין זיכער מיטשלעפּן פּרצן, ווען איר וועט שפּילן די יתומה... פּרץ האָט, דעם אמת געזאָגט, נישט שטארק ליב די אמעריקאַנער סחורה. אָבער אפשר איז עס טאַקע עפּעס רעכטס?... איך ווינטש עס אייך פון גאַנצן הארצן.

7

„כאַסיע די יתומה“ איז אלע אקטיאָרן געפעלן געוואָרן. יעדער האָט געזען א ראָל פאַר זיך. ווי נאָר מען האָט די פּיעסע איבערגעלייענט, איז געוואָרן א מלחמה ווער עס זאָל זי שפּילן.

פּישזאָן האָט געקלאַפּט מיטן שטעקן:

— שטראָפע מיך גאָט, אויב די ראָל איז נישט ספּעציעל געשריבן פאַר מיין וויעראָטשקען!

קאַמינסקי האָט רואיק ארגומענטירט:

— א דראַמאַטישע ראָל, ווי אָנגעמאָסטן פאַר אסתר־רחלען.

נאָך לאַנגע רינגענישן איז געבליבן, אז ביידע זאָלן גלייכצייטיק גרייטן די פּיעסע. דערנאָך וועט מען שוין זען.

צו דער ארבעט איז מען צוגעטראָטן באזונדער, יעדער פאר זיך, יעדער ביי זיך און שטוב און געגרייט די פאָרשטעלונג מיט פולע צוויי ראָלן-באזעצונגען. אסתר=רחל האָט זיך צוגעקליבן פאר אירע פארטנערין אקטיאָרן, מיט וועלכע זי האָט יאָרנלאנג געשפּילט צוזאמען: ליבערט, ווייסמאן, יערמאָלינע, סיעראצקי און מיט ברען זיך גענומען צו די פּראָבן. שעהנלאנג איז זי געזעסן איבערן עקזעמפּליאר און געפונען אלץ נייע פארבן, אלץ נייע קלאנגען פאר איר ראָל. זי האָט אין דער פאנטאזיע אריבערגעטראָגן כאסיען פון קאראטשיקראק קיין פּאָראָזאָווע. וואָס מער זי האָט זיך פארטיפט אין דער ראָל, אלץ בולטער האָט זי געזען אין כאסיעס פארגאנגענהייט אירע אייגענע יונגע יאָרן, אירע זוניקע טעג מיט די פויערישע חברטעס. אָט לויפט זי ארום מיט אקסאנע, מיט אָלעסיא... ווי צוגעטראָפן האָט עס געהאָרין מיט כאסיעס חברטע, אקסאנע אכרימענקאָס; און די וויינענדיקע איוועס — זי האָט זיך ווידער דערזען ביים טייכל הינטער פּאָראָזאָווע, ווי זי באהאלט זיך אונטער זייערע אראָפּהענגענדיקע צווייגן, זי האָט זיך אין געדאנק אריבערגעטראָגן אין פּאָראָזאָווער פייזאזש, אז אָטעם=געטאָן מיטן פרייען אָטעם פון די פעלדער, אראָפּגעוואָרפן פון זיך צוואנציק יאָר לעבן... ווען זי האָט דערהערט מאָטיע שטרייבלס ווערטל:

— אוי, דלות, דלות...

האָט זי דערזען זיך, רחלע די שיקסע, ווי זי לאָזט זיך ארוים אין דער ברייטער וועלט אריין צוליב דעם דלות, וואָס האָט זי געטריבן פון דער היים. אזוי איז זי אָנגעקומען צו די טראכטענבערגס אין שטוב אריין גישט אין עפּעס א צוגעטראכטער ראָל, נאָר זי אליין, מיט אירע געדאנקען און געפילן פון פאר צוואנציק יאָר. ווייטער האָט זי שוין בלויז באדארפט פארענטפערן די פראגע, ווי אזוי וואָלט זי געהאנדלט, ווען עס געשעט מיט איר דאָס, וואָס מיט כאסיען. דעם ענטפער אויף דער פראגע האָט זי באדארפט צו געבן אין גאנג פון דער האנדלונג.

די אקטיאָרן, וואָס האָבן מיט איר פּראָבירט, האָבן גלייך דערפילט דעם ציטער, מיט וועלכן אסתר=רחל איז צוגעטרעטן צו דער ראָל, צו דער פּיעסע און גיך זיך איבערגענומען דערמיט. זיי האָבן דערפילט, אז פון דער פאָרשטעלונג קאָן ארויסקומען עפּעס גורלדיקס פאר זיי.

צום שטארקסטן האָט אויף אסתר=רחלען געווירקט דער פאקט, וואָס אין דער פּיעסע שפּילט זיך אָפּ א קאָנפליקט צווישן צוויי וועלטן — דער וועלט פון דלות און עשירות. אין גאנצן לאנד איז נאָך פאָרגעקומען דער גראנגל צווישן די צוויי וועלטן אין א גרעסערן פארנעם, האָט

אסתר־רחל דורך כּגאַטען באַקומען אַ מעגלעכקייט צו זאָגן אַ וואָרט אין דעם געראַנגל.

ווען אסתר־רחל מיט איר גרופּע איז שוין געווען פּאַרטיק צום שפּילן, האָט נאָך וויערא זאַסלאַווסקאַ נישט געהאַלטן ביים אָנהייב, באין־ברירה האָט פּישזאָן, סאַפּעטגדיק און וואָרטשעגדיק, געמוזט מסכּים זיין אויף אסתר־רחלס אויפטריט אין „כּאַסיע".

צו דער פּרעמיערע איז קיין גרויסער געדראַנג ביי דער קאַסע נישט געווען. די פּרנסה־געבער פון פּישזאָנען, די פעטע יידענעס פון דער האַ־ליע, האָבן צווישן זיך ווי אָפּגערעדט:

— ווייניק יתומות האָבן מיר, דאַרף מען נאָך גיין אין טעאַטער אַריין וויינען צוליב אַ יתומה...

זיי זענען טאַקע נישט געגאַנגען. געקומען זענען אסתר־רחלס געשוווירענע חסידים, דער מעטאַל־אַרבעטער מיטן קינדיש אָפענעם פּנים, — וואָס פלעגט אַליין נישט דורכלאָזן אסתר־רחלס אַ פאָרשטעלונג — און זיינע חברים. געקומען זענען יונגעלייט מיט לאַנגע האָר און מייד־לעך פון די פאַבריקן און וואַרשטאַטן. די גאַנצע ריי ווייטערדיקע בענק פון לאַנגן „זשאַרדען ד'היווער" איז געווען געדיכט באַזעצט מיט יונג־וואַרג.

פּישזאָן איז געשטאַנען ביי דער קאַסע, געשמייכלט סאַרקאַסטיש און געריצט זיך מיט קאַמינסקין:

— מען קען פיין האָבן פּרנסה פון זיי...

קאַמינסקי האָט זיך אָבער געמאַכט נישט הערן און געשפּאַנט געקוקט צו דער אַריינגאַנג־טיר. דיגעזאָן האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט היינט קומען מיט פּרצן. די בילעטן האָט מען געשיקט צו פּרצן אַהיים... עס דערהערט זיך טאַקע אַ דראָזשקאַרסקע:

— טפּררררר! סטוי!

קאַמינסקי לאָזט זיך צו דער טיר. עס קומען אַריין פּרץ מיט דינע־זאָנען אין דער באַגלייטונג פון נאָמבערגן, רייזענען און אַ גאַנצער קאָמ־פּאַניע יונגוואַרג, וואָס יעדער האָט געטראָגן אַ ברייטן, שוואַרצן הוט, ווי פּרץ, אָדער קיילעכדיקע שוואַרצע היטעלער.

פּרץ האָט מיט אַ לייכטן נויג פון קאָפּ געענטפערט אויף פּישזאָנס שטייפער באַגריסונג, אַ פריינדלעכן בליק־געטאָן מיט די אויגן צו קאַ־מינסקין און אַריין מיט זיינע באַגלייטער אין זאַל אַריין. ער האָט דער־זען די ליידיקע ערשטע רייען, האָט ער אַ ציג־געטאָן די ברעם מיט אַ פראַגע צו דינעזאָנען, וואָס האָט אים מיט אויגן אָנגעוויזן אויף די פול־געפּאַקטע ווייטערדיקע רייען, פון וועלכע עס האָט זיך דערטראָגן אַ

שאָרד, ווי אויף צו באַגריסן פּרצן. ער האָט עס אויפגענומען מיט אַ פריילעך פּייערל אין די אויגן און ברייט זיך אוועקגעזעצט אין דער ערשטער רײַ, ארויפקוקנדיק איבער דער בינע.

8

דער טאַטע, מאַמיע שטרייכל, האָט כאַסיען ארויסגעשלעפּט אויף דער בינע. זי איז ארויסגעקומען אין דעם פּעטער טראַכטענבערגס רייכן זאַל — אַ געזונטע, דאָרפישע מויד מיט רויטע באַקן, ווי איר מומע פריידע באַצייכנט זי — אין קאָמיש גרויסע שטיוול, מיט אַן אויסגעדרייטן קאָפּ, מורא־האָבנדיק אַ קוק צו־טאָן ארום זיך, פאַרבלענדט דורך דער ליכט אין זאַל. צוביסלעך קוקט זי זיך ארום, באַטראַכט מיט גרויסע, פאַרוואונדערטע אויגן דעם זאַל, די מאָדנע אויסגעפּוצטע מענטשן און שיסט אויס מיט אַ געלעכטער... דאָס געלעכטער הילכט אָפּ אין טעאַטער, ווי גלעקלעך ביי שליטנס אויף דאָרפישע ווינטער־וועגן און עס ענטפערט אַן עכאָ פון הונדערטער געלעכטערס...

פּרץ צעשמייכלט זיך ברייט, רוימט איין דינעזאָנען:

— די נאַטור לאַכט... פילסט דעם אָטעם פון דאָרף...

אסתּר־רחלס כאַסיע אָטעמט טאַקע מיט נאַטור־קינד. זי פילט די גבירישע חוזק־בליקן און ענטפערט אויף זיי מיט הוזק. זי הייבט אָליין מער אָן צו אַנען איר העכערקייט איבער די שטייפע, אָנגעצויגענע קרובים. און ווען זי ענטפערט:

— יעדער איז אַ חכם ביי זיך אויפן סמיטניק...

האָט אַ כוואַליע פון צושטימונג אַ פלייץ־געטאָן צו דער בינע פון די ווייטע בענק.

ווען כאַסיע וויל אנטלויפן פון די פרעמדע קרובים, זי איז זיי מוחל זייער עשירות און צוגעזאָגטע גליקן, וויל צוריק צו אירע פעלדער, צו איר טייכל און ווינעדיקע איוועס — האָט זי שוין מיט זיך הונדערטער הערצער, וואָס קלאַפּן אין איין ריטם מיט איר. נאָך דעם טאַטנס איבערצייגנדיקע ווערטער וועגן איר גורל ביי דער שטיפמאַמע, באַרואיקן זי גיך, זי מוז זיך אונטערגעבן...

— אוי, דלות, דלות...

אַ שטראָם פון באַגייסטערטע האַנט־פּאַטשערייען גיט זיך אַ טראָג צו דער בינע. איבערן שטראָם הויבן זיך פּרצס צוויי הענט, ווי זיי וואָלטן וועלן דערגרייכן ארויף, אויף דער בינע.

דער פוירהאנג גייט ארויף. דאָס נייגן זיך פון די אקטיאָרן האָט היינט א באזונדערע חשיבות: זיי פילן, אז זיי געפינען דעם וועג צום עולם.

די פאַרשטעלונג וואקסט אָן. אסתּר־רחל כישופט אויס פון זיך די צארטסטע טענער אין איר שמועס מיטן מאטן. איר דערמאָנונג וועגן דאָרף, קלינגט ווי א ליד. אָבער באלד קומט ווידער ארויס איר שטילער חוזק, וואָס שטעכט די באלעבאטים, ווי שארפע נאָדלען. דער גאנצער זאל חוזקט מיט איר מיט פון דעם לעפישן ליבעראל טראכטענבערג, פון דער גאליקער מומע פריידע, פון דער פוסטער קאראַלינע און פון דעם שלימזלדיקן אדוואָקאט מארק. עס פילט זיך: ס'איז זייער טאַסיע, זי זאָגט דאָס, וואָס זיי טראכטן, נאָר שענער נאָך, שטארקער, איבערציי־גנדיקער.

ווען די בייזע מומע בינדט טאסיען ביי די צעפּ צום בעט און פּיי־ניקט זי, דערטראָגט זיך אן אויסרוף פון די וויטערע רייען:

— לאָזט אָפּ! נידערטרעכטיקע!

דעם זאל גייט דורך אן עלעקטרישער שטראָם. אברהם רייזען קוועטשט מיט די אויגן, וועלנדיק באהערשן די טרערן. ער שעמט זיך, צי פרץ האָט עס נישט באמערקט. אָבער פון פּרצעס גרויסע אויגן קייק־לען זיך פולע, לייכטנדיקע טרערן.

ווען דער פוירהאנג פאלט, שמייכלט פרץ צו פארשעמטער. ער פאר־ענטפערט זיך פאר די באגלייטער:

— זי האָט מיך אויף אן אמת גערירט, די טאסיע.

ער פרוווט צו מאכן א וויץ וועגן זיין סענטימענטאלקייט, און ווען דער גלאָסענער דינעזאָן שמייכלט איראָניש אונטער דער נאָז, ענט־פערט פרץ מיט א הילכיק געלעכטער:

— נו, שוין, ביסט צופרידן... זי איז גוט! אויסגעצייכנט... דיין ליבלינג.

און מיט שעלמישע פונקען אין די אויגן, ווארפט ער צו דינעזאָנען אונטערן וואָנס:

— זי געפעלט מיר אויך, רב יאנקל!

אסתּר־רחל איז אראָפּ פון דער בינע, וואקלענדיק זיך אויף די פיס. צום ערשטן מאָל, זייט איר דעביוט אין „עלדאראדאָ", האָט זי נעהאט דאָס געפיל, אז זי פאלט אין אָנמאכט אויף דער בינע. ס'האָט זיך איר געדוכט, אז דאָס אלץ, וואָס זי האָט נאָרוואָס געשפּילט, האָט זי אויף אן אמת איבערגעלעבט: די דערנידערונג און פּיין פון א דינסט ביי גבירים.

שלייכנדיק זיך איז זי אריין אין גאַרדעראָב־צימער און אוועקגעפאַלן אויפן בענקל.

די גאַרדעראָבערין האָט גאָרנישט באַמערקט און זיך געפּאָרעט ביי די קליידער.

— מאַדאַם קאַמינסקאַ, איצט וועט איר ווידער אָנטאָן דעם קאָסטיום פון דער באַבושקע? — האָט זי געפרעגט אין א געמיש פון רוסישע און יידישע ווערטער.

אסתר־רחל האָט א קוק־געטאָן אויף איר דאָרפישן קאָסטיום, עס האָבן איר א מיניע־געטאָן מיט רעגנבויגן־פאַרבן די בענדער און זי האָט זיך העל צעשמייכלט. גיך האָט זי פאַראַכטן דעם צעשמירטן גרים אונטער די אויגן, אָנגעטאָן דאָס דאָרפישע קלייד און איינגעבונדן די סטענגעס אין די האָר. אן אינערלעך צעשטראַלטע איז זי ארויף אויף דער בינע.

זי האָט אויסגעבויט דאָס טייכל פון די סטענגעס, ארומגעשטעלט מיט ביימער פון בלומען־טעפּ און געלאָזט זיך אויף די כוואַליעס פון חלום. ווען וולאַדימיר האָט איר געוואָלט צעשטערן דעם חלום מיט זיינע רייד, האָט זי מיט אזא ציטער א זאָג־געטאָן:

— שווייג!

אז א וואַרעם ווינטל האָט ארומגעכאַפּט דעם עולם.

זי האָט זיך געשפּיגלט אין דער שיינקייט פון דער אימאַגינירטער נאַטור. און צו איר ארויף האָבן געקוקט א פּאָר גרויסע, שטראַלנדיקע אויגן, פּרצס אויגן. זיינע ליפּן האָבן שטיל ארויסגעזאָגט דאָס וואָרט

— פּאָעזיע!..

דינעזאָן האָט אויפגעכאַפּט דאָס וואָרט און שטיל צוגעשטימט מיט א שאָקל פון קאָפּ.

כאַסיעס חלום איז באַלד צעשטערט געוואָרן דורכן אריינרייסן זיך פון דער ברוטאַלער וואָר: דער טאַטע מיט זיין אָפּגעריבענעם פּוס און אייביקן דלות, דער משפּחהס באַליידיקטע גבירשאַפט. דאַן האָט כאַסיע אויפגעברויזט. מיט א געדעמפטער שטים האָט זי אָנגעהויבן צו וואַרפן בייסיקע, גליענדיקע ווערטער. זי איז אַלץ מער געוואַקסן מיט איר רעוואָלט, ביז זי האָט מיטן גאַנצן כּוח פון באַליידיקטן שטאָלץ אויסגערופן:

— עס זענען דאָ גענוג בעלנים אויף אומזיסטע קנעכט און אומזיסטע דינסטן... אַזעלכע בעלי־טובֿות זענען דאָ ווי מיסט!

דאָס טעאַטער האָט זיך צעכוואַליעט. מען האָט געפּאַטשט מיט די הענט, געטופּעט מיט די פיס. מיטאַמאָל האָט זיך דערטראָגן פון די ווייטסטע רייען אן אויסרוף:

— נידער מיט דער אונטערדריקונג! זאָל לעבן די פרייהייט!

דער אויסרוף איז אונטערגעכאפט געוואָרן דורך הונדערטער העל־דזער און ס'האָט א ברויז־געטאָן צו דער בינע א הייסער שטראָם פון קאמפס־גייסט, פון רעוואָלוציאנערן געמיט.

פישזאָן איז א פארציטערטער צוגעלאָפן צו דער טיר און אָנגעהויבן אויפן קול צו שרייען:

— ששא! ספּאָקאָינא! — אָבער זיין שטים איז פארפאלן געוואָרן ביי דער טיר.

פרץ האָט אויפגעריסן די אויגן, אויסגעדרייט דעם קאָפּ צו די הינ־טערשטע רייען, ווידער געקוקט אויף דער בינע. ער איז באגייסטערט געוואָרן דורך דעם איינהייטלעכן ריטם פון ביידע. אנטשלאָסן האָט ער א זאָג־געטאָן צו דינעזאָנען:

— דאָס הייסט טעאטער! אזוי דארף ווירקן דאָס קינסטלערישע וואָרט!

דאָסמאָל, נאָכן פאלן פון פורהאנג, איז אסתר־רחל געשטאַנען א שטראלנדיקע אויף דער בינע און טיף־פארנויגט דעם קאָפּ מיט דאנק־בארקייט. זי איז געווען גליקלעך.

אברהם־יצחק האָט געקוקט אויף פישזאָנען מיט איראָנישע שפּיז־לעך אין די אויגן. ער האָט חוזק געמאכט פון פארריסענעם שותף זיינעם און טריומפירט: איצט האָט ער דערזען די אמתע אסתר־רחל אזוי, ווי ער האָט זיך זי באַרגעשטעלט אין משך פון יאָרן.

9

— איך האָב דערזען אין איר א גרויסע קינסטלערין! — האָט פרץ געזאָגט אסתר־רחלען בעת זייער נאָענטסטער באגעגעניש. — רב יאַנקל איז געווען גערעכט מיט זיין אַגיטאַציע פאַר איר...

און ווענדנדיק זיך צו קאמינסקין האָט ער זיך געוויצלט:

— איר האָט נישט וואָס צו זיין אייפערזיכטיק. אונדזער יאַנקל זוכט בלויז נשמות....

דינעזאָן האָט פארלעגן געשמייכלט און ווענדנדיק וועגן דעם שמועס אין אַן אַנדער ריכטונג, האָט ער אָנגעהויבן:

— איך האָב געהערט, אז ביי יעדער פאָרשטעלונג פון כאסיע ווערט מאדאם קאמינסקא אזוי ווארעם אויפגענומען דורכן עולם...

— און מען דארף צוגעבן, אז מען קומט מאסנווייז צו יעדער פאָר־שטעלונג, — האָט קאַמינסקי פעסטגעשטעלט מיט צופרידנקייט, האָבנ־

דיק דערביי אין זיגען פּישזאָנס זויער פּנים.

פּרץ איז געווען שטאַרק אויפגעלייגט:

— דאָס איז גוט! דערפון בין איך צופרידן. אפשר איז דאָס אַ נייער קער ביי אונדזער ווערטן פּובליקום? ווייל גאָרדין שטייט שוין אויף דער גרענעץ פון שונד און קונסט...

אסתּר-רחל האָט פאַרוואונדערט איבערגעפרעגט:

— שונד?..

— נו, נענטער צו קונסט... אָבער אינגאַנצן פון מעלאָדראַמע קאָן ער נישט אוועק. ס'פעלט אים די מאָס. ער ווייס נישט ווו און ווען צו ענדיקן... אָט האָט איר ביי אים העכערע ראָמאַנטישע ליריק אין דריטן אַקט פון כאַסיע. מאַכט ער עס קאַליע מיטן פערטן. איר, מאַדאַם קאַמינסקאַ, שטאַרבט טאַקע זייער גוט, אָבער וויינען פון אייער טויט וויינט איין וולאַדימיר... איך האָב געגעצט... זייט מוחל מיין אויפריכטיקייט, אַפילו איר קאָנט נישט מיט אייער גאַנצן טאַלאַנט ראַטן אַזאַ שלעכטן פערטן אַקט... אפשר איז עס גוט פאַר אַמעריקע, וואָס האָט אַ פאַרדאָרבענעם געשמאַק. מיר וואָלטן זיך געקאָנט באַגיין אָן פערטן אַקט. קינסטלעריש גענומען איז עס, ווי כאַסיעס פאָטער זאָגט: „אוי, דלות, דלות". ער האָט טאַלאַנט גאָרדין, עס פעלט אים אָבער מאָס... — האָט פּרץ פאַר זיך איבערגעחזרט.

אסתּר-רחל האָט שטיל אָנגעהויבן צו רעדן, ווי פאַרענטפערנדיק זיך:

— איך רעד זיך נישט איין, אַז איך פאַרשטיי ליטעראַטור און איך וויל זיך נישט שפּאַרן מיט אייך... אָבער לויט מיין פּראָסטן שכל איז עס די בעסטע יידישע פּיעסע, וואָס איך האָב ביז איצט געשפּילט. עס זענען לעבעדיקע מענטשן, רעדן פּשוטע רייד און, דוכט זיך, קלוגע רייד... איר האָט דאָך געזען, ווי אַזוי עס האָט געטראָפן דעם עולם אין פּינטל אַריין!

— דאָס יאָ, דאָס איז אַ גרויסע זאַך אַזוי צו באַווירקן די צושויער... אָבער איך מיין, אַז דאָס איז מער אייער פאַרדינסט, איידער גאָרדינס. איר זענט אריבערגעוואַקסן גאָרדינען, כאָטש איר פילט עס נאָך נישט... די לאָגיק פון היינט, מיט די קליינע אינטערעסן, קליינע טענדן און פאַרברעכנס, איז אַ שמאָל פעלד פאַר דיכטער, פאַר קינסטלער... דער דיכטער דאַרף אויסחלומען דאָס, וואָס איז נאָך נישט געשען...

— דאַרף זיך דער קינסטלער דערווייטערן פון לעבן? — האָט זיך אסתּר-רחל געחידושט.

— ניין... דאָס נישט... אָבער דאָס פאָלק און זיין לעבן האָט נאָך דאָס מאַטעריאַל נישט געגעבן...

— אונדזער לעבן האָט נאָך נישט געגעבן דאָס מאַטעריאַל? — האָט אסתּר־רחל נישט געקאָנט פאַרשטיין.

דינעזאָן האָט זי מיט א שמייכל בארויקט:

— נעמט זיך נישט איבער. אונדזער פּרץ רעדט לויט דער שטימונג. איצט פילט ער אזוי, זאָגט ער אזוי.

פּרץ האָט זיך אויפגעכאפּט פון דער פאַרטראַכטעניש:

— הא?... ניין, אפשר האָט איך זיך נישט ריכטיק אויסגעדריקט. איך מיין, אַז אונדזערע קינסטלער קאָנען נאָך נישט אַרויסהייבן דאָס מאַטעריאַל פון לעבן. זיי קאָנען נאָך נישט שאַפן קיין ווערק, ווו יעדעס וואָרט האָט זיין ווירקלעכע באַדייטונג, יעדער זשעסט איז נאַטירלעך און וואָר... כ'מיין סצעניש ווערק... וו די, וואָס באַוועגן זיך אויף דער בינע, זענען לעבעדיקע מענטשן, נישט שפּרעכנדיקע מאַנעקינען... ס'זאָל זיין וואָר, לעבן און גלייכצייטיק דערהויבן זיך צו אייביקע פראַגן...

— ווו נעמט מען אַזעלכע פּיעסן־שרייבער? — האָט זיך אברהם יצחק אַריינגעמישט.

— ס'זענען דאָ... איז נישט קיין יידישע. ס'איז נישט קיין אומגליק, אַז מען שפּילט איבערזעצטע פּיעסן. בעסער איבערזעצטע קונסט איידער יידישע שונד... איבסען, גאָרקי.

— מיר נעמען זיך איצט טאַקע צו גאָרקיס „נא דניע“... איך האָב שוין איבערזעצט די פּיעסע... — האָט קאַמינסקי צוגעגעבן מיט א באַהאַלטענעם שטאָלץ.

— איר האָט איבערזעצט? ווען? — האָט פּרץ זיך פאַראינטערעסירט.

— די לעצטע וואָך.

— אין איין וואָך? שנעל... צו שנעל... גאָרקי... יעדעס וואָרט האָט זיין באַדייט, זיין פאַרב... ס'איז הויכע קונסט...

— כ'האָב זיך באַמיט עס זאָל אַרויסקומען צום בעסטן, — האָט זיך קאַמינסקי פאַרענטפערט.

— מיר וועלן זען... מיר וועלן זען... — האָט פּרץ געברומט אונטער די וואָנסן.

— נו, און די אַקטיאָרן? זיי וועלן זיך אַן עצה געבן, שילדערנדיק דאָס לעבן, ווי עס ווערט אונדז קינסטלעריש פאַרטייטש דורך גאָרקין?... איך האָב גרויסע ספקות...

— מיר האָבן אויסגעקליבן די בעסטע באַזעצונג... מען וועט אַר בעטן מיט לייב און לעבן... האָט קאַמינסקי זיך באַמיט אָפּצוּווענדן פּרצס ספקות.

— מאדאם קאמינסקא שפּילט? — האָט דינעזאָן געפרעגט.

— איר וועט זי זען אין גאָר א נייער געשטאלט! — האָט קאמינסקי אונטערגעשטראָכן — זי שפּילט וואסיליסא.

— אינטערעסאנט... אינטערעסאנט... — האָט פּרץ געמורמלט — וואסיליסא... א שלאנג, א שלעכטע, א גייציקע... איר וועט קאָנען זיין א שלאנג?

— איך וועל זוכן אין איר דאָס גוטע... איך וועל זיך באמיען צו באווייזן, פּארוואָס זי איז געוואָרן א שלאנג.

— בין איך שוין מאקע נייגעריק אויף דער פאָרשטעלונג... דאָס וועט זיין אייער פייער־פּראָבע... די פייער־פּראָבע פון יידישן אַקטיאָר — האָט פּרץ פּארענדיקט.

פּרצס ווערטער האָבן נאָך מער פארשטארקט אין אסתר־רחלען דעם חשק צו ארבעטן איבער דער ראָל פון וואסיליסא. די וואָג, וועלכע פּרץ האָט צוגעגעבן גאָרקיס פּיעסע, האָט זי אָנגעפילט מיט אזוינער דער פאָרשטעלונג. זי האָט פון פּרצס ווערטער פארשטאַנען, אַז שילדערנדיק די מענטשן „אויפן לעצטן שטאַפּל", האָט גאָרקי ארויסגע־הויבן דאָס אייביקע, וועגן וועלכן פּרץ האָט גערעדט. דערמיט האָט זי זיך באמיט צו באגייסטערן אַלע אָנטיילנעמער פון דער פאָרשטעלונג. געהאָלפן האָבן איר שטארק אין דעם ליבערט, וואָס האָט געשפּילט סאַטינען, קאַמינסקי, וואָס האָט געשפּילט דעם בעראָן און יוליוס אָס־קאר, וועלכער האָט אָבער, ווי זיין שטייגער איז, גערעדט דייטש.

צו לאנג ארבעטן איבער דער פּיעסע האָט מען נישט געקאָנט. די פּראָבן פלעגן איבערגעריסן ווערן, ווייל עס האָט געפעלט געלט אויף צו באצאָלן די גאַזשעס פון די אַקטיאָרן. מען האָט געמוזט וואָס גיכער ארויסלאָזן די פּרעמיערע, ווייל די אַקטיאָרן האָבן געדראָט מיטן פאָ־פּולערסטן וואָרט פון יענעם יאָר: שטרייק.

אסתר־רחל האָט אזש געוויינט פון פאַרדרוס, וואָס די פּרעמיערע דארף פאָרקומען אין אזא שטימונג. ס'איז אָבער נישט געווען קיין ברי־רה. ווען נישט, איז געהאַנגען אין דער לופט די סכנה פון פארמאַכן דאָס טעאַטער.

„די פייער־פּראָבע", ווי פּרץ האָט אָנגערופן די פאָרשטעלונג, איז אַדורך אין אַ שווערן נערוון־צושטאַנד. ווי צולהכעיס זענען צו דער פּרעמיערע אויך געקומען די האַליע־געסט, וואָס האָבן צייטנווייז אויפן קול געגענעצט. די שטימונג האָט אַביסל געראַטעוועט דער עולם פון די הינטערשטע רייען, וואָס האָט מיט הייסע אַפּלאָדיסמענטן געהויבן דעם מוט פון די אַקטיאָרן. אָבער אסתר־רחל איז אַליין געווען נישט צו־

בער, וואָס פאַר אַ פּנים די פאַרשטעלונג האָט, ביז פּרץ האָט זיך נישט באַוויזן הינטער די קוליסן און מיט זיין געווייניטלעכער ברייטקייט און פייער אויסגערופן:

— בראַוואָ! בראַוואָ! ס'איז גוט! איר האָט באַוויזן, אַז איר האָט די פעיִקייט צו לעבן אין אַלע סטרעפן, צו עסן ברויט פון אַלע אויוונס... אייער גרעסטער פאַרדינסט: ס'איז געווען רוסיש, עכט רוסיש... מאַדאַם קאַמינסקאַ, איר האָט גוט פאַרטיידיקט וואַסיליסען! איר האָט מיך איבערצייגט, אַז דער איינציק ווירקלעכער שוואַרצער כאַראַקטער אין שטיק איז דער אַלטער קאָסטיליאָוו... אַז ער האָט אייך געמאַכט פאַר אַ שלאַנג... איר זאָגט טאַקע, אַז ס'איז נישט אייער „כאַראַקטער צו בעטן רחמנות ביי עמעצן“, האָט איר נישט אויסגעבעטן, נאָר אויסגעשפּילט רחמנות פאַר וואַסיליסען... בראַוואָ, בראַוואָ! יידישע אַקטיאָרן, איר האָט אויסגעהאַלטן די פייער־פּראָבע!

שטילערהייט האָט ער געזאָגט צו אסתּר־רחלען:

— זאָגט אייער מאַן, אַז גאָרקין טאָר מען נישט איבערזעצן אין אַ וואָר־צוויי. איי‌ניקע ערטער זענען ווי אַ ריבאייזן... ממש צום אַרויס פּלאַצן מיט געלעכטער.

קאַמינסקי האָט זיך נייגעריק צוגערוקט, וועלנדיק הערן גענוי פּרצ־ווערטער.

— און די בלעכענע באָרד, פּאַניע קאַמינסקי, מעגט איר איבערבייטן...

און פּרץ האָט פאַרענדיקט אויפן קול צו אַלע:

— נו, עולם, כ'וועל אייך די טעג שוין איבערגעבן מיין נייע דראַמע „דער נסיון“. מאַדאַם קאַמינסקאַ, מיט אייך וועל איך גענוי אַרומרעדן, ווי אַזוי צו פאַרטיילן די ראָלן, ווי אַזוי אויפצופירן די זאַך. איך זע, אַז מען מעג זיך אויף אייך פאַרלאָזן!

און געזעגנדיק זיך האָט ער אויסגערופן:

— פעלט נישט אַראָפּ ביי זיך, וואָס ס'איז נישט געקומען דאָס רעכטע פּובליקום פאַר גאָרקיס „נאַ דניע“... גאָרקיס פּובליקום וועט ערשט קומען צו אייך...

10

גראָבע קנאָספּן האָבן געגרינט אויף די צווייגן פון די ביימער אין זאַקסישן גאָרטן, פון דער בלאָטיקער ערד אויף די קלאָמבן האָבן שוין געדיכט אַרויסגעקוקט פרישע גרינע גרעזעלעך. אסתּר־רחל איז געזעסן

אויף אַ באַנק און מיטן עק שירם געצייכנט היעראָגליפן אויף דער ערד.

עלף אַזייגער דאַרף פאָרקומען די ליען-פראָבע פון פרצעס „נסיון“, אָבער אסתר-רחל האָט זיך אויפגעכאַפּט קאַיאָר — נאָך דעם שווערן שבתדיקן טאָג פון צוויי פאָרשטעלונגען — און נישט געקאָנט איינזיצן אין דער היים.

און אומרו האָט זי געטראָגן צוליב דער אחריות, וואָס פרץ האָט אויף איר אַרויפגעלייגט... מען מעג זיך אויף איר פאַרלאָזן!... אַ נייע וועלט, נייע מענטשן, נייע געדאַנקען — צי וועט זי עס אויפנעמען, דערפילן, פאַרשטיין?

פרצעס אַ דראַמע! זי האָט קלאָר אָפּגעשאַצט די וויכטיקייט און וואָג פון דער געשעעניש, וואָס שטייט פאַר זייער טעאַטער. צי וועלן זיי זיין דערוואָקסן דערצו? די משפּחה פּישואָן... און טאקע זי אַליין...

ס'איז דאָך אָבער שוין א באשלאָסענע זאך! מען מוז צוזאַמענעמען אַלע כוחות, כּדי אויסצוהאַלטן דעם אמתן נסיון, וואָס שטייט זיי פאָר.

זי האָט א קוק-געטאָן אויף דער גאָלדענער קויל, וואָס איז אַראָפּגעהאָנגען אויף אַ קייטל ביי איר אויפן בוזעם: אַ פערטל עלף... ס'איז אַפילו נישט וויט אויף כמיעלנע 9, אַ פאָר מינוט גאַנג, נאָר פריער זיין שאדט קיינמאָל נישט.

געלאַסן האָט זי דורכגעשפּאַנט דאָס שטיקל וועג ביזן טעאַטער, פאַרטיפט אין אירע מחשבות. אויף די גאַסן האָבן שפּאַצירט יום-טובדיק אויסגעפּוצטע מענטשן, פון קאָשטשאָל פון הייליקן קרייץ האָט זיך אַרויסגעלאָזט אין גאַס אַריין אַ גרויסער עולם, דער באַר אַקעגנאיבער איז אָנגעפילט געוואָרן מיט ביר-טרינקער, אָבער די מיט גאַס איז געווען אָן באַוועגונג, זעלטן איז פארבייגעפאָרן דורך איר א דראָזשקע.

דערפאַר האָט אין טעאַטער געזשומעט, ווי אין אַ בינשטאָק. איין אברהם פּישואָן איז געזעסן אָן א זייט פון טומל אָנגעכמורעט, מיטן צילינדער אויפן קאָפּ... ער איז געווען אין כעס אויף זיין שותף, וואָס שלעפּט אים אַריין אין אַזעלכע ווייניק-צוזאָגנדיקע געשעפטן. אברהם-יצחק האָט זיך דערפון נישט גענומען צום הארצן און רואיק איינגעטעגהט מיט מישע פּישואָן, וועלכער האָט כלומרשט געהערט קאַמינסקין און געוואָרפן כישוף-שמייכלען צו אַלע אקטיאָרן, באַזונדערס צו די אַקטריסעס, בלאנקנדיק מיט זיינע פּערלדיקע ציין. ליבערט האָט זיך ערנסט באמיט אין עפּיזאָ איבערצוצייגן דאָקטאָראָוון און ווייערא זאסלאווסקי האָט זיך געלאָזט הערן מיט איר הילכיק געלעכטערל. צווישן אַלע איז אַרומגעלאָפן דער שווערלייביקער און לייכט-באַוועגלעכער הערמאַן פי-

שער, וועלכער האָט וועגן אַלץ פֿריער געוווּסט און צו אַלץ צוגעגעבן זיין וואָרט.

אַריינקומענדיק אין טעאַטער אַריין האָט זיך אסתּר־רחל באַגריסט מיט א לייכטן נויג פון קאָפּ און געזעצט זיך אָן א זייט אקעגנאיבער דעם אַלטן פישזאָן. זי האָט באַטראַכט דאָס טומלדיקע לעבהאַפטע געזינדל אויף הער בינע און ס'איז איר נאָך שווערער געוואָרן אויפן הארצן, ווי אַזוי וועלן די נישט־געצוימטע היץ־קעפּ אויפנעמען פּרצס נייע זאַך. זי געדענקט דאָך פאַלן, ווען אַקטיאָרן האָבן אַזוי מקבל־פּנים געווען די לייענונג פון א פּיעסע, אַז דער מחבר האָט נישט געוווּסט, ווו צו אַנטלויפן... צי וועלן זיי כאָטש האָבן די מאָס דרך־ארץ פאַר פּרצן?

דער צופאַר פון א דראָזשקע צום טעאַטער האָט באַרואיקט די געמיטער. אברהם־יצחק האָט שנעל געאיילט צו דער אַריינגאַנג־טיר. ס'איז אָנגעקומען פּרץ.

ער איז אַריין, דאָס מאָל נישט באַגלייט דורך קיינעם, פריינדלעך אַ שאָקל־געטאָן מיטן קאָפּ פאַר אַן אַלגעמיינער באַגריסונג און צוגעגאַנגען צו אסתּר־רחלען. זיינע אויגן האָבן יונגטלעך געגלאַנצט. אין זיין גאַנג, אין יעדער באַוועגונג, האָט זיך געפילט א באַזונדערע אויפגעלייגטקייט. א טרייסל־טוענדיק דעם כּתב־יד, וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט, האָט פּרץ הויך א פרעג געטאָן:

— נו, מאַדאַם קאַמינסקאַ, וועלן מיר צוטרעטן לייענען אין א גוטער שעה?

אַלע האָבן זיך פייערלעך פאַנאַנדערגעזעצט, דער לוסטיקער מישא פישזאָן האָט אויפגעהערט צו כּישופן מיט זיינע שמייכלען, באַרואיקנדיק מיטן בליק די זאַסלאַווסקאַ.

פּרץ האָט מיט די אויגן ארומגענומען אַלע ביים לאַנגן טיש, א רייב געטאָן זיך דעם שטערן, פאַרטיפט די פינגער אין דער טשופּרינע און אָנגעהויבן ווי פאַר זיך:

— כ'האָב מיט א פּאָר יאָר צוריק אָפּגעדרוקט אין העברעיש א דראַמע „דער חורבן פון צדיקס הויז“... ס'זענען געדאַנקען... געדאַנקען וועגן חסידות, וועגן מענטש, וועלט... וועגן אמונה און ספקות... וועגן פרער און פאָלק... וועגן קדושה און שווינדל... נשמה און תאווה... געדאַנקען...

א שטילקייט האָט געהערשט אויף דער בינע. דער עולם האָט אויפגעכאַפּט פּרצס אָפּגעהאַקטע ווערטער, זיך באַמיט זיי צו בינדן אין פראַזן, וואָס זאָלן זיין פאַרשטענדלעך. אַן ערנסטקייט איז געווען אויסגעגאָסן אויף די פּנימער. פּרץ האָט זיך פאַרקוקט אין איין ווינקל:

— אָבער דאָס טויג נישט... אָפּגעריסענע געדאַנקען דערגייען צו יחידים... איך וויל דערגיין צום פֿאָלק. כ'וויל, מיין וואָרט זאָל דערגיין צום פֿאָלק... איר קאָנט אָנטאָן ווערטער אין פֿלייש און בלוט... וויל איך מיינע געדאַנקען און ווערטער אייך איבערגעבן, זיי זאָלן ווערן לעבעדיק... זיי זאָלן ווירקן... האָב איך די זאַך באַאַרבעט אין יידיש... געענדערט, צוגעשריבן.... ס'איז מיין ערשטע גרויסע זאַך פֿאַר דער בינע... כ'וויל עס איבערגעבן אין אייערע הענט...

אַ געדיכטע שטילקייט איז געהאָנגען איבער דער בינע. פּרץ האָט זיך איינגעהילט אין דער שטילקייט, פֿאַרמאַכט די אויגן... ביידע הענט האָט ער אַרויפֿגעלייגט אויפֿן טיש, דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגן; באַלד אָבער האָט ער אויפֿגעריסן די אויגן, געעפֿנט דאָס שער-בלעטל פֿון כתב-יד און אָנגעהויבן צו לייענען:

...אַ בילדל פֿון ראש-השנה אויף אַ רבישן הויף. עולם גייט צו תשליך, מען דערציילט זיך וווּנדערלעכע מעשיות וועגן רבינס ניסים... אין דעם רבינס סוכּה שפּילט זיך אָפּ אַ שרעקלעכע זאַך: דעם רבינס אייניקל גייט אַוועק אויף גליטשיקע וועגן מיטן טריפֿהנעם אַפּטייקער... דער רבי פֿאַרשילט זיין אייניקל, וואָס ענטפֿערט אים עזותדיק. זי וואַרפֿט אים פֿאָר פֿאַר אַלע אין די אויגן, אַז ער — דער רבי — איז אַ שווינדלער, אַז ער פֿאַרשפּרייט פֿינצטערניש... זי וויל אַוועק אין דער ליכטיקער וועלט, וועלכע עס עפֿנט פֿאַר איר דער אַפּטייקער... עס פֿילט זיך דער אונטערגאַנג פֿון צדיקס הויז, וואָס ווערט אונטערגעגראָבן דורכן יונגן דור...

פּרץ האָט געלייענט הויך און דייטלעך. ערטערווייז האָט ער אָנגעהויבן מיט די ווערטער אויסצוזינגען אַ ניגון, וואָס האָט אומהיימלעך אָפּגעקלונגען אין ליידיקן זאַל; ערטערווייז ווידער האָט ער אָנגעהויבן צו שליידערן אָפּגעהאַקטע ווערטער, ס'איז שווער געווען צו כאַפּן דעם פֿאָדעם פֿון געדאַנק. די שטים זיינע איז דאַן געוואָרן פֿאַרשטיקט אין האַלדז, הייזעריקלעך, דער קאָפּ איינגעגראָבן אין די אַקסלען... פּלוצלינג אָבער האָט ער שאַרף אַרויפֿגעוואָרפֿן דעם קאָפּ, אַראָפּגעלאָזט די הענט און אָנגעהויבן צו לייענען מאַט, קלאַנגלאָז כמעט, כּדי עס זאָלן באַלד ווידער אָנהייבן צו פֿליסן קלינגענדיק-אַרויסגעזאָגטע ווערטער, לייכט-אַקצענטירטע זאַצן, אַ חסידישער ניגון.

אייניקע סצענעס, וואָס זענען קאַרג געווען אָנגעלאָדן מיט וואָרט, האָט פּרץ אויסגעברייטערט מיט פּויזעס, אויסגעפֿילט מיט אַ באַוועגונג פֿון דער האַנט, מיט אַ הויב פֿון קערפּער, מיט אַ בלישטש פֿון די

אויגן, אויסשפּילנדיק די סצענעס. אַזוי האָט ער כמעט אָן איבעררייס אַ בערגעלייענט אַלע פיר אַקטן, פּאַרענדיקט מיטן אויסגעשריי:

— דו שווייגסט אויך? שווייגסט? גאַ=אַ=אַט!...

און אַ מידער אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, געבליבן זיצן מיט פאַרמאַכטע אויגן.

אַלע זענען שטיף געזעסן, מורא=האָבנדיק מיט אַ באַוועגונג איבער=צורייסן די געדיכטע שטילקייט. ס'האָט זיך נאָר צייטנווייז געהערט דאָס פאַרשטיקטע סאָפּען פון אַלטן פישזאָן.

אסתר=רחל האָט אויך געהאַלטן פאַרמאַכט די אויגן. אויף איר אָנ=געשטרענגט פּנים האָט זיך אָנגעזען די אינטענסיווע אַרבעט פון מוח.

די שטילקייט האָט איבערגעריסן פּרץ אַליין. ער האָט אָנגעקוקט די אַנוועזנדיקע. אין זייַנע אויגן האָט זיך אָפּגעשפּיגלט די מידקייט נאָכן לייענען. נאָר באַלד איז די מידקייט פאַרטריבן געוואָרן דורך לוסטיקע פייערלעך:

— נו, לאָמיר הערן, וואָס איר טראַכט וועגן דעם?

אַברהם פּישזאָן האָט זיך איצט פאַרגונען אַ העכערן טאָפּע צו טאָן. קאַמינסקי האָט פאַרזיכטיק אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג:

— ס'איז, פאַרשטייט זיך, אַן אָריגינעלע זאַך, אַ דיכטערישע זאַך... פּאָעזיע! אַזעלכעס איז נאָך אויף דער יידישער בינע נישט געווען... אָבער מיר דוכט זיך, אַז עס פעלט די גאַנצקייט... ס'זעט אויס, ווי אָפּ=געריסענע אַקטן, וואָס זענען שוואַך פאַרבונדן צווישן זיך...

פּרץ האָט אָנגעכמורעט די געדיכטע ברעמען און אַ צופּ=געטאָן די וואָנסן. זיין אויפמערקזאַמקייט האָט צוגעצויגן דער יונגער מישא פּיש=זאָן, וואָס האָט געלויכטן מיט זיין עלעגאַנץ און שיינקייט:

— און וואָס טראַכט איר, הער פּישזאָן?

מישא פּישזאָן האָט זיך פאַרלוירן, געדעקט די פאַרלוירנקייט מיט אַ ברייט שמייכעלע און באַמיט זיך פאָרזיכטיק צוצוקלייבן ווערטער:

— איך... איך... זעט איר... דאָס „סכרידישע“ לעבן איז מיר ווי=ניק באַקאַנט... איך פאַרשטיי זיך מער אויפן אייראָפּעישן...

פּרצעס אויגן האָבן אַ שניט געטאָן מיט בייזע בליקן. ס'האָט אים נישט געאַרט, וואָס זיין ווערק האָט נישט אַרויסגערופן אַ באַלדיקע באַ=גייסטערונג ביי די אַקטיאָרן. ער איז אַליין נישט געווען זיכער מיט דער רייפקייט פון זיין ווערק. עס האָט אים אָבער פאַרדראָסן, וואָס אַזאַ יונגער, עלעגאַנטער יידישער אַקטיאָר, וועלכער מאַכט דעם איינדרוק פון אַן אינ=טעליגענט, קאָן רעכט נישט אַרויסזאָגן דאָס וואָרט „חסידישע“. ער האָט מיט שטויגונג אַ קוק=געטאָן אויף אסתר=רחלען, וועלכע האָט זיין קוק

באַטראַכט ווי אַ פֿראַגע צו איר. אַ טיפֿער קנייטש האָט זיך געלייגט צווישן אירע ברעמען:

— הער פּריץ! זוכט נישט ביי אונדז קיין מבינות אויף אייער ווערק. מיר זענען פּראָסטע מענטשן, וואָס פֿילן מער, ווי פֿאַרשטייען. מיר דאַרפֿן טאַקע לערנען דאָס פֿאָלק, אָבער מיר אַליין דאַרפֿן ערשט גע־לערנט צו ווערן... לערנט אונדז, הער פּריץ. מיר וועלן אייך פֿאָלגן. מיר וועלן געבן פֿון זיך אַלץ, וואָס מיר פֿאַרמאָגן, גיט איר אונדז אייער געדאַנק... אפֿשר איז מיין מאַן גערעכט, אַז סצעניש פֿעלט עפּעס דער זאַך... וועלן מיר עס צוזאַמען זיך באַמיען צו פֿאַרריכטן, אויב איר וועט אונדז וועלן העלפֿן...

פּריץ האָט זיך פֿאַרטראַכט. אויטאָמאַטיש האָט ער געבלעטערט דעם כתב־יד, דאַן גערוועז אַ רים־געטאָן די וואָנסן, אַ פֿלאַשע־געטאָן מיט דער האַנט די האָר... ער האָט זיך שאַרף אַ קער־געטאָן צו אסתּר־רחלען, טיף אַריינגעקוקט אין אירע אויגן. פֿריילעכע פֿונקען האָבן זיך ווידער צעשפּילט אין זיינע שוואַרצאַפּלען און אַן אויפֿגעהייטערטער האָט ער געזאָגט:

— מיר וועלן צוזאַמען זיך באַמיען?... גוט, איך וועל פּרווון... געמט איבער די פּיעסע, מאַדאַם קאַמינסקאַ. איך וועל אייך העלפֿן. כ׳וועל קו־מען צו רעפּעטיציעס, אויב איר וועט רעפּעטירן נאָכמיטאָג... פֿאַרמיטאָג וועלן מיינע מתים מיך נישט לאָזן! — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ וויץ אויפֿן חשבון פֿון זיין אַרבעט אין דער גמינע.

11

קיינמאָל האָבן נאָך די אַקטיאָרן פֿון יידישן טעאַטער אַזוי ערנסט נישט געאַרבעט איבער אַ פּיעסע, ווי יענעם ערב־פּסח. ס׳איז געווען די ערנסטע צייט פֿון סעזאָן — „מען איז בודק־חמץ די קאַסע“, האָבן זיך לצים געוויצלט — איז מען גאַנצע טעג אָפּגעלעגן אין טעאַטער און רע־פּעטירט.

אסתּר־רחל האָט זיך באַמיט זיי געבן צו פֿאַרשטיין דעם אינהאַלט פֿון יעדער פֿראַזע, פֿון יעדן וואָרט. די ווערטער האָבן זיך אָבער שווער געלייגט אין מוח. מען איז נישט געוווינט געווען צו אַזעלכע אָפּגעהאַקטע זאַצן, איינצלנע ווערטער. אסתּר־רחל האָט נישט געהאַט דערפֿאַר צו זיי קיין טענות, זי האָט זיי פֿאַרשטאַנען און פֿאַרענטפֿערט.

— וואָס זענען זיי, נעבעך, שולדיק... אַז מען האָט זיי דערצויגן אויפֿן לשון פֿון לאַטיינער און הורוויטש...

זי האָט אַפֿילו זיך אַליין נישט געוואָגט צו זאָגן, אַז דער גאָלדפֿאַדען און גאָרדין־רעפּערטואַר, איז אויך געווען אַ שוואַכע צוגרייטונג צו פּרצן. דער מײַנדסטער געדאַנק איז דאָך דאָרט באַגלייט געוואָרן מיט קאָמענטאַרן און אַרויסגעפּירט געוואָרן מיט הקדמות. די פֿילאָזאָפֿיע איז נישט געווען פֿיל העכער, ווי די טראַכטענישן פֿון אַ דורכשניטלעכן בית־מדרש־פֿילאָזאָף, וואָס האָט אַ לעק־געטאָן אַביסל דברי־חול. און דאָס איז שוין פֿאַר דער מערהייט אַקטיאָרן געווען אַ סך. זיי האָבן זיך אַ דאַנק דער פֿילאָזאָפֿיע פֿון די פּיעסן באַטראַכט פֿאַר וועלט־חכמים, ציטירט זי אָפֿט, ווי אַן אַנטפּלעקונג פֿון זייער מוח. און דאָ קומט פּרץ מיט זײַנע קאַרגע, שטרענגע רייד, ווו אונטער געצײַלטע ווערטער באַהאַלטן זיך גרויסע געדאַנקען, טיפֿע געדאַנקען, ווו רמזים דאַרפֿן רעדן, אָנשטאָט זאָגן, ווו יעדעס וואָרט דריקט אויס אַ שטימונג — עס דאַרף אָפּטמאָל אויבּדרי־קן אַן אַנדער מיין, ווי דער געוויינטלעכער זין פֿון וואָרט... אין סתם אַ פּיעסע קאָן מען זיך אַרויסהעלפֿן: גיט מען צו אַ וואָרט, ביז מען כאַפּט דעם סופֿליאָר, וואַרפֿט מען אַרײַן אַ וויץ. און דאָ שטייט אסתּר־רחל מיט אַ שטרענגער וואַכזאַמקייט, שטעלט אָפּ ביי יעדן איבעריקן וואָרט, אָדער ביי אַ נישט דערזאָגט וואָרט:

— פֿאַרגעסט נישט, ס'איז פּרץ...

— אָבער, אַז איך פֿאַרשטיי נישט די ווערטער, וועט דער עולם אוודאי נישט פֿאַרשטיין!

— איז ערגער פֿאַר אונדז... פֿונדעסטוועגן גיט עס אונדז נישט קיין רעכט צו ענדערן פּרצן... ער פֿאַרשטייט דאָך יאָ, וואָס ער וויל דער־מיט זאָגן, ער וואַרפֿט נישט קיין ווערטער אויפֿן ווינט... געדענקט, ס'איז פּרץ...

אויף יעדער נאָכמיטאָג־פּראָבע איז פּרץ אַליין געקומען. מען האָט אויפֿסניי אָנגעהויבן איבערצומאַכן סצענעס. אַ חנאהדיק שמייכל האָט זיך צעגאָסן איבער זײַן פּנים ווען ישראל דער גבאי האָט געפּרוווט מש־פּיע זײַן דעם אַלטן צדיק:

— אַזוי... אַזוי... דריק אויף אים... דערדריק אים...

ישראל אַטאַקירט מיט דעם צדיקס אבות, מיט מלאכים און פֿון זיי קריכט אַרויס: דער הויף, חסידים, געשעפֿטן. ישראלס תּקיפֿות און מאַכט־גיריקייט; דער אַלטער צדיק רעדט וועגן נשמה, ספֿקות, פּיין און פֿון די ווערטער פֿילט זיך אַרויס שקיעה, אונטערגאַנג, אומגלויבן.

— דאָס איז עס... דאָס וויל איך... — מורמלט פּרץ.

אָבער אַט קומט ישראל אריבער צו יהונתנען, אין שטוב פון זיין שווער דעם מתנגד, פרץ הייבט אָן צו ציען מיט די ברעמען, דרייען זיך אויפן בענקל. פלוצלינג רייסט ער שאַרף איבער:

— גיין, ס׳טויג נישט... ס׳איז נישט דאָס... אפשר בין איך שולדיק. לאָמיר איבערמאַכן די סצענע...

ער שלעפט אַרויס דעם טעקסט פון פישערס הענט, ענדערט, שלייפט, שרייבט ווידער צו. די אקטיאָרן שטייען אָנגעצויגן, שמועסן זיך הורך אין דער שטיל. א געשפאַנטע רואיקייט, וואָס דעקט דעם קוים באהערשטן גערוון=אויסברוך. פישער שרייבט אויף גיך איבער די געענדערטע סצענעס און די אַקטיאָרן הייבן אָן איינצולערנען פון דאָס ניי.

פרץ קאָנטראָלירט גלייך די טעקסטן, וואָס ווערן איבערגעשריבן דורך פישערן און ציט ארויף די ברעמען מיט פאַרוואונדערונג: איין טעקסט ווערט איבערגעשריבן מיט לאַטייניש אותיות. א פרעגנדיקער בליק צו אסתר=רחלען.

— ער קען נישט לייענען קיין יידיש... — רוימט אים אסתר=רחל איין אויפן אויער.

פרץ ציט מיט די אקסלען. ער איז אויסער זיך:

— ממע! יידישע קינסטלער!

ער קוקט שוין שאַרף=פאַרשגדיק אויף די איבעריקע אקטיאָרן. אָבסערווירט, ווי אזוי ווער עס לייענט דעם טעקסט, ווי עס קומט עמעצן אָן, וואָס עס דריקט אויס זיין פנים ביים איבערלייענען. אזוי קוקנדיק, באַמערקט ער, ווי איינער פון די אקטיאָרן קוקט אין טעקסט, ווי א האָן אין בני=אדם. באַלד כאַפּט ער אויף פישערס צוגעדריקטע שטים און הערט, ווי פישער סופלירט יעדעס וואָרט דעם אקטיאָר.

— וואָס איז דאָס ווידער?

— ער קען בכלל נישט לייענען... — ענטפערט אסתר=רחל.

— אָרעם, אָרעם יידיש טעאַטער. —

פרץ האָט דערזען דעם צער אין אסתר=רחלס אויגן, האָט ער צוגעגעבן, ווי וועלנדיק איר פאַרגיטיקן:

— און אזוי רייך אין טאַלאַנטן...

די פּראָבן זענען געגאַנגען אַלץ נערוועזער. אַלץ עפטער איז פרץ געקומען מיט ענדערונגען — צוגעשריבן, אראָפּגענומען, אסתר=רחל האָט אים געפרוווט צו דערווייזן:

— דאָס קאָן נאָך ערגער מאַכן... זיי וועלן פּלאָנטערן... נישט באַווייזן צו באַהערשן דעם נייעם טעקסט...

— איך זע דאָך אָבער, אַז אַזוי טויג נישט... מוז מען ענדערן... היינט געפעלט עס מיר נישט... אַז מען דאַרף קאָן איך צען מאָל ענדערן איין זאַך.

— אויפן פּאַפּיר לאָזט עס זיך לייכט מאַכן. מענטשן, אַקטיאָרן מוזן זיך איינלעבן... איבערלעבן... ס׳קאָן ביי זיי ווערן אַ צעמישעניש.

— וואַרט, איך וועל זיי אַליין ווייזן, ווי אַזוי עס צו מאַכן...

פּרץ איז אַרויף אויף דער בינע, געגעבן צו פאַרשטיין דעם אַקטיאָר וועגן וואָס עס האַנדלט זיך און אויב ער האָט געזען, אַז יענער קוקט אויף אים מיט טעמפּע, נישט־פאַרשטייענדיקע אויגן, האָט ער זיך אַליין באַמיט אָפּצושפּילן די סצענע. זיין באַוועגלעכע פיגור, וואָס האָט — טראָץ דער פּוללייביקייט — זיך אויסגעצייכנט מיט עלאַסטישקייט און יוגנטלעכן חן, איז געוואָרן האַמעטנע, נאָר די שטים האָט אומגעהויער געווירקט. אינטאָנאַציעס האָבן געהאַט אַ קלאַנגפולע פאַרביקייט און אַן אויסדרוק, וואָס איז באַגלייט געוואָרן מיט פייער־שפּריצן פון די אויגן. דעם אויסדרוק האָבן אַקטיאָרן אַפילו זיך באַמיט אויפצוכאַפּן צוזאַמען מיט די אינטאָנאַציעס, ס׳איז אָבער אַרויסגעקומען בלויז נאָכמאַכעניש.

פּרץ האָט זיך באַמיט פאַר די אַקטיאָרן צו אילוסטרירן דעם אינערלעכן געראַנגל פון אַלטן רבין, די ספקות פון זיין זון, די אויפברויזן פון אייניקל. דאָס תקיפות און די האַרצלאָזע קעלט פון ישראל דעם גבאי. אַרויסגעקומען איז ביי אים עפּעס אַנדערש, ווי ער האָט געטראַכט און ביי די אַקטיאָרן — עפּעס אַנדערש, ווי פּרץ האָט געוואָלט. אסתר־רחל האָט זיך באַמיט זיינע געדאַנקען געבן צו פאַרשטיין די אַקטיאָרן אויף זייער שפּראַך, אויסגעטייטשט זיי מיט פּרימיטיוו־טעכנישע באַצייכענונגען. האָבן זיך צוביסלעך אָנגעהויבן צו באַווייזן פאַרגאַנצטע סצענעס, בעת וועלכע פּרץ האָט אויפגעלויכטן. אין אַזאַ מאָמענט האָט ער מסכים געווען צו לאָזן די פּרעמיערע. מען האָט אַרויסגעלאָזט אַן אַפיש. באַלד דעם האָט פּרץ ווידער אָנגעהויבן איבערצואַרבעטן און ענדערן גאַנצע סצענעס...

12

דער 26 אַפּריל 1906 איז געווען דער יום־טובדיקסטער טאָג אין יידישן טעאַטער אין וואַרשע.

צום „זשאַרדען ד׳היווער" האָבן געשטראָמט מענטשן, וואָס האָבן נאָך ביז דאַן אַפילו נישט געהאַט געזען די דאָזיקע גרויסע, אומהיימלעכע בודע. די גאַנצע ליטעראַרישע וועלט איז געווען אין קאָמפּלעט. פּרצס פריינד

און שונאים, פאַרערער און קעגנער. אפילו דער שטאָלצער נחום סאָקאָלאָוו, וואָס האָט געפירט אַ שאַרפן וואָרט- און פעדער-געפעכט מיט פּרצן, האָט זיך מטריח-געווען אין דער באַגלייטונג פון זיין סוויטע. ער האָט מיט נייגיר געקוקט אויפן פאַרביקן עולם און שטילערהייט געמאַכט איראָנישע באַמערקונגען צו זיינע באַגלייטער.

די לעצטע רייען זענען פול געפּאַקט געווען מיט די שטענדיקע באַזוכער — די וואַרשעווער אַרבעטער-יוגנט. אין די מיטלסטע רייען האָט מען געזען אַ געזעצטן, באַלעבאַטישן עולם, צעוואָרפן האָבן זיך געשוואַרצט אַסך קיילעכדיקע היטעלעך. שטילע שמועסן האָבן זיך געטראָגן צווישן די בענק, ביז ס'איז אָנגעקומען פּרץ מיט אַ גרויסער מחנה באַגלייטער. זיין גאַנצע משפּחה איז געווען, דינעזאָן, נאָמבערג, יונגע שרייבער, קאַנדידאַטן אויף שרייבער און פאַרערער פון פּרצן. פּרץ איז אַרומגעגאַנגען אַ יום-טובדיק אויפגעהייטערטער איבערן פּאָיע, שמייכלענדיק זיך באַגריסט מיט באַקאַנטע, פריינדלעך געענטפערט אויף באַגריסונגען. די אויגן זיינע האָבן געוואָרפן פונקען אויף רעכטס און אויף לינקס.

אין אַ ווינקל איז געשטאַנען בעל-מחשבות, וואָס האָט כסדר פאַראַכטן די ברילן און באַמיט זיך אין עפּעס צו איבערצייגן נח פּרילוצקין, וועלכער האָט אים היציק געוואָלט דערווייזן דאָס פאַרקערטע. גרופּקעלעך מענטשן זענען געשטאַנען ביי די ווענט, אַרומגעדרייט זיך אינמיטן פּאָיע. אַלע האָבן געשפּאַנט געוואַרט אויף דעם נייעם, וואָס דאַרף זיך באַווייזן פון יענער זייט פּוירהאַנג.

פאַר אסתר-רחלען אין דער טאָג געווען אַ תענית, קיין ביסן איז נישט אַדורך דורך איר קעל. זי האָט געפיבערט מיט די איבערלעבונגען פון דעם רבינס אייניקל, לאה, מיט איר בונט קעגן דער הערשאַפט פון זיידן און דעם פּחד פון אורזיידעס — דער גאַנצער קייט צדיקים, וואָס האָבן איר פאַרשטעלט דעם וועג צו דער זון. נאָר יעדע רגע האָט זי זיך אַליין געמוזט אַרויסרייסן פון אירע איבערלעבונגען. דער אַקטיאָר איז נישט געווען אַזוי אָנגעטאָן, יענער איז געווען שלעכט געשמינקט. זי האָט כסדר געזען עפּעס אַנדערש, ווי זי האָט זיך אויסגעמאָלן אויף די פּראָבן, איר נערוועזיטעט האָט דעריבער אָנגעהויבן נאָכמער צו שטייגן.

אַ טויט-שטילקייט האָט געהערשט אין זאַל, ווען ס'איז אַרויף דער פּוירהאַנג און ס'האָבן זיך באַוויזן די ערשטע געשטאַלטן. שפּיל און שטימונגספול זענען אָפּגעשפּילט געוואָרן די ערשטע סצענעס, אַ נייער אָטעם האָט געהויכט פון דער בינע. עס דערגייט צו דער דראַמאַטישער סצענע צווישן זיידן און אייניקל. פון אסתר-רחלס מויל הייבן אָן צו פאַלן שאַרפע באַשולדיקונג-ווערטער קעגן דער חסידישער פינצטערניש און רבישער

מאכט. און זאל האָט עמעצער א שטארקן הוסט־געטאָן. באלד האָבן זיך דע׳הערט פון פארשידענע בענק שארפע הוסטנדיקע ענטפערס. דער עולם האָט זיך אָנגעהויבן צו דרייען אויף די סקריפענדיקע בענק.

די אקטיאָרן זענען געוואָרן נערוועז. ס׳האָט זיך זיי אויסגעוויזן, אז זייערע ווערטער דערגייען נישט אין זאל אריין. זיי האָבן געהויבן דעם טאָן, אריינגעפאלן אין געשרייען. די אויפרעגונג אויף דער בינע איז גע־שטיגן. מען האָט אָנגעהויבן צו פּלאָנטערן די ווערטער. דער סופליאָר האָט זיך אַליין שטאַרקער געלאָזט הערן, מען האָט אים שוין געהערט אין גאָר ווייטע רייען אין זאל.

אסתר־רחל האָט גלייך געפילט, אז די פאָרשטעלונג גייט אראָפּ פון טאָן. זי האָט זיך באמיט עס צו טושירן, זענען אירע ווערטער פארפאלן געוואָרן אויף דער בינע. נישט פילנדיק עס, האָט זי זיך געלאָזט באַאיינ־פלוסן פון אַלגעמיינעם טאָן, אַריינגעפאַלן אין מעלאָדראַמישע טענער. דאָס האָט זי נאָכמער געערגערט, אינגאנצן ארויסגעפירט פון גלייכגעוויכט.

א קעלט האָט זיך געטראָגן פון זאל צו דער בינע. די אקטיאָרן האָבן זיך אָנגעהויבן צו שרעקן פאר שטימונגס־פויזעס, צו כאפן די רייד, אונ־טערשטרייכן ווערטער — וואָס האָבן זיי אויסגעזעען צו זיין שוואך — מיט איבערגעטריבענע העוויות, מיט קרימעניש פון פּנים, דרייען מיט די אויגן.

די קאלטקייט פון זאל איז גאָרנישט קלענער געוואָרן אין לויף פון די אַקטן. די פאָרשטעלונג איז דורכגעפאַלן.

פרץ איז אין דער באַגלייטונג פון זיין פאַמיליע, אַרויסגעלאָפן פון טעאטער גלייך נאָכן פאלן פון לעצטן פּאָרהאנג. זיין ברייטע פעלערינע האָט געפאָכעט מיט צוויי שוואַרצע פליגל. ער איז אַריינגעשפרונגען אין דער ערשטער אָנגעטראָפענער דראָזשקע, קוים אָנגעיאָגט דורך זיינע מקורבים, א וואָרף געטאָן דעם דראָזשקאזש:

— צעגלאַנא!

און קיין וואָרט מער נישט אַרויסגעזאָגט דורכן גאַנצן וועג.

אסתר־רחל האָט געפילט, אז די פאָרשטעלונג איז פארדינט דורכ־געפאַלן. זי האָט זיך אָבער גלייך געגריבלט אין די סיבות, וועלנדיק דערגיין, צוליב וועמענס שולד דאָס איז געשען. מיט פארדרוס האָט זי געריסן דעם זוים פון א נאָז־טיכל, פון וועלכן ס׳זענען גיך פארבליבן צעוואָרפענע צויטן.

צומאָרגנס האָט פישזאָן טריומפירנדיק מקבל־פּנים געווען קאמינ־סקין אין טעאַטער:

— נאַ, לייענט!

צענדליקער דראָונג־בריוו, אונטערגעשריבענע: „א גרופּע יידישע יונ־

געליטט" „חרדים", „חסידים", „דעם רבינס מענטשן", „אמתע יידן", „פרומע יידן" — האָבן אָנגעזאָגט, אז אויב מען וועט זיך דערוועגן ווײַטער צו שפּילן די פּיעסע, וועלן זיי פאנאנדערטראָגן דאָס טעאטער... זיי וועלן נישט דערלאָזן צו אַזאַ חילול־הקודש.

אהיימקומענדיק מיט א שווער געמיט האָט ער שוין געטראָפן דינעזאָנען, וועלכער האָט זיך באמיט צו בארואיקן אסתר־רחלען. ער איז געקומען אין פּרצס נאָמען צו צונעמען ביי איר די פּיעסע.

— אסתר־רחל האָט זיך געוועהרט:

— מיר וועלן נאָך פּרובירן... זאָל דער הער פּרץ נאָכאמאָל איבעראַרבעטן... ער האָט איצט געגוי געזען די פעלערן, אפשר קאָן ער עס פאַרבעסערן...

דינעזאָן האָט מיטפילנדיק געשאָקלט מיטן קאָפּ:

— ס'איז נישט קיין פראַגע פון פאַרבעסערן... מיר האָבן אַלע אַ טעות געהאט. איך האָב געמיינט, אז עס איז גוט פאַרן טעאַטער, ווייל עס איז געשריבן אין א טעאטער־פאָרם... איר האָט געמיינט, אז עס איז גוט פאַר אייך, ווייל פּרץ האָט עס אָנגעשריבן... און פּרץ האָט געמיינט, אז איר וועט קאָנען דערזאָגן דאָס, אויף וואָס ער האָט נאָר געגעבן רמזים... איז דער שידוך נישט געלונגען... ווייזט אויס, נאָך נישט די צייט פאַר פּרצן אין טעאטער און פאַר אונדזער טעאטער צו פּרצן...

קאמינסקי האָט נאָך פאַרשטארקט דינעזאָנס ארגומענטן:

— און אונדזער עולם... איר ווייסט, וואָס פאַרא דראָונג־בריוו מיר האָבן דערהאלטן?

— כ'ווייס, כ'ווייס... פּרץ האָט זיך שוין אויך גענוג אָנגעהערט... די באַלעבאַטים אין דער גמינע האָבן שוין געזאָגט אַ וואָרט... ער איז שרעקלעך אויפגערעגט...

אסתר־רחלס אויגן האָבן זיך אָנגעצונדן:

— איך וואָלט זיך דערפאַר טאקע נישט דערשראָקן... איך וואָלט זיך נישט אונטערגעגעבן.

א ווייטיקלעך שמייכעלע האָט זיך צעגאָסן אויף דינעזאָנס פּנים:

— איר זענט נאָך יונג... אייער בלוט קאָכט נאָך שטארקער... אָבער מיר, אלטע, מיר פאַרשטייען: די צייט איז נאָך נישט געקומען...

VIII

דער שטערן שיינט אויף

1

דער דורכפאַל פון „נסיון“ איז פאַר פישזאָנען געווען אַ טריומף.

— אַז זיי פאַרטרייבן דעם עולם פון טעאַטער מיט זייער ליטעראַטור, די פאַרפעדערטע קעפּ! — האָט ער שוואַרץ אויף ווייס אויפגעוויזן די אַקטיאָרן.

פישזאָנס אַלע אָנגריפן איז אויסגעשטאַנען קאַמינסקי. ער האָט זיך באַמיט צו פאַרהיטן אסתר־רחלען פון שמועסן מיט פישזאָנען. אברהם־יצחק האָט אָבער פאַרשטאַנען, אַז לאַנג וועט עס זיך נישט לאָזן, ס'וועט מוזן קומען צו אַן אויסברוך און ער האָט דעריבער שטילערהייט געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט זאַנדבערגן אין לאָדזש.

יצחק זאַנדבערג, דער לאָדזשער דירעקטאָר, האָט געהאַט אויף אברהם־יצחקן אַ בייז האַרץ נאָך פון יענע יאָרן, ווען זאַנדבערג איז געווען אַן אַקטיאָר ביי קאַמינסקין. ער האָט אָבער געהאַט אַ שטאַרקן סענטימענט פאַר אסתר־רחלען, וועלכע האָט זיך דאַן אָנגענומען פאַר אים און ער האָט שטאַרק געגלייבט אין אסתר־רחלעס טאַלאַנט. ס'האָט אים דעריבער נישט געאַרט, וואָס די לעצטע אויפפירונגען פון „ליטעראַרישע פיעסן“ האָבן „נישט געבליצט“, לאָדזש קאָנען זיי דווקא יאָ געפעלן. זיין טעאַטער איז נישט די וואַרשעווער בודע.

דורך דעם קנאַפּ יאָר, וואָס זאַנדבערג האָט געפירט דאָס גרויסע טעאַטער אויף קאָנסטאַנטינער גאַס, האָט זיך דאָס טעאַטער טאַקע געהאַט דערוואָרבן אַ שם. סיי ביים לאָדזשער עולם, סיי ביי די אַקטיאָרן אין גאַנצן לאַנד. זאַנדבערג אַליין איז באַוואַקסן מיט פעדערן. זיין וואָרט איז געווען אַ קאָנטראַקט, ווייל ער האָט אַלץ געטאָן, כדי צו האַלטן וואָרט.

אויסער דעם האָט ער איינגעפירט אין טעאַטער אַן אייזערנע דיסציפּלין און ס'האָט געהערשט אָרדנונג, נישט געקוקט אויף דער גרויסער טרופּע מיטן כאָר און אָרקעסטער. ער האָט געזוכט אין זיין טעאַטער אַריין גוטע אַקטיאָרן, צוציענדיק זיי מיט שיינע גאַזשעס, וועלכע ער האָט געצאָלט. די פאָרשטעלונגען האָט ער געגעבן רייכע, שיינע אויסשטאַטונגען, באַמיט זיך איבערצושטייגן אַלע יידישע טעאַטערס אין פּוילן.

— ער האָט געטראָפן מיטן טאַטן! — האָבן זיך אַקטיאָרן געוויצלט, מיינענדיק דערמיט צו זאָגן, אַז לאָדזש איז אַ גוטע שטאָט.

דאָס איז טאַקע ריכטיק געווען: לאָדזש איז געוואָרן איינע פון די וויכטיקסטע צענטערס פאַר יידיש טעאַטער. די שטאָט איז געוואַקסן, ווי אויף הייוון. ס'איז געווען נאָך די קריטישע טעג פון יוני 1905, ווען די לאָדזשער ארבעטער האָבן געבויט באַריקאַדן אין די גאַסן פון שטאָט, ווען לאָדזש איז געווען איין גרויסער ווולקאַן. הונדערטער אַרבעטער זענען פאַרשיקט געוואָרן, אַריינגעזעצט געוואָרן אין תּפיסות. ס'איז צעקלאַפּט געוואָרן דער פירנדיקער רוקנביין פון די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס. אַ חוץ דעם האָבן פאַרשטאַרקטע וואַכן פון פּאָליציי, געהיים־אַגענטן, שפּיצלעס און פּראָוואָקאַטאָרן, געזאָרגט דערפאַר, אַז עס זאָל נישט געשטערט ווערן די רו פון פאַבריקאַנטן און גרויסע סוחרים.

נאָך דער מפּלה, וואָס ניקאָלאַיס גענעראַלן און אַדמיראַלן האָבן געליטן ביי פּאָרט־אַרטור האָט זיך איצט ווידער סטאַביליזירט דער ריזיקער רוסישער מאַרק און דער וויט־מזרחדיקער אָפּזאַץ־מאַרק פאַר דער לאָדזשער פּראָדוקציע: זענען געשאַפן געוואָרן אַלץ נייע פאַבריקן און פאַבריקלעך, וואָס האָבן געזוכט אויסצונוצן די קאָניונקטור.

פון די אַרומיקע שטעטלעך האָט די יוגנט אָנגעהויבן אַלץ מער צו ציען קיין לאָדזש, ווי זי האָט אַמאָל געהאַט געשטראָמט קיין וואַרשע. באַלעבאַטישע יונגעליט מיט גרן האָבן זיך איינגעקויפט עטלעכע וועבשטולן, געדונגען אַ כאַטע אויף באַלוט, וווּ די הילצערנע הייזלעך האָבן זיך אַרויפגערוקט איינס אויפן אַנדערן איבער די שמוציקע, נישט געפלאַסטערטע גאַסן. יעדעס באַלעבעסל מיט אַ פּאָר וועב־שטולן האָט זיך אין זיין דמיון שוין געזען אלס קאָנקורענט פון פּאָזנאַנסקין, אָדער שייבלערן און דערווייל זיך אויסגעלערנט באַלעבאַטיש אויסצונוצן אַנדערע קליינשטעטלדיקע יונגעליט, וואָס האָבן מאַסנווייז געשטראָמט קיין לאָדזש נאָך אַרבעט. די יונגעליט ווידער זענען די ערשטע צייט געווען צופרידן פון אַ פינצטער ווינקל אין אַ באַלוטער כאַטע, פון דער שווערסטער האָרעוואַניע ביי דער וועב־שטול, אבי פּטור צו ווערן דעם הונגער און די האָפּע־

נונגלאָזיקייט, וואָס האָט געהערשט אין די קליינע, אָפּשטאַרבנדיקע שטעטלעך.

פון ווייטערע מקומות, פון ליטע און ווייסרוסלאַנד, זענען קיין לאָדזש אָנגעקומען הונדערטער יונגעלייט, וואָיאַזשאָרן און בוכהאַלטאָרן, משכילים, וואָס האָבן שוין א נאָש־געטאָן פון אביסל וויסן. זיי האָבן זיך גיך איינ־געבירגערט אין דער וואַקסנדיקער שטאָט, אַראָפּגעברענגט די משפחות, פאַרנומען דירות אין די גאַסן אַרום פּיאָטרקאָווער, ווו עס זענען כסדר געוואַקסן געמויערטע הייזער, געבויטע אויף גיך, אָן וואַסער און לופט — דער עיקר: די באַלעבאַטים זאָלן וואָס גיכער קאָנען זען פּראָצענטער פון זייערע אַריינגעלייגטע רובלס.

לענגאויס דער פּיאָטרקאָווער און נאָוואָמייסקע זענען געוואַקסן גע־וועלבער און געוועלבלעך. די מערהייט פון זיי זענען געווען אַ קעמערל די גרויס, דער קונה האָט זיך קוים געקאָנט אויסדרייען אין אַזאַ געוועלבל, אָבער מיט סחורה איז עס געווען אָנגעשטאָפּט פון דער פּאָדלאָגע ביזן סופיט. אַרום די געוועלבער האָט געהערשט אַ באַוועגונג פון באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט: סוחרים, שפּילעטערן, מעקלערס. די משרתים האָבן אַרומגעהאַוועט אומאויפהערלעך, געשלעפּט סחורות פון אַלע ווינ־קעלער, באַוויזן מוסטערן.

די פּיאָטרקאָווער גאַס האָט אויסגעזען ווי איין ריזיקער מענטשן־שטראָם, כוואַליעס פון קעפּ, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך בעיקר געזען קיילעכדיקע, שוואַרצע היטעלעך. אין די אָוונטן האָט אַ גרויסער טייל פון דעם שטראָם א פלייץ־געטאָן צו זאַנדבערגן אין טעאַטער אַריין.

זאַנדבערג האָט פאַרשטאַנען, ווי אַזוי אַריינצוציען די מענטשן און ווי אַזוי זיי צו פאַרהאַלטן פאַר זיין טעאַטער: מען דאַרף כסדר געבן עפּעס נייעס, מיט עפּעס איבערראַשן, איבערשטייגן דאָס פריערדיקע. ער האָט דעריבער געהאַלטן, אַז אסתר־רחל מיט איר נייעם רעפּערטואַר, וועט זיין אַ גוטע אָפּוועקסלונג נאָך דער „היסטאָריע", אין וועלכער זאַנד־בערג אליין האָט זיך געפילט צוממיינסטן היימיש.

אברהם־יצחקן איז נישט לייכט אָנגעקומען צו פועלן ביי אסתר־רחלען אַ הסכמה אויף די גאַסטראָלן אין לאָדזש. ווידער פאַרלאָזן וואַרשע, אָפּרייסן רעגינען פון דער שול, אַרומשלעפּן אידעלען און יאַסעלען אָן אַ היים — ניין, זי וויל נישט!... אברהם־יצחק האָט געפּרוווט אויף פאַר־שידענע אופנים: זאַנדבערג גיט זייער גוטע באַדינגונגען, לאָדזש איז גע־וואָרן א בעסערע טעאַטער־שטאָט, ווי וואַרשע... דאָס טעאַטער איז א פּאַלאַץ, נישט ווי די וואַרשעווער בודעס. די קינדער וועלן זיך נישט דאַרפן אַרומ־

שלעפּן, זיי וועלן בלייבן אין דער היים מיט רבקהן... פון לאָדזש איז דאָך א קאַצן־שפּרונג קיין וואַרשע, סך־הכל דריי שעה רייזע...

— ווידער זיין אָן אַ היים! — האָט אסתּר־רחל געזיפצט.

דאָ איז שוין אברהם־יצחק ארויס מיטן שטאַרקסטן אַרגומענט: זי מעג פאַרגעסן וועגן אַ וועלכן נישט איז ערנסטן פּרווו, אַזוי לאַנג ווי פּישזאָן וועט זיין זייער שותּף.

דאָס האָט געווירקט. זיי זענען געפאָרן אויף גאַסטראָלן קיין לאָדזש.

2

דער פורהאַנג איז געפאַלן נאָכן לעצטן אַקט. אסתּר־רחל האָט זיך א דערשעפּטע אויפגעהויבן פון כאַסיעס טויטן־בעט און זיך געשטעלט אין דער מיט בינע צווישן דעם אַנסאַמבל, גרייט צו פאַרנייגן זיך. זי האָט נאָך שווער געאָטעמט נאָך דער אָנשטרענגונג, לייכט אויסגעווישט די אויגן. שטראָמענווייז זענען די טרערן געפלאָסן פון כאַסיעס אויגן אין לעצטן אַקט. זי איז זיי נישט געווען בכוח צו באַהערשן. דער פאַרדרוס קעגן די רייכע קרובים איז ביי איר געווען אַזוי שטאַרק, אַז פון מויל האָבן זיך איר געריסן אַנדערע ווערטער ווי גאָרדינס, שווערע שטראָף־ווערטער, וועלכע זי האָט געמוזט מיט אַלע כוחות דערשטיקן אין זיך. אָבער דעם זין פון די נישט־אַרויסגעזאָגטע ווערטער האָט זי אַריינגעלייגט אין כאַסיעס אויסגעשריי, אַז זי וויל נישט קאַראַליגע זאָל צונעמען איר קינד און אויסהאָדעווען זיך אַ נייע דינסט פאַר די גבירישע קרובים אויף מאַטערגיש, פלאַגן, הערנידעריקונג... דערנאָך האָבן זי שוין איינגעוויגט מאָטיע שטרייכלס ווערטער וועגן ביימעלע, וואָס איז זיך פריי געוואַקסן אין פעלד... אירע הענט האָבן זיך אַראָפּגעהאָנגען, ווי די צווייגן פון וויינענדיקע איוועס, ס'האָט זי איינגעוויגט דאָס מורמלען פון טייכעלע...

איצט איז זי צוביסלעך צו זיך געקומען. זי האָט געהערט די בראַוואָס פון יענער זייט פורהאַנג, טיף אָפּגעאָטעמט און געגעבן אַ צייכן דעם געהילף־רעזשיסער.

דער פורהאנג איז ארויף. הונדערטער פאָר הענט האָבן זיך גיך געכוואַ־ליעט. פון הונדערטער מיילער האָבן זיך געטראָגן התלהבותדיקע אויסרופן:

— בראַוואָ, קאַמינסקאַ, ביס!

אַזוי אָן אויפהער, מינוטנלאַנג, האָבן געדויערט די אויסרופן און פּאַטשערייען. אסתּר־רחל האָט זיך אָנגעהויבן אויפמערקזאַם איינצוהערן אין דעם פילהונדערטמיילערדיקן קול, וואָס האָט זיך געטראָגן פון זאַל.

זי האָט דערפילט עפּעס ענלעכעס דערצו, וואָס זי האָט איבערגעלעבט מיט קנאַפּע פופצן יאָר צוריק אין „עלדאָראַדאָ“, בעת איר ערשטער פאָרשטעלונג. זי האָט זיך דערפילט איינס מיט דעם דאָזיקן עולם, וואָס האָט אָנגעפילט דאָס טעאַטער, איינע פון די הונדערטער צעפלאַמטע פנימער, וואָס האָבן צו איר אַראָפּגעשייגט פון די באַלקאָנען ביז אַרויף צום פערטן שטאָק.

אירע אויגן זענען פאַרצויגן געוואָרן מיט אַ גלעזערנעם גלאַנץ און אַ לייטזעליקער שמייכל האָט זיך אויסגעשפּרייט אויף איר מיד פּנים. נישט=פילנדיק עס אַליין האָט זי שטאַרק צונויפגעדריקט די הענט און דאַן זיי אויסגעצויגן אין ביידע זייטן זאַל, ווי זי וואָלט אויסגערופן צו אַלע:

— איך בין אייערע! אייערע!

נייע מינוטן=לאַנגע אָוואַציעס האָבן געענטפערט אויף דער באַוועגונג. דער זאַל איז שוין געווען העל=באַלויכטן מיט דער פולער ליכט, וואָס האָט באַדאַרפט אַרויסבאַגלייטן דעם עולם פון טעאַטער און אסתר=רחל האָט נאָך אַלץ געזען פאַר זיך צעשטראַלטע פנימער, גיך=באַוועגנדיקע זיך הענט.

זאַנדבערג איז געשטאַנען הינטער די קוליסן. אַן אָפענער שמייכל האָט זיך צעגאָסן אויף זיין ברייט פּנים. ער האָט צופרידן געריבן די הענט:

— מאַדאַם קאַמינסקאַ, איך גראַטוליר אייך. איר האָט איינגענומען לאָדזש!

— לאָדזש האָט מיך געפאַנגען! — האָט אַ ציטער פון פרייד אַ קלונגגעטאָן אין אסתר=רחלס מידער שטים. — לאָדזש האָט מיר געגעבן איינעם פון די שענסטע אָוונטן אין מיין לעבן.

— אין ערגעץ וועט איר נישט געפינען אַזעלכע טעאַטער=פּאַטריאָטן, ווי אין לאָדזש! — האָט זאַנדבערג שטאָלצירט מיט זיין שטאָט.

זייער גיך האָט זיך אסתר=רחל איבערצייגט, אַז זאַנדבערג איז גערעכט.

ס'האָט לאַנג ביי איר געדויערט דאָס אויסשמינקען, איבערטאָן זיך, און פונדעסטוועגן, ווען זי איז אַרויס פון הינטער די קוליסן אויף דער גאַס אַרויס, איז זי שטיין געבליבן אַ פאַרגאַפטע, צודריקנדיק צום ברוסט דעם בוקעט בלומען, מיט וועלכן זי איז אַרויס: צענדליקער יוגנטלעכע און מיידלעך האָבן געוואַרט די גאַנצע צייט און זי מקבל=פּנים געווען מיט אַ „הוראַ“, ווען זי האָט זיך באַוויזן אין טויער. אסתר=רחל האָט זיך אָנגעהויבן צו נייגן אין אַלע זייטן און געפּליסטערט מיט אַ ציטערדיקער שטים:

— איך דאַנק אייך! מיינע טייערע! אַ דאַנק!

— זאָל לעבן די קאַמינסקאַ! — האָט זיך דערהערט אַ הילכיקער אויס=

דוף פון א יונגער מענער=שטים. באלד איז זי אונטערגעכאַפּט געוואָרן דורך צענדליקער שטימען פון אַנדערע:

— זאָל לעבן אונדזער קאַמינסקאַ!

— אייערע! אייערע! — האָט אסתר=רחל געפּליסטערט, אַנטקעגנ=טראָגנדיק זיי דעם שיין פון פרייידיקע טרערן.

זי האָט דורך די טרערן זיך באַמיט צו באַטראַכטן די פּנימער פון די ארומיקע: יונגעלייט און מיידלעך — זיכער פון די וועבער=שטולן, פון מאַשינען, פון וואַרשטאַטן. אַ גאַנצן טאָג זיך מן=הסתם געבויגן אונטערן יאָך פון שווערער ארבעט. ענלעכע פּנימער צו די, וועלכע זי האָט טאָג=טעגלעך געזען אין דער פּאַפּיראָסן=פּאַבריק, אין די וואַרשטאַטן, וווּ זי האָט געאַרבעט... ווי ענלעך ס'איז דאָס מיידל צו לאהן! דער יונגערמאַן — צום בלאָנדן וואַרשעווער מעטאַל=אַרבעטער, יענער — צו אַ שניידער=געזעלן אין אַן אוקראַיניש שטעטל... און דאָס — שפּרינצע! אינגאַנצן שפּרינצע! דאָס פייער אין די אויגן, אַנטשלאָסנקייט אין די מויל=קנייטשן — שפּרינצע מיט צוואַנציק יאָר צוריק!...

אסתר=רחל האָט זיך געדרייט אומבאַהאָלפן, נישט געוואָלט צו עמעצן בלייבן אויסגעדרייט מיט דער פּלייצע, אָבער דאָס יונגוואַרג האָט כסדר געבילדעט אַ ראָד אַרום איר. האָט זי געמאַכט אַ פּאָר טריט צו דער נאָענטסטער גרופּע, פּאַנאַנדערגענומען די בלומען פון בוקעט און צעטיילט אויף בלינד די בלומען. דער קרייז אַרום איר איז געוואָרן אַלץ ענגער, צעהיצטער, יעדער האָט געוואָלט זיין וואָס נענטער צו אסתר=רחלען. דער שטראָם פון יונגוואַרג האָט, איינשלינגענדיק אסתר=רחלס באַגלייטער, אַלע אַוועקגעטראָגן אין דער ריכטונג פון האָטעל.

3

— ס'איז גרויס! גרויס! דער גרעסטער שלאַגער! אָבער יעדע וואָך מוזט איר שטעלן אַ נייע פּיעסע, — האָט זאַנדבערג איינגעטענהט אין קאַמינסקין. — איך קען מיינע לאָדזשער, גלייבט מיר. פאַראַן ביי אונדז יונגעלייט און פריילינס, וואָס גייען יעדע וואָך אין טעאַטער אַריין. שטאַם=געסט... טעאַטער איז ביי זיי, ווי ביי אַ פרומען יידן אַ שול, אמת. פרווט אָבער דעם יידן צו ווייזן אַ וועג, אַז מען קאָן נישט גיין אין שול אַריין, אַז מען קאָן א פּאָר מאָל דורכלאָזן דאווענען קאָן ער זייער גיך פאַרלירן זיין עולם=הבא, בכלל אויפהערן צו דאווענען... אזוי איז מיט אונדזער עולם. גיט אים נישט יעדע וואָך אַ נייע פּיעסע, קאָן ער אויפהערן צו גיין אין

טעאַטער אַריין. אַז ער וועט נאָר איינמאָל זאָגן אַ שבת: „ע, דאָס האָב איך שוין געזען!" קאָנען מיר אים בכלל פאַרלירן פאַר אַ קונה. גיט נייע סחורה, פּאַניע קאַמינסקי, וועלן גיין די געשעפטן.

קאַמינסקי האָט געהאַט די זעלבע מיינונג, וואָס זאַנדבערג, אָבער אסתר־רחל האָט זיך געפּרוּווט אַנטקעגנשטעלן.

— יעדע וואָך אַ פּיעסע? ווי קאָן מען עס צוגרייטן, צוגויפשפּילן זיך מיט די אַקטיאָרן? אַז די פאָרשטעלונג וועט ניסט קלאַפּן, די אַקטיאָרן וועלן זיין רוי אין די ראָלן, וואָס פאַר אַ פּנים וועלן זיי האָבן?

— דער עולם קומט זען אייך, מאַמע, נישט די אַקטיאָרן, — האָט זאַנדבערג אָפּגעפּסקנט.

זענען טאָג־טעגלעך געגאַנגען פיבערדיקע פּראָבן. אסתר־רחל איז געווען שטרענג, פאַרלאַנגט, אַז די אַקטיאָרן זאָלן קענען די ראָלן, זיי זאָלן וויסן וועד זיי זענען און וואָס זיי טוען אויף דער בינע.

— דערלאַנגט נישט קיין פּראָזע, קינדער, נאָר שפּילט, שאַפט גע־שטאַלטן.

די אַקטיאָרן האָבן זיך אָנגעהויבן צו שושקען צווישן זיך:

— אַ מאַמע? צו אונדז איז זי אַ שטיף־מאַמע. קאַטאָרגע האָבן מיר ביי איר.

אסתר־רחל איז געווען אויסער זיך, ווען מען האָט עס איר איבער־געגעבן.

— ס'טייטש! איך טו עס דאָך פאַר אייער טובה־וועגן. איר זאָלט אויך האָבן אַ פּנים אויף דער בינע.

זי האָט אָבער געפילט, אַז ס'האָט ווייניק ווערטן פון זיי איבער־צייגט. אַ וואַנט פון אומצופרידי וואַקסט. די שטימונג איז אַ פאַרסמטע צווישן די אַקטיאָרן. דאָס האָט זי געמאַכט נאָך נערוועזער. זי האָט אָנגע־הויבן צו ליידן פון שטאַרקע קאָפּ־ווייטיקן. קאַמינסקי האָט געצויגן מיט די אַקסלען:

— ס'לוינט זיך אַזוי איבערצוגעמען! וועלן זיי נישט טויגן אין די ראָלן, א האגה מיר... כ'גיי זיך מיט זיי משדך זיין אויף אייביק?

— אָבער ווי קאָנען מיר שפּילן גוט, ווען אַלץ אַרום וועט זיין שלעכט?

— אַז מיר וועלן האָבן אַן אייגענע טרופּע, וועלן מיר זיך דאָרט פירן, ווי אונדז וועט געפעלן.

— אוי, אברהם־יצחק! — האָט זיך אסתר־רחל געטראַכט, — ס'ציט דיך שוין ווידער צו ווערן באַלעבאָס, דירעקטאָר, פירן אַ טעאַטער! ווייניק צרות האָסטו שוין געהאַט דערפון, ווייניק שונאים זיך פאַרשאַפט?... נאָר דאָסמאָל ביסטו אפשר גערעכט, מאַן מיינער! מען דאַרף טאַקע

האָבן אַן אייגענע טרופּע, כדי צו קאָנען שפּילן אַזוי, ווי מען וויל... אַזוי ווי מען דאַרף... — האָט זי פאַרענדיקט די טראַכטעניש, אַליין נאָך נישט האָבנדיק די זיכערקייט, צי מען דאַרף טאַקע אַזוי, ווי זי וויל.

אינגיכן האָט זי זיך איבערצייגט, אַז נישט די ערגערניש אין טעאַטער זענען געווען די איינציקע סיבה פון אירע קאַץ-ווייטיקן, פון די שלאָפלאָזע נעכט, אַז אויך אברהם-יצחק מאַטערט זיך מיט שלאָפלאָזיקייט, האָט שטאַרקער אָנגעהויבן צו הוסטן, שטיקט זיך אָפּט.

— אַ שרעקלעכע לופט ביי אייך, פאַניע זאַנדבערג...

— דאָס איז לאָדזש, — האָט זאַנדבערג געלאַכט דערפון. — מיר באַגייען זיך אָן קאַנאַליזאַציע, אָן גרינס. דאָ זוכט מען נישט קיין פרישע לופט, דאָ זוכט מען צו מאַכן אַ רובל!

— אָבער ווי קאָנען מענטשן לעבן אין אַזאַ לופט?

— איר זעט דאָך! — האָט זיך זאַנדבערג שטאַרק צעלאַכט און פאַרגאַנגען אין אַן אַסטמאַטישן הוסט.

אסתר-רחל האָט עס טאַקע געזען, נאָר זי האָט עס נישט פאַרשטאַנען. אַזאַ גרויסע שטאָט און מענטשן זאָלן אַזוי טאָג-טעגלעך איינעטעמען אין זיך סם!

זי האָט די פראַגע אָנגעהויבן צו שטעלן אַקטיאָרן, סתם באַקאַנטע און יעדער האָט עס אָוועקגעמאַכט מיט דער האַנט, אָדער זיך אַרויס-געדרייט פון אַן ענטפער.

געענטפערט האָט נאָר דער בוכאַלטער גרינבערג, פון וועלכן די גאַנ-צע טעאַטער-וועלט האָט געהאַלטן: „אַ ייד אַ חכם", אַ ווילער ייד... און גלייכצייטיק מורא געהאַט צו זיין צופיל אין זיין געזעלשאַפט: מען שמו-עסט, אַז ער איז אַ „פּאָליטישער", ביי דער פּאָליציי אויפן אויג.

גרינבערג, אַ ליטווישער ייד, וואָס איז געוואָרן אַ לאָדזשער תושב און געהערט צו זאַנדבערגס שטאַם-געסט, אַ ליבהאָבער פון אַקטיאָרן. וואָס האָט אין די פרייע מינוטן ליב געהאַט צו פאַרברענגען אין זייער געזעל-שאַפט, האָט עס אַמאָל, ביי אַ גלעזל טיי, געגעבן צו פאַרשטיין אסתר-רחלען:

— אַזאַ גרויסע שטאָט אָן וואַסער, אָן אַ טייך... פון אַלע הייזער פליסט אַראָפּ דער שמוץ אין די אָפענע רינשטאָקן. פון די פאַבריקן פליסט אָפּ דער סם פון כעמיקאַליען, פאַרבן. פון די פאַבריק-קוימענס טראָגט זיך אַ רויך איבער דער שטאָט און העלפט נאָך צו צו דעם ריח-ניחוח.. אָט האָט איר זיך די לאָדזשער לופט.

— דאָס איז דאָך אָבער אַ שרעקלעכע זאַך. דאָס קאָן אַרויסרופן עפּידעמיעס, קראַנקהייטן. ווי האָט עס זיך אין אונדזערע צייטן פאַנאַנ-

דערגעבויט אזא ריזן=שטאָט, אַז די נויטיקסטע באַקוועמלעכקייטן, אַז מענטשן זאָלן קאָנען עקזיסטירן?

— אַזוי פירט זיך די וועלט, מאַדאַם קאַמינסקאַ. לאָדזש וואַקסט, ווייל די פאַבריקן וואַקסן. די פאַבריקן, דאָס הייסט: סחורה, אויף וועלכער עס וואַרט אַ ריזיקער, נישט=געזעטיקטער אָפּזאַץ=מאַרק. געפינען אַ וועג צום אָפּזאַץ=מאַרק, פאַרכאַפּן אַן אָרט אויף אים, דאָס הייסט: מאַכן קאַפּיטאַלן. די לאָדזשער פאַבריקן, הייזער, גאַסן, דאָס אַלץ איז געוואַקסן, כדי צו מאַכן קאַפּיטאַלן. געלט, דאָס איז אזא זאַך, וואָס שלעפּט אריין אין אימפּעט. וואָס שנעלער, וואָס גיכער רייכער ווערן, מאָרגן קאָן עס אויסכאַפּן דער קאָנקורענט. גייט אַ ווילדער געיעג נאָך געלט. אַ שאָד אַ רגע. נישטאָ קיין צייט צו טראַכטן וועגן באַקוועמלעכקייטן, געזונט. דאָס געלט וואַרט. כאַפּ עס, אַז נישט וועלן אַנדערע צוכאַפּן.

— לאָמיר זאָגן: אַזוי טראַכטן די פאַבריקאַנטן, די גרויסע סוחרים. זיי זענען דאָך אָבער קליין אין צאָל. און די יידן פון קליינע געוועלבלעך, די האַנטווערקער, משרתים, אַרבעטער... פאַר זיי ליגט דאָך נישט דאָס געלט אויף דער גאַס... — האָט אים אסתר=רחל דערווידערט.

— די פון די קליינע געוועלבלעך חלומען, אַז זיי וועלן ווערן גרויסע סוחרים. אויך זיי ווילן וואָס מער אַריינכאַפּן. ווער שמועסט נאָך, אַ יונגערמאַן האָט אַ פּאָר וועב=שטולן, פילט ער זיך שוין מעשה פאַבריקאַנט... אי, די משרתים, האַנטווערקער, אַרבעטער? זיי זוכן דאָס שטיקל ברויט. דאָ קאָנען זיי אים לייכטער געפינען. אין די שטעטלעך זייערע איז ער נישטאָ... וואָס זאָלן זיי טאָן? זיי האָבן דען אַ ברירה זיך אויסצוקלייבן?

אין זיין שטים האָט געקלונגען אַ טיפער מיטגעפיל צו די אַלע, וואָס האָבן נישט קיין ברירה. זיינע אויגן האָבן זיך אָנגעצונדן, ער האָט איצט גערעדט געפּרעסטער און געדעמפּטער:

— זייט איר שוין געווען אויף באַלוט? ניין? אַ שאָד! גייט אויף מישיקאַוואָסטע אהין און קוקט אייך צו, ווי מענטשן לעבן. די האָר שטעלן זיך קאַפּויער, איר הערט? אַן גוזמא...

ער האָט געפאָרשט אויף אסתר=רחלס פּנים דעם איינדרוק פון זיינע ווערטער. דאָס, וואָס ער האָט אויסגעלייענט אין אירע אויגן, האָט אים געגעבן קוראַזש ווייטער צו רעדן שטיל, כמעט פליסטערנדיק.:

— קוקט אויף די באַלוטער הייזקעס און באַקוקט אייך פּאָזנאַנסקיס פּאַלאַץ, אַ שטייגער. אָט האָט איר אַ בילד פון לאָדזש. אויף באַלוטער שוויים זענען אויסגעוואַקסן די לאָדזשער פאַבריקן און פּאַלאַצן... באַלוטער שוויים שמעלצט זיך איבער אין גאָלד. אין די רינשטאָקן פּליסטאַקע געסרחה, אָבער אין די קאַסעס פון די פאַבריקאַנטן און סוחרים

פליסט גאָלד. וואָס מער שוויס, אַלץ מער גאָלד. איז ווידער די זעלבע מעשה: ווער דאַרף דאָ וואַסער? שוויס דאַרף מען...

מוראשקעס זענען אסתר-רחלען א דורך איבערן לייב. זי האָט בולט דערפילט די לופט פון דער פּאַפּיראָסן-פאבריק, דערזען פאר זיך די אויסגעלאָשענע פּנימער פון אירע חברטעס... אין גרינבערגס ווערטער האָט זי געהערט זייער טרוקענעם הוסט... ס'האָט אָנגעהויבן אויפצוואַקסן פאַר אירע אויגן אַ שווידערלעך בילד פון אַ גאַנצער שטאָט, וואָס הוסט, צענדליקער טויזנטער...

— שרעקלעך! — האָט זי געזאָגט.

— דאָס הייסט קאַפּיטאַליזם! — האָט איר שטיל געשעפּטשעט גרינבערגס שטים. — קאַפּיטאַליזם און זיינע וועלפישע געזעצן, מאַדאַם קאַמינסקאַ.

4

— מיר הייבן ווידער אָן צו שפּילן אין וואַרשע און אָן פּישזאָנען! — האָט אברהם-יצחק זי דערפרייט מיט אַ בשורה. — מיר וועלן אָנהייבן אין „זשאַרען ד'היווער“, אָבער עס זענען דאָ אויסזיכטן צו קריגן דעם „עליזעום“ אויף קאַראָווע גאַס, וועט מען קאָנען שפּילן טעאַטער, ווי מיר ווילן. אַ טרופּע וועט זיין, ווי דו האָסט ליב: סאָניע עדעלמאַן, וויסמאַן מיט דער יערמאָלינע, ראַפּעל, סיעראָצקי, לאַנדוי, אַ פּאָר יונגע אַקטיאָרן. וועגן צוויי פון זיי דערציילט מען ניסים: זאַסלאַווסקי און זשעלאַזאָ. גאָר גרויסע טאַלאַנטן. מאַרק מייערסאָן האַלט פון זיי אַ וועלט. און דו ווייסט דאָך, ער איז אַ מבין אויף עפּעס גוטס... אפשר וועט אויך צוקומען יאַנקל ליבערט. כ'זאָג דיר: אַן ערשטקלאַסיקע טרופּע!

די אויגן האָבן זיך איר צעפינקלט. די נעמען פון די אַקטיאָרן, וועלכע אברהם-יצחק האָט אויסגערעכנט, האָבן זיך באַלד ביי איר אין מוח פאַרוואַנדלט אין פאַרשידענע געשטאַלטן, אין ראָלן, וואָס זיי האָבן געהאַט געשפּילט מיט איר. זי האָט דערזען פאַר זיך אַ גוטע טרופּע, נאָענטע אַקטיאָרן, מיט וועלכע זי וועט קאָנען געפינען א געמיינזאַמע שפּראַך. זי האָט גלייך אָנגעהויבן צו פאַנטאַזירן וועגן רעפּערטואַר, וועגן נייע יידישע פּיעסן, איבערגעזעצטע פּיעסן...

— מיר מוזן איצט קומען מיט עפּעס נייעס... מיר מוזן דעם וואַרשעווער עולם געבן אמת טעאַטער, נייע פּיעסן, אַן אַנדער מין שפּילן...

— אַלץ וועט זיין! — האָט אברהם-יצחק געענטפערט מיט אַ זיכער-

קיים, — כ'וועל באַשטעלן ביי שרייבערס, אַליין איבערזעצן, מען וועט ברענגען פון אַמעריקע... זאָרג נישט; קיין שטאָף וועט נישט פעלן.

מען האָט אַנאָנסירט אין לאָדזש די געזעגענונג=פאָרשטעלונגען, וואָס האָט ווידער צוזאַמענגערופן אַ געקאָך צווישן די טעאַטער=חסידים. יעדער איז געלאָפן צו אַ פּאָר מאָל זיך געזעגענען מיט זייער ליבלינג. אסתר=רחל ווידער, הערמאָנענדיק זיך אין די רייד פון גריגבערגן, איז אוועק זיך געזעגענען מיט די שמאָלע געסלעך פון באַלוט.

אין שטויב און בלאָטע האָבן זיך געשפּילט אויסגעדאַרטע, אָפּגעריסענע קינדער. קיין סכנה איז עס נישט געווען, ווייל זעלטן ווען האָט זיך אַ וואָגן געקאָנט דורכשלאָגן דורך די בערגלעך און גריבער אין די שמאָלע געסלעך. פערד האָבן זיך קוים דאָ געקאָנט דורכשלעפּן טריט נאָך טריט, כדי נישט אויסצודרייען די פיס אָדער איבערדרייען דעם וואָגן. איבעריקנס: וועגענער מיט פערד האָבן דאָרט נישט געהאַט וואָס צו זוכן. דעם באַלוטער טראַנספּאָרט האָבן באַפרידיקט האַנט=וועגעלעך, געשלעפּטע דורך מענטשן.

די דושנעקייט פון דער לאָדזשער לופט איז אין באַלוט פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דעם רויך, וואָס האָט זיך געטראָגן פון די קוימענס פון איינגעהויקערטע הילצערנע הייזלעך, פון די רויכערדיקע קיכן, וועלכע האָבן זיך דורך די אָפענע פענצטער געפונען אַ וועג גלייך אויף דער גאַס אַרויס. שטיקער סאַזשע זענען אַרומגעפלויגן אין דער לופט און פלאַסטנווייז זיך געלייגט אויף די פּנימער פון די קינדער. אסתר=רחל האָט געזען פאַר זיך גרויסע, ליידנדיקע קינדערשע אויגעלעך, אָדער פריילעכע, שקאָציש=פאַרשייטע, אומרואיק=זוכנדיקע. די מערהייט אייגעלעך האָבן אַרויסגעקוקט פון גרויסע קעפּלעך אויף דינע העלדזעלעך... גרויסע בייכעלעך, אויף קרומע, דינע פיסעלעך... די קולות פון די אַרומלויפנדיקע קינדער האָבן זיך צונויפגעגאָסן מיט די געוויינען פון די קינדערלעך אין די וויגן, מיטן איבעררופן זיך פון די מאַמעס, מיט געשרייען:

— משהלע, אהיים גיי! רבקהלע, ווו ביסטו פאַרפאַלן געוואָרן? יאַנקעלע, גיב אַכטונג אויפן קעפּעלע! שרהלע, וויג אַביסל צו דאָס קינד...

די קולות האָבן זיך צונויפגעפּרעסט אין איין האַרמידער, וואָס האָט זיך געטראָגן הויך איבערן שטויב פון גאַס, ווי קנוילן רויך, וואָס זענען אַרויף צום גרוי=שוואַרצן הימל.

הונגעריקע אויגן האָבן געקוקט אויף איר מיט אַזאַ צער און אַזויפיל תחנונים, אַז זי איז שטיין געבליבן אַ פאַרלוירענע, נישט געוווּסט, וואָס צו טאָן. די קינדער זענען דרייסטער געוואָרן, אָנגעהויבן צו צופּן ביים קלייד. זי איז שטיין געבליבן און מיטן גאַס אַרומגערינגלט מיט צענד=

ליקער באַשעפעניש, וואָס האָבן גערעדט צו איר מער מיט די אייגעלעך, ווי מיט זייערע געשרייען און רופן.

— זיי וועלן צערייסן די דאַמע, די ממזרים! — האָט אַ פרויען קאָפּ אַרויסגערעדט דורך אַ פענצטער צו דער שכנטע.

— אוי, ס׳איז דאָך די קאַמינסקין, פון יידישן טעאַטער, כ׳זאָל אַזוי געזונט זיין! — האָט זיך געכאַפּט אַ יונגע פרוי און גיך אַרויסגעלאָפן אויף דער גאַס.

זי האָט אָנגעהויבן מילד פאַנאַנדערצוטרייבן די קינדער.

— קומט, מאַדאַם קאַמינסקאַ, איך וועל אייך אַרויספירן פון דאַנען.

אסתּר־רחל האָט מיט אַ וואַרעמען בליק אָפּגעדאַנקט דער אומבאַקאַנטער פרוי און נאָכגעגאַנגען נאָך איר.

— פון וואַנען קענט איר מיך, מיין ליבע פרוי?

— ס׳איז גוט! כ׳האָב אייך גלייך דערקענט! איך האָב אייך געזען אין אַלע ראָלן.

— איר... איר גייט אָפט אין טעאַטער אַריין?

— אַוודאי גייען מיר... מיין מאַן איז אַ וועבער, האָרעוועט אַ גאַנצע וואָך שווער און ביטער, פרישט מען זיך אָפּ שבת אין טעאַטער. פאַרן טעאַטער ווערט ביי אינדז אָוועקגעלייגט יעדער וואָך די פּאָר קאָפּיקעס. ווי פאַר דירה־געלט...

זי האָט זיך אַליין צעלאַכט פון איר וויץ:

— נאָר פון די פּאָר קאָפּיקעס האָבן מיר מער הנאה, ווי פון דירה־געלט... — האָט זי צוגעגעבן, אָגוווייזנדיק מיט אַ טרויעריק שמייכל אויף די אָרומיקע הייזלעך.

— איך דאַנק אייך, איך דאַנק אייך.... — האָט אסתּר־רחל זיך קוים באַהערשט.

— דאָס געפעלט מיר! איר דאַנקט אונדז? — האָט די פרוי הייסער גערעדט. — דאָס דאַנקען מיר אייך, פון גאַנצן האַרצן פאַר אייער נשמה, וואָס איר עפנט אונדז אויף דער בינע...

אסתּר־רחל איז נאָכגעגאַנגען פאַרטראַכט.

זיי זענען שוין אַרויס פון די שמאָלע געסלעך אויף אַ ברייטער גאַס. אין אַ כאַלופּע זענען געשטאַנען אַ פּאָר וועב־שטולן. פליקנע פינגער האָבן געשפּילט אויף די פעדים, ווי אויף צאַרטע סטרונעס פון אַ האַרפע. פון אָפענעם פענצטער האָט זיך געטראָגן דאָס ליד:

דאָס פעלד איז אונדז ליב,
די ליכט אין דער שטוב

ב'לעבן איז אומגעזונט,
דאָס דערציילט אייך אַלצדינג,
אייער אייגענע לונג,
אַז זי באַקומט נעבעך די קראַנקע וווּנד.

פלאַקער פייערל, פלאַקער,
קנאַק אונדז פריילעך צו.
לייכט אונדז צו ביז אינדערפרי...

— איר הערט? די באַלוטער וועב־שטולן זינגען לידער פון יידישן טעאַטער... די באַלוטער וועבער שלאָגן זיך אַרויס דעם טשאַד פון זייערע קעפ מיט פאָרשטעלונגען פון יידישן טעאַטער... פאַרגעסט אונדז ניט... קומט צו אונדז נאָכאַמאָל...

— אייך פאַרגעסן? דאָס איז דאָך ניט מעגלעך... — מיט אַ וואַרעמען האַנט־דרוק האָט אסתּר־רחל געדאַנקט און געזעגנט זיך מיט דעם נאָענט־געוואָרענעם אומבאַקאַנטער. — איר גיט אַ זין מיין שפּילן... איר באַרעכטיקט אונדזער טעאַטער.

5

דער סעזאָן אין וואַרשעווער „זשאַרדען ד'היווער" האָט זיך אָנגעהויבן מיט גרויס פּאַראַד. אויף די אַפישן און אין די רעקלאַמעס האָט מען אויסגעטיילט דעם אויפטריט פון „דער באַרימטער קינסטלערין, דעם ליבלינג פון וואַרשעווער עולם", אסתּר־רחל קאַמינסקאַ. דער עולם האָט געקוקט אויף דער אויסטיילונג, ווי אויף אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט. אומצופרידן זענען דערפון געווען אַ פּאָר אַקטיאָרן און בעיקר — אַקטריסעס, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז דאָס טעאַטער האַלט זיך ניט ווייניקער אויף זיי. די טרילינג איז אָפן אַרויסגעטראָטן מיט טענות צו קאַמינסקין:

— „מירעלע אפרת" שפּיל איך דאָך און אסתּר־רחל שפּילט „מאַכליע". מעג מען מיר דאָך אויך אַביסל שטאַרקער רעקלאַמירן...

נאָר מער פון אַלץ האָט די רעקלאַמע פאַרדראָסן אסתּר־רחלען:

— צו וואָס טויג דער אַמעריקאַנער בלאָף? ס'ברענגט אַריין בייז בלוט צווישן די אַקטיאָרן און איך אַליין פיל זיך שלעכט דערמיט... אַז מען רעקלאַמירט מיך אַזוי, וועט דאָך דער עולם פאַרלאַנגען פון מיר ביין הונדער... לאָמיר בעסער שפּילן ערלעך טעאַטער, אָן דער שרייענדיקער רעקלאַמע.

דער טרילינגס טענות זענען אברהם־יצחקן גוט אַריין אין קאָפּ און ער האָט אָנגעהויבן זייטיקע שמועסן אויף דער טעמע:

— אַ טעאַטער קאָן הײַנט נישט עקזיסטירן, אויב עס פֿאַרמאָגט נישט אײן שטערן. דער עולם דאַרף װיסן, אַז ער קומט זען ד ע ם אַ ק־ ט י אָ ר, אָדער ד י אַ ק ט ר י ס ע. דאָס איבעריקע איז װײניק װיכטיק.

— אַז אײן שטערן לײַכט איז גוט פֿינצטער אַרום... אויפֿן הימל שײַנען אַסך שטערנס, אויף דער בינע דאַרפֿן שפּילן אַסך גוטע אַקטיאָרן.

— טאָ װער־זשע װעט שפּילן מאַרק קאַרנװײַץ?

— אַ גוטער אַקטיאָר דאַרף עס שפּילן, אַז נישט מאַכט ער קאַליע די איבעריקע.

— דאַרף דאָך אַ גוטער אַקטיאָר װעלן שפּילן שלעכטע ראָלן. זעסט דאָך: ליבערט פֿאַרלאַנגט זײַנע ראָלן, ראַפּעל װיל נישט אָפּטרעטן פֿון זײַנע... גיב װײסמאַנען נישט צו שפּילן די ערשטע קאָמיקער, גײט ער אַװעק פֿון טעאַטער. אָדער טו אָן סיעראָצקין אַ באָרד... און זאַסלאַװסקי, מײנסטו, װעט לאַנג װעלן עמעצן אונטערשפּילן? אַז װי נאָר אַ יונגער אַקטיאָר האָט אַ שטיקל דערפֿאָלג, װיל ער באַלד דעם אויבן־אָן. סײַ מיט ראָלן, סײַ מאַרקעס, אָדער גאַזשע.

אסתּר־רחל האָט געװוּסט, אַז אַלץ, װאָס ער האָט געזאָגט, איז אמת, אָבער בשום אופֿן נישט געװאָלט שלום מאַכן דערמיט:

— לאָמיר זוכן אַ װעג, אַז אַלע זאָלן זײַן צופֿרידן. װעל איך הײַנט שפּילן אין אײן פּיעסע די הויפּט־ראָל, זאָלן אַנדערע שפּילן אין אַנדערע פּיעסן.

— װי איך זע, האָסטו אַ גרױס פֿאַרגעניגן פֿון שפּילן „מאַכליע“?

— װאָס שאַרט עס מיר? איך פֿיל זיך נישט ערגער דעם אָװנט, װען די טרילינג נעמט אַלע פֿױרהאַנגען... פֿאַרקערט, מאַכליען פֿיל איך בעסער, װי מירעלען!

— פֿאַרן געשעפֿט טויג עס אָבער נישט.

— אַבי ס'איז גוט פֿאַר דער פֿאָרשטעלונג.

אברהם־יצחק האָט זיך אָבער נישט אַזױ לײַכט אונטערגעגעבן. בײַ יעדער געלעגנהײט האָט ער צוריק אָנגעהױבן דעם שמועס אויף דער טעמע:

— כ'פֿאַרשטײ נישט, װי מען קאָן עס נישט װעלן שפּילן אַזאַ ראָל, װי „מירעלע“?

— אויב דו װילסט װיסן דעם אמת, איז אַזאַ מירעלע גלוסט זיך מיר גאָרנישט צו שפּילן! מיר דוכט זיך, אַז ס'איז פֿאַלש, אינגאַנצן פֿאַלש!... װוּ האָסטו געזען אַזאַ ייִדישע מאַמע אין מײַן גראָדנער גובער־ניע? ס'איז דאָך טאַקע, װי חנה־דבורה זאָגט: ס'דרײט זיך אַרום אַ גראַ־פֿיניע פּאָטאָצקאַ, װאָס רעדט ייִדיש... איך קאָן נישט אַזױ...

— געפעלט דיר שוין גאָרדין אויך נישט?

— ווער רעדט וועגן גאָרדינען? ער האָט באַשאַפן די פּיעסע. די פּיעסע איז גוט. דאַרף קומען דער אַקטיאָר און לעבעדיק מאַכן די געשטאַלטן אין דער פּיעסע. אויסערלעכער גלאַנץ? ניין, דאָס מאַכט נישט לעבעדיק קיין געשטאַלט. דאָס קאָן נאָר שאַפן אַ שיינעם פּאָרטרעט, וואָס באַוועגט זיך און נישט קיין לעבעדיקן מענטש. מען דאַרף אַריינדרינגען אין דער נשמה פון יעדער געשטאַלט, נאָר אַזוי אַרום קאָן מען זי לעבעדיק מאַכן.

זי האָט זיך אַ רגעלע פאַרטראַכט און דערנאָך צוגעגעבן — שטיל, ווי דערמאָנענדיק פּרצים ווערטער:

— אַפילו ווען מען דאַרף אַביסל ענדערן גאָרדינען...

— האַ־האַ! — האָט זיך אַברהם־יצחק אָנגעכאַפּט אָן די ווערטער,— הייסט עס ווידער הפקר אויף דער בינע! יעדער אַקטיאָר וועט זיך מאָן און רעדן אין אַ פּיעסע, וואָס ער וויל...

— ניין, נישט דאָס מיין איך. דאָס שלעכטס ביי אונדז אין טעאַטער נעמט זיך דערפון, וואָס אַקטיאָרן גיבן צו וואָס זיי ווילן און ווען זיי ווילן. אַבי צו האָבן אַ לייכטן דערפאָלג ביים עולם, אַרט זיי נישט, צי עס פּאַסט פאַר דער ראָל, אָדער נישט... און איך מיין, אַז דער אַקטיאָר דאַרף געפינען ביים מחבר דעם אמת פון זיין ראָל... אָדער ריכטיקער: ער דאַרף אין דער ראָל, וואָס דער מחבר האָט אָנגעשריבן, אַריינלייגן דעם אמת פון לעבן... וואָס האָט גאָרדין געוואָלט פאַרקערפּערן אין מירעלע אפרת? אַ גראַפיניע פּאָטאָצקאַ? ניין, ער האָט געוואָלט פאַרקערפּערן אַ מאַמע, די אייביקע ליידן פון אַ מאַמע. אי, זי איז אַ נגידותטע? דאָס איז אַ בייזאַך, אַ דעקאָראַציע. און איך וויל נישט שפּילן קיין דעקאָראַציע. באַוויַזן די איבערלעבונגען פון דער מאַמע כ א ט ש זי איז אַ נגידותטע, דאָס קאָן זיין אינטערעסאַנט. דאָס איז מענטשלעך. אַזאַ מירעלע וואָלט איך געשפּילט.

— דאַרף מען, הייסט עס, באַשטעלן פאַר דיר ביי גאָרדינען אַ נייע מירעלע אפרת.

— ניין, מען דאַרף נישט קיין נייע. מען דאַרף נאָר אַנדערש איבערלייענען די אַלטע.

און נאָך אַ רגע האָט זי פאַרענדיקט דעם שמועס אַנטשלאָסן:

— אויב עס וועט מיר אַמאָל אויסקומען צו שפּילן מירעלע אפרת, וועל איך דיר באַווייזן וואָס איך מיין.

6

ווי אַן איינשפּריצונג פון פריש בלוט איז פאַרן טעאַטער געווען יוליוס אַדלערס צוריקקומען פון אַמעריקע.

פאַר אסתר־רחלען איז דאָס געווען אַ מאַמישע פרייד: דאָס איז דאָך דאָס זעלבע שלאַנקע ביאַליסטאָקער ייִנגעלע יודקע, וואָס איז אין די ערשטע יאָרן פון זייערע וואַנדערונגען מיטגעפאָרן מיט זיי איבער די פאַר־וואָרפענע שטעטלעך, פאַרטרעטנדיק אָפטמאָל אַ גאַנצן אָרקעסטער. איצט האָט זי דערזען פאַר זיך אַן עלעגאַנטן מאַן, וואָס איז געקומען צופאָרן מיט אַ בילד־שיינער פרוי, מיט רייכע טשעמאָדאַנעס און מיטן פאַרנעם פון אַ וועלט־קינסטלער. אסתר־רחלען האָט אַביסל געקלונגען קאָמיש דער זעלבסטזיכערער טאָן, מיט וועלכן ער האָט גערעדט וועגן טעאַטער, זיין אָנשטעל און פּאָזע, זי האָט אָבער גלייכצייטיק הנאה געהאַט, ווי אַ מאַמע, וואָס זעט, ווי דאָס קינד איז אויסגעוואַקסן!

קאַמינסקי ווידער האָט זיך שטאַרק דערפרייט מיטן טשעמאָדאַן פּיעסן, וואָס אַדלער האָט מיט זיך מיטגעברענגט. דאָרט האָט געזאָלט זיין אַן אוצר: נייע פּיעסן פון גאָרדינען, געשריבן ספּעציעל פאַר קעני ליפּצין.

— אויב אזוי, — האָט קאמינסקי געטראַכט, — דארפן עס דאָך זיין ראָלן פאַר אסתר־רחלען.

דעם וואַרשעווער עולם האָט מען צווישן געטאָן מיט דער הילף פון פאַרגרעסערטער רעקלאמע, אז דאָס טעאַטער „זשאַרדען ד'היווער" איז פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך די בארימטע קינסטלער פון אמעריקע יוליוס און עמיליע אַדלער. עס גרייט זיך אַ גרויסער „ליטעראַרישער" רעפּערטואַר, אין וועלכן עס וועט דערשיינען „אונדזער גרויסע קינסטלערין אסתר־רחל קאַמינסקאַ צוזאמען מיט די געסט אין אַן ערשטקלאַסיקער טרופּע פון די בעסטע קינסטלער פון דער יידישער בינע"... די טרופּע איז רייך געווען נישט נאָר אין אקטיאָרן, זי האָט אויך געהאט א שפע פון רעזשיסערן, ווי די רעקלאמע האָט געמאָלדן: אברהם־יצחק קאַמינסקי, יוליוס אדלער, הערש ווייסמאן און הערמאן פישער.

אסתר־רחל האָט געצויגן מיט די אקסלען:

— צו וואָס דער אמעריקאַנער בלאָף?

הערמאַן פישער, דער סופליאָר און אינספּיציענט, וואָס האָט זיך צוליבן סופלירן געהאלטן פאַר דער וויכטיקסטער פּערזאָן אין טעאטער און צוליב דער אינספּיציענטור זיך גערופן „רעזשיסער", האָט מיט זיין חניפהדיק טענדעלע געזשומעט:

— האָט רעדט איר, מאַמע, אַ לעבן אויף אייך! גאַנץ וואַרשע גייט באַדראָם. ס'וועט זיך טון חושך. די רעקלאַמע האָט אויפגערודערט די שטאָט...

— איז ווי צום טעאַטער, אויב עס דאַרף געראַטעוועט ווערן דורך אַזאַ רעקלאַמע.

יוליוס אַדלער האָט געוואָלט באַווייזן, אַז נישט אומזיסט איז ער געווען אַ שיינע פּאָר יאָר אין אַמעריקע. האָט ער אַריינגעבראַכט וויפל געלט ס'איז נאָר געלונגען צו קריגן פון די „פינאַנסיסטן", וועלכע האָבן זיך שטענדיק געדרייט אַרום טעאַטער; געמאַכט אַ פּרעכטיקע אויסשטאַטונג, דעקאָראַציעס, קאָסטיומען; געגומען אַ גרויסן כאָר, אָרקעסטער און אַ גלאַנץ־געטאָן מיט די עלעקטרישע לעמפּלעך, אין וועלכע ס'איז אַמאָל געווען אַזוי פאַרליבט סעם אַדלער.

אסתר־רחל האָט זיך באַדאַרפט באַווייזן פאַרן וואַרשעווער עולם אין אַ גייער ראָל, ניי לויטן כאַראַקטער און סביבה פון דער האַנדלונג; אַדלער האָט אויסגעפירט גרילפּאַרצערס „מעדעאַ", וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן פאַרן יידישן טעאַטער דורך גאָרדינען. דעם גאַנצן חוש זיינעם האָט אַדלער אַריינגעלייגט אין דער אויסשטאַטונג, כאָר און אָרקעסטער.

אסתר־רחל איז נישט מסכים געווען דערמיט:

— אפשר וואָלסטו זיך אַביסל מער אָפּגעגעבן מיט די אַקטיאָרן, מיט די ראָלן? דער כאָר וועט נישט פאַרדעקן די צרות, אויב הערמאַן פישער וועט דאַרפן אונטערהאַלטן די גאַנצע פאָרשטעלונג פון סופליאָר־קאַסטן. די אַקטיאָרן ווייסן דאָך נישט רעכט, וואָס זיי רעדן און וואָס זיי טוען אויף דער בינע...

— דעטס אָלרייט... ס'וועט זיין גוט! — האָט זי אַדלער באַרואיקט.

אָבער ס'איז נישט געווען גוט. אויף דער בינע האָט געהערשט תוהו־ובוהו, וועלכן ס'האָט נישט געקאָנט פאַרדעקן דער כאָר מיטן אָרקעסטער. אסתר־רחל האָט זיך געצאַפּלט, נישט פאַרשטאַנען, וואָס אירע פּאַרטנעיאָרן רעדן, לסוף זיך אַליין פאַרלוירן, נישט ווייסנדיק, וואָס זי טוט אויף דער בינע.

דאָס האָט זי שוין אויסגעלערנט זיין עקשנותדיק ביי די פּראָבן פון „קרייצער סאָנאַטע". זי האָט פאַרלאַנגט מער און ערנסטערע פּראָבן מיט די אַקטיאָרן. כאָטש פאַר איר אַליין איז „עטיע" געווען אַ נייע ראָל, האָט זי פונדעסטוועגן געפונען צייט און געדולד זיך אַריינצומישן אין דער דעזשי, דעליקאַט אונטערוקן עפּעס אַ געדאַנק אַדלערן, הבריש אויפמערקזאַם צו מאַכן אַנדערע אַקטיאָרן אויף פאַלשע טענער, פאַלשע באַוועגונגען. באַזונדערס האָט זי זיך געשראָקן פאַר ווייסמאַנען און יערמאַלינע,

זיי זאָלן נישט אַריינפּאַלן אין שאַרזש, נישט אָנהייבן צו מאַכן קיין קאַזשעלקעס. אָבער ס'איז געווען אַן אומזיסטע שרעק. אַקטיאָרן, וועלכע האָבן מיט איר געשפּילט אַ לענגערע צייט, האָבן זיך גענוג שוין געהאַט איבערגענומען מיט אירע טענער, איר אופן פון שפּילן. ס'איז שוין געוואָרן אויך זייער אופן. וועגן אַברהם־יצחקן, וואָס האָט געשפּילט רפאל פרידלענדערן, איז שוין אָפּגערעדט. יוליוס אַדלער אַלס גרעגואַר און עמיליע אַדלער אַלס ציליע האָבן זיך פון אָנהייב טאַקע נישט אַריינגעפּאַסט אין אַלגעמיינעם טאָן, זיי האָבן אָבער אין די ווייטערדיקע אַקטן אַזוי אימפּאָנירט מיט זייער אַמעריקאַנישקייט, אַז דאָס האָט שוין אַלץ געדעקט. צום בעסטן האָט זיך אסתר־רחל צוזאַמענגעשפּילט מיט איר קליינער אידעלע, וואָס האָט געשפּילט אַלבערטן. זיי האָבן זיך פאַרשטאַנען אויפן ווונק און אסתר־רחל האָט אָנגעקוואָלן דערפון.

„קרייצער סאָנאַטע“ איז געוואָרן אַ פאָרשטעלונג, פון וועלכער אסתר־רחל איז טיילווייז געווען צופרידן. דאָס האָט זי אַליין דערהויבן און אָנגעוואַרעמט. מיט די צאַרטסטע טענער האָט זי אַרויסגעבראַכט עטיעם אומגליקלעכע ליבע. נישט מיט ווערטער, אירע אויגן האָבן גערעדט וועגן דעם. אַ מענטשלעכע פּשטות האָט געשטראַלט פון איר אין די סצענעס, ווען זי איז געווען די אומגליקלעכע, געפּייניקטע פרוי פון גרעגואַרן און די צעווייטיקטע מאַמע פון אַלבערטן. אַלץ אין איר איז געווען געצוימט, געהעמט, באַהערשט, נאָר אַ וואולקאַן־אויסברוך איז געוואָרן איר שרעקלעכע נקמה איבער איר מאַן און פאַרדאָרבענער שוועסטער.

יוליוס אַדלער האָט זיך געחידושט נאָך דער פאָרשטעלונג:

— זע, מיליע, אַזוי אַנדערש, ווי בערטאַ קאַליש און אַזוי גרויס... גרויס!

אַפילו פיינשמעקער האָבן געהאַלטן:

— מילא, די פּיעסע, ווי די פּיעסע. אַביסל רוסישע נשמה, אַמעריקאַנער עפעקטן, קלעזמערישע וויצן, צונויפגעשמאָלצן אין אַ יידישן טאָפּ... אָבער געשפּילט... גרויסאַרטיק!

— ס'איז אַ פאָרשטעלונג, ווי עס פּאַסט פאַר דער קאַמינסקאַ. זי איז גרויס און ציט אַלע אַרויף מיט זיך. דאָס איז איר כוח.

7

אַדלער האָט געוואָלט באַווייזן דאָס גאַנצע פאַרמעגן, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון אַמעריקע. קאַמינסקי האָט גאָרנישט געהאַט דאַקעגן:

— ס'איז גוט פאַרן געשעפט.

— ס'איז אָבער שלעכט פאַרן טעאַטער. — האָט אסתּר־רחל דער־וויידערט.

— האָס אַרט עס דיך, זאָל זיך אַדלער דערוויייל דורכלופטערן זיין „שטילע חתונה", „משוגעים־הויז", „ישיבה בחור" און דו גרייט זיך צו דער „שחיטה".

אין דער „שחיטה", אין אסתּרקען, האָט אסתּר־רחל ווידער דערפילט אַ גאַנצן מענטשן. דעם גאַנצן צוזאַמענשטויס צווישן אָרעם און רייך, צווישן די קבצנישע כלי־קודש און די גבירישע תקיפים האָט זי איבער־געלעבט מיט אַלע חושים. די זאַך האָט זיך איר נישט פאָרגעשטעלט ווי אַ דראַמע פון אַן אָרעם מיידל, וואָס ווערט פאַרקויפט צו אַן אויסגעלאַ־סענעם אַלטן, נאָר ווי אַ בילד פון פיין און נויט אין אַ יידיש שטעטל. זי האָט פאַר די אויגן ווידער געהאַט פאַראַזאָווע מיט רב אשר וואַלד־סוחרס דרוק אויף דער שטעטלדיקער אָרעמקייט. צי האָט זי דען נישט געקאָנט ווערן אַזאַ אסתּרקע, ווען רב אשר וואָלט געהאַט בצלאל ראַפּאָפּאָרטס שוואַכקייטן?

— זיי טרינקען זיך פאַר אייך און איר האַלט דאָ אין איין חתונה־האָבן!... — רופט אוים אסתּרקע צו רב בצלאלן.

זי האָט דערזען פאַר זיך פאַראַזאָווער באַטראַקעס, פון וועמענס שוויים און מי רב אשר איז רייך געוואָרן, זי האָט דערזען די צוויי וועלטן, וואָס ראַנגלען זיך אין איין וועלט און דאָס איז געוואָרן פאַר איר דער שליסל צו דער פיעסע און צו דער ראָל פון אסתּרקען.

לייענענדיק נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל די פיעסע, האָט אסתּר־רחל דערפילט, וואָס עס איז פאַלש אין איר און געשטראָכן אויסדרוקן, זאַצן גאַנצע. ס'האָבן אָנגעהויבן אויפצוטויכן פאַר איר אַלע געשטאַלטן פון דער האַנדלונג, גאַנצע סצענעס און ווען עס איז ענדלעך באַשטימט געוואָרן, אַז מען טרעט צו צו די פּראָבן פון דער „שחיטה", האָט זי שוין געקענט די גאַנצע פיעסע פון אויסנווייניק און געהאַט פאַר זיך אַ בילד, ווי די זאַך וואָלט באַדאַרפט אויסזען אויף דער בינע.

אין טאַקע באַלד אויף דער ערשטער פּראָבע געקומען צו אַ צוזאַ־מענשטויס צווישן איר און אַדלערן, ווען אַדלער האָט באַוויזן אַן אקטריסע:

— איצט גייט איבער אהער און זעצט זיך.

אסתּר־רחל האָט אים אָפּגעשטעלט:

— פאַרוואָס זאָל זי עפּעס דאָ איבערגיין און אַוועקזעצן זיך?

— אַזוי איז עס געשפּילט געוואָרן ביי דייווויד קעסלער און קעני ליפּצין.

— איצט שפּילן מיר דאָך, דאַרפן מיר געפינען אַן אייגענעם ענט־פער ווו צו גיין און ווען זיך אַוועקציזעצן.

ס'האָבן זיך אָנגעהויבן ערנסטע פּראָבן. אסתר־רחל האָט געגעבן די אַקטיאָרן צו פאַרשטיין, וואָס זי פילט און זעט אין יעדער ראָל, אין יעדער סצענע. די אַקטיאָרן האָבן גאָר גיך געכאַפּט, וואָס זי מיינט און געשמאַק זיך גענומען אַרבעטן איבער די ראָלן. ס'זענען אַוועק קוים א פּאָר פּראָבן און פּאָר פּישערן איז געבליבן נאָר פון צייט־צו־צייט צו באַשטעטיקן:

— אַהאָ! ריכטיק!

די אַקטיאָרן האָבן שוין זיין הילף נישט באַדאַרפט.

אַדלער האָט איינ־קע מאָל פּראָטעסטירט:

— דאָ פעלט דאָך אַ פּראַזע, וואָס דייוויד קעסלער פלעגט שטענ־דיק זאָגן!

— דייוויד קעסלער איז טאַקע אַ גרויסער קינסטלער, אָבער אברהם־יצחק קאַמינסקי דאַרף עס נישט זאָגן. — האָט אסתר־רחל רואיק געענט־פערט. — ס'איז אַן איבעריקע זאַך. און וואָס איבעריק טויג נישט.

— מאָרים מאָשקאָוויטש האָט עס געמאַכט אַזוי... — האָט אַדלער געוויזן אַ סצענע.

— און הערש ווייסמאַן וועט עס מאַכן אויף זיין שטייגער, — האָט אסתר־רחל געמוטיקט ווייסמאַנען.

8

אין דעם אומהיימלעכן „זשאַרדען ד'היווער“ האָט אַן אָטעם־געטאָן פון דער בינע מיט אמתע מענטשלעכע ליידן, מיט אמתע איבערלעבונגען. אסתר־רחלס אסתרקע איז געוואַקסן פון אַקט צו אַקט אויף די אויגן פון עולם. אָט איז זי די צניעותדיקע יידישע טאָכטער וואָס קאָן אַזוי האַרציק און געהיים ליב האָבן דעם אָרעמען שמואל־יאָסל און גלייכצייטיק אונטער־געבן זיך דעם ווילן פון אירע עלטערן, וואָס מאַכן זי ביגוואַלד התונה פאַרן גביר רב בצלאל; אָט פאַרוואַנדלט זי זיך אין דער איינזאַמער, פאַר־פייניקטער פרוי, וואָס טראָגט אונטער איר ברוסט אַ קינד פון אַ מענטשן, וואָס איז איר פרעמד, צווישן מענטשן און וועגט, וואָס זענען איר פרעמד, דערווידער און פיינטלעך צו איר; אָט וואַקסט זי אויס צו דער רעוואָל־טירנדיקער פרוי, וואָס וואַרפט איר מאַן ביטערע אמתן אין די אויגן אריין, וואָס דערזעט זיינע אומרעכטן נישט דווקא לגבי איר, נאָר לגבי מענטשן, פון וועמענס שווייס און בלוט ער מאַכט אַ פאַרמעגן. און ווען בצלאל זאָגט:

— ווען דו ווערסט בייז, ביסטו נאָך א גאַנץ שיין ווייבל...

הערזעט דער עולם פאַר זיך נישט די קערפּערלעכע שיינקייט פון דער פרוי, ווען וואָס עס טראַכט דער אויסוואורף בצלאל ראַפּאָפּאָרט, נאָר די נשמהדיקע שיינקייט פון דעם מענטשן, וועלכער האָט מוט צו הייבן די שטים קעגן דעם, וואָס קאָן זי יעדע רגע צעקוועטשן. פון אסתרקעס ברוסט רייסט זיך אַרויס די פּראָטעסט־שטים פון הונדערטער פּשוטע מענטשן, וועלכע גפינען זיך אין זאַל, וועלכע טראַכטן און פילן דאָס זעלבע, וואָס די אָרעמע פרוי אויף דער בינע. עס ווערט וואָר דער חלום פון א קינסטלער: זיין שטים ווערט די שטים פון פאָלק.

אזוי וואַקסט אויס פון אַקט צו אַקט די געשטאַלט פון אסתרקען און ווען זי ברעכט זיך צוזאַמען אין לעצטן אַקט, ווייסט דער עולם, אַז דאָס קומט נישט פון איר שוואַכקייט, נאָר צוליב דער איבערמאַכט פון געוואַלד. עס פאַלט די פרוי אין קאַמף, ווייל ס'זענען נישט גלייך די כוחות. אָבער זי קעמפט העלדיש, זי ראַנגלט זיך ביזן סוף, ביזן שרעקלעכן נקמה־אַקט איבער דעם אונטערדריקער.

בעת אסתרקע בלייבט אַליין מיט אירע געדאַנקען אין לעצטן אַקט און ראַנגלט זיך מיט די פיינלעכע מחשבות, האָט דער עולם ממש דערזען, ווי זי גייט אַראָפּ פון זינען. הונדערטער האַלב־אָפענע מיילער און אָנגע־שטרענגטע בליקן האָבן באַגלייט יעדן ריר פון איר פּנים, יעדן בליץ פון אירע אויגן און אזויפיל מיטפילנדיקע הערצער האָבן געקלאַפּט אין איין טאַקט מיט אירע ליידן. ווען דער פאָרהאַנג איז געפאַלן האָט נאָך א לאַנגע צייט געהערשט אַ שטילקייט אין זאַל, איבערגעריסן פון אַלע זייטן דורך אַ געשטיקט כליפּען. פּלוצלינג האָט זיך, ווי אַ וואָלקנבורך, דורכגעטראָגן אַ כוואַליע פון האַנט־פּאַטשערייען, וואָס האָבן אויפגעריסן די שטילקייט:

— בראַוואָ, בראַ—אַ—וואָ, קאַמינסקאַ!

לאַנג האָט נאָך אסתר־רחל געמוזט איינשטילן דאָס כליפּען אין איר ברוסט, ביז זי האָט געקאָנט אַרויסציען אויף איר פּנים דאָס שמייכעלע צום פאַרנייגן זיך.

9

— אַ גרוס אייך פון פּרצן, פּאַניע קאַמינסקי, — האָט דינעזאָן פאַר־האַלטן אברהם־יצחקן. — כ'האָב נאָרוואָס באַקומען פון אים א בריוו פון זאַקאָפּאַנע. זעט, ווי ער געדענקט אָן אייך: ער האָט דאָרט עפּעס געפונען אַ ביכל וועגן ביבלישע קליידער מיט אַ גענויער באַשרייבונג, ווי

די קליידער האָבן אויסגעזען. ראָט ער אייך זיך דאָס איינצושאַפן. ער שרייבט, אַז עס קאָן אייך צונוץ קומען פאַרן טעאַטער.

— אַ דאַנק. איצט וועט עס אפשר טאַקע צונוץ קומען. מיר נעמען איבער אַ גיי טעאַטער.

— וועלכן טעאַטער? און ווער זענען עס די מיר?

— כ'האָב זיך פאַראייניקט מיט ראַפּעלן און וויסמאַנען. אַלס שותף האָבן מיר צוגענומען דעם דרוקער הער עפּעלבערג און געדונגען אַ שיין טעאַטערל, דאָס „עליזעום“ אויף קאַראָווע גאַס. געגוג שוין די בודע אויף במיעלנע. „עליזעום“ איז אַן אינטים טעאַטערל און מיר האָבן באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אַ ריין ליטעראַריש טעאַטער.

— וואָס הייסט אַ „ליטעראַריש טעאַטער“?

— נו, מיר וועלן שפּילן ליטעראַרישע פּיעסן, אַזוי ווי אין פּעטערבורג ביי ניעקראַסאָווא־קאָלטשינסקאַיאַ... גוט שפּילן. אָרנשטיין ווערט ביי אונדז אַנגאַזשירט אַלס שטענדיקער רעזשיסער.

— און אַדלער גייט אַוועק?

— פאַר אים איז אַ ריין ליטעראַריש טעאַטער נישט קיין געשעפט. ער זוכט צופיל צו פאַרדינען. פאַרט ער קיין לאָדזש. אָבער אחוץ אים בלייבט די גאַנצע טרופּע און מיר אַנגאַזשירן נאָך צו פרישע, טאַלאַנטירטע כוחות.

— און מיט וואָס וועט אונדז דערפרייען די מאַדאַם קאַמינסקאַ?

— זאָל עס נאָך בלייבן צווישן אונדז: זי גרייט זיך איצט צו שפּילן „מירעלע אפרת“.

— אָ, דאָס וועט זיין אינטערעסאַנט. איך בין זיכער, אַז זי וועט אונדז באַווייזן עפּעס נייעס אין דער ראָל... נו, מיר וואַרטן מיט אומגעדולד...

די געשווירענע וואַרשעווער טעאַטער־פּאַטריאָטן האָבן טאַקע מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דער סענסאַציע לאַנג פאַר דער פּרעמיערע זענען פאָרגעקומען הייסע וויכוחים. די ביז איצטיקע „מירעלע אפרת“, די טרילינג, האָט געהאַט אַסך חסידים, וואָס האָבן קלאָר אויסגעוויזן:

— ווי קומט די קאַמינסקאַ צו דער ראָל פון מירעלע? זי האָט דאָך נישט דער טרילינגס הויכן טאָן, איר גרעפישע האַלטונג, איר שטאָלצקייט! די קאַמינסקין קאָן שפּילן אומגליקלעכע יתומות, צעבראָכענע נשמות, אָבער נישט אַזאַ מאַיעסטעט, ווי מירעלע אפרת...

אסתר־רחלס חסידים האָבן געהאַט ווייניק וואָס צו ענטפערן. ס'איז דאָך פאָרט אמת: די קאַמינסקאַ האָט פיינט פּאָמפּע, פּאָזע, אָנגעצווונגקייט אויף דער בינע. ווי אַזוי קאָן מען שפּילן מירעלע אפרת אָן דעם אַלעם? איז זיי נישט מער געבליבן, ווי צו פאַרטיידיקן זיך:

— אַט גייט שוין די קאַמינסקין שפּילן אַזאַ מירעלע, ווי די טרילינג!...
פאַרלאָזט אייך אויף איר, זי האָט שוין מן־הסתּם געפונען עפּעס נייעס אין מירעלע...

טייל־וויַיז האָבן זיי טאַקע געטראָפן. זי האָט נאָך נישט געפונען דאָס נייע, אָבער זי האָט עס געזוכט. שעהנלאַנג איז זי יעדן טאָג געזעסן איבערן עקזעמפּליאַר פון דער פּיעסע און פאַרטיפט זיך אין יעדער שורה. זי האָט אַלץ דרייסטער אָפּגעוואָרפן, וואָס זי האָט געהאַלטן פאַר איבעריק, אויס־געשטראָכן גאַנצע שטעלן פון גאָרדינען. זי האָט געזוכט אַ פאַרענטפערונג פאַר דעם מענטשן, וואָס זי האָט געזען אין מירעלע: נישט די גרעפין, נאָר די מאַמע. טראָט נאָך טראָט האָט זי אויסגעשיילט פון די אָנגעהויפטע, איבעריקע סצענעס און זאַצן, פון דער צעגאָסענער באַרעדעוודיקייט פון גאָרדינס טעקסט — איר אויסגעחלומטע געשטאַלט פון דער פעסטער, קלוגער פרוי און האַרציקער מאַמען.

זוכנדיק די שטריכן צו איר מירעלען, האָט זיך אסתּר־רחל אַזוי פאַרגעסן, אַז עס איז פאַר איר פאַרביי אומבאַמערקט דער גרויסער טומל, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אַרום דער דערעפענונג פון נייעם טעאַטער מיט דער „ליטעראַרישער טרופּע". פּינסקיס „יאַנקל דער שמיד" איז געווען די אויפטריט־ראָל פאַר ראַפּעלן און אסתּר־רחל האָט זיך מיט דער ראָל פון טאַמאַרע נישט שטאַרק אָפּגעגעבן. פאַרנומען די חושים מיט מירעלע, האָט זי פאַר טאַמאַרען געמיינט אָנצווענדן אַ שאַבלאָן, פאַר וועלכן זי האָט גענומען איר באַליבטע כאַסיע. די זעלבע געזונטע, דאָרפישע מויד, נאָר נישט אַוועקגעריסן פון איר סביבה, אַ פעסטערע אין כאַראַק־טער און מער אַנטשלאָסענע; אַזוי טראַכטנדיק וועגן שאַבלאָן, האָט זי אָבער צוביסלעך געפונען אויך פאַר דער ראָל נייע שטריכן, נייע טענער, וואָס זענען צו איר געקומען, נישט פאַרטראַכטערהייט, אַליין אויסגע־וואַקסן פון דער האַנדלונג. איז טאַקע געווען פאַר איר אַ גרויסע איבער־ראַשונג ווען זי האָט דערהערט מיינונגען, אַז איר טאַמאַרע וואַקסט איבער יאַנקלען, און ראַפּעלס אויפטריט האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אירס אַ נייעם טריומף:

— כ׳פאַרשטיי גאָרנישט מיט וואָס מען ווערט עס אַזוי נתפּעל...
כ׳האָב דאָך גאָר ערלעך אָפּגעשפּילט אַ געוויינטלעכע ראָל, — האָט זי אויפריכטיק געענטפערט אויף די באַגריסונגען און גראַטולאַציעס.

— אין דעם ליגט טאַקע אייער גרויסקייט, מאַדאַם קאַמינסקאַ, — האָבן פיל איר געענטפערט.

— גרויסקייט! דאָס וואָרט האָט זי לעצטנס זייער אָפט געהערט וועגן זיך. געהערט עס פון מענטשן ווי פּרץ; געהערט עס פון פּשוטע יידישע

אַרבעטס=מענטשן, וואָס האָבן זי באַשאָנקען מיט זייער ליבע און צוטרוי.

דעם צוטרוי טאָר זי נישט צעטווישן. זי שטייט איצט ווידער פאַר אַ פייער=פּראָבע: „מירעלע אפרת“.

איין וועג איז דאָ: וואָס פּשוטער, וואָס מענטשלעכער שפּילן די ראָל, אָפּוואַרפן אַלע פּאָזעס און קונצן, יעדן אויסערלעכן גלאַנץ און אויפגעבלאָזענעם פּאַטאָס. נשמה, ערלעכע געפילן און איבערלעבונג — דאָס וועט זיין דאָס נייע, מיט וועלכן איר מירעלע וועט זיך באַווייזן.

10

— ס'טייטש! מיר זענען דאָך אַלע געשפּילטע! ס'איז דען נישט בעסער אַיינצוגעבן די צייט אויף פּראָבן פון אַ נייער פּיעסע? — האָבן זיך אַקטיאָרן געקאָכט, ווען זיי זענען געוואויר געוואָרן, אַז עס הייבן זיך אָן נאָרמאַלע פּראָבן פון „מירעלע אפרת“.

— „מירעלע“ איז אַ נייע פּיעסע, — האָט אסתּר=רחל רואיק געענטפערט.

אַקטיאָרן האָבן געצויגן מיט די אַקסלען:

— די מאַמע האָט אָנגעהויבן צו רעדן, ווי אַלע פּרימאַדאָנעס...

פונדעסטוועגן האָט אויך אויף זיי געווירקט די נייגעריקייט, מיט וועלכער דער עולם האָט געוואַרט אויף דער נייער מירעלע און דער ציטער, מיט וועלכן אסתּר=רחל איז צוגעגאַנגען צו דער אַרבעט איבער דעם.

באַלד אויף די ערשטע פּראָבן האָט אסתּר=רחל אָנגעוואָרפן אַ נייעם טאָן:

— יערמאָלינע, טייערע, וויסמאַן, איך בעט אייך! פאַרגעסט, אַז איר זענט קאָמיקער. זייט בלויז לעבעדיקע מענטשן אויף דער בינע. וואַרפט אַוועק איינגאַנצן די אַלטע קונצלעך און קאָזשעלקעס... איר וועט האָבן נישט ווייניקער דערפאָלג.

אסך מאָל האָט זי עס נישט באַדאַרפט איבערחזרן. וויסמאַן האָט באַלד פאַרשטאַנען וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, ער איז שוין געווען געוווינט צו רעספּעקטירן די צו גרעלע פאַרבן דורך אזויפיל יאָרן שפּילן מיט אסתּר=רחלען און ער האָט אויך געצוימט יערמאָלינעס נייגונג צו שאַרזש. סצענעס, וועלכע מען איז ביז איצט געוווינט געווען צו מאַכן, זענען באַזייטיקט געוואָרן, אין גאַנג פון די פּראָבן זענען געבוירן געוואָרן נייע סצענעס, וואָס זענען נאַטירלעך אַרויסגעוואַקסן פון דעם אַלגעמיינעם טאָן און האַנדלונג.

— שאפּיראָ, ליבינקער, נישט אַזוי שטייף! פּשוטער... שלמון איז אַ ייד אַ משרת, נישט קיין עקאָנאָם ביי אַ גרעפין... און איר לאַנדוי, אַביסל ווייכער. מען דאַרף נישט אַזוי פיל שפּילן... און ווארעמער. געדענקט, אַז יאָסעלע איז אַ באַליבטער און ליבנדיקער זון.

יעדער האָט אויסגעהערט די באַמערקונגען, ווער עס האָט זיי אויפגענומען פריער, ווער שפּעטער. אָבער שוין די ערשטע טעג אַרבעט האָבן באַוויזן, אַז „מירעלע אפרת" ווערט טאַקע אַ נייע פּיעסע.

אסתר־רחל אַליין האָט אויף די ערשטע פּראָבן נאָך נישט געשפּילט. ערטערווייז האָט זי זיך נאָר אַרויסגעכאַפּט אַ פּאָר פראַזן, געזאָגטע אין אַזאַ טאָן און מיט אַזאַ באַוועגונג, וועלכע האָט כאַראַקטעריזירט איר אויפפאַסונג פון דער געשטאַלט.

— אַזוי וועט רעדן מירעלע אפרת? אַזוי רעדט דאָך אַ פּשוטע יידישע מאַמע, — האָט מען זיך אָנגעהויבן צו שושקען אין די טעאַטערקרייזן.

די אַקטיאָרן האָבן זיך אַרומגעדרייט צעטומלטע. ס'ערשטע מאָל אין זייער פּראַקטיק האָבן זיי באַדאַרפט נישט לערנען די ראָלן, נאָר פאַרגעסן דאָס, וואָס זיי האָבן געקענט. אסתר־רחל האָט פאַרלאַנגט אַרויסצוואַרפן גאַנצע שטיקער, גאַנצע סצענעס. איז עס איר שווער געווען דורכצוזעצן אין די ערטער, וווּ זי איז נישט אויף דער בינע, האָט זי עס מיט דער גאַנצער אומשלאָסנקייט געטאָן אין אירע סצענעס, וווּ זי האָט איבערגעהיפּערט גאַנצע שטיקער און געגעבן רעפּליקעס, וואָס האָבן געצוווּנגען די אַקטיאָרן צו גיין ווייטער. די אַקטיאָרן זענען געוואָרן נערוועז:

— דער עולם וועט דאָך זאָגן, אַז איך האָב פאַרגעסן די ראָל... אַז איך טויג נישט אין דער ראָל...

— אויב עס וועט עפּעס נישט טויגן, וועל איך זיין די שולדיקע... פאַר אייך און פאַרן עולם... — האָט אסתר־רחל געענטפערט אויף אַלע טענות.

עס האָט זיך שוין אַפילו אָנגעהויבן צו באַאומרויקן אברהם־יצחק, וועלכער פלעגט געוויינטלעך האָבן צוטרוי צו זיין פרווס סצענישע עקספּערימענטן:

— פּרוביר כאָטש אין טאָן, אַז נישט וועלן מיר נישט וויסן, ווו מיר האַלטן אין דער וועלט...

— כ'פּרוביר נישט אין טאָן, כ'בין אַליין מיט אים נישט זיכער... נאָר פון מאָרגן אָן וועל איך פּרובירן.

צומאָרגנס האָבן די אַקטיאָרן לכתחילה געמיינט, אַז אסתר־רחל

מאַרקירט אַלץ, זי שפּילט נאָך נישט. פּשוטע באַוועגונגען, פּשוטע מעגער־ ערטעוויין נאָר אַביסל שטאַרקער געהויבן דעם טאָן. אָבער די אינער־ לעכע אַנגליונג פון אירע ווערטער, טריט, באַוועגונגען, דער אויסדרוק פון פּנים, דער שמייכל, אָטעם, פייער און מידקייט, וואָס האָבן זיך געביטן אין אירע אויגן; די פאַרעלטערטקייט אין טאָן, וועלכע האָט זיך געפילט פון אַקט צו אַקט — דאָס האָט קלאָר געמאַכט, אַז אַזוי שפּילט מאַקע אסתּר־רחל מירעלע אפרת. און ווען זי האָט אין לעצטן אַקט די סצענע מיט איר אייניקל שלמהלען אַפּגעשפּילט אַזוי, ווי זי וואָלט גע־ רעדט מיט אידעלען אין דער היים, נאָר אין טאָן האָט זיך געפילט אַ פּאָר צענדליק יאָר פאַרגאַנגענע לעבן, האָט אַן אומזיכערקייט באַהערשט אַלע אַקטיאָרן:

— כ'ווייס? מיר וועלן זען... ס'איז שווער פאָרויסצוזאָגן: אָדער ס'וועט זיין אַ גרויסער טריומף, אָדער אַ גרויסער דורכפאַל...

11

גרויס איז געווען די שפּאַנונג ביים עולם, וואָס האָט אָנגעפילט דאָס טעאַטער בעת דער פּרעמיערע. שוין די ערשטע ווערטער, ווען ס'איז אויפגעגאַנגען דער פאָרהאַנג, האָבן עדות געזאָגט, אַז עס וועט זיין אַן אַנדערע פאָרשטעלונג, ווי די ביז איצטיקע מירעלעס. אַ שושקעניש איז געוואָרן אין זאַל ווען נחומטשיע מיט חנה־דבורהן האָבן נישט נאָכגעמאַכט די געוויינטלעכע קאָזשעלקעס, וועלכע די טעאַטער־גייער האָבן שוין גע־ קענט פון אויסנווייניק, ווייל זיי זענען נאָכגעמאַכט געוואָרן דורך אַלע אַקטיאָרן, וואָס האָבן געשפּילט אין וואַרשע די צוויי קאָמישע ראָלן. אָבער געוואַרט האָט מען אַלץ אויף מירעלען, מיט וואָס וועט זי אַנ־ דערש זיין?

דער אָרקעסטער שפּילט דעם טוש. זי קומט אַרויס.

— איז דאָס מירעלע?

נישטאָ די גרעפישע שטאָלצקייט. א וואַרעמער, היימישער שמייכל איז צעגאָסן אויף איר פּנים. פון אָנהייב פילט זיך א ציטער אין איר שטים און אַן איינדרוק, ווי די פיס וואָלטן איר זיך אונטערגעבויגן. עס פילט זיך, ווי עס וואָלט איר פאַרפעלט אָטעם. אָבער באַלד באַהערשט זי זיך און מען זעט דייטלעך: זי רעדט אַנדערש, גייט אַנדערש, קוקט אַנדערש, ווי די טריליגג. זי פאַרבלענדט נישט מיט איר גלאַנץ באַלד

ביים ערשטן אויפטריט, אָבער עפּעס ציט זיך פון איר אַ וואַרעמקייט אין זאַל אַריין.

שטילע, געדעמפּטע טענער. אין אַנדער אויסדרוק האָבן איצט די ווערטער, אין אַנדער באַרייט באַקומען זיי. נו, און די אויגן!...

— קוק, קוק, ווי די אויגן זאָגן אַלץ! — הערט זיך אַ שטיל שעפּטשען אין זאַל.

אַ נייע מירעלע, אַ נייע פּאַרשטעלונג.

דער עולם ווערט צוביסלעך אַריינגעצויגן, מיטגעריסן. אָבער נישט בלויז מיט דער נייקייט. עס רעדט צו אים די אמתדיקייט פון דעם נייעם. אָנגעשטאָפּט זיך אָנטציקן, הייבט מען זיך אָן איבערצוגעמען. מען קוקט געשפּאַנט נאָך יעדער באַוועגונג, נאָך יעדן אויסדרוק פון פּנים:

— כי באו מים עד נפש... דאָס וואַסער איז דערגאַנגען ביז איבערן האַלדז...

דאָס שטילע זינגען פון תהילים האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ געפּליסטערטן שמועס פון מירעלען מיט זיך אַליין, מיט דער וועלט. אָנשטאָט דעם געוויינטלעכן האַרצרייסנדיקן געוויין, מיט וועלכן די סצענע פלעגט פאַרענדיקט ווערן, האָט זיך געהערט קוים אַ כליפּ, וואָס האָט געקלונגען, ווי אַ ווייגעשריי פון דער ווייטן, ווי אַ וויי־געשריי פון דער טיפעניש פון מענטשלעכן האַרץ. ווי אַ שטורמישע כוואַליע האָט עס אַ פלייץ געטאָן איבערן זאַל, אַריינגעדרונגען אין די טיפענישן פון הונדערטער הערצער, אַרויסגערופן ביי זיי דעם זעלבן שטילן כליפּ, דאָס זעלבע קלאַפּן פון האַרץ...

— אָט דאָס הייסט ממעמקים!

— אומפאַרגלייכלעך! גרויס! געניאַל! — האָט מען געהערט אין פּאַיע בעתן אַנטראַקט.

די חסידים פון דער טריליגג זענען אַרומגעגאַנגען פאַרלוירן.

— דאָס איז דאָך גאָר עפּעס אַנדערש... מען דאַרף עס גאָרנישט פאַרגלייכן... אַז ס'איז גאָר אַ נייע זאַך...

ס'האָט געזשומעט אין בופעט, ווי אין אַ בינשטאָק:

— אַן אמתע יידישע מאַמע!

אין דעם קרייזל פון שרייבער און אינטעליגענץ איז אויך געגאַנגען העפטיקע דיסקוסיע.

— דאָס איז נישט גאָרדין! דאָס איז שעקספּיר!

— אַ גרויסע קינסטלערין! אַ גיגאַנטישער טאַלאַנט!

אברהם־יצחק איז געשטאַנען אין אסתר־רחלס גאַרדעראָב, געלאָזט גרויסע קנוילן רויך פון פּאַפּיראָס און געריצט זיך:

— נו, האָסט מיר נישט געוואָלט פאָלגן... מירעלע איז נישט קיין ראָל פאַר דיר...

אסתר־רחל האָט זיך אַ מידע אויסגעווישט דאָס פּנים, טיף אָפּגע־עטעמט:

— יאָ, די מירעלע איז מיין ראָל... אפשר מיין בעסטע ראָל...

782 — 13

IX

פעטערבורגער נעכט

1

„די „ליטעראַרישע טרופּע“ אין „עליזעום“ האָט זיך אין אַ קורצער צייט אויסגעאַרבעט די מאַרקע פון אַ גוט, קינסטלעריש טעאַטער. אַפילו אין די ליטעראַרישע קרייזן, צווישן די שרייבער און זשורנאַליסטן, ווו מען האָט די ערשטע צייט חוזק געמאַכט פון דעם אומגעלומפּערטן נאָמען פון דער טרופּע, האָט מען גיך געביטן די באַציונג. יעדע פּרעמיערע האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקן אינטערעס און יעדע פאָרשטעלונג איז טאַקע געווען ערנסט און געוויסנהאַפט צוגעגרייט. עס איז אינגאַנצן אויסגערוימט געוואָרן פון טעאַטער די האָפּקע און דער באַלאַגאַן.

אַן אַקטיאָר פון דער „ליטעראַרישער טרופּע“ איז געוואָרן אַ חשובער אַקטיאָר. בלויז דער פאַקט, אַז ער האָט געשפּילט אין „עליזעום“, האָט שוין באַדייט, אַז דאָס איז אַ גוטער, ערנסטער אַקטיאָר. זיין נאָמען האָט זיך גלייך געבונדן מיט אסתר־רחלס נאָמען, ווייל דער עולם האָט נישט אָנערקענט די אָפיציעלע פירמע פון טעאַטער, פאַר אים איז עס געווען „קאַמינסקאַס“ טעאַטער. דער עולם האָט דערזען אין דער קאַמינסקאַ די נשמה פון טעאַטער, די צענטראַלע פּערזענלעכקייט.

אַקטיאָרן האָבן אָנגעהויבן שלום־צו־מאַכן דערמיט. מען האָט זיך אויפמערקזאַם צוגעהערט צו אסתר־רחלס אַ וואָרט, אַ באַמערקונג און אַלץ עפּעס זיך איבערצייגט, ווי ריכטיק, ווי טרעפלעך עס זענען אירע באַמערקונגען.

— ווי קאָנט איר פילן דעם פּאַרטנער, אַז איר זעט נישט זיינע אויגן אויף דער בינע? — האָט אסתר־רחל כסדר אונטערגעשטראָכן. — מען

קאָן נישט גוט שפּילן, נישט אינטערעסירנדיק זיך דערמיט, וואָס עס טוט דער פּאַרטנער.

די דאָזיקע באַמערקונגען האָבן געצווּנגען די אַקטיאָרן זיך צו פאַרטראַכטן.

— דער גרעסטער אַקטיאָר איז נישט בכוח צו מאַכן אַ גוטע פאָרשטעלונג, אויב עס וועלן זיך אַרום אים דרייען באַהעלפערס, — פלעגט אסתר=רחל שמועסן מיט די חברים אירע, — בלויז גרויסע אַקטיאָרן וועלן נישט אָפּשפּילן קיין גוטע פאָרשטעלונג, אויב זיי וועלן זיך נישט צוזאַמענשפּילן, נישט רעדן אויף איין שפּראַך... אַז יעדער שפּילט פאַר זיך איז נישטאָ קיין אמת אויף דער בינע און אָן אמת קאָן נישט זיין קיין גוטע פאָרשטעלונג.

אסתר=רחלס געדאַנקען און ווערטלעך וועגן טעאַטער האָבן אָנגעהויבן קורסירן צווישן די אַקטיאָרן, ווי כּללים פון זייער קונסט. זי האָט קיינעם נישט אויפגעצווּנגען אירע מיינונגען, נאָר מיט ביישפּילן איבערצייגט אין זייער ריכטיקייט. אַזוי אַרום איז אין דער „ליטעראַרישער טרופּע“ אויסגעוואַקסן אַ נוסח פון רעדן, פון שפּילן, פון באַוועגן זיך אויף דער בינע. מען האָט נישט קאָפּירט אסתר=רחלען — דערצו זענען געווען צו רייפע אַקטיאָרן, אייגיקע אַפילו פון זיי — שטאַרקע און בולטע אינדיווידואַליטעטן. מען האָט זיך אָבער אַריינגעפילט אין דעם אמת פון אירע רייד, פון איר שפּילן, פון איר באַציונג צו דער בינע, צו דער ראָל פון טעאַטער און אַקטיאָר.

— אַ שליח=ציבור מוזטו זיין, קינד מיינס, — האָט זי געלערנט אַ יונגן אַקטיאָר, באַנוצנדיק איר טאַטנס באַליבטע ווערטער.

די אַקטיאָרן האָבן טאַקע אָנגעהויבן צו פילן די וויכטיקייט פון אסתר=רחלס גלויבן, אַז אַן אַקטיאָר איז אַ שליח=ציבור, אַ פאָרשטייער און דערציער פון עולם. דאָס האָט געהאָלפן צו דער שאַפונג פון אייגנהייטלעכן טאָן אין טעאַטער, פון דעם „קאַמינסקאַ=נוסח“, ווי מבינים האָבן עס גערופן. און האָט זיך עמעצער געפּרוּווט אַרויסרייסן פון דעם נוסח, האָט עס געווירקט, ווי אַ גרילץ.

דער כּוח פון אסתר=רחלס נוסח איז געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט צוגעגעבן אַן אַנדער אויסזען אַפילו די פּיעסן, וואָס האָבן זיך ווייט נישט אַריינגעפּאַסט אין די ראַמען פון „ל׳ טעראַרייען“ רעפּערטואַר. אסתר=רחל האָט באַוויזן צו פאַרמענטשלעכן מיט איר „גיטעלע“ ליבינס „צעבראָכענע הערצער“, אָפּשוואַכן די מעלאָדראַמאַטישע טענער פון דער גאַנצער פאָרשטעלונג. מיט איר „פאַניע“ האָט גאָרדינס „אמתע קראַפט“ באַקומען אַן אַנדער פּנים, טראָץ דעם, וואָס ראַפּעל האָט זיין „ד״ר גאָלדוויי=

זער" געשפּילט לויטן שניט, וואָס יוליוס אַדלער האָט געברענגט פון אַמע-דיקע. אָבער באַוויזן זיך אין איר אַקטיאָרישער גרויסקייט האָט זי ווידער אַלס „בערטאַ" אין גאָרדינס „אומבאַקאַנטער".

ס'איז, וואָס אַן אמת, שוין נישט געווען קיין נייע פּיעסע און נישט קיין נייע ראָל פאַר איר. זי האָט נאָך געשפּילט די פּיעסע מיט יוליוס אַדלערן. אָבער אין משך פון די פּאָר חדשים האָט זי די פּיעסע און די ראָל אַזוי איבערגעקאָכט אין זיך, ווי זי האָט עס שוין אַמאָל געהאַט גע-טאָן מיט „מירעלע אפרת". און כאָטש געשפּילט האָבן כמעט די זעלבע אַקטיאָרן, אַחוץ די אַדלערס, אויף וועמענס אָרט עס זענען איצט געווען די ראַפּעלס, און אברהם-יצחקן, וועמענס ראָל ס'האָט איצט געשפּילט לאַנדוי — האָט זיך באַקומען גאָר אַ נייע פאָרשטעלונג. אסתר-רחל האָט געפונען די שפּראַך פון דער פּיעסע אויסערן טעקסט. זי האָט אַלץ דריים-טער אָנגעהויבן אַרויסצוואַרפן זאַץ פון גאָרדינען, רעדוצירן זיין נאַיווע פילאָזאָפיע, אָפּטעמפּן די מעלאָדראַמאַטישע פּאַרשפּיצטקייטן פון טעקסט און פון דער האַנדלונג. זי איז דערגאַנגען דעם גרויסן סוד פון קאָנען שווייגן אויף דער בינע. קאָנען רעדן דורך שווייגן, דורך אַ בליץ פון די אויגן, אַ צוק פון אַ ברעם, אַ ציטער פון די ליפּן, אַ באַוועגונג פון דער האַנט, אַ דריי פון קערפּער. זי האָט די מיטלען נישט אויסגענוצט אין דער פאָרם פון טעכנישע קונצלעך — זי האָט דורך זיי אַרויסבאַקומען דעם אויסדרוק פון טיפסטער איבערלעבונג, פון אינערלעכן אמת. זי האָט אַלומען געלערנט:

— איר מוזט אויפריכטיק גלייבן אין דעם, וואָס איר טוט און רעדט אויף דער בינע!

האָט זי נישט געקאָנט בשום אופן גלייבן אין מחברס ווערטער, זענען די ווערטער אַרויסגעוואָרפן געוואָרן און אויף זייער אָרט איז געקומען די שפּראַך פון די אויגן. יעדעס וואָרט, וואָס זי האָט געזאָגט אויף דער בינע האָט געמוזט האָבן אַ זין און וואָג. ס'איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין געדעמפּטע טענער, מיט האַלב-טענער. און האָט אסתר-רחל אַמאָל אַ געשריי-געטאָן אויף דער בינע, איז שוין אַ שוידער אַדורך דעם זאַל.

נאָך יעדער גוטער פאָרשטעלונג האָט אסתר-רחל געשטראַלט. פון יענער זייט פורהאַנג האָבן זיך נאָך געהערט אַפּלאָדיסמענטן, נאָר זי האָט שוין געקושט אידעלען, וואָס האָט געשפּילט אין דער פּיעסע, געדריקט די הענט פון די אַקטיאָרן:

— איך דאַנק אייך אַלע... מיר האָבן היינט געגעבן אַ גוטע, ערלעכע פאָרשטעלונג... אַ דאַנק, קינדער!

— צום געזונט, מאַמע! — האָבן אַקטיאָרן צופרידן געענטפערט.

דער נאָמען „מאַמע" איז אַלץ מער געוואָרן צוגעוואַקסן צו איר. שוין נישט בלויז אַלטע חברים — אַלע אַרום האָבן זי אַזוי גערופֿן. מען האָט שוין נישט געהערט „מאַדאַם קאַמינסקאַ", „אסתּר־רחל", „דירעק־טאָרשע"... דער נאָמען „מאַמע" האָט זיך אַפֿילו פֿאַנאַנדערגעטראָגן צווישן עולם.

— אָט איז די מאַמע! — האָבן שמייכלענדיקע אָנגעוויזן אויף איר פֿאַרבייגייענדיקע טעאַטער־גייער, ווען מען האָט זי דערזען.

און ווען ס'איז אַמאָל געפֿאַלן די פֿראַגע פֿון אַ נישט־אָריענטירטן:

— וועלכע מאַמע?

האָבן אַסך פֿאַרוווּנדערטע בליקן באַקוקט דעם פֿרעגנדיקן:

— נו, די מאַמע... אסתּר־רחל קאַמינסקאַ.

2

אסתּר־רחלען איז דער נאָמען מאַמע זייער ליב געווען. זי האָט אַפֿילו צו אַקטיאָרן, עלטערע פֿון איר, געהאַט אַ מאַמיש געפֿיל. אָבער זיין אַ מאַמע, האָט זי געוווּסט, איז נישט נאָר אַ פֿאַרגעניגן, ס'איז אַ גרויסע אחריות. די אחריות פֿאַר זיך און פֿאַר אַנדערע.

צייט האָט זי געהאַט ווייניק. יעדן אָוונט האָט זי געמוזט שפּילן. איצט האָט זי געוואָלט שפּילן אויך. מיט יעדער פֿאַרשטעלונג האָט זי פֿאַרפֿעסטיקט דאָס, וואָס זי האָט שוין געהאַט געפֿונען אין דער געשטאַלט, אָדער זי האָט געפֿונען אַ נייעם שטריך, אַ נייעם מאָמענט. עס האָט זי נאָר פֿאַרדראָסן, וואָס זי האָט איצט אַזוי זעלטן די געלעגנהייט צו גיין אין פּוילישן טעאַטער, וועלכן זי האָט שטאַרק ליב געהאַט צוליב זיינע גרויסע אַקטיאָרן און צוליב דעם פֿיינעם טאָן פֿון די פֿאַרשטעלונגען. איצט האָט זי כמעט נישט געהאַט קיין צייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט די קינדער. רעגינעלע איז שוין אַ גאַנצע פֿריילין, גייט אין פּענסיאָן, איז זי נישט אַזוי להוט אויף דער מאַמעס צערטלערייען; אידעלע איז כמעט כּסדר מיט איר. זי שפּילט אין דער מערהייט פּיעסן, רעכנט זיך ממש פֿאַר אַ מיטגליד אין דער טרופּע. זי האָט אַ דערפֿאָלג, וועלכן ס'איז איר מקנא נישט איין אַקטיאָר מיט אַ נאָמען... אָבער דאָס קליינע יאָסעלע, וואָס לויפֿט אַרום ווי אַ קאַראַפּוזיק איבער די צימערן — ווי קאָן מען זיך אָפּזאָגן פֿון אַ שפּיל־טאָן מיט אים, אַ פֿריי־טאָן זיך מיט זיינס אַ חכמהלע?

און נאָך פֿון איין זאַך האָט זיך אסתּר־רחל נישט געקאָנט אָפּזאָגן: פֿון לייענען. מיט פּויליש, איז איר נאָך אַלץ שווער געווען, האָט זי גע־

שלונגען רוסישע און יידישע ביכער, ביז שפעט אין דער נאַכט געלעגן מיטן ביכל.

זי איז פון די ביכער געווויר געוואָרן דאָס, וואָס זי האָט נישט באַקומען אין שולן. די ביכער האָבן ביי איר אַרויסגערופן נייע געדאַנקען, אויפגעדעקט נייע שטריכן פון מענטשן, נייע זייטן פון לעבן. נישט איינמאָל האָט זי אָנגערעגט אַריינצוברענגען אַ נייעם טאָן אין אַ ראָל, אַ נייעם שטריך אין אַ געשטאַלט, אַרויסגערופן ביי איר דעם חשק צו שאַפן נייע געשטאַלטן.

אַמאָל האָט זי גאָר געבלאָנדזשעט. מאַרק אַרנשטיין האָט זיך באַמיט זי איבערצייגן, אַז זי געפינט זיך אויפן וועג צום מאָדערנעם טעאַטער, וועלכן אַרנשטיין האָט געזען אין די ווערק פון פשיבישעווסקין, פון סטרינדבערגן, און זיינע אייגענע ווערק.

— איר פאַרשטייט: די קונסט דאַרף רעדן דורך וויזיעס, דורך סימבאָלן. איר דערהויבט זיך צו סימבאָלן. איר האָט אָבער נישט קיין אייבקייטס־שטאָף. די פיעסן טויגן נישט... אָט וועט איר זען, ווי איר וועט אויפשיינען אין מיין „ווילנער בעל־הביתל“.

נאָר זי האָט זיך עפּעס נישט געקאָנט צונויפרעדן מיט אַרנשטיינען, אַזוי ווי לעת זייער ערשטער צוזאַמענאַרבעט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק. אַרנשטיין האָט פון איר פאַרלאַנגט זי זאָל שפּילן, כדי צו דעקן די אמתע געפילן:

— „יאָ“ דאַרף אויסדריקן „ניין“... דער אמת איז נישט אין ערדישן, נאָר אין איבערערדישן... בכלל איז נישט וויכטיק דער אמת, נאָר דער רוף פון בלוט.

ביי אסתר־רחלען איז פון אַזעלכע געדאַנקען געוואָרן אַ מיש־מאַש אין קאָפּ. און ביי אַרנשטיינען פלעגן זיך געדאַנקען בייטן מיט דער שטימונג:

— קונסט דאַרף געבן די עטערישקייט פון דער נאַקעטער נשמה און גלייכצייטיק אַ פיזישן גענוס. קונסט הייסט געניסן... און גענוס איז דער זין פון לעבן...

אַז עס איז אַ מאָדע אויף אַזעלכע געדאַנקען, האָט אסתר־רחל געוווסט. זי האָט עס געפילט פון אַנדרייעווס זאַכן, בעיקר פון אַרציבאַשעווס. אָבער צו איר האָט די מאָדע נישט גערעדט.

— אַרנשטיין קומט דאָך פון דער גרויסער וועלט, פון פוילישן טעאַטער. ווייסט ער דאָך מסתמא בעסער... לאָמיר פּרוּוון... — האָט איר אברהם־יצחק איינגערעדט.

אסתר־רחל איז געווען זיכער, אַז אין „ווילנער בעל־הביתל“ בלאָנ־

דזשעט זי. דעריבער האָט זי געשטוינט ווען פרץ האָט איר געמאַכט קאָמ־פּלימענטן:

— אייער לאה איז גוט! דאָס הייסט... איר האָט געשפּילט אויסגע־צייכנט.

— זייט אויפריכטיק, פּאַניע פּרץ, איר מיינט עס טאַקע? ווייל איך ביז תּוֹך זיך נישט צופרידן...

— ניין, איך מיין עס אויפריכטיק, איר האָט געשפּילט אויסגע־צייכנט... אַ, איר זענט איבערגעטריבן אין דער ראָלע? ווי קאָן דען זיין אַנדערש? ס'איז זיך זייער שווער צו האַלטן אין אַ ראָלע, וואָס איז רעאַ־ליסטיש־סימבאָליסטיש-דעקאַדענטיש... עס שלאָגן זיך דאָ אַלערליי ליטע־ראַרישע פאָרמען... מאַסנהאַפט ווילד־פרעמדע מאָטיוון... דאָס זענט איר שוין נישט בכוח צו ראַטעווען... אָבער איר שפּילט מייסטערהאַפט!

די שמועסן מיט פּרצן זענען פאַר אסתּר־רחלען נאָך אַלץ געווען יום־טובדיקע מינוטן. זי האָט אויפגעכאַפּט זיינע בליץ־געדאַנקען וועגן טעאַ־טער, געזוכט צו פאַרגלייכן איר טעאַטער־ווירקלעכקייט מיט פּרצס טרוי־מען וועגן טעאַטער. פּרץ איז מיט איר געווען אויפריכטיק:

— גאַנץ צופרידן קאָן מען נאָך מיטן יידישן טעאַטער נישט זיין. אַ טעאַטער איז אַ בית־המקדש, וווּ קיין פעלערהאַפטע זאַך, קיין בעל־מום, טאָר נישט אַרייַנקומען. און אין יידישן טעאַטער איז נאָך דאָ אסך בעל־מומים.

אסתּר־רחל האָט טרויעריק צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ.

— נעמט עס זיך נישט צום האַרצן! — האָט זי פּרץ באַרויקט. — זעענדיק דעם פאָרשריט, וואָס דאָס יידישע טעאַטער האָט געמאַכט אין לעצטן יאָר, קאָן מען האָפן, אַז מיט דער צייט וועט זיך דאָס טעאַטער־אַנטוויקלען ביז צו דער העכסטער מדרגה.

און קושנדיק אסתּר־רחלס האַנט, האָט ער צוגעגעבן:

— צו אייער מדרגה, מאַדאַם קאַמינסקאַ, צו דער הויכער מדרגה פון אייער קונסט.

פּרצס ווערטער האָבן נאָך מער פאַרשטאַרקט אין איר דאָס אחריות־געפיל פאַרן טעאַטער, פאַר דער „ליטעראַרישער טרופּע“, פאַר איר טעאַ־טער.

— ווי אַזוי קאָן נישט זיין קיין בעל־מום, — האָט זי זיך גע־טראַכט, — אז איינער פון די יסודות, אויף וועלכע עס שטיצט זיך אַ טעאַטער, דער רעפּערטואַר, איז איין גרויסער מום? גאָרדין איז דאָך שוין דאָס בעסטע. מיר מוזן נאָך אַנקומען צו ליבינען, צו זיינע פאַרשיידענע „אומגליקלעכע מוטערס“, „געבראָכענע הערצער“ און „שרעקלעכע נע־

מות" וואָס זאָל מען טאָן? מיט וואָס זאָלן מיר אָנפילן די רעפּערטואַר־בלויזן?

זי האָט זיך באַמיט צו רייניקן די מעלאָדראַמעס. אָנשטאָט ביליקן שאַרזש האָט זי געזוכט צו געבן דינע איראָניע, אָדער שאַרפן סאַרקאַזם; אָנשטאָט האַרצרייסנדיקן געוויין — קוים אַ שטיל כליפּען. אָבער דאָס, וואָס איז פון גרונט אויס פאַלש געווען, איז זי נישט בכוח געווען צו מאַכן אמתדיק.

אסתּר־רחל האָט געפילט, אַז אויב מען זאָל ווייטער אַזוי ציען, וועט עס זיין סוף־כל־סוף אַראָפּשלעפּן פון דער מדרגה, וועלכע זיי האָבן מיט אַזויפיל מי און האַרצווייטיק דערגרייכט די לעצטע יאָרן. האָט מען זיך געמוזט אָפּזאָגן פון דער היימישער וואַרעמקייט, פון די באַקוועמלעכקייטן פון „עליזעום", פון זיצן אויף איין אָרט און לאָזן זיך אויפסניי אין וואַנדער־וועג. נאָר דאָס מאָל שוין נישט מיטן דלות פון די אַמאָליקע וואַנדערונגען, נאָר אַלס באַרימטע „ליטעראַרישע טרופּע" מיטן שטערן פון יידישן טעאַטער, אסתּר־רחל קאַמינסקאַ בראש.

3

אין די שטעט פון פּוילן איז שוין פאָרויסגעגאַנגען דער גוטער נאָמען פון דער „ליטעראַרישער טרופּע" און אסתּר־רחלס רום. האָבן אויף די וואָקזאַלן אין די שטעט פון טורנע אָפּגעוואַרט דעלעגאַציעס מיט בלומען און באַגריסונגען, געשפּילט האָט מען אין די בעסטע טעאַטער־זאַלן און די פאָרשטעלונגען זענען אומעטום געווען אויספאַרקויפט פון פאָרויס. אין די קלענערע שטעט פלעגט שוין קומען אין טעאַטער אַריין כמעט די גאַנצע פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ, וואָס איז געווען אַזאַ זעלטנקייט אין וואַרשע. דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן האָבן געזוכט זיך צו דערנענטערן צו די אַקטיאָרן, פאַרברענגען מיט זיי ביי אַ גלעזל טיי, שמועסן וועגן קונסט־פּראָבלעמען. אַקטיאָרן האָבן כסדר געהערט וועגן זיך, אַז זיי זענען קינסטלער און זיי האָבן שוין איצט געגלייבט אין דעם. דאָס האָט צוגעגעבן חשיבות זייער האַלטונג, זייערע ארויסזאָגונגען, עס האָט אָנגעהויבן צו פאַרשווינדן ביי זיי דער טאָן פון ציגיינערישן הפקר.

אַלע ביליקן זענען שטענדיק געווען געווענדעט צו אסתּר־רחלען, אַלע אויערן אָנגעשפּיצט אין איר ריכטונג, נאָר זי האָט זיך זעלטן אָנגערופן מיט אַ וואָרט און באַמיט זיך צו זיין אין שאָטן. האָט זי זיך אָבער שוין יאָ אַריינגעמישט אין אַ שמועס, אַ דיסקוסיע, איז איר וואָרט געווען באַראַכט און האָט געצוווּנגען זיך צו פאַרטראַכטן.

— ווי פשוט די קאַמינסקאַ איז — האָבן זיך געחידושט נייע באַקאַנטע.

— אַזאַ איז זי שוין, אונדזער מאַמע, — האָבן אַקטיאָרן געענטפערט.

פון שטאָט צו שטאָט זענען צוגעקומען טויזנטער נייע ליבנדיקע קינדער פון דער „מאַמען פון יידישן טעאַטער“. און אָט קומט מען ווידער קיין לאָדזש, מיט וועלכער מען האָט זיך געזעגנט מיט קנאַפּע צוויי יאָר צוריק.

נישט קיין לייכטער ביסן איז איצט געווען לאָדזש. יוליוס אַדלער איז פון וואַרשע געפאָרן אהין און אָפּגעשפּילט אַלע פּיעסן, וואָס ער האָט געבראַכט פון אמעריקע, כמעט אַלע ראָלן אסתּר־רחלס האָט אָפּגעשפּילט עמיליע אַדלער.

דער לאָדזשער עולם האָט אָבער באַשאָנקען אסתּר־רחלען מיט קרעדיט נאָך צוליב אירע פאָריקע גאַסטשפּילן. און איצט האָט ער געזען, אַז מיט רעכט: „מירעלע אפרת“ האָט אויפגערודערט לאָדזש, נישט ווייניקער ווי וואַרשע. די „שחיטה“ האָט דער עולם אויפגענומען, ווי אַ נייע פּיעסע צוליב אסתּר־רחלס אסתּרקע. „דער אומבאַקאַנטער“ האָט אויפגעטרייסלט דעם עולם. „סאַפאָ“ האָט ארויסגערופן הייסע דיסקוסיעס.

די טעמע פון שמועסן אין דער שטאָט זענען געווען די גאַסטשפּילן פון דער „ליטעראַרישער טרופּע“ און „די מאַמע“. אין דעם שרעקלעכן מענטשן־געדרענג אויף פּיאָטרקאָווער גאַס, ווען די גאַנצע גאַס האָט אויסגעזען ווי איין שוואַרצע מאַסע, וואָס האָט זיך לייכט געכוואַליעט אין אַלע ריכטונגען, האָט איר אין טומל געקאָנט הערן אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם. לאַנגע שמועסן האָט מען געפירט אין קאַוויאַרניעס, מילך־האַליעס, רעסטאָראַנען. דורכגעוואָרפן האָט מען זיך מיט איינדרוקן אין די וואַרשטאַטן און ביי די וועב־שטולן אויף באַלוט.

אין אַ באַלוטער הילצערן הייזל האָט אַ יונגע פרוי מיט פרייד דערציילט איר מאַן, דעם וועבער, וואָס איז ביינאַכט געקומען אַ טויט־מידער פון דער אַרבעט:

— איך האָב שוין בילעטן אויף שבת אויף „קרייצער סאָנאַטע“... קוים געקריגן...

— איז גוט, גוט... אָבער איצט גיב מיר עפּעס צום עסן, אַז נישט וועל איך נישט דערלעבן ביז שבת... — האָט דער מאַן געענטפערט מיט אַ געלעכטער.

די פרוי האָט זיך פלינק אַ נעם געטאָן צו דער אַרבעט און באַלד איז געשטאַנען דאָס באַשיידענע מאָלצייט אויף דעם ווייסן, געלאַטעטן

ט׳שטוך. ער האָט אײליק געשלונגען דעם אָונט־ברויט און זי איז געזעסן פאַרקוקט פאַר זיך, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף די הענט. אַ דין שמייכעלע האָט געבלאָנדזשעט אויף אירע ליפּן:

— כ׳האָב געװוּסט, אַז זי װעט האַלטן װאָרט, די קאַמינסקין. זי איז װידער צו אונדז געקומען... נאָך שענער און גרעסער װי פריער.

דער מאַן האָט מיט אַ פול מויל צוגעבאָמקעט:

— הממם!...

— װי מײנסטו, חיים, — האָט זי אויפגעװאַכט, — איז דאָ נאָך אַזאַ גרויסע קינסטלערין, װי אסתר־רחל קאַמינסקאַ?

ער האָט זיך ערנסט פאַרטראַכט, װי ער װאָלט אין די געדאַנקען געװויגן און געמאָסטן:

— ניין, ס׳איז נישטאָ!

— אויף דער גאַנצער װעלט?

— פאַר אונדז איז זי די גרעסטע אויף דער גאַנצער װעלט. װײל זי איז אונדזערע.

— יאָ, אונדזערע, — האָט זי געענטפערט װי אַ װידערקול.

4

— אַ גליק האָט אונדז געטראָפן: לאָדזש איז באַגייסטערט! — האָט זיך ראַפּעל געקאָכט. — ס׳איז נישט קיין תּכלית ארומצושלעפּן זיך איבער פּוילישע שטעט... מיר מוזן זיך באַװײזן אין פּעטערבורג, דאַן װעלן מיר װיסן, אַז מיר זענען געמאַכטע מענטשן..

— כ׳האָב גאָרנישט בדעה צו װערן אַן אימפּעראַטאָרסקאַיאַ אַקטריסע... כ׳װיל זיך גאָרנישט באַװײזן פאַרן קייזערלעכן הויף, — האָט זיך אסתר־רחל געװויצלט.

— „פּריטשאָם זדיעס״ קייזערלעכער הויף? מיר האָרפן די פּעטערבורגער פּרעסע, די פּעטערבורגער מבֿינים.

— די לאָדזשער װעבער און די װאַרשעװער גאַליאָרקע זענען שלעכטע מבֿינים?

— הייסט עס פּעטערבורג האָרף מען איבערלאָזן פאַר ספּיװאַקאָװסקין? מיר װעלן זיין אַ טרופּע בלויז פאַר דער פּראָװינץ...

אויף אַבֿרהם־יצחקן האָט אַזאַ אַרגומענט זייער שטאַרק געװירקט. די שותּפים זענען געקומען צו אַ הסכּם אָן אסתר־רחלס װיסן. עפּעלבערג איז געפאָרן קיין פּעטערבורג און פון דאָרט טעלעגראַפירט:

— געדונגען דאָס טעאַטער פון דער קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ. מען מאַכט שוין רעקלאַמע.

די טעלעגראַמע האָט עלעקטריזירט די טרופּע. מען האָט באַשלאָסן אויף שנעל צו ענדיקן די גאַסטראָלן אין לאָדזש און אַרייַנכאַפּן זיך קיין וואַרשע, כדי זיך ווי געהעריק צוגרייטן פאַר פּעטערבורג.

פון דעם גאַנצן ענין פּעטערבורג האָט אסתּר־רחלען אימפּאָנירט איינס: שפּילן אין קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַס טעאַטער! וויערא קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ איז איינע פון די גרעסטע קינסטלערינס, וואָס רוסלאַנד פאַרמאָגט. זי האָט זיך אָפּגעזאָגט פון איר פירנדיק אָרט אין קייזערלעכן „אַלעקסאַנדרינסקי“־טעאַטער, ווייל ס'איז איר קינסטלעריש נישט געווען צום האַרצן די אַטמאָספער, וואָס האָט דאָרט געהערשט. זי האָט געהאַט דעם מוט צו גרינדן אַ טעאַטער אין פּעטערבורג ביי אַזאַ שווערער קאָנקורענץ פון קייזערלעכע און פּריוואַטע טעאַטערס; צונויפגעשטעלט אַן אַנסאַמבל פון קינסטלער אויסערלעך אומצופרידענע, ווי זי, כדי צו שפּילן אַזוי ווי עס ווילט זיך שפּילן. אסתּר־רחל האָט געזען אין קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַס האַנדלונג אַן ענלעכקייט צו איר אייגענער שטרעבונג אין טעאַטער. זי האָט געוואָלט זען די קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ אויף דער בינע, רעדן מיט איר, הערן אירע געדאַנקען וועגן טעאַטער.

פּעטערבורג! די רעזידענץ פון צאַר. די קאַלטע שטאָט, פון וואַנען עס ציען זיך אַלע פעדים, וועלכע פירן אָן מיטן גרויסן לאַנד, מיט צענדליקער מיליאָנען לעבנס. די שטאָט, וווּ עס געפינען זיך שפּרינגפעדערן פון דעם גרויסן מעכאַניזם פון אונטערדריקונג, אין וועלכן עס איז איינגעקלעמט די ריזיקע אימפּעריע. די שטאָט, פון וואַנען עס זענען אַרויס די פאַראָרדענונגען, וואָס האָבן שווער געמאַכט דאָס לעבן פון די יידישע מאַסן, אונטערגעגראָבן די עקזיסטענץ פון יידישן טעאַטער; די שטאָט, וווּ עס איז געבוירן געוואָרן די גזרה וועגן „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ“ — אַהין קומט איצט אסתּר־רחל מיט איר טרופּע שפּילן יידיש טעאַטער, קריגנדיק דערויף „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ“...

— זעסט, אידעלע, מיין קינד, מיר זענען אין פּעטערבורג... מיר וועלן שפּילן אין פּעטערבורג... אַ ווייטער וועג פון פּאַראָזאָווע ביז אַהער, מיין קינד...

מיט אַ פאַרשטאַרקטן קלאַפּ פון האַרץ איז אסתּר־רחל אריין אין גאַרדעראָב פון וויערא קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ.

שוין געווען דריי גלאָקן. לויט דער אַלטער געוווינהייט איז זי אַרויף אויף דער בינע אַ קוק־טאָן צי אַלץ איז אין אָרדענונג, דורכקאָנטראָלירן דעם

רעקוויזיט, באַלייכטונג, מעבל און זיך שפּעטער אוועקגעזעצט הינטער די קוליסן ביחידות וואַרטן אויף איר אויפטריט.

די גרויסע שטיל פון כאַסיען אין ערשטן אַקט האָבן אָנגעהויבן שטער צו ווערן, אַ סימן, אַז זי וואַרט שוין צו לאַנג אויפן אויפטריט. זי קוקט זיך אַרום:

די פאָרשטעלונג האָט מען נאָך נישט אָנגעהויבן. וואָס איז געשען?

די בשורה האָט צוגעטראָגן הערמאַן פישער:

— דאָס טעאַטער איז פול געפּאַקט. מען האָט שוין געלאָשן האַלב־ליכט. נאָר די פּאָליציי לאָזט נישט אָנהייבן..

— פאַרוואָס? ס׳איז דאָך אַלץ אין אָרדענונג: דערלויבעניש, פּראַוואָזשיטעלסטוואָ, צענזורקע...

— זיי פאַרלאַנגען מען זאָל שפּילן דייטש...

דער עולם האָט זיך אָנגעהויבן צו באַאומרואיקן. עפּעלבערג איז אַרויס פאַרן פורהאַנג אַ טויט־בלאַסער.

— מיר אַנטשולדיקן זיך פאַר די הויכגעשעצטע דאַמען און הערן.... דער דיזשורני פּריסטאַוו פאַרלאַנגט, אַז מיר זאָלן שפּילן אויף דייטש... דאָס איז אַ מיספאַרשטענדעניש... ס׳וועט באַלד אויפגעקלערט ווערן... מיר האָבן די דערלויבעניש אויף דער האַנט און די צענזורקע... מיר בעטן אייך, אין נאָמען פון דער דירעקציע, אום אביסל געדולד...

דערווייל האָט זיך אברהם־יצחק געאַמפּערט מיטן פּריסטאַוו, געפּאַ־כעט אים פאַר דער נאָז מיט דער צענזורקע, מיט דער דערלויבעניש... יענער האָט זיך געעקשנט, אַז יידיש איז אַ פאַרקריפּלטער דייטש און אין פּעטערבורג מוז מען שפּילן אַ ריינעם דייטש.

אַ פּאָר פּעטערבורגער אַדוואָקאַטן זענען אַריינגעקומען הינטער די קוליסן, פאַרוואָרפן דעם פּריסטאַוו מיט ציטאַטן און פּאַראַגראַפן, אָנגע־הויבן צו דראָען מיט אַן אינטערוועניע אין דעפּאַרטאַמענט. דער פּריסטאַוו האָט זיך אַ וואַקל־געטון און איז ענדלעך אוועק פון דער בינע מיט עפּעל־בערגן, וועלכער האָט אים איינגערוימט אַ סוד אין אויער...

ניין אַ זייגער האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די פאָרשטעלונג.

— נאָר אָן פּריוואַטע נערוון, קינדער. אויף דער בינע זאָל מען גאָר נישט דערקענען! — האָט אסתר־רחל באַרואיקט די אַקטיאָרן.

שוין דער ערשטער אַקט האָט באַשיינפּערלעך גענומען דעם עולם. געווען איז עס גאָר אַ נייער עולם פאַר זיי: דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, סטו־דענטן... זיי האָבן באַלד נאָכן ערשטן אַקט אַרויסגעגעבן זייער אַ באַגייסטיק־דיקן אורטייל. די קליינע גרופּע: פאַבריקאַנטן און רייכע סוחרים — זיי האָבן געוואַרט, וואָס עס וועט זאָגן דער שרעק־נאָמען פון דער פּעטערבורגער

טעאַטער=וועלט, דער קריטיקער האָמאָ=נאָוווס=קוגעל. נאָכן צווייטן אקט האָבן זיי שוין באַמערקט, ווי קוגעל גלעט א צופרידענער זיין בערדל און שאַרט אַרויף מיט אַ מילדער האַנט=באַוועגונג זיינע שיטערע האָר. דאָס באַדייט ביי אים א גוטע שטימונג. מען האָט זיך געשאַרט אַרום קוגלען און זיין געזעלשאַפט פון רוסישע אַקטיאָרן און שרייבער, וואָס האָבן מיט נייגיר אויסגעהערט קוגעלס מיינונג:

— א דורכויס אָנשטענדיקע טרופּע. גוט צונויפגעשפּילט... באַמערקט, וואָס פאַר א רעאַלע מאַניער פון שפּילן: זייער א פּראָסטע און אין דער זעלבער צייט א ווייכע... א גוטער אַנסאַמבל. און די פרוי קאַמינסקאַ, דאָס איז א באַדייטנדיקע, א מערקווירדיקע באַגאַבונג... דאָס איז אייגנפאַך אַן אויסגעצייכנטע אַקטריסע. א זעלטענע מימיק, אַ וווּנדערלעכע פּראָסטקייט.. א טיפער ליריזם מיט אַן אומגעהויער גרויסן טעמפּעראַמענט. באַמערקט מיט וויפל טאַקט זי ליגדערט די מעלאָדראַמאַטישע סיטואַציעס, וואָס פאַר א לעבעדיקע געשטאַלט זי שאַפט...

זענען די ווערטער באַלד פאַנאַנדערגעטראָגן געוואָרן איבערן זאַל. מען האָט זיי אָנגעהויבן נאָכצוזאָגן.

דער זאַל איז געווען באַזיגט. צענדליקער סטודענטן זענען געשטאַנען לאַנג נאָך דער פאָרשטעלונג און געמאַכט אָוואַציעס אסתר=רחלען. עס האָט זיך ביי זיי צונויפגענומען זייער באַגייסטערונג פאַר אסתר=רחלס קונסט און די בענקשאַפט נאָכן יידישן וואָרט, נאָך דער יידישער סביבה, וועלכע זיי האָבן אין פּעטערבורג נישט געהאַט און וועלכע אסתר=רחל מיט איר אַנסאַמבל האָבן צום ערשטן מאָל דאָ אַהערגעבראַכט אין אַן אויסגעלייטערטער, אויסגעפיינערטער פאָרם.

— זאָל לעבן די קאַמינסקאַ! זאָל לעבן די יידישע קונסט! — האָט געהילכט אין זאַל פון קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַס טעאַטער.

אסתר=רחל און אַלע אַקטיאָרן האָבן געפילט, אַז זיי האָבן אָפּגעהאַלטן אַ נצחון, וואָס קאָן האָבן א גרויסע באַדייטונג פאַרן יידישן טעאַטער.

זיי האָבן עס אין א פאָר טעג אַרום בולט אַרויסגעלייענט אין דעם פּערנדיקן רוסישן קונסט=זשורנאַל „טעאַטער אי איסקוסטוואָ“.

— „די גאַסטראָלן פון דער וואַרשעווער טרופּע „יידיש ליטעראַריש=טעאַטער“ וועלן שאַפן, אַזוי צו זאָגן, א גרענעץ אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין רוסלאַנד... שוין דאָס אַליין, וואָס דאָס יידישע ליטעראַרישע טעאַטער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון אַלטן רעפּערטואַר: פאַרס, פאַנטאַסטישע פּעעריע און אָפּערעטע, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו גאָרדינס דראַמען, איז א גרויסער פאַרדינסט. אָבער די וויכטיקסטע פּאָזיטיווע אייגנשאַפט פונעם „ליטעראַרישן טעאַטער“ באַשטייט דאָך נישט אין דעם רע=

פּערטואַר... אין קאַמינסקיס טרופּע האָבן מיר אַן אָנשטענדיקן אַנסאַמבל, עטלעכע באַגאַבטע אַקטיאָרן און ענדלעך: א דורכויס טאַלאַנטפולע פּרע־מיערין פון דער טרופּע, די פרוי קאַמינסקאַ“.

5

די רוסישע פּרעסע, באַזונדערס די טעאַטער־זשורנאַלן, האָבן כסדר געבראַכט אָפּהאַנדלונגען און באַגייסטערטע אָפּרופן פון די גאַסטשפּילן. אומעטום איז אסתּר־רחל געשטעלט געוואָרן פון אויבן־אָן און ווען אפילו ס׳איז געשפּילט געוואָרן א שוואַכע פּיעסע, האָט מען זיך ברייטער אָפּגע־שטעלט אויפן שפּילן פון די אַקטיאָרן, ארויסהייבנדיק זייער טאַלאַנט, „אויב זיי האָבן געקאָנט פון אזא מינדערווערטיקן שטאָף שאַפן א גוטע פאָרשטעלונג“.

— די קאַמינסקא דערהויבט יעדע פּיעסע, וואָס זי שפּילט, — האָט זיך געשאַפן א מיינונג אין די פּעטערבורגער טעאַטער־קרייזן.

דער „טעאַטער און איסקוסטוואָ“ האָט געשריבן וועגן די פאָרשטע־לונגען:

— „זיי פאַרדינען בכלל די אויפמערקזאַמקייט פון די טעאַטראַלן“.

און א. ר. קוגעל האָט אין דער איינפלוסרייכער צייטונג „רוס“ אונ־טערגעשטראָכן אין זיין באַגייסטערטער רעצענזיע וועגן אסתּר־רחלס א פּרע־מיערע:

— „אין אַלגעמיין איז עס זייער אַן אינטערעסאַנטע טעאַטראַלע דער־שיינונג“.

האָבן אויף די פאָרשטעלונגען אָנגעהויבן אָפּט צו קומען רוסישע אַרטיסטן פון די פיל פּעטערבורגער טעאַטערס.

זיי זענען געווען באַגייסטערט פון די פאָרשטעלונגען. א סך זענען אַריינגעקומען הינטער די קוליסן, געדאַנקט, גראַטולירט.

— זיי ווילן אביסל דערקוויקן די אָרעמע יידישע אַקטיאָרן... דאָס איז רוסישע ברייטהאַרציקע גאַסטפריינדלעכקייט, — האָט אסתּר־רחל אַביסל געהאַמעוועט די שמחה צווישן אירע אַקטיאָרן.

איינמאָל אָבער האָט זי אויך אַ ציטער געטאָן:

— ס׳זענען געקומען אַקטיאָרן פון די „כודאָזשניקעס“!

די „כודאָזשניקעס“ האָט מען גערופן די אַקטיאָרן פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער, וואָס האָט גראָד אין יענער צייט גאַסטראָלירט אין פּע־טערבורג. זייער רום אלס טעאַטער און דער רום פון זייערע אָנפירער,

ק. ס. סטאַניסלאַווסקי און וול. ניעמיראָוויטש־דאַנטשענקא, איז אַוועק ווייט איבער די גרענעצן פון רוסלאַנד.

אסתר־רחל האָט דאָס טעאַטער שוין געקענט, פון הערן און פון לייענען. זיי זענען אפילו מיט צוויי יאָר צוריק, אויף זייער צוריקרייזע פון איינלאַנד, געווען מיט א ריי גאַסטשפילן אין װאַרשע. גראָד דאַן האָט אָבער אסתר־רחל געשפּילט אין לאָדזש. זי האָט געהאַט דערפון זייער שטאַרק פאַרדרוס, ווייל ביי איר האָט זיך שוין באַפעסטיקט די מיינונג, אַז דאָס איז אַן אידעאַל פון א טעאַטער — און זי האָט געחלשט עס צו זען.

זי האָט באַמערקט, אַז צווישן די אַקטיאָרן הערשט א נערוועזע אויפהייטערונג און זיך באַמיט זיי באַרואיקן:

— נעמט זיך אין די הענט... געדענקט וועגן דער פאָרשטעלונג!

— אָבער איין קלייניקייט: קאַטשאַלאָוו, קניפּער־טשעכאָווא, לעאָנידאָוו, אוראַלאָוו און נאָך אַקטיאָרן זענען געקומען! — האָבן זיי זיך געקאָכט.

— טאַקע דערפאַר דאַרף מען שפּילן א גוטע פאָרשטעלונג — האָט אסתר־רחל רואיק געענטפערט.

זי האָט עס אויסגעפירט. און קורץ נאָכן פאַלן פון לעצטן פאָרהאַנג האָט זיך דערהערט הינטער די קוליסן א וויל־קלינגענדיקע, באַרכאַטנע מענער־שטים:

— מיר גראַטולירן אייך, קאָלעגן! בראַוואָ! בראַוואָ!

אין גאַרדעראָב איז אַריינגעקומען א גרופּע מענער און פרויען, וואָס די אויסערלעכקייט אַליין האָט גערעדט וועגן זיי, ווי וועגן קינסטלער.

— קניפּער־טשעכאָווא. — האָט זיך פאָרגעשטעלט אַן עלעגאַנטע מיטליעריקע דאַמע.

— קאַטשאַלאָוו! — האָט א זינג־געטאָן די באַרכאַטע מענער־שטים פון אַן אימפּאָזאַנטן, שיינעם מאַן.

— לעאָנידאָוו! — האָט צוגעבאַסעוועט א צווייטע מענער־שטים.

ווייטערדיקע נעמען, פרויען און מענער, הענט האָבן געדריקט אסתר־רחלס האַנט. זי איז געשטאַנען אַ פאַרלוירענע, נישט געקאָנט פון זיך קיין וואָרט אַרויסבאַקומען.

— מיר זענען אויפריכטיק באַגייסטערט פון אייער שפּילן, מאַדאַם. פון דעם צוזאַמענשפּילן פון אייער אַנסאַמבל! — האָט געגלעט דאָס אויער קאַטשאַלאָווס שטים.

— איר זענט א גרויסע קינסטלערין! — האָט קניפּער־טשעכאָווא נאָכאַמאָל הארציק געדריקט אסתר־רחלס האַנט.

— מיר דאַנקען אייך, וואָס איר האָט פאַר אונדז אַנטדעקט דאָס יידישע טעאַטער... א גוט טעאַטער... — האָט לעאָנידאָוו באַם געוואָרעמט.

— מיר וועלן ווערן די העראָלדן פון אייער טעאַטער אין דער רוסישער טעאַטער־וועלט. — האָט איראַלאָוו אויסגערופן מיט פייער.

אסתּר־רחל האָט געשטראַלט:

— איך דאַנק אייך זייער... איך בין גערירט... איך האָב געחלומט צו זען אייך שפּילן, זענט איר גאָר פריער געקומען צו אונדז..

— קומט, קומט אומבאַדינגט! איר וועט זיין ביי אונדז א ליבער גאַסט!

צומאָרגנס האָט זי דערקלערט אברהם־יצחקן:

— אין „די געבראָכענע הערצער“ וועל איך נישט שפּילן. איך מוז גיין זען דאָס מאָסקווער קונסט־טעאַטער.

— וואָס הייסט? ס'וועט דאָך זיין א סקאַנדאַל... דער עולם וועט פאַרלאַנגען...

— איך מוז זיי זען שפּילן!

— ס'וועט זיך אָפּרופן אויף אונדזערע סבאָרן! די שותּפים וועלן זיך בייזערן און זיי וועלן זיין גערעכט...

זי האָט אָבער אירס אויסגעפירט. זי איז געזעסן א פאַרכישופטע אויף גריבאָיעדאָווס קאָמעדיע „ווי צו דעם, וואָס האָט שכל“ אין מיכאַילאָוו טעאַטער ביי די „כודאָזשניקעס“. ס'איז געווען אזא האַרמאָנישע צוזאַמענשפּיל פון אלעמען און אלץ אויף דער בינע, אזא אמת האָט אראָפּגעשטראַלט צו איר, אז זי האָט זיך אפילו נישט געקאָנט פאָנאַנדערקלייבן אין פּרטים, אויסטיילן, ווער עס געפעלט איר מער, ווער ווייניקער. אלץ אויף דער בינע איז געווען אזוי פאַרשטענדלעך, אזוי זעלבסטפאַרשטענדלעך, אז איר האָט זיך אויסגעוויזן, אז מען קאָן עס גאָר אנדערש נישט שפּילן.

וועמען זאָל מען דאָ אויסטיילן? סטאַניסלאַווסקין, מאָסקווינען, לעאָנידאָוון, קניפּער־טשעכאָווא, לילינא, קאטשאלאָוון?... סיידן טשאַצקיס גרויסן מאָנאָלאָג. אייגנטלעך: קאטשאלאָווס שטים, וואָס האָט דעם מאָנאָלאָג פאַרוואַנדלט אין מוזיק. ער האָט נאָכגעקלונגען, נאָכגעגאַנגען פון טעאַטער.

אויף טשעכאָווס „קארשן־גאָרטן“ האָט זי דערזען פאַר זיך גאָר אַן אַנדער וועלט. דער נעכטיקער טשאַצקי איז היינט טראָפימאָוו. די גרעפין איז היינט ראַניעווסקאיא.. אן אנדערע וועלט, אנדערע מענטשן, אַנדערע געשעענישן, אַנדערע ווערטער, נאָר דער איבערלעבער אמת איז דערזעלבער. איר טרוים האָט זי נישט אנטוישט. עס איז טאַקע דער אידעאַל פון טעאַטער־קונסט.

— זעסטו, יאָסעלע, — האָט זי געזאָגט צום יונגן אקטיאָר בראַנ־

דעסקא, וואָס איז געווען מיט איר אויף די פאָרשטעלונגען, — אָט דאָס הייסט אמתע קונסט, דאָס הייסט אמת. מיר זענען גאָרנישט.

— וואָס זאָגט איר „מיר"? ס'איז נאָך אן אונטערשיד צווישן מיר און אייך! — האָט בראַנדעסקאָ געענטפערט.

— ניין, מיר זענען אַלע ליבהאָבער. איך בין אפשר א פעיקערע ליבהאָבערין.

אהיימקומענדיק האָט זי געזאָגט צו אברהם־יצחקן:

— אוי, ווי קליין מיר זענען נאָך! וויפל מיר דאַרפן זיך נאָך לערנען, כדי צו זיין אמתע קינסטלער...

— ס'איז שוין, דוכט זיך, אַביסל צו שפּעט צו לערנען זיך. — האָט אברהם־יצחק געענטפערט.

— צו שפּעט? צו לערנען זיך איז קיינמאָל נישט צו שפּעט.. אויב מען וויל זיין אמתע קינסטלער... אויב מען וויל זיין א קינסטלערישע טעאַטער.

6

די גאַסטשפּילן פון אסתר־רחלען מיט איר טעאַטער האָבן אויפגערודערט די פּעטערבורגער יידישע אינטעליגענץ און געשאַפן ביי איר אן אינטערעס פאַר דער יידישער שפּראַך, קולטור, פאַרן לעבן פון די יידישע מאַסן.

אסתר־רחל איז כסדר געווען אַרומגערינגלט מיט אַ קרייז פּראָפעסיאָנעלער יידישער אינטעליגענץ. ווי א לייב־גוואַרדיע איז ביי איר געווען נח פּרילוצקי מיט זיין פרוי. שטענדיק האָבן זיך אַרום איר געפונען אייניקע סטודענטן, וואָס האָבן געדינט אידעלען אַלס גזעלשאַפט, אַרומגעפירט זי איבער מוזייען און אַנדערע זעענס־ווערטיקייטן. אַזוי אַרום האָבן זיך די טעג אומבאמערקט פאַרוואַנדלט אין די פּעטערבורגער ווייסע נעכט, און די ווייסע נעכט האָבן זיך אומבאמערקט פאַרוואַנדלט אין טעג.

דאָס מאָסקווער קונסט־טעאַטער איז שוין אַוועקגעפאָרן, האָט אסתר־רחל אויסגענוצט אירע פרייע אָוונטן און גאָכמיטאָגן אויף צו באַזוכן דאָס בארימטע קייזערלעכע טעאַטער, די „אַלעקסאַנדרינקע" און אַנדערע טעאַטערס. געקומען איז זי פון דאָרט אַ נישט געזעטיקטע.

— גרויסע אַקטיאָרן... יעדער פאַר זיך איז גרויס: סאַווינאַ, דאַלמאַטאָוו, וואַרלאַמאָוו, יוריעוו, דאַווידאָוו... באמת גרויס... נאָר אַלע צוזאַמען זענען זיי נישט קיין גוט טעאַטער.

מען האָט געהויבן מיט די אַקסלען:

— ס'טייטש! דאָס קייזערלעכע טעאַטער, די באַרימטע אַלעקסאַנ־דרינקע! די גרעסטע קינסטלער פון רוסלאַנד!

— אפשר... נאָר יעדער שפּילט פאַר זיך, יעדער וויל זיך באַווייזן... ס'איז אַזוי ווי אויף פערד־געיעגן: יעדעס פערד לויפט באַזונדער, ווייל וואָס שנעלער קומען צו דער מעטע. פּרוווט איינשפּאַנען אַ פּאָר אַזעלכע פערד אין איין וואָגן, וועלן זיי איבערדרייען דעם וואָגן. שפּאַנט אָבער צונויף עטלי־כע פשוטע גוטע פערד, וואָס גייען גלייך אין שפּאַן, וועלן זיי אייך לייכט שלעפּן שווערע וואָגנס. דאָס זעלבע איז אין טעאַטער. אַז עס שלעפּן נישט אַלע צוזאַמען אַ פאָרשטעלונג, ווערט זי צעריסן אויף שטיקלעך. טעאַטער איז אַ גאַנצקייט. איינער קאָן בעסער שפּילן, איינער ערגער, אָבער ווען אַלע שפּילן פאַר דער גאַנצקייט, קאָן געשאַפן ווערן אַ גוטע פאָרשטעלונג, קאָן ווערן אַ טעאַטער... איצט פאַרשטיי איך, פאַרוואָס די קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ איז אַנטלאָפן פון אַזאַ טעאַטער. זי האָט זיכער מער סאַטיספאַקציע פון איר איצטיקן טורנע איבער רוסלאַנד, איידער פון אַזאַ קייזערלעכן שפּילן... אפשר זענען ביי די „כוראַזשניקעס" נישטאָ אַזעלכע גרויסע אַקטיאָרן, ווי אין „אַלעקסאַנדרינקע"... כ'ווייס נישט, דאָס קאָן מען נישט אָפּ־מעסטן... אָבער זיי זענען אַ גאַנצקייט, זענען אַלע ביי זיי גרויס!

אירע מיינונגען האָט זי שוין איצט אַרויסגעזאָגט מיט מער זיכער־קייט. זיי זענען שוין געווען געשטיצט אויף רייכער אָבסערוואַציע, זיי זענען קאָנטראָלירט געוואָרן אין דיסקוסיעס מיט מענטשן, וואָס זענען געווען טאָנגעבער אין פראַגן פון טעאַטער. זי האָט שוין געהאַט אפילו מוט נישט מסכים צו זיין מיט אזא אויטאָריטעט, ווי קוגעל אין דער אָפּשאַצונג פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער. דאָס איז קוגלען שטאַרק געפעלן געוואָרן. ער פלעגט איצט אָפּט מיט איר פאַרברענגען, שמועסנדיק וועגן טעאַטער. קוגעל האָט אפילו ליב געהאַט חוזק־צו־מאַכן, זייער בייסיק גערעדט וועגן פאַרשידענע טעאַטער־פּראָבלעמען, אָבער זיין גרויסע קולטור און ערודי־ציע האָבן שטענדיק אַ גלאַנץ־געטאָן אין די שמועסן, קלאָר־מאַכנדיק פאַר אסתר־רחלען נישט איין פאַרוויקלטן טעאַטער־פּראָבלעם.

קוגעלס דערנענטערן זיך צום יידישן טעאַטער איז געווען אַ סענסאַ־ציע אין פעטערבורג. אַלע האָבן געוווסט, אַז ער איז אַ משומד, אַ זון פון אַ רב אין עפּעס אַ ווייסרוסיש שטעטל. ער האָט זיך שטענדיק באַמיט אָפּצוטרייסלען פון אַליץ, וואָס איז יידיש. און מיטאַמאָל...

— דאָס איז אַ צווייטע עלעאָנאָרא דוזע, אַ יידישע עלעאָנאָרא

רוזע — האָט קוגעל זיך באַגייסטערט מיט אסתר=רחלען, ווי פֿאַרעגט=
פֿערנדיק זיך פֿאַר זיין אינטערעס צו יידיש טעאַטער.
אסתר=רחל פֿלעגט אים אָפּט שטעלן פֿראַגן אין שייכות מיט די טעאַ=
טער-דיסקוסיעס, וואָס זענען פֿאָרגעקומען ביי זיי אין אַנסאַמבל:
— אַלעקסאַנדער ראַפּאַילאָוויטש, פּסקנט איר! איר דאַרפֿט דאָך
קענען פּסקנען שאלות בירושה...

קוגעל האָט מיט אַ שמייכל אויפֿגענומען די אָנדייטונג אויף זיין
אָפּשטאַמונג, און פֿולשטענדיק מסכים געווען מיט אסתר=רחלען:
— דער עיקר פֿון טעאַטער איז אַנסאַמבל. דער גרויסער אַקטיאָר
וואַקסט אויס אין אַ גוטן אַנסאַמבל. זיין גרויסקייט שיינט דאַן אַרויס און
דאָס אַרומיקע שיינט מיט אים, אַזוי, ווי עס איז דער פֿאַל מיט אייך...
די פּעטערבורגער גאַסטראָלן האָבן זיך דערגענטערט צום סוף. די
פּאָליציי האָט נישט געוואָלט פֿאַרלענגערן די דערלויבעניש. די טרופּע
ווידער האָט זיך נישט גאָר שטאַרק באַמיט וועגן דעם. דער סיכסוך צווישן
קאַמינסקין מיט די שותפֿים האָט זיך כסדר פֿאַרשאַרפֿט. עפּעלבערג האָט
בשותפֿות מיט ראַפּעלן אויסגעדונגען דעם „עליזעום“=טעאַטער אין וואַר=
שע, איבעררייסנדיק מיט דער „ליטעראַרישער טרופּע“.
פֿון דעם גט איז אסתר=רחל דווקא געווען צופֿרידן. עפּעלבערגס גע=
שעפֿטלעכע דיקטאַטור איז שוין געווען שווער צו פֿאַרטראָגן. אי, ראַפּעל?
האָט זי איצט די מעגלעכקייט צוריק צו אַנגאַזשירן איר אַלטן פּאַרטנער,
זייער חבר פֿון די ערשטע טריט אויף דער בינע, יעקב ליבערטן. אויפֿן אָרט
פֿון די פּאָר אַקטיאָרן, וואָס ראַפּעל האָט מיטגעשלעפּט, וועט מען פֿאַר=
שטאַרקן די טרופּע מיט באַגאַבטער יוגנט, ווי לייזער זשעלאַזאָ. די גאַנצע
טרופּע האָט זיך געפֿרייט מיטן געדאַנק פֿון אַ נייעם טורנע איבערן לאַנד.
נאָך די פּעטערבורגער דערפֿאָלגן און רעקלאַמע, וועט מען איצט קאָנען
אָפּשפּאָרן אַ פּאָר רובל פֿון אַזאַ טורנע.

האָט מען דעריבער געשטעלט די געזעגנונגס=פּרעמיערע „מירעלע
אפֿרת“. איצט איז אסתר=רחל שוין געווען אין מירעלע שטאַרק איינגע=
שפּילט, יעדער טאָן, יעדע באַוועגונג זענען געווען דורכגעטראַכט, דורכ=
געפֿילט און אויסגעפּרוווט. זי האָט מיט אַזאַ פּערפֿעקציע אָפּערירט מיט
אירע סצענישע מיטלען, אַז ס'איז גישט געווען קיין איין פֿוסט, אָדער
שוואַך אָרט אין דער ראָל. חכמה האָט געשפּרודלט פֿון אירע ווערטער
און בליקן, חכמה פֿון גרינטלעכן קענען דאָס לעבן און מענטשן. די האַר=
ציקייט פֿון איר טאָן, צייטנווייז אָנגעפֿילט מיט מאַמישער ווייכקייט,
צייטנווייז מיט דער שטרענגקייט פֿון אַן אומזיסט=באַעוולטן מענטשן —
דאָס אַלץ האָט איצט דערפֿירט די געשטאַלט צו קינסטלערישער מייס=

טערשאַפט. דער צוזאַמענשטעל פון אַנסאַמבל האָט געהאַט אַלע פאַרבן
פון דער פאַרשידנקייט פון מענטשלעכע כאַראַקטערן, וועלכע רעדן אָבער
צווישן זיך אויף איין שפּראַך...

די אָוואַציעס, בלומען, אַדרעסן, וועלכע זענען דערלאַנגט געוואָרן
אויף דער בינע האָבן איבערגעשטיגן אַלץ, וואָס אסתּר=רחל האָט ביז
איצט איבערגעלעבט.

א. ר. קוגעל האָט אויף דעם נעזעגנונגס=באַנקעט אויסגעדריקט אַלע=
מ׳נס מיינונג, אָפּשאַצנדיק אסתּר=רחלען:

— די פרוי קאַמינסקאַ איז אומפאַרגלייכלעך. איר אויספירונג פון
דער ראָל „מירעלע אפרת" רוקט זי ארויס אין דער ריי פון די ערשטע וועלט=
אַקטריסעס. ס׳איז אין דעם פאַראַן אַזויפיל אמת, אַזויפיל געפיל, אויפ-
ריכטיקייט, ווירדע, קינסטלערישער געשמאַק, אַז דו ווערסט באַצויבערט...
איך זאָג עס מיט דער פולער איבערצייגונג: דאָס איז אַ זעלטענער, וווּנ=
דערלעכער טאַלאַנט. ווען זי פאַרבלייבט אין דער ספערע פון אייגענעם
שטייגער און קלאָרער פסיכאָלאָגיע, דעמלט באַגלייט יעדן זשעסט, יעדעס
וואָרט פון דער קינסטלערין דער איינדרוק פון אַ פיינער אַרטיסטישקייט.
וואָלט די פרוי קאַמינסקאַ געשפּילט נישט אויף יידיש, וואָלט זי געווען
אַ מתּנה פון הימל פאַר דעם טעאַטער בכלל, וואָס איז לעצטנס אַזוי
אָרעם אין גרויסע טאַלאַנטן. און אַז דו גיסט אַ טראַכט, אַז אַזאַ וווּנדער=
לעכער טאַלאַנט וואָגלט אַרום באַלד צוואַנציק יאָר אויף דער אָרעמסטער
פון אַלע אָרעמסטע בינעס און שפּילט דעם אָרעמסטן פון אַלע אָרעמסטע
רעפּערטואַרן, מוז נאָך גרעסער זיין די באַוווּנדערונג פאַר דער גרויסקייט
פון דער קינסטלערין, פאַר דעם אמתן פאָלקס=געני פון דער יידישער
אָרעמקייט...

7

איין מעת=לעת מיט דער באַן און די טרופּע איז אָפּגעשטיגן אין
ביאַליסטאָק. אָנשטאָט די פּרעכטיקע פּראָספּעקטן ביי דער נעווע, האָבן
זיי זיך איצט געפונען אויפן ברעג פון א שמוציק, שוואַרץ טייכל, וואָס
האָט אויף חוזק געהייסן „ביאַלאַ". דאָס קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ=טעאַטער
איז פאַרביטן געוואָרן אויף דער הילצערנער בודע, וועלכע די שותּפים
גורוויטש און גערמאַן האָבן אָנגערופן „פּאַלאַס".

יאָרנלאַנג איז אין ביאַליסטאָק געווען פאַרבאָטן צו שפּילן יידיש
טעאַטער. די אָרטיקע סאַטראַפּן האָבן זיך אַלץ געהאַלטן ביים פאַרבאָט

פון יאָר 1883. ערשט דער רושם פון די פעטערבורגער גאַסטראָלן פון דער „ליטעראַרישער טרופּע“, אסתר־רחלס רום, האָבן זיי געצוווּנגען נאָכצוגעבן.

איז יאָרנלאַנג ביאַליסטאָק געווען אָן א יידיש טעאַטער. איינע פון די יידישסטע שטעט, מיט אַ יידישלעכער אינטעליגענץ און אַ וועלטלעכן עמך־עולם, האָט ערשט איצט געקאָנט שטילן דעם הונגער נאָך טעאַטער און דווקא מיט דעם בעסטן, וואָס דאָס יידישע טעאַטער האָט פאַרמאָגט.

פאַרן הויפּט־בעל־שמחה האָט זיך געהאַלטן די אינטעליגענץ. זי איז געווען יידישער ווי אומעטום און געהאַלטן דאָס טעאַטער פאַר איר אייגנס. אָבער די אַרבעטער און האַנטווערקער האָבן נישט געוואָלט אָפּטריטן די בכורה. זיי האָבן באַזעצט די גרויסע גאַלעריע פון „פּאַלאַס“־טעאַטער און אויפגענומען די פאָרשטעלונגען מיט אַזאַ טעמפּעראַמענט, וועלכער האָט אינגאַנצן דערמאָנט אין לאָדזש.

וועבער, גאַרבער, שניידער, סטאָלערס, שוסטערס. פון די ווייטסטע געגנטן פון די כאַנייקעס איז מען געלאָפן אין טעאַטער אַריין: דאָס אַרבעטער־ביאַליסטאָק, וואָס האָט אויפגעוואַקסט אין 1905 יאָר, האָט אָנגעהויבן צו זאָגן זיין וואָרט אין יידישן קולטור־לעבן.

דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט אין ווילנע, וואָס האָט דווקא ניט געהאַט כסדר יידיש טעאַטער צו דער זעט... פון די איינגעהויקערטע, שמאָלע, אַלטע יידישע געסלעך — די האַנטווערקער און קרעמער; פון די מאָדערנע צענטראַלע גאַסן, — די אינטעליגענץ און רייכערע באַלעבאַטים; פון די רחבותדיקע פאָרשטעט נאָוואָגראָד און זווירינעץ — די אַרבעטער — אַלע האָבן געשטראָמט אין טעאַטער אַריין.

ווען וואַרשע און לאָדזש איז שוין אָפּגערעדט. אַהער איז אסתר־רחל געקומען ווי אַ ליבע אַלטע באַקאַנטע, געקומען צו זיך אַהיים.

אַהיימגעקומען, אַביסל זיך אָנגעפרייט מיט יאָסעלען, וואָס איז שטאַרק אויסגעוואַקסן דורך די פאַרגאַנגענע חדשים, מיט רעגינען, וואָס ווערט שוין אַ רייפע פרייליין. — און ווידער זיך געלאָזט אין וועג אַריין איבער שטעט פון דער מדינה, ווו אויף מער טעג, ווו אויף ווייניקער.

עס האָט אַפילו געטראָפן אַ רייזע אויף איין טאָג אַזש קיין פעטערבורג. א ווילטעטיקע געזעלשאַפט האָט אָפּגעקויפט א פאָרשטעלונג פון „מירעלע אפרת“. ווי גרויס איז געווען אסתר־רחלס פרייד, אַז אויך דאָס מאָל האָט זי דאָרט געטראָפן דאָס מאָסקווער קונסט־טעאַטער, וואָס האָט גראָד געזאָלט אָנהייבן זיינע יערלעכע גאַסטראָלן אין פעטערבורג.

אַסך אַרטיסטן פון די מאָסקווער זענען געקומען צו דער פאָרשטע-

לונג. דערפרייט זיך מיט אסתר־רחלען, ווי מיט אַן אַלטער פריינדין. אַחוץ די אַלטע באַקאַנטע איז איצט געקומען דער עלטסטער און פּאָפּולערסטער ארטיסט זייערער מאָסקווין, די צאַרטע לילינא, די פרוי פון סטאַניס־לאַוסקין.

— קאָנסטאַנטין סערגייעוויטש באַדויערט זייער, וואָס ער האָט נישט קיין צייט היינט און קאָן נישט זיין אויף דער פאָרשטעלונג, — האָט לילינאַ פאַרזיכערט.

די „כודאָזשניקעס" האָבן אָפּגעוואַרט נאָך דער פאָרשטעלונג, באַ־שלאָסן צו פאַרברענגען אביסל מיט די יידישע אקטיאָרן. פלוצלינג קומט צו לויפן אסתר־רחלס פּלימעניק, דער אדמיניסטראַטאָר אברהם האַלפּערין:

— מיר האָבן נישט וווּ צו נעכטיקן. קיין שום האָטעל וויל אונדז נישט אַריינלאָזן.

— וואָס הייסט? — ציט קאַטשאַלאָוו צונויף די ברעמען.

— די געזעלשאַפט, וואָס האָט איינגעאָרדנט די פאָרשטעלונג, האָט דערליידיקט די דערלויבעניש. זי האָט אָבער פאַרגעסן, אַז כדי צו נעכטיקן אין פּעטערבורג, דאַרפן מיר האָבן „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ". אָן דעם וועט מען אונדז אין ערגעץ אַפילו נישט עפענען דאָס טויער...

— איזוואָזשטשיקעס! — האָט אַ דונער געטאָן קאַטשאַלאָוו שטים, ווי ער וואָלט גערופן די קאַרעטע צום סוף פון טשאַצקים מאָנאָלאָג אין גריבאָיעדאָווס קאָמעדיע, — דערלאַנגט אהער איזוואָזשטשיקעס!

לעאָנידאָוו האָט זיך גלייך געכאַפּט, וואָס קאַטשאַלאָוו מיינט און גענומען צו פאַרשטיין אסתר־רחלען:

— אַ געזעץ, אַז עס מעג נישט, דאַרף מען עס ארומגיין. וועלן מיר ארומגיין „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ". איר טאָרט נישט וווינען אין פּעטערבורג, אָבער ארומפאָרן קאָן אייך קיינער נישט שטערן!

אַ צענדליק איזוואָזשטשיקעס האָט זיך פאַרזאַמלט פאַרן טעאַטער און די יידישע אקטיאָרן זענען אין זיי אַריינגעשטיגן צוזאַמען מיט זייערע רוסישע פריינד פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער, אַ גאַנצע נאַכט אַרומגע־פאָרן איבער די גאַסן פון פּעטערבורג מיט לידער און אַ הילכיק געלעכטער.

— אַ דאַנק אייך פאַר אייער פריינדלעכקייט און מענטשלעכקייט, — האָבן די יידישע אקטיאָרן זיך אויפן וואָקזאַל געזעגנט געריכטע מיט זייערע רוסישע חברים.

— איר האָט אונדז נישט וואָס צו דאַנקען. מיר דעקן אַ קליינעם טייל פון דעם חוב, וואָס רוסלאַנד איז אייך שולדיק, — האָט מאָסקווין ערנסט געענטפערט.

8

פאַרן סוף פון די גאַסטראָלן פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער איז די „ליטעראַרישע טריבונע“ ווידער געקומען קיין פּעטערבורג. אסתר־רחל האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און די „פּראָוואָזשיטעלסטוואָ“, וועלכע איז שוין באַצייטנס צוגעגרייט געוואָרן דורך איינפלוסרייכע שתדלנים, איז געקומען קיין פּעטערבורג מיט א פּאָר טעג פריער, כדי צו זען א פּאָר פאָרשטעלונגען ביי די „כודאָזשניקעס“. יעדן אָוונט איז זי ממש אַ פאַרבישופטע צוריקגעגאַנגען פון טעאַטער אין דער באַגלייטונג פון די פּרילוציקים.

— וויפל אומענדלעכער טרויער, אומעט, האָפענונגסלאָזיקייט עס ליגט אין דער שטילער טראַגעדיע פון די „דריי שוועסטער“. אזוי האָט נאָר געקאָנט שרייבן טשעכאָוו, און אזוי קאָנען נאָר שפּילן די „כודאָזשניקעס“. דאָ דאַרף מען קענען איינלעבן זיך אין דער שטימונג פון דער זאַך און טאַקע די שטימונג שאַפן אויף דער בינע. דאָס קענען נאָר זיי. דעם דינסטן געדאַנק, דאָס צאַרטסטע געפיל מאכן לעבעדיק אויף דער בינע. עס שפּילט ביי זיי דאָס וואָרט און עס שפּילט דער אָטעם... עס שפּילט דאָס רעדן און עס שפּילט דאָס שווייגן...

אירע אייגענע ווערטער האָבן זי פאַנאַנדערגעפלאַקערט:

— מען וויל איינרעדן, אז זיי האָבן נישט קיין גרויסע אקטיאָרן. וועלכע אַקטריסע וואָלט אמתדיקער געשפּילט פון דער קניפּער־טשעכאָוואַ אוי ליליגאַ? און סטאַניסלאַווסקים גאַיעוו? און קאַטשאַלאָוום טוזענבאַך? דאָס זענען דאָך מייסטער־ווערק פון אקטיאָרישער קונסט!

פון „רעוויזאָר“ איז אסתר־רחל ארויס א צעשטראָלטע:

— איך האָב געפילט, אז ווען דער „גאָראָדניטשי“ האָט אויסגערופן אין זאַל אריין: „פון וואָס לאַכט איר? איר לאַכט פון זיך אליין!“ האָבן צענדליקער הויכגעשטעלטע מענטשן אין מוגדירן זיך אַ דריי געטון אויף די בענקלעך.

די גרעסטע פרייד פאר אסתר־רחלען איז געווען דער קורצער צוזאַמענטרעף מיט סטאַניסלאַווסקין אליין. ליליגא האָט זיי פאָרגעשטעלט.

— כ'בין זייער צופרידן אייך צו באקענען. כ'האָב געהערט א סך גוטס וועגן אייך. ליידער נישט געהאַט קיין צייט אייך צו זען אויף דער בינע.

ווי א באַשטעטיקונג דערפון, אז ער האָט נישט קיין צייט, איז שוין געשטאַנען א ריי מענטשן מיט ענינים צו סטאַניסלאַווסקין.

זייער אינטערעס צו די באַנייטע גאַסטראָלן פון דער „ליטעראַרישער טרופּע“ איז געווען גרויס. דאָס טעאַטער האָט שוין געהאַט זיינע שטענדיקע חסידים, צווישן וועלכע עס האָט נישט געפעלט א. ר. קוגעל, דער רוסישער שרייבער סקיטאַליעץ און די אַרטיסטן פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער. נח פּרילוצקי האָט אָבער געהאַלטן, אַז מען קאָן נאָכמער פאַרשטאַרקן דעם אינטערעס:

— מען דאַרף איינאָרדנען עפּעס א ספּעציעלע פייערונג — לאָמיר זאָגן אסתּר־רחלס אַ יוביליי.

אסתּר־רחל האָט זיך אָפּגעטרייסלט דערפון:

— א יוביליי פון 17 יאָר שפּילן טעאַטער?

אברהם־יצחק האָט געהאַט אַן אויסוועג:

— 15 יאָר אַ רומשלעפּן זיך מיט יידיש טעאַטער...

נישט־געקוקט אויף די געהעכערטע פּרייזן זענען אַלע פּלעצער געווען אויספאַרקויפט. בעת דער פייערלעכער טייל איז די בינע פאַרוואַנדלט גע־וואָרן אין אַן אויסשטעלונג פון די שענסטע בלומען־קוישן. צענדליקער מיתנגית פון אומבאַקאַנטע מענטשן זענען איבערגעגעבן געוואָרן אסתּר־רחלען. אָבער דער פייערלעכסטער מאָמענט איז געווען, ווען ס'איז ארויס אויף דער בינע די דעלעגאַציע פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער מיט מאָסקווין, קאַטשאַלאָוו, לעאָנידאָוו און ווען נאָך דער שטורמישער אָוואַציע האָט זיך דערהערט די באַגריסונג פון די מאָסקווער קינסטלער:

— דאָס מאָסקווער קונסט־טעאַטער באַגריסט האַרציק די גרויסע קינסטלערין פון דער יידישער בינע צו איר פּאַרדינטן יוביליי. אין וואָגל און וויאַנדער איז אויסגעוואַקסן דער דאָזיקער הערלעכער טאַלאַנט, וואָס באַ־שיינט די יידישע בינע ברעטער. עס פרייט אונדז זייער, אז מיר קאָנען איצט דערקלערן: כאָטש מיר רעדן אויף פאַרשידענע שפּראַכן, שפּילן מיר אין איין שפּראַך, — דער שפּראַך פון אמתער קונסט!

דער אדרעס פון דער שטודירנדיקער יוגנט האָט גערעדט וועגן דער דערוואַכונג פון די פאָלקס־מאַסן, וועגן א פרייַ טעאַטער אין א פרייער וועלט.

מיט א ציטערדיקער שטים האָט יעקב ליבערט געלייענט דעם אדרעס, וואָס די טרופּע האָט אסתּר־רחלען צוגעטראָגן צום יוביליי.

— נאָך דעמלט, ווען דאָס יידישע טעאַטער האָט געקרעכצט אונטער דעם יאָך פון די אדמיניסטראַטיווע רדיפות, ווען עס האָט זיך נישט געקאָנט אַנטוויקלען, ווען די אינטעליגענטע קרייזן האָבן געקוקט אויף אים, ווי אויף א באַלאַגאַן, ווען צו זיין א יידישער אקטיאָר האָט געהייסן פּייניקן זיך פיזיש און מאָראַליש, ווען דאָס לעבן פון יידישן אקטיאָר איז געווען אַ לאַנגע קייט פון שווערע קרבנות, שוין דעמלט ביסטו פאַר אונדז געווען

אַ ביישפּיל פון ליכטיקן מוט, פון אומדערמידלעכער אַרבעטספעיקייט, ישן ין דעמלט ביסטו געווען די נשמה פון יעדער טרופּע, מיט וועלכער דו האָסט געשפּילט...

אסתּר־רחל איז געזעסן מיט פאַרמאַכטע אויגן. ווי אין א קאַליידאָסקאָפּ זענען פאַרבייגעלאָפן די יאָרן וואנדערונגען, שטעטלעך, בודעס, וואָגנס, פּריסטאַווס, הונגער, נויט, דערנידעריקונג; פּנימער פון אקטיאָרן, מיט וועלכע מען האָט עס אַלץ דורכגעמאַכט, פּנימער פון פּובליקום פון פאַרשיי־דענע שטעט און געגנטן; פּנימער פון אירע קינדער, וואָס זענען אויסגעהאָ־דעוועט געוואָרן אין וואנדער־וועג און די, וואָס רוען אין די פאַרוואָרלאָזטע קברים אונטערוועגס...

— זאָל לעבן די מאַמע פון יידישן טעאַטער! — האָט א הילך־געטאָן אן אויסרוף, וואָס האָט איר געמאַכט אויפרייסן די אויגן.

בלומען ארום... יום־טובדיקע פּנימער... און אין צענטער — זי — חיים־יוחננס טאָכטער פון פּאַראָזאָווע.

9

מיט א פאַרקלעמט האַרץ האָט זיך אסתּר־רחל געזעגנט מיט די מאָסקווער קינסטלער, וואָס האָבן פאַרלאָזט פּעטערבורג.

— מיר וועלן זיך האָפנטלעך אינגיכן ווידער טרעפן, — האָט מאָסקווין פריינדלעך צוגעשמייכלט.

— ווער ווייס, — האָט אסתּר־רחל טרויעריק געענטפערט. — איר זענט לייכטנדיקע שטערן, אונדז רופט מען, „בלאָנדזשענדיקע שטערן". מיר האָבן פאַרשיידענע וועגן אויפן הימל פון קונסט.

— איר וועט פאַרבלאָנדזשען צו אונדז אויך... — האָט זי לעאָנידאָוו געטרייסט.

— צום ווידערזען זיך! — האָט אָפּגעקלונגען קאַטשאַלאָווס שטים.

— ס'איז פינצטער געוואָרן אין פּעטערבורג! — האָט אסתּר־רחל געזאָגט אהיימקומענדיק.

פּאַולאַ פּרילוצקאַ האָט זי אויסגעלאַכט:

— וויים איך וואָס! זיי זענען שוין אלט. זיי האָבן נישט קיין חוש פאַרן מאָדערנעם. מעטערלינקס „בלויער פויגל" איז ביי זיי נישט געלונגען.

— מעגלעך, אַז זיי האָבן אויך נישט קיין געלונגענע פאַרשטעלונגען. אָבער ביי זיי איז אַלץ דערפירט צו פולקאָמענהייט. דער אנסאַמבל, דער אַלגעמיינער טאָן, די צונויפגעשפּילטקייט, די אויסשטאַטונג, דאָס איז דאָך איבער יעדער קריטיק, לערנען, לערנען דאַרף מען זיך ביי זיי...

פאולא פרילוצקא האָט עס נישט איבערצייגט. זי איז אינגאַנצן געווען פארכאפּט פונעם מאָדערניסטישן. אזוי ווי איר בייע פּיעסע איז געווען.

— מבינים זאָגן, אז מיין פּיעסע „טרייהייט" איז אן אמת מאָדער־ניסטיש ווערק.

אסתּר־רחל האָט די פּיעסע נישט פארשטאַנען:

— ווו זענען די מענטשן? איך זע דאָך נישט קיין לעבעדיקע מענטשן.

— ס'איז א שפּיל פון ליידנשאַפטן...

מארק ארנשטיין האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דער פּיעסע. ער האָט גאָר־וואָס געהאט אויפגעפירט פּשיבישעווסקיס „צוליב גליק" און האָט אלץ געוואָלט ארויספירן דאָס טעאטער אויף מאָדערניסטישע וועגן.

— וואָס האָט איר צו מיר? איך קאָן שפּילן מענטשן, נישט קיין ליידנשאַפטן. מיך אינטערעסירט די נשמה פון מענטש, — האָט זיך אסתּר־רחל געוועהרט.

— אין דעם איז טאַקע פאראן די נאַקעטע נשמה, — האָט ארנשטיין געפּסקנט.

אסתּר־רחל האָט אין דער פאַרשטעלונג ארומגעבלאָנדזשעט, ווי א שאָטן. דער עולם האָט זיך אָפּטמאָל באמיט צו דערשטיקן א גענעץ. נאָר געמאכט האָט מען א צופרידענע מינע:

— מאָדערן טעאטער!

ביי דער סטודענטישער יוגנט איז פאָרגעקומען א שפּאַלטונג. א קליי־נע טייל האָט אָנגעקוואָלן:

— דאָס איז דער וועג פון יידישן טעאטער. אזוי ארום קאָן עס עפּעס דערגרייכן. די קאמינסקא, ווי גאָר זי וועט זיך איינלעבן אין נייעם סטיל, וועט זי קאָנען אויפשיינען אין איר פולן גלאַנץ... קונסט איז סימבאָלן. גענוג גערעדט מיט דער שפּראַך פון לעבן... מען דארף געבן די שפּראַך פון מעטאַפיזישע שפּירונגען...

די גרעסטע טייל יוגנט, די דעמאָקראַטיש געשטימטע, איז געווען אומצופרידן:

— מעטאַפיזישע שפּירונגען!... דאָס איז שווינדל, אָפּנאַרעריי, נישט קיין קונסט... ס'געפעלט אייך נישט די שפּראַך פון לעבן? אין דער שפּראַך ליגט דאָך טאַקע דער קאַמינסקיס גרויסקייט. און דאָס, וואָס מען ווייזט איצט, איז שטאַמלעניש, נישט קיין שפּראַך...

זיי האָבן זייער מיינונג אָפן געזאָגט אסתּר־רחלען. זי האָט זיך פאר־טיידיקט:

— איך בין הילפלאָז, טייערע פריינד, די פרעסע דריקט אויף אונדז פארלאנגט מאָדערנע פּיעסן. דעם רעזשיסער איז דאָס צום הארצן... איך

פיל, אז עס טויג נישט און איך בין עס נישט בכוח צו באווירקן. איך בין דאָך בלויז אן אַקטריסע.

— איר זענט די האָפענונג פון יידישן טעאטער! איר זענט די מאמע! איר מוזט זיך אנטקעגנשטעלן. ס'איז אייער חוב! — האָבן די סטודענטן געפאָדערט.

אפילו קוגעל, וואָס איז געווען דער פאָנענטרעגער פון מאָדערניזם אין רוסישן טעאטער, האָט אסתר־רחלען געזאָגט אויפריכטיק:

— פאר אייך טויג עס נישט. איר זענט א קינסטלערין פון טעאַטער פון מענטש... לאָזט אייך נישט אַריינציען אין די עקספּערימענטן.

די פאָרשטעלונגען אין פעטערבורג האָבן אויף איר געגומען לאסטן, ווי א שווערע משא. איין אויפלעבונג איז געווען: דער 25־יעריקער יוביליי פון שלום־עליכמס שרייבערישער טעטיקייט. נח פרילוצקי און אַ סטודענטן־גרופּע זענען צוגעשטאַנען צו קאַמינסקין דאָס טעאטער זאָל געבן א פייער־לעכע פאָרשטעלונג לכבוד דעם יוביליי — שלום עליכמס „צעזייט און צע־שפּרייט“. אברהם־יצחק איז מסכים געווען און גלייך טעלעגראַפירט וועגן דעם צו שלום־עליכמען קיין נערווי, איטאַליע, ווו דער שרייבער האָט זיך געפונען אויף קוראַציע.

די פאָרשטעלונג איז זייער קאַלט אויפגענומען געוואָרן דורך די פּני, פאַרשוויגן געוואָרן דורך דער פּרעסע.

— ס'זענען פּאָליטישע דיסקוסיעס, נישט קיין קונסט...

די מערהייט סטודענטן האָבן אָבער געיובלט:

— ווידער דערהערט א יידיש קינסטלעריש וואָרט פון דער בינע.

אברהם־יצחק איז געווען דערשלאָגן:

— נאָך א פּאָר אזעלכע פאָרשטעלונגען און מיר האָבן נישט מער וואָס צו טאָן אין פעטערבורג.

אסתר־רחל האָט זיך נישט איבערגענומען דערמיט:

— אויסער פעטערבורג האָבן מיר א גרעסערן יידישן עולם...

ווי אַ מיידעלע האָט זיך אסתר־רחל דערפרייט, ווען ס'איז אָנגעקומען א טעלעגראַפישער ענטפער פון שלום־עליכמען פון איטאַליע:

— איך דאַנק אייך פארן פייערן מיין יוביליי. איך שרייב איצט א פּיע־סע ספּעציעל פאר דער מאדאם קאַמינסקאַ.

אברהם־יצחק האָט טרויעריק געשאָקלט מיטן קאָפּ. די געשעפטן זענען געוואָרן וואָס אמאָל שוואכער:

— כ'האָב געהאָפט דאָ צו דינגען א טעאטער. באזעצן זיך. ווערן דאָס פעטערבורגער יידישע טעאטער. דאָס ערשטע יידישע טעאטער אין רוסלאַנד.

— פעטערבורג און יידיש טעאטער זענען נישט קיין פּאָר. כל־זמן מיר זענען געווען אַ סענסאַציע, זענען זיי געקומען, די שיינע יידן. אָבער סענסאַציע ווערט גיך צוגעגעסן... לאָמיר פאָרן צוריק קיין ווארשע, קיין לאָדזש, ווילנע, ביאליסטאָק... דאָרט ווו מיר זענען נישט קיין סענסאציע. נאָר טעגלעך ברויט.

דער טאָג האָט שוין אריינגעקוקט דורך די שויבן, ווען ס׳איז ענדגילטיק באשלאָסן געוואָרן צו פארענדיקן די גאסטראָלן אין פעטערבורג.

X

מיט רום איבער דער וועלט

1

אין וואַרשע האָט זיך באַוויזן אַ גאַסט, דער אַמעריקאַנער טעאַטער־דירעקטאָר יוסף עדעלשטיין, וואָס האָט צוזאַמען מיט באָרים טאָמאַשעווסקין געפירט דאָס גרויסע „פּיפּלס“־טעאַטער אין ניו־יאָרק. עדעלשטיין האָט זיך געפירט מעשה־דיפּלאָמאַט. געביסן דעם שפּיץ פון ציגאַר, געלאָזט פאַלן האַלבע ווערטער. צוממיינסטן האָט ער שוין געשמועסט מיט אַברהם־יצחקן:

— יו נאָ, מיסטער, קאַמינסקי, איך קאָן געבן אַ דזשאַב אייער מיסעס אין דעם באַרימטן טאָמאַשעווסקי־טעאַטער... גייט זי גוט דורך, איז זי אַ געמאַכטער מענטש. מיר צאָלן מיט דאָלערס, מיט גוטע דאָלערס!

— מיסטער עדעלשטיין, — האָט אַברהם־יצחק געענטפערט, — מיין פרוי דאַרף נישט, אַז אַמעריקע זאָל זי ערשט מאַכן... ס'קען זי גאַנץ רוסלאַנד. די גרעסטע פּעטערבורגער מבינים האָבן זי געלויבט ביזן הימל... כ'מיין, אַז איר וואָלט נישט צוגעלייגט צו אירע גאַסטראָלן.

— מיר וועלן טרייען, ווי דען? מיינט איר, איך זוך די קונסט? טעאַטער איז מיין ביזנעס און כ'וויל מיט אייך מאַכן אַ ביזנעס... איך האָב פּיינט אַ סך צו רעדן, יו נאָ, איך בין אַ ספּאָרט! איך גיב אייער מיסעס הונדערט פופציק דאָלער אַ וואָך. ס'איז נישט קיין קלייניקייט, יו נאָ?

הונדערט פופציק דאָלאַר, דריי הונדערט רובל. ס'איז אַ סומע... אָבער ווי אַ געניטער געשעפטס־מענטש האָט אַברהם־יצחק פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף פאַרלאַנגען דאָפּלט.

— וואָס? — איז אויפגעשפּרונגען עדעלשטיין, — דריי הונדערט דאָלער? דער גרעסטער סטאַר קריגט עס נישט ביי אונדז. ס'איז גאָרנישט פון די ביזנעס! מיר האָבן גאָרנישט נישט גערעדט!

אבֿרהם־יצחק האָט שוין געהאַט דערפון עגמת־נפש. נאָר אסתּר־רחל האָט אים געטרייסט:

— נישט קיין אומגליק! כ'וועל דיר זאָגן דעם אמת, אז איך האָב גאָר נישט קיין חשק צו פאָרן אהין. כ'האָב מורא פאַר זייערע אינטריגעס און רייסערייען. ס'איז נישט פאַר מיר. וואָס דאַרף איך לויפן אין דער פרעמד. ס'איז מיר גוט צווישן אייגענע.

עדעלשטיין האָט אָבער נישט געמיינט אַזוי ערנסט מיט זיין רוגז, ווייל אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער אויפגעזוכט קאַמינסקין און געגעבן אים צו פאַרשטיין, אַז נאָך אַ לאַנגן ישובֿ־הדעת האָט ער באַשלאָסן צו צאָלן אסתּר־רחלען צוויי הונדערט דאָלער אַ וואָך.

דערווייל איז אין געהיים אָנגעקומען קיין וואַרשע אַ צווייטער טעאַטער־מענטש, דער מענעדזשער פון ניו־יאָרקער „טאַליא"־טעאַטער, דער יונגער און פּיפּיקער מאַקס ווילנער. ער האָט זיך נישט געוויזן צווישן אַלע אַקטיאָרן, נאָר שטילערהייט אַנגאַזשירט מישאַ פישזאָן און ווערע זאַסלאַווסקאַ. ווען ער האָט זיך שוין געגרייט צוריקפאָרן, איז ער געוואויר געוואָרן, אַז עדעלשטיין וויל אַנגאַזשירן אסתּר־רחלען. האָט ווילנער זיך געמאַכט נישט ווייסנדיק, אליין אַראָפּגעפאָרן צו אסתּר־רחלען אויף דער זומער־וווינונג קיין יוזעפאָוו, געשילדערט פאַר אסתּר־רחלען אין די ערגסטע פאַרבן טאָמאַשעווסקין מיט זיין טעאַטער און גלייך צוגעטראָטן צום ענין:

— איך לייג אייך פאָר צו קומען צו דייוויד קעסלערן אין זיין טעאַטער. איר פאַרשטייט, וואָס דאָס מיינט?

דוד קעסלער האָט געהאַט אַ שם פון איינעם פון די גרעסטע יידישע בינע־קינסטלער, ער איז געווען דער זייל פון בעסערן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. דאָס האָט געלאָקט אסתּר־רחלען. ווילנער האָט עס דערפילט און באַשלאָסן גלייך צו שליסן דעם אָפּמאַך:

— איך ווייס, — האָט ער געזאָגט, — אז עדעלשטיין גיט אייך 200 דאָלער. איך בין אַ ספּאָרט, איך האָב זיך פיינט צו דינגען. איך גיב 250 און זאָל זיין אין אַ גוטער שעה!

דוד קעסלער! ביי אים קאָן מען זיך אפשר לערנען. אפשר טאַקע פּרוּוון?

דער אָפּמאַך איז געשלאָסן געוואָרן.

2

די הייסע זומער=טעג האָבן שווער געמאַכט צו אָטעמען אויף די אומענדלעכע וואסערן. די פיל=גאָרנדיקע שיף האָט רואיק און זיכער געשגיטן דעם אטלאַנטיק. קיין ווינטעלע האָט נישט געשטערט די אורמיקע רו.

עלעגאנטע פאסאזשירן האָבן גאנצע טעג פארברענגט אין די גוט ווענטילירטע זאלן פון ערשטן קלאַס ביי די קאָרטן=טישלעך און ביי משקה. אסתר=רחל האָט זיך שעהן=לאַנג ארומגעדרייט אויפן רעק פון שיף, פאר=קוקט אין דער איינטאָניקייט פון הימל און וואַסער...

זי איז געווען אליין. ס'ערשטע מאָל אין איר לעבן אזוי אליין: אָן איר פאַמיליע, אָן איר עולם, וועלכן זי האָט באַטראַכט פאַר אַ גרויסער פאַמיליע. דאָ, אויף אַלע פנימער, אַ פרעמדקייט. זאַטע פנימער, וואָס האָבן געדערט וועגן געגנום און געיעג נאָך געגנום. און צווישן זיי — זי, וואָס געפינט זיך נאָך אַ קינדהייט פון נויט, גאָר יאָרנצענדליקער פון שווער=אַרבעט, אויף די הייכן פון איר רום. זי איז בארימט. מען פירט זי באווייזן אויף דער צווייטער טייל ערד=קיילעך און זי פרייט זיך נישט דערמיט, זי האָט נישט קיין צוטרוי צו דער נייער וועלט, זי האָט מורא פאַר די מענטשן.

אמת, זי האָט דאָרט צוויי ברידער. זי געדענקט שוין כמעט נישט זייערע פנימער. פון שטענדיק אָן זענען זיי געווען די פרעמדסטע אין דער משפחה, אָפגעריסן זיך פון פאָראָזאָווער שטאם.

קינסטלער האָבן אלע איין שפראך, האָט עמעצער געזאָגט. זי האָט אָבער מורא פאַר די קינסטלער פון דאָרט. וויערא קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ איז דאָך מיט אַ פאָר יאָר צוריק פשוט אַנטלאָפן פון אַמעריקע. עלעאָנאָראַ דוזע לעבט אויף, ווען זי קומט צוריק פון דעם רייכן אַמעריקע אין איר קבצניש פאָטערלאנד. איז עס אומזיסט? ווי וועט זי זיך קאָנען איינלעבן אין דער וועלט פון טומל און אויסערלעכן גלאַנץ?

וועמען וועט זי דאָרט געפינען? דער אַלטער „פאָטער" גאָלדפאַדען לעבט שוין נישט. יעקב גאָרדין, דורך וועלכן זי האָט באקומען א מעגלעכקייט צו רעדן צום עולם אין א מענטשלעכער שפראך און מיט מענטשלעכע געשטאַלטן, איז מיט א קורצער צייט צוריק געשטאָרבן. זי וועט נאָר קאָנען לייגן אפאָר בלומען אויף זיין קבר און לאָזן דאָרט א דאַנקבאַרע טרער.

די גרויסע מייסטערס פון דער אמעריקאנער יידישער בינע... זי גלייבט נישט, אַז זיי זאָלן איר קאָנען אַזוי נאָענט ווערן, ווי די מייסטערס פון מאָסקווער קונסט=טעאטער. ביי די מאָסקווער האָט זי זיך געלערנט און געהאַט וואָס צו לערנען. און די אמעריקאנער? וויפל געשיכטעס מען דערציילט עס וועגן די רייסערייען פון די אמעריקאַנער סטאַרס, איינע

וואָלט גערן באַגראָבן דעם צווייטן. קיינמאָל קאָנען זיי נישט צוזאַמענשפּילן; און אַז זיי טרעפן זיך אַמאָל צוזאַמען אויף דער בינע, מוז איינער דעם צווייטן צוליהכעיס און אַלע צוזאַמען הרגענען אַוועק די פאָרשטעלונג.

דוד קעסלער... זי ווייסט, אַז ער איז גאָרנישט ציפרידן פון איר קומען. ער האָט טעלעגראַפירט צו ווילנערן קיין וואַרשע נישט צו אַנגאַזשירן זי. ווילנער האָט זיך דאָן אויסגעלאַכט:

— דער באָס האָט מורא איר זאָלט מאַכן אַ צו גרויסן פוראָר...

אָבער זי וועט דאָך דאַרפן שפּילן מיט אים. זי דאַרף ווערן אַ סטאַר צווישן סטאַרס. זי, וואָס האָט שטענדיק געשטרעבט צו זיין אַן אַקטריסע צווישן אַקטיאָרן, זאָל זיין אפילו אַן ערשטע, אָבער צווישן גלייכע.

באַלד זענען אָבער אַרויסגעשוווּמען פאַר איר אברהם־יצחקס צעגליטע אויגן: נאָר אין אַמעריקע קאָן מען זיך דערשלאָגן צו אַ סומע געלט אויף אויפצובויען אַן אייגן טעאַטער, נישט זיין אָפּהענגיק פון די צופעליקע שותפים־פינאַנסיסטן, שאַפן זיך אַ היים... האָט דאָך די קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ אויך געמוזט אונטערנעמען ווייטע רייזעס, כדי זיך צו שאַפן איר טעאַטער. וועט זי אויך ברענגען דעם קרבן.

אין פּאָרט האָבן שוין אָפּגעוואַרט מענטשן פון „טאַליאַ"־טעאַטער מיט דעם רירעוודיקן מאַקס ווילנער. ער האָט גלייך איר פאָרגעטראָגן אַ „פאָרווערטס" מיט אַ גרויסער קאַריקאַטור, וואָס שטעלט פאָר אַ געיעגצווישן עדעלשטיינען און ווילנערן: עדעלשטיין פאַלט אין וועג און ווילנער פירט טריומפאַליש אַריין אסתר־רחלען אין „טאַליאַ"־טעאַטער.

— ווי נישט געשמאַק! — האָט אסתר־רחל באַמערקט.

ווילנער האָט זיך הילכיק צעלאַכט:

— פּובליסיטי! דאָס איז אונדזער ביזנעס! בלויזע קונסט ברענגט נישט קיין דאָלערס!

עס האָט זי פאַרטויבט די רווישקייט פון דער ריזיקער שטאָט. פאַר די אייגן האָט געשווינדלט פון די סטאַרטשענדיקע וואָלקנקראַצערס.

— וויאַזוי לעבן דאָ מענטשן? ווי ווערט מען נישט משוגע פון דעם טומל?

— אַז מען האָט דאָלערס, קאָן מען זיך פאַרגינען צו זיין משוגע... — האָט איר געענטפערט אַן עלטערער אַקטיאָר, אויף וועמענס פּנים זי האָט אַרויסגעלייענט, אַז ער האָט נישט צופיל דאָלערס.

— דייוויד קעסלער...

אַ מגושמדיקע געשטאַלט, אַ קאַנטיק פּנים; און וועלכן עס לייכטן אַ פּאָר נייגעריקע, דורכדרינגענדיקע, פילזאָגנדיקע אויגן.

— אפּשר... — האָט אסתר=רחל געטראכט, — אויגן פון א קינסטלער...

—וועלן מיר א קאַפּיטשקע אויסשטעלן די פּיעסקעלעך פאַר דער גאָענטסטער צייט... — האָט קעסלער אַ מורמל=געטאָן אונטער דער נאָז און חוזק=בליצעלעך פון זיינע אויגן האָבן דורכגעבויערט אסתר=רחלען.

זי האָט דערזען, אַז זי האָט אַ טעות געהאַט. נישטאָ קיין אפשר. זי וועט זיך מיט דעם מענטשן נישט פאַרשטיין.

3

קעסלער האָט נישט געמאכט קיין סוד דערפון, אז ער וואַרט אויף אסתר=רחלס דורכפאַל. זיין אקטיאָרישע אייגנליבע האָט גובר געווען דעם דירעקטאָר.

— מיר וועלן זען, ווי דאָס מאַמעניו וועט אַ קאַפּיטשקע אַ שפּיליאַקעטאָן „עטעניו“ נאָך בערטא קאַליש... — האָט ער געחוזקט אין אקטיאָרן־קאַפּע, אַנדייטנדיק מיט באַוועגונגען אויף דער געניט קאָרפּולענטער פיגור פון אסתר=רחלען.

אָבער דער עולם האָט אסתר=רחלען אויפגענומען וואַרעם אין „קרייצער סאָנאַטע“, און די פּרעסע האָט אָנגעהויבן זיך פאַנאַנדערצושרייבן וועגן אסתר=רחלען. קעסלער האָט געשטעלט איין פּיעסע נאָך דער צווייטער פון בערטאַ קאַליש רעפּערטואַר, און גראָד דאָס האָט נאָך פאַרשטאַרקט דעם אינטערעס צו אסתר=רחלס גאַסטשפּילן. דער עולם איז נייגעריק געווען צו זען, ווי „די רוסישע“ שפּילט די ראָלן פון דער באַליבטער בערטא קאַליש. איז מען געקומען אויך אויף „סאַפאָ“, די „וואַרהייט“ און אַנדערע גאַרדין=פּיעסן, וועלכע אסתר=רחל האָט נאָך קיין מאָל נישט געהאַט געשפּילט און מיט וועלכע בערטא קאַליש האָט זיך באַליבט געמאַכט ביים ניו=יאָרקער עולם. צווישן די געשווירענע טעאַטער=גייער האָבן זיך אַנטוויקלט דיסקוסיעס:

— ס'איז אַן אונטערשיד, ווי צווישן סאַרא בערנהאַרד און עלעאָנאָרא דוזע. מיסעס קאַליש איז אונדזער בערנאַרד: זי שיינט מיט איר אויסזען, מיט איר עלעגאַנץ, מיט די פיינע מאַנירן, מיטן שיינעם רעדן, מיט איר ראָמאַנטישקייט. די מיסעס קאַמינסקא איז אונדזער דוזע: זי רירט די הערצער מיט איר איינפאַכקייט, נאַטירלעכקייט, מיטן אמת פון אירע איבערלעבונגען. איר שפּילן איז אָן שמינק. ס'איז בלויז האַרץ.

דער ברייטער ניו=יאָרקער עולם, וואָס איז געווען מער אויף דער זייט

פון בערטאַ קאַליש, פאַרכאַפּט דורך דעם אויסערלעכן גלאַנץ פון אירע געשטאַלטן איז אָבער אויך אַרויס פון טעאַטער אַ געריירטער פון אסתּר־רחלס שפּילן:

— יאָ — נאָ, ס'איז עפּעס, ווי אין דער אַלטער היים... — האָט מען גערעדט צווישן זיך.

דער דינער שיכט אינטעליגענץ, וואָס האָט נאָך געאָטעמט מיט דער אַטמאָספער פון רוסלאַנד, איז געווען באַגייסטערט פון אסתּר־רחלען:

— ס'איז נשמה. אונדזער רוסישע נשמה... ס'איז עכטע קונסט!

קעסלער איז געווען בייז אויף דער פּרעסע:

— וואָס פאַלן זיי אַריין אין אַזאַ קעלבערנער התפעלות, די יאָלדן?

ער האָט אַפילו פאַרגעהאַלטן דעם „באָס", אייב קאַהאַנען. נאָר קאַהאַן האָט זיך געהאַט זיין אייגענע שטעלונג:

— אַ טייל פון פּובליקום ליבט די קאַמינסקאַ, מוזן מיר זי אויך אַביסל ליבן. מען טאָר נישט איינרייסן מיט די מענטשן, וואָס האָבן נאָך אַ האַרץ פאַר דער אַלטער היים. דאָס זענען אונדזערע ביזנעס.

פונדעסטוועגן האָט ער זיך באַמיט ווי־נישט־ווי אַריינצורוקן אַ שפּיל־קעלע, כדי דערמיט אונטערצושטרייכן די גרויסקייט פון בערטאַ קאַליש.

— ווען די קאַמינסקין שפּילט אַ יידענע, זעט מען פאַר זיך אויף דער בינע אַן אמתע בערדיטשעווער יידענע, — האָט ער אַמאָל געשריבן.

קעסלער האָט זיך שוין באַמיט, אַז מען זאָל באַלד צוטראָגן אסתּר־רחלען די צייטונג און מיט קעציש־גלאַנצנדיקע אויגן געוואַרט אויף דעם איינדרוק, וואָס דאָס וועט מאַכן אויף איר.

אסתּר־רחל האָט עס איבערגעלייענט, אַ קוק געטאָן אין קעסלערס חוזקדיקע אויגן און רואיק געזאָגט:

— דער מיסטער קאַהאַן האָט אַ טעות. איך בין נישט קיין בערדי־טשעווער נאָר אַ פּאַראָזאָווער יידענע. — און זי האָט זיך ווייטער געשטעלט־פראָבירן, ווי נישט זי מיינט מען.

די אַרבעט איז געווען אַן אָנגעשטרענגטע. קעסלער האָט געיאָגט אַ פּיעסע נאָך אַ פּיעסע, נישט געלאָזט זיך אָנוואַרעמען קיין פאָרשטעלונג:

— ביי אונדז אין אַמעריקע איז אַ שוויץ־שאָפּ, מען דאַרף שוויצן צו פאַרדינען די פּאָר דאָלאַר, — האָט ער געחוזקט.

שבת און זונטיק האָט מען געשפּילט צו צוויי און אַמאָל דריי פאָר־שטעלונגען. יעדן טאָג האָט מען פּראָבירט.

איר טאָג־טעגלעכער וועג איז געווען פון טעאַטער אין האָטעל און פון האָטעל אין טעאַטער. אַמאָל האָט זי זיך נאָר אַריינגעכאַפּט אין דער אַק־

טיאַרן־קאַפּע, נישט וועלנדיק פאַרדינגען דעם פאָרוואורף, אַז זי מיידט אויס חברים, אַז זי מיידט אויס מענטשן. זי איז אָבער גיך אַנטלאָפן פון דאָרט מיט אַ שווערן ביינעשמאַק, אַ מאַרק־טומלדיקייט, וווילוינגערישע צעלאָזנ־קייט. מען זיצט מיט די היטן אויף די קעפּ און צעקנעפּלטע העמדער, די פיס אויפן טיש. אַלץ איינגעטונקען אין אַ געדיכטן וואָלקן רויך. מען וואַרפט היגטער זיך נישט דעררוויכערטע פּאַפּיראָסן, מען שרייט פון טישל צו טישל, פאַרשייטע געלעכטערס, שפּייען אויף דער פּאָדלאָגע... און עקל האָט זי אַרומגעכאַפּט:

— צו וואָס טויג דער קאָמפאָרט, אַז מען פאַרחזירט אים מער, ווי ביי אונדז די סטאָדאָלעס? — האָט זי זיך געטראַכט.

ס'איז שווער געווען צו געפינען אַ מענטשן, מיט וועמען אַ וואָרט אויסצורעדן. איינער דעם צווייטן איז גרייט געווען צו באַרעדן, צו באַ־שמוצן הינטער די פּלייצעס און אין די אויגן געפּאַטשט גוט־ברודעריש איבער דער פּלייצע. פון די אויגן האָט אַרויסגעקוקט חוזק, אָדער חניפה. אין טעאַטער, הינטער די קוליסן האָט געהערשט אַ געדיכטע אַטמאָספער פון רכילות, אינטריגעס, פון אָפּטאָן עפּעס איינער דעם צווייטן. קעסלער אַליין האָט געפירט דעם אויבן־אָן. ער פלעגט אפילו אויף דער בינע מאַכן אַקטיאָרן באַמערקונגען, חוזק מאַכן פון זיי, אונטערשטעלן פיסלעך. אסתר־רחל האָט שוין געהאַט צוליב דעם אַ שאַרפן צוזאַמענשטויס מיט אים. דאָס האָט ביי אים אַרויסגערופן רעספּעקט צו איר, אָבער גלייכצייטיק האָט ער זי געוואָלט וואָס גיכער פּטור ווערן. פּישזאָן און זאַסלאַווסקאַ האָבן טאַקע אין מיטן סעזאָן געדאַנקט פאַר די גליקן און אַהיימגעפאָרן. אסתר־רחל האָט אָבער געהאַט פאַר די אויגן אברהם־יצחקס חלום וועגן אַן אייגן טעאַטער און זיך דעריבער נישט געלאָזט אונטערפירן דורך קעסלערן.

— איר וועט אַ קאַפּינקע שפּילן קאַטיושאַ מאַסלאָוואַ די צווייטע וואָך. מיר האָבן פאַרקויפט פאַר אַ סאָסייטי טאָלסטאָיס „רעזורעקשן", — האָט איר קעסלער צוגעטראָגן אַ חוזקדיקן ברוך־הבא.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן נעכט פון אַרבעטן איבער דער ראָל. אסתר־רחל האָט איבערגעלייענט „תחית־המתים" און פאַרציטערט געוואָרן, ווי אַזוי דער דראַמען־מאַכער האָט אַ תל־געמאַכט פון טאָלסטאָיס ווערק. דאָס האָט אָבער נאָכמער פאַרשטאַרקט איר אַמביציע.

— טראָץ אַלעם וועל איך אייך באַווייזן אַ לעבעדיקע קאַטיושאַ מאַס־לאָוואַ!

4

נאָך לאַנגע וואָכן האָט זי איצט געהאַט אַ געלעגנהייט זיך אָביסל צו באַקענען מיט ניו=יאָרק. קעסלער האָט אויפגעפירט פינסקיס „יענקל דער שמיד“. פאַר אים איז עס געווען אַ נייע פיעסע און ער פלעגט זיך שוין גוט צומאַטערן ביים באַהערשן אַ נייע ראָל. אסתר=רחל האָט די ראָל „טאַמאַרע“ געשפּילט נאָך אין וואַרשע, די ראָל איז ביי איר געווען אַ געמאַכטע. האָט זי אַביסל געכאַפּט דעם אָטעם. און ווען די פאָרשטעלונג האָט שטאַרק אויסגענומען און געשפּילט געוואָרן אַ לאַנגע צייט, האָט מען ווייניקער רעפּעטירט און אסתר=רחל האָט געהאַט פרייע טעג פאַר זיך.

צווישן די אַקטיאָרן פון זייער טרופּע האָט זי קיין פריינד נישט געהאַט. כמעט אַלע האָבן מורא געהאַט פאַר קעסלערן. אַן אויסנאַם איז געווען זעליג מאָגולעסקו, וואָס האָט פאַרמאָגט דעם אָרעאָל פון אַ גרויסן גאָלדפאַדען=טאַלאַנט און וואָס איז נאָך געווען אין פולן גלאַנץ פון זיינע קינסטלערישע כוחות. אָבער פון מאָגולעסקו האָט מען העכסטנס געקאָנט הערן אַ גוטן וויץ, לאַכן פון זיינס אַ שפּיצל. דערביי האָט ער נישט פיינט געהאַט קיין פעטע וויצן, וועלכע אסתר=רחל האָט נישט פאַרטראָגן.

קעסלערס שותף בועז יאָנג, וואָס האָט — אפשר צו להכעיס קעסלערן — זיך פריינדלעך באַצויגן צו אסתר=רחלען, ווי אויך זיין ווייב, קלאַראַ יונג, זענען אַזוי געווען פאַרטאָן אין די ביזנעס, אַז זיי האָבן נישט קיין צייט געהאַט זיך אָפּצוגעבן מיטן „גאַסט פון רוסלאַנד“.

אַקטיאָרן פון אַנדערע טעאַטערס זענען בדרך=כלל געווען פיינטלעך צו די פון אַ קאָנקורענץ=טעאַטער. נישט קיין טעאַטער=מענטשן, אינטעליגענטן פון רוסלאַנד, וואָס האָבן זיך נאָך נישט באַוויזן איינצובירגערן אין אַמעריקע, האָבן זיך אַליין אַרומגעדרייט, ווי פרעמדע, איבער דעם ריזיקן ניו=יאָרק. אַ פרעמדקייט האָט זיך געטראָגן פון אומעטום.

— „איך האָב שוין דאָ אויך זייער פיל פריינד, נאָר איך קאָן זיי נישט צעקייען, דעריבער קאָן איך זיך צו זיי נישט צוגעווינען“, — האָט זי געשריבן קיין וואַרשע צו יעקב דינעזאָן.

אברהם=יצחקס אָנקומען קיין ניו=יאָרק האָט אינגאַנצן געביטן די לאַגע. ס'האָט זיך געענדיקט איר איינזאַמקייט, איז אָבער צוגעקומען אַ נייער אומרו.

אברהם=יצחק האָט נישט געוואָלט זיין בלויז באַגלייטער און געשעפטס=פירער פון זיין ווייב. ער האָט גלייך נאָכן אָנקומען קיין ניו=יאָרק אָנגעהויבן צו מאַכן פלענער וועגן נייע געשעפטן, געדונגען אַ טעאַטער אויף דער פעריפעריע און אָנגעהויבן אַליין צו שפּילן. ער האָט זיך גיך אי=

בערצייגט, אַז די דאָלאַרן ליגן נישט אין אַמעריקע אויף דער גאַס, ווי מען האָט געמיינט אין פּוילן. ער האָט אין זיין טעאַטער באַגראָבן אַ טייל פון אסתר־רחלס אָפּגעשפּאָרטע דאָלאַרן, וועלכע האָבן באַדאַרפט זיין אַ פונ־דאַמענט פאַרן בויען זיך אַ טעאַטער־היים אין וואַרשע.

דער טעאַטער־אַגענט עדווין רעלקין האָט אָבער גישט געהאַט אברהם־יצחקס אַמביציע און ער האָט פאַרהאַנדלט מיט אסתר־רחלס באַלעבאַטים, אַז מען זאָל זי באַפרייען פאַרן סוף פון איר קאָנטראַקט, ווייל ער וויל מיט איר מאַכן אַ טורנע איבער דער פּראָווינץ. קעסלער האָט זיך דערפרייט, אַז ער קאָן פּטור ווערן פון אסתר־רחלען, וועלכע נעמט צו אַ טייל פון זיין דערפאָלג און ער וועט נאָך איינשפּאָרן דערביי 250 דאָלאַר אַ וואָך.

רעלקין האָט אָרגאַניזירט אַ בליץ־טורנע איבער די פּאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. נייע שטעט, וועלכע מען האָט נישט באַוויזן אָנצוקוקן, נייע מענטשן. אסתר־רחל האָט זיך באַגעגנט מיט אירע צוויי ברידער, דעם עלטסטן, יצחק און דעם יונגסטן, יאָסל, וועלכע זענען שוין זייט יאָרן געווען אַמעריקאַנער. זי האָט זיי נישט דערקענט. מענטשן פון אַן אַנדער וועלט. אַלץ האָט זיך ביי זיי געוויגן און געמאָסטן מיט „וויפל קאָסט עס“ און „וויפל איז עס ווערט“. זיי האָבן אַלץ געשאַצט אין דאָלאַרן, אַפילו זייערע דערינערונגען פון די קינדער־יאָרן און זייער באַציונג צו דער אָרע־מער משפחה אין וואַרשע. אסתר־רחל האָט זיך אַרומגעדרייט אין זייערע רייכע היימען, גערעדט מיט זייער פאַמיליעס, ביי וועלכע זי האָט נישט געפונען קיין שפּור פון פאַמיליען־וואַרעמקייט און געטראַכט:

— פאַרפרעמדט זענען געוואָרן חיים־יוחננס קינדער פון זייער גערעם... פרעמד זענען זיי געוואָרן מיר, ווי אַלץ אַרום.

דער טורנע איז געגאַנגען מיט אַן אַמעריקאַנער טעמפּאָ, כמעט יעדן טאָג אין אַן אַנדערער שטאָט.

דער דערפאָלג איז אומעטום געווען אַן איבעראַשנדיקער. אומעטום זענען געווען בענקנדיקע נאָך דער אַלטער היים. רעלקין האָט געמאַכט אַ קאָלאָסאַלע רעקלאַמע.

— „יעדער ייד, וואָס לעבט נאָך, מוז זען די גרעסטע קינסטלערין פון דער אַלטער היים!“.

ער האָט באַוויזן אריינצושלעפּן קינד און קייט אין טעאַטער אַריין. אסתר־רחלען איז עס געווען גלייכגילטיק. פאַר רעלקינען דאַקעגן איז עס געווען פינף און צוואַנציק טויזנט דאָלאַר ריינער ריווח אין משך פון די וואָכן.

— די קאַמינסקאַ איז אָלרייט! — האָט ער געמאַכט דעם סך־הכל פון אסתר־רחלס טאַלאַנט און רום.

— זעט, מיסיס קאַמינסקאַ, דאָס זענען די ניאַגאַראַ־פאָלס, דאָס גרעסטע אין דער וועלט — האָט רעלקין מיט שטאָלץ אָנגעוויזן אויף די שוימענדיקע וואַסער־כוואַליעס, וואָס זענען פון אַ גרויסער הייך געפאַלן פון פעלזן־אָפּרים אין אָפּגרונט אַריין. — דער כוח פון וואַסער טרייבט עלעקטרי, די גרעסטע עלעקטרי־סטאַציע אין דער וועלט! אַלץ, וואָס ביי אונדז אין אַמעריקע, איז דאָס גרעסטע אין דער וועלט... אָט זעגט איר אויך די גרעסטע אין דער וועלט!

אסתר־רחל האָט נישט געהערט זיינע רייד, נישט דאָס זעלבסטצו־פרידענע געלעכטער. זי איז געשטאַנען פאַרגאַפט פאַרן כוח פון דער סטי־כיע, וואָס איז דורכן מענטשנס שכל איינגעשפּאַנט געוואָרן אין דינסט פון מענטשן. ווען מען זאָל אַזוי אויף דער גאַנצער וועלט איינשפּאַנען די נאַטור־כוחות און מאַכן, אַז אַלע זאָלן קאָנען געניסן דערפון, ווי גוט וואָלט דאַן געווען צו לעבן אויף דער וועלט. וויפל אוצרות ליגן נישט אויסגענוצטע אין דער נאַטור און וויפל מענטשן ליידן הונגער און נויט!

— וועגן וואָס חלומט איר, מיסעס קאַמינסקאַ? — פרעגט זי די יונגע גוירדי.

— וועגן אַ וועלט, וואָס איז נאָך נישט פאַראַן... וואָס איז נאָך וויַיט. וועגן אַ וועלט פון גליק.

— גליק איז דער דאָלאַר! — האָט רעלקין געפּסקנט.

אסתר־רחל האָט אים אָפּגעמאָסטן מיט אַ קאַלטן בליק:

— מיר זענען פון צוויי וועלטן, מיסטער רעלקין.

רעלקין האָט זיך צעלאַכט: גרינהאָרן בלייבט גרינהאָרן! נאָר דער גרינ־האָרן ברענגט דאָך דאָלאַרן. יעדער טאָג איז געלט. מען דאַרף אים וואָס בעסער פאַרקויפן.

— מיסטער מינץ, די קאַמינסקאַ איז אַ ביזנעס! — האָט ער אַ צו־פרידענער געזאָגט, נאָכן צוריקקומען קיין ניו־יאָרק, צום מענעדזשער מייקל מינץ.

— אָלרייט, איך קויף זי ביי אייך פאַר פינף פאָרשטעלונגען.

רעלקין האָט אַפילו נישט פאַרשטאַנען צו וואָס טויג מינצן די קאַמינ־סקאַ. די אַרטיסטקע קעני ליפצין איז זיין פרוי, זי ווערט דורך אים פאַר־נעמערט און אויסער איר זעט ער נישט קיינעם אויף דער וועלט... אָבער מינץ האָט געגעבן אַ גוטן פּרייז און רעלקין האָט צוגעקלאַפּט דאָס גע־שעפט.

מייקל מינץ האָט טאַקע געהאַט זיינס אַ געהיימע אויסרעכענונג.

ערשטנס זענען די געשעפטן אין זיין ליפּצין־טעאַטער געווען שוואַך, האָט ער גערעכנט, אַז מיט אסתר־רחלען — נאָך אירע גרויסע דערפּאָלגן און רעקלאַמע — וועט ער קאָנען מאַכן אַ פּאָר גוטע איינגאַמעס; צווייטנס, האָט ער געהאַט די אַלייניקע רעכט אין ניו־יאָרק אויף גאָרדינס „מירעלע אפרת", וואָס איז געשריבן געוואָרן פאַר זיין קעני ליפּצין. די ליפּצין האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט דער ראָל. אַז די קאַמינסקאַ וועט איצט אויפטרעטן אין „מירעלע" וועט עס זיין אַ גרויסע סענסאַציע און דער עולם וועט זיך נאָכאַמאָל איבערצייגן, וואָס פאַר אַ גרויסע קינסטלערין זיין קעני איז.

די פינף פאָרשטעלונגען זענען שטאַרק אַנאָנסירט געוואָרן אַלס אסתר־רחלס געזעגענונגס־פאָרשטעלונגען אין ניו־יאָרק. זיי זענען גלייך אַלע אויספאַרקויפט געוואָרן. מינץ האָט געשטראַלט: ער האָט געמאַכט אַ גוט געשעפט.

אַן אומזיכערקייט האָט געהערשט אין זאַל נאָכן ערשטן אַקט: גוט, צי שלעכט? נישטאָ די מעלאָדראַמאַטישע זינגעוודיקייט, די שטייפקייט פון קעני. אַן אַנדער מענטש, אַן אַנדערע „מירעלע אפרת"... ס'איז עפּעס נאָך שווער צו צעקייען.

ערשט נאָכן צווייטן אַקט, ווען אָנשטאָט דער אָנגעצווינגנקייט פון הויכע געוויינען פון דער ליפּצין האָבן זיך דערהערט פון דער בינע מענטשלעך־רירנדיקע טענער פון אסתר־רחלען; ווען די גרויסע טראַגעדיע פון אַן אָנטווישטער מאַמען האָט זי אויסגעשעפּטשעט מיט אַ תפילה בלחש; ווען די פאַרהאַרטעוועטע הערצער פון מענטשן, וואָס זענען פאַרשטיינערט געוואָרן אין געיעג נאָכן דאָלאַר, האָבן אַ ציטער־געטון אונטער דער ווירקונג פון פשוטער, ערלעכער מענטשלעכקייט — האָט דאָס אייז געפּלאַצט. דאָס סאַמע איינפאַכסטע, וואָס איז ביז איצט דורך זיי געווען נישט באַמערקט, האָט צעשטורעמט די געמיטער. די ווייטערדיקע אַקטן זענען געשפּילט געוואָרן פאַר מענטשן, וואָס האָבן זיך שוין געלאָזט באַווירקן אָן באַוואָרעניִשן.

די געזעגענונגס־פאָרשטעלונגען האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין אסתר־רחלס גרעסטן טריומף פון די גאַסטשפּילן אין אַמעריקע.

6

ס'איז שוין געווען הויכזומער. מען האָט נישט געטאָרט פאַרלירן קיין סך צייט אויף פאַרברענגען אין וואַרשע, גלייך געדונגען אַ דירה אויף דער

ליניע — אויסרוען זיך פון דער רייזע, אָנפרייען זיך מיט די קינדערלעך זיי זענען אויסגעוואַקסן פאַר דער צייט נישט צו דערקענען!

אברהם־יצחק איז געווען אַ זעלטענער גאַסט אויף דער זומער־וווינונג. גלייך נאָכן צוריקקומען האָט ער זיך מיט ברען אַריינגעוואָרפן זוכן אַ טעאַטער, אָדער אַ פּלאַץ פאַר אַ טעאַטער. יעדעס מאָל פלעגט ער דערציילן ניסים וועגן געזעענע אָדער פאָרגעשלאָגענע בנינים און פלעצער, ביז איינמאָל איז ער געקומען מיט אַ גרויסער שמחה:

— אַ פּונקט, אַ חלום! אין אַ גאָרטן ביי דער ווייסל... מען וועט קאָנען זיצן אויפן באַלקאָן און שעפּן פרישע לופט!

— דערפיר צום פונקט, אברהם־יצחק, דערציייל וועגן טעאַטער, נישט וועגן דער לופט... — האָט אים אסתר־רחל אָפּגעקילט.

— ס׳טעאַטער? ס׳איז אַ גרויסע האַליע פון אַ צירק. ביי די דינאַמען אויף אָבאָזשנע גאַס. אַ ריזיקע האַליע... אַז מען וועט עס איבערבויען, וועט עס זיין אַ טעאַטער אויף פופצנהונדערט פלעצער. אַ בינע, אַז מען וועט קאָנען אַרומרייטן מיט פערד.

— איז עס נישט אַמאָל צו ווייט פון דער יידישער געגנט?

— ווי קאָן מען אין דער יידישער געגנט געפינען אַזאַ רחבות, אַזאַ לופט?..

— שוין ווידער די לופט! — איז אסתר־רחל געוואָרן אומגעדולדיק.

— צוריקגערעדט: ווו האָסטו יאָ געהאַט אַ טעאַטער אין דער יידישער געגנט? מאַקאָטאָוו, מאַרשאַלקאָווסקע, כמיעלנע, קאַראָווע? אַפילו צום „ערמיטאַזש“ דאַרף מען זיך אויך פיין דורכשפּאַצירן אויפן מוראַנאָוו... יידן האָבן ליב צו שפּאַצירן אין טעאַטער אַריין. ס׳איז אַ מחיה אין אַ יום־טוב־טאָג זיך דורכצושפּאַצירן פון דער דזשיקער געגנט אין די פיינערע גאַסן... יידן האָבן עס ליב.

— לאָמיר אָננעמען. נישט יעדן טאָג איז דאָך יום־טוב. וואָס וועט זיין אין די וואָכן־טעג?

— ס׳וועט זיין יום־טוב אין די וואָכן־טעג! — האָט זיך אברהם־יצחק באַגייסטערט. — מען האָט שוין אונטערגעשריבן דעם קאָנטראַקט, געגעבן האַנט־געלט...

אסתר־רחל האָט דערהערט די סומע פון האַנט־געלט, האָט איר אָנגעהויבן צו שווינדלען פאַר די אויגן. דאָס איז דאָך דאָס גאַנצע ביסל דאָלאַרן, וועלכע מען האָט אָפּגעשפּאָרט פון דער אַמעריקאַנער רייזע. פון וואַנען וועט מען נעמען די רעשט? אויף רעמאָנט?

—פולמאַן איז צוגעשטאַנען פאַר אַ שותף. מען שטופּט געלט פון

אַלע זייטן. כ'קאָן האָבן שותפים, ווי די הינט... — האָט אברהם־יצחק זי בארואיקט.

דאָס, וואָס איר שוואָגער פּולמאַן איז צוגעשטאַנען אַלס שותף האָט זי טאַקע אַ ביסל באַרואיקט. זי האָט געוווּסט, אַז פּולמאַן איז אַ געשעפטס־מענטש און אויב ער איז צוגעשטאַנען איז עס אַפּנים נישט קיין שלעכט געשעפט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די הייך פון בוין.

איינמאָל איז אסתר־רחל ספּעציעל אַריינגעפאָרן קיין וואַרשע באַקוקן דעם בנין און זי האָט זיך דערשראָקן פאַר זיין אומהיימלעכקייט:

— ס'איז טאַקע אויף אַרומצורייטן מיט פערד, נישט צו שפּילן יידיש טעאַטער.

דער אַרכיטעקט, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן איבערבוי פון בנין, האָט איר געגעבן צו פאַרשטיין, וואָס מען וועט אַלץ איבערמאַכן, וואָס צובייען און זי האָט צוביסלעך אָנגעהויבן צו גלייבן, אַז עס וועט ווערן דערפון אַ גוט טעאַטער. נישט מיט אזא לוקסוס און פאַרנעם, אָבער דערפאַר געננג גרויס און באַקוועם מען זאָל קאָנען שפּילן, ווי עס באַדאַרף צו זיין פאַר וואַרשעווער יידן. איז זי אַ באַרואיקטע צוריקגעפאָרן אויף דער זומער־ווינונג.

געסט פון וואַרשע האָט זי געהאַט אָפט און אַ סך. אַקטיאָרן, אַלטע חברים, מיט וועלכע זי איז יאָרנלאַנג אַרומגעפאָרן איבער דער מדינה, זענען געקומען אַ קוק טאָן, וואָס די מאַמע מאַכט און כאַפּן אַ שמועס. אַקטיאָרן, וואָס האָבן געהערט, אַז קאַמינסקי בויט אַ טעאַטער אין וואַרשע, זענען זיך געקומען פאַרזיכערן אַ שטענדיק אָרט, צו אַרבעטן אין דעם טעאַטער:

— געננג זיך אַרומגעשלעפּט, ס'ווילט זיך אַ ביסל אָפּרוען די ביינער. אָנהייבן אַ מענטשלעכער לעבן, באַזעצן זיך מיט דער פאַמיליע אויף אַן אָרט. איך בין גרייט אויף אַלע באַדינגונגען! — האָט יעדער פון זיי פאַרזיכערט.

ס'פלעגט אַראָפּקומען יעקב דינעזאָן, וואָס האָט אַלעמען געגלעט מיט זיין וואַרעמען שמייכל און מילדער רואיקייט. ער האָט דערציילט אסתר־רחלען נייעסן פון דער ליטעראַרישער וועלט, פון יידישן לעבן אין דער גאַנ־צער וועלט, קוריאָזן, מעשהלעך.

— מיין לעבעדיקע ציימונג, — האָט אים אסתר־רחל מיט דאַנק־באַרקייט אָנגערופן.

דינעזאָן האָט מיטגעבראַכט גרוסן פון פּרצן, געהאַלטן אין איין דער־ציילן וועגן אים מיט פאַרליבטער באַוווּנדערונג.

— פּרץ האָט פאַרדרוס. זיין נייע פּיעסע „אין פּאַליש אויף דער קייט“

איז אויפגעפירט געוואָרן ביי קאָמפּאַנייעצן אויפן מוראַנאָוו און גלייך אַראָפּגענומען געוואָרן פון רעפּערטואַר...

— אַז מיר וועלן האָבן אונדזער טעאַטער, וועלן מיר שוין אויספירן פּרצס פּיעסן, ווי ס'געהער צו זיין. — האָט אים אסתר־רחל געטרייסט.

— ניין, ליבע פריינדין, פּרץ איז נישט פאַרן טעאַטער. ער פּטרט אומזיסט זיין טאַלאַנט און ענערגיע דערויף, — האָט זיך דינעזאָן געעקשנט.— אָט האָט ער זיך מיט אַ פּאָר חדשים צוריק פאַרדרייט דעם קאָפּ מיט פּרץ הירשביינס טרופּע... זייער ווילע, פעיקע און אינטעליגענטע יונגע מענטשן, אָבער וואָס קאָן מען זיך העלפן, אַז דאָס פּובליקום וויל עפּעס אַנדערש?... פּרץ האָט נאָר אומזיסט געהאַט ערגערניש און האַרצווייטיק. אָדער דוד הערמאַנס קרייזלעך... איצט טראָגט ער זיך אַרום מיט אַ נייעם געדאַנק: שאַפן אַ טעאַטער־געזעלשאַפט, אויפבויען אַ גרויס, קינסטלעריש טעאַטער... חלומות...

— ניין, טייערער פריינד, אַזוי טאָר מען נישט רעדן! — האָט זיך אסתר־רחל מיט אים געאַמפּערט. — יוער דען, אויב נישט פּרץ? ווער וועט אַרויסציען דאָס יידישע טעאַטער פון זומפּ, ווער וועט ווייזן אַ וועג פאַר די יידישע אַקטיאָרן, וואָס חלומען וועגן אַ בעסער טעאַטער, וועגן אַן אמת טעאַטער? איך האָף, אַז מיר וועלן האָבן אויפגעבויט אונדזער טעאַטער, וועט דער הער פּרץ זיך מיט אונדז פאַרבינדן, ברענגען צו אונדז פרישע יונגע קרעפטן, נייע פּיעסן און עס וועט געשאַפן ווערן דאָס טעאַטער, וואָס הער פּרץ וויל און וועגן וועלכן איך חלום.

7

דער אויפבוי פון טעאַטער האָט אָנגעהויבן אַלץ מער צו פאַרשלינגען: דער חוב איז געוואַקסן. מען האָט געמוזט ראַטעווען די מאַטעריעלע לאַגע מיט נייע גאַסטשפּילן.

אגב האָט זיך טאַקע אסתר־רחלען אַביסל פאַרבענקט נאָך איר עולם, ס'האָט זי שוין אָנגעהויבן צו לאַנגווייליקן דאָס נישט שפּילן. זי האָט זיך געוואָלט אָפּפרישן מיט די היימישע שטעט און היימישן עולם נאָך די אַמעריקאַנער גאַסטראָלן.

איר אַלטע גוואַרדיע, די פאַרטנערן פון יאָרן וואַנדערונגען, זענען גרייט געווען אויף איר רוף, און איר קליינע פאַרטנערין, אידעלע, אַוודאי. רעגינע איז שוין אַזוי אונטערגעוואַקסן, אַז זי קאָן שפּילן ראָלן פון יונגע פרויען. דער טאַלאַנט שיינט פון אירע אויגן. זי וועט אינגיכן קאָנען שפּילן די ראָלן,

וועלכע אסתר־רחל האָט שוין געוואָלט אַראָפּוואַרפן פון זיך צוליב איר עלטער און קאָרפּולענץ.

— מיינע פּערציק יאָר וויל איך גאָר נישט פאַרלייקענען. רעגינעלע מעג שוין שפּילן די יתומהלער, ס'איז נישט פאַר מיר מער! — האָט זי געטענהט.

— דער עולם פאַרלאַנגט... — האָט אברהם־יצחק דערווידערט.

— דער עולם רופט מיך „מאַמע" און פאַרלאַנגט פון מיר מאַמעס. איך וויל נישט זיין געגליכן צו די פּאַרוויאַניעטע פּרימאַדאָנגעס, וואָס שפּילן מיידעלער ווען זיי זענען שוין באָבעס. איך האָב איצט מער וואָס צו זאָגן דעם עולם אין ראָלן פון רייפע פרויען. איך וועל זיין אַמתדיקער אין אַזעלכע ראָלן און אין הארצן האָב איך אָנגעזאַמלט אַזויפיל פאַר זיי, אַז איך מוז עס אַרויסזאָגן. איך וועל איצט שפּילן „נאָראַ", כ'וועל שפּילן די „היימאַט", זאָל דער יידישער עולם זיך באַקענען מיט אַ נייער וועלט פאַר אים.

איבסענס „נאָראַ" איז געווען אסתר־רחלס טרוים זייט יאָרן. די פּיעסע איז אַריינגעשטעלט געוואָרן אין רעפּערטואַר־פּלאַן פון דער „ליטעראַרישער טרופּע", אָבער פאַרבליבן בלויז אין פּלאַן. אין אַמעריקע איז איר ערשט געלונגען צו רעאַליזירן איר חלום. נאָר קעסלערס רעזשי און קעסלער'ס באַציונג צו דער פאַרשטעלונג האָבן איר בלויז פאַרשאַפט קרענקונג.

— אַ ווינסטער חלום איז עס געווען! — האָט זי דערציילט וועגן דער פאָרשטעלונג.

איצט האָט זי זיך פלייסיק גענומען צו דער אַרבעט איבער דער פּיעסע, האָבנדיק אַ טרייען און אייפעריקן מיטהעלפער אין ליבערטן, וועלכער האָט זיך פאַרליבט אין דער ראָל פון קראָקסטאַדן. ער איז דאָך פון שטענדיק אָן געווען אַן אָנהענגער פון אייראָפּעישע פּיעסן אין יידישן טעאַטער.

אסתר־רחל האָט געמוזט „נאָראַ" צופּאַסן צו זיך.

— מיר וועט מען נישט גלייבן, אַז איך בין אַ ליאַלקע, ווי איבסען וויל. די זייט פון דער ראָל מוז ביי מיר ליידן. איך וועל מוזן בויען די ראָל אויף די סצענעס, וו עס דערוואַכט דער מענטש אין „נאָראַ", ווען זי הייבט זיך אָן אַנטקעגנשטעלן איר גורל, רייסן די צוימען, וועלכע עס לייגט אויף איר אַרויף די וועלט.

אברהם־יצחק האָט איר אויפגעוויזן, אַז די בעסטע „נאָראַס", די קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ אַליין, האָבן געהאַט זייערע גלאַנץ־סצענעס אין „טאַראַנטעלאַ"־טאַנץ. אסתר־רחל האָט זיך אָבער געעקשנט.

— די קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ איז טאַקע געווען אַ גרויסע קינסטלערין, זאָל איר די ערד גרינג זיין... אָבער איך, צוליב איר גאַנצן געבוי און אפשר

אויך צוליב איר אינערלעכער וועלט, איז געגאַנגען גענוען די שפּילעוודיקייט פון א ליאלקע, די עפעקטפולקייט פון דער „טאַראַנטעלאַ“. צו מיר רעדט מער דער איבערברוך אין נאָראַס-נשמה. פון דעם וועל איך אָנהייבן מיין ראָל. וואָס פאַר אַ טאַראַנטעלאַ-טענצערין בין איך עס?

עס האָט זי דעריבער נישט געאַרט, וואָס מען האָט אין רעצענזיעס קריטיקירט, אַז עס ווערט פאַרפאַלן דער פּאַטעטישער אָנהייב פון דער איבערגעשטאַלט אין אסתר-רחלס אויסטייטשונג.

— ס'איז טאַקע ריכטיק, אָבער ביי מיר קאָן, נאָר אויף אַזאַ אופן אַרויסקומען די טראַגעדיע פון אַ פרוי אין דער „בעסערער וועלט“... און דאָס איז, לויט מיר, דער עיקר פון דער פּיעסע און פון דער ראָל.

אויך די ראָל פון „מאַגדאַ“ אין זודערמאַנס „היימאַט“ האָט שוין אסתר-רחל געשפּילט מיט קעסלערן. קעסלער איז באמת געווען צו באַוווּנדערן אין דער ראָל פון אויבערליטענאַנט שוואַרצע, ער האָט זיך אָבער נישט אינטערעסירט מיט די איבעריקע ראָלן, געווען צופרידן, אַז זיי זענען וואָס מער אין שאָטן. אסתר-רחל האָט געוווּסט, אַז קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ האָט געהאַלטן „מאַגדאַ“ פאַר איינער פון אירע בעסטע ראָלן. אַ סימן, אַז די ראָל פאַרמאָגט עפּעס אַן אמת, וועלכן מען דאַרף געפינען, עפּעס אַ קערן, ווי עס פלעגן זיך אויסדריקן סטאַניסלאַווסקיס תלמידים. אסתר-רחל האָט דעם קערן געפונען אין מאַגדאַס אויפפלאַמען קעגן דער פאַלשער מאָראַל פון איר סביבה. זי האָט אָנגעלאָרן מאַגדאַ מיטן דורשט צו פרייהייט, מיט ליבע צו מענטשן. נאָר נישט צו די רייכע און מעכטיקע, צווישן וועלכע זי האָט געלעבט. זי האָט באַוויזן צו באַרעכטיקן מאַגדאַס אָפּזאָגן זיך פון באַקוועמען לעבן, פון רייכטום, אין נאָמען פון דער קונסט. אסתר-רחל האָט אין אירע אייגענע איבערלעבונגען געפונען די טענער פון מקריב זיין פריוואַטע רו, באַקוועמלעכקייט, פאַר דער קונסט, פאַר דער מעגלעכקייט צו געבן פריידיקע איבערלעבונגען טויזנטער מענטשן.

די נייע געשטאַלטן, מיט וועלכע אסתר-רחל האָט זיך איצט באַוויזן פאַרן עולם, אירע אַלטע פּאָפּולערע ראָלן, האָבן דעם טורנע פאַרוואַנדלט אין אַ נייעם טריומף. די באַגייסטערונג פון עולם אין אָדעס, ווילנע, מינסק, לאָדזש, וואַרשע — האָט זי ווידער געקרעפטיקט. זי האָט זיך געפילט יונגער נאָך דער רייזע.

אין דער רייזע האָט זי זיך ווידער צונויפגעטראָפן מיט די קינסטלער פון סטאַניסלאַווסקיס טעאַטער, דאָס מאָל אין אָדעס. אַלטע באַקאַנטע האָבן זיך באַגעגנט, אַלטע גוטע פריינד.

— מיר גראַטולירן אייך מיט אייערע אַמעריקאַנער דערפאָלגן, — האָט זי באַגריסט מאָסקווין.

— אויפריכטיק זיך מודה צו זיין, בין איך נישט באַגייסטערט פֿון מיין רייזע קיין אַמעריקע. קיין גייסטיקן געגום האָב איך פֿון דער רייזע נישט געהאַט.

— אָבער אויף די איצטיקע גאַסטראָלן האָט איר זיך נישט וואָס צו באַקלאָגן. דאָס טעאַטער איז פֿול געפּאַקט. און מען נעמט אייך אויף, ווי איר האָט עס פֿאַרדינט. דערפֿון האָט איר שוין זיכער אַ גייסטיקן געגום? — האָט לעאָנידאָוו זיך צעשמייכלט.

— אַן אמתן גייסטיקן געגום וועל איך ערשט האָבן איבערמאָרגן, ווען כ'וועל זיין אויף אייער פֿאַרשטעלונג... — האָט אסתּר־רחל אים געענטפֿערט.

און זי האָט עס טאַקע געמיינט אויך. זייער קונסט איז פֿאַר איר געווען דער גרעסטער געגום.

8

אַ קויש מיט באַגריסונגס־אַדרעסן, זילבערנע קרענץ, פֿילקאָלירישע לענטעס מיט אויפֿשריפֿטן פֿון דאַנקבאַרקייט, אַ גרויס פּעקל באַגייסטערטע רעצענזיעס, און אַן אָפּגעשפּאַרטער טייסטער מיט יעקאַטערינקעס, מיט קאָלירטע פּאַפּירלעך — דאָס וועט זיכער העלפֿן אברהם־יצחקן צו פֿאַרענדיקן די בויונג.

אברהם־יצחק האָט בלאָס אַ שמייכל געטאָן:

— אַ טראָפּן אין ים.

ער איז געוואָרן גרין און אויסגעטרוקנט פֿון דאגות.

— ס'איז אַ סך שווערער, ווי איך האָב זיך פֿאָרגעשטעלט. נישט פֿאַר אונדז, קבצנים, יידישע אַקטיאָרן, אויפֿבויען זיך אַ היים. מען זעט נישט קיין סוף!

— וואָס טוט מען? ווו געפֿינט מען אַן אויסוועג? — האָט אסתּר־רחל געפֿרעגט.

ער האָט אַרויסגעשלעפּט אַ פּאַק מיט טעלעגראַמעס און אַן אַ וואָרט דערלאַנגט אסתּר־רחלען. זי קוקט איבער: פֿאַרשלאַגן פֿון אַמעריקאַנער מענעדזשערס, ציפֿערן פֿון דאָלאַרן — עם שווינדלט אַזש אין קאָפּ. גאַסט־שפּילן אין ניו־יאָרק, טורנע איבער די שטאַטן און קאַנאַדע....

דער פֿאַרלאָשענער פּאַקל אין דער האַנט פֿון דער ריזיקער שטיינערנער פֿרוי ביים אַריינפֿאָר אין ניו־יאָרקער פּאָרט, האָט דראָענדיק געהאָנגען איבער איר קאָפּ. זי האָט אַ וואָרף געטאָן די טעלעגראַמעס אויפֿן טיש.

אברהם־יצחק האָט זיי צונויפֿגענומען און מיט אַ זיפֿץ באַהאַלטן אין שופֿלאָד אַ שטימער אומעט האָט אַ בליק־געטאָן צו איר. ווי אויסגעלאָשן ס'איז געוואָרן איר שטענדיק־פֿלאַמענדיקער, לעבעדיקער און רירעוודיקער אברהם־יצחק. אפֿשר איז ער געווען גערעכט?

— טו, ווי דו פֿאַרשטייסט. — האָט זי שטיל אַ זאָג־געטאָן.

דאַסמאָל האָט שוין אסתר־רחל געשלאָסן אַ תנאי: איר שוועסטער רבקה מוז מיטפֿאָרן. זי קען מער נישט באַרטאָגן די איינזאַמקייט. כאָטש האָבן אין אייגענעם מענטש אַ וואָרט ארויסצורעדן. אייגענעם וועט זיך שוין רבקה זען מיט די ברידער, וואָס וווינען אין אמעריקע. אין דער היים וועט מען זיך ווי עס איז אַן עצה געבן אַן איר. זאַשיע איז דורך די פּאָר יאָר געוואָרן אן אייגענער מענטש אין שטוב. רעגינע איז שוין אַ פֿריילין, וועט קענען אכטונג געבן אויף די קינדער.

— מילא, וואָס זאָל מען טאָן, — האָט אסתר־רחל געטראַכט, — אפֿשר איז כדאי צו ליידן אביסל היימלאָזיקייט, כדי זיך צו פֿאַרזיכערן אַ היים אויף דער עלטער?

אַלע איינדרוקן פֿון דער רייזע האָט אסתר־רחל אויפֿגענומען דורך רבקהן. אליין איז זי געזעסן פֿאַרטיפֿט אין לייענען פּיעסן, זשורנאַלן, ביכער. געזוכט נייעם רעפּערטואַר פֿאַרן אייגענעם טעאַטער... אפֿשר וועט עס שוין זיין אַ סוף צו די מאַטערנישן, אַ סוף צו די וואַנדערונגען...

קעסלער איז געווען גערעכט: טעאַטער איז אין אמעריקע אַ שוויץ־שאָפּ. יעדער טאָג מוז אויסגענוצט ווערן, יעדער טאָג מעסט זיך מיט דאָלאַרן. דער עיקר אָבער: צום באַשטימטן טאָג אוועקשיקן דאָס געלט אהיים. נאָך אַ ציגל פֿאַרן טעאַטער. זי איז דאָך איצט אַ ציגל־מאַכערין, אַ ציגל־טרעגערין:

— ס'איז שווער? אוודאי איז שווער. ווייסט דען נישט, אז טראָגן ציגל איז אַ שווערע ארבעט? — האָט זי געענטפֿערט רבקהן אויף די טענות, אַז זי זעט אויס אויסגעמאַטערט און דערשעפּט.

ענדלעך געענדיקט דער טורנע. עס פֿלאַנטערן זיך די נעמען פֿון די שטעט. צענדליקער שטעט האָט זי אפֿילו רעכט נישט אָנגעקוקט. איז דאָך דען וויכטיק? זי פֿאָרט דאָך נישט אויף אַ לוסט־רייזע, זי פֿאָרט נאָך ציגל...

צוריק אין ניו־יאָרק. כמורנע וואָלקנקראַצערס. שרייענדיקע קידוש־לבנה־אותיות פֿון דער רעקלאַמע... אבי וואָס שנעלער זאָל עס פֿאַרביי.

אַ באַאַמטער פֿון דער אקטיאָרן־יוניע, — זעט אויס ווי דער באַלעבאָס פֿון אַ בכבודיקער באַנק־קאַנטאָר, — רעדט זי צו אריינצוטרעטן אין דער יוניע:

— איך קאָנט אונדז נאָך דאַרפֿן!

— איך מיין, אַז נישט. מיר זענען נישט פֿאַר זיך. איך פֿיל זיך דאָ א פֿרעמדע און וואָלט שטענדיק געבליבן א פֿרעמדע. איך פֿאָר צוריק צו מיין עולם, צו מיינע יידן, אין מיין היים. איך און אמעריקע זענען נישט קיין פּאָר.

XI

די הײם

1

אין אַ גאָרטן אויף אָבאָזשנע גאַס האָט אַרויסגעשײנט אַ גרויסער, קײלעכדיקער בנין פֿון ציגל. עלעקטרישע לעמפּלעך האָבן אין די אָוונטן געלויכטן: „קאַמינסקים־טעאַטער“.

פֿון זײַן צירק־אָפּשטאַם איז דעם טעאַטער געבליבן די אַמפֿיטעאַטראַלע קײלעכדיקײט, וואָס איז אָפּגעשניטן געוואָרן דורך דער בינע מיט זײַלן פֿון בײדע זײַטן. אַרום און אַרום דעם זאַל, צווישן שמאָלע זײַלעכלעך, זענען געווען רחבֿותדיקע לאָזשעס און אַ באַלקאָן. דאָס אַלץ האָט אַביסל הײמישער געמאַכט דעם גרויסן חלל. נאָר אין סאַמע מיט פֿון זאַל האָט געסטאַרטשעט אַ דיקער זײַל, וואָס האָט אונטערגעהאַלטן דעם אויסגעבויגענעם באַלקן מיט עלעקטרישע לעמפּלעך. דער זײַל האָט איבערגעשניטן דעם גאַנצן בנין ווי אַ פּלאָקן אַרײַנגעדרוקט אין אַ ראָד.

— דער פּלאָקן וועט דאָך פֿאַרשטעלן אַ שטיק בינע. — האָט זיך אסתּר־רחל באַאומרויִקט.

— וועט מען די ערטער נישט פֿאַרקויפֿן. ס'פֿעלט דען פּלאַץ אין טעאַטער?

די צרה האָט זיך אָנגעהויבן נאָך די ערשטע פֿאָרשטעלונגען. דער עולם איז געקומען אַ יום־טובֿדיקער, אויפֿגעלײגט: פֿאָרט אַ נײַער, אײגענער טעאַטער־בנין! אָבער עפּעס דערהערט מען נישט... ווערטער ווערן פֿאַרפֿאַלן, גאַנצע זאַצן דערגײען נישט, עס קומען פֿון דער בינע הוילע קלאַנגען.

— העכער! העכער! גלאַשניע! — האָט מען אָנגעהויבן צו הערן דענערווירטע אויסרופֿן פֿון זאַל.

ס'האָט נישט געהאָלפֿן קײן העכער רעדן. אַקטיאָרן האָבן זיך אָנגע=

הויבן צו רוקן נענטער צו דער ראַמפּע. דאָס מויל געווענדט גלייך צום עולם.

— מען הערט נישט אין קאַמינסקיס טעאַטער! — האָט זיך פאַר־שפּרייט א קלאַנג.

— פאַר אַן אָפּערעטע טויג עס. מען זינגט, מען טאַנצט, מען טראָגט אונטער דעם וויץ אויף אַ טעלער. אָבער וואָס וועט טאָן די מאַמע מיט אירע דראַמען?

אסתר־רחל האָט אויך געפילט, אַז זי וועט נישט האָבן וואָס צו טאָן אין איר טעאַטער. נאָר דאָס ערגסטע האָט זיך אָנגעהויבן ווינטער. זומער האָט דער עולם פריילעך אראָפּשפּאַצירט דעם בארג־אראָפּ, ביי וועלכן עס האָט זיך געפונען דאָס טעאַטער. מען האָט הנאה געהאַט פון דער פרי־שער לופט, מיט וועלכער אברהם־יצחק האָט זיך אנטציקט ביים קויפן דאָס טעאַטער. אָבער ווינטער האָט מען זיך געמוזט אראָפּגליטשן אויף די געפרוירענע שטיינער פון דער משופּעדיקער גאַס.

— ס'הייסט דאָך פּשוט גיין אויף קידוש־השם! — האָט מען געהערט טענות פון עולם.

אסתר־רחל האָט געזען:

פון דער טעאַטער־היים וועט זי שוין קיין נחת נישט האָבן...

— ניין, בעסטער פריינד מיינער! — האָט זיך אסתר־רחל באַקלאָגט פאַר דינעזאָנען, — ס'איז נישט קיין היים פאַר מיר, ס'איז נישט קיין טעאַטער פאַר פּרצן, ווי איך האָב אמאָל געחלומט. מיין מזל איז שוין אזא. כ'מוז ווידער נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט.

2

אסתר־רחל איז געוואָרן אַ גאַסט אויף דער בינע פון איר טעאַטער. א צייט האָט זי עס נישט געפילט. פילם האָט געראַטעוועט. דער קינאָ־אייגנטימער טאַוובין האָט אָנגעהויבן אליין צו פּראָדוצירן פילמען. מען פילמט „מירעלע אפרת“.

— כ'פיל זיך נישט גוט, אז איך דארף שפּילן פארן אפאַראט. כדי צו שפּילן גוט דארף איך פילן דעם אָטעם פון עולם! — האָט זי זיך מודה געווען.

אינגיכן איז פאָרמירט געוואָרן א טרופּע. א נייער טורנע!

— אפשר וואָלטן מיר געשטעלט די „קאַמעליען־דאַמע“? איר וועט זען, מאַמע, וואָס פאַר א סענסאַציע דאָס וועט זיין.

— איך וויל נישט, קינדערלעך, קיין סענסאַציעס. איך וויל קומען צום עולם מיטן אמת. די „קאַמעליען־דאַמע“ איז צו לאַקריצדיק.

נישט קיין צאַרטע פּרויען, ווי די „קאַמעליען־דאַמע" — נאָר פּרויען מיט גרויסע און שווערע איבערלעבונגען האָט זי געזוכט. דעם אמת פון זייערע מענטשלעכע ליידן און די קראַנקהייט פון דער געזעלשאַפט, וואָס האָט צעבראָכן זייער לעבן, דאָס האָט זי געזוכט אַרויסצובאַקומען אין אַזעלכע געשטאַלטן. דערפאַר האָט זי געקאָנט פאַרמענטשלעכן בואיסאַנס מעלאָדראַמע „מאַדאַם איקס" און שאַפן פון דער ראָל איינע פון אירע גרעסטע מייסטערווערק. זי האָט אַזוי אויסגעאיידלט אירע אַקטיאָרישע מיטלען, אַז זי האָט אין עמיל זאָלאַס „טערעזאַ ראַקען", שפּילנדיק די קאַליקע, מיט דער שפּיל פון אירע אויגן, מיטן כוח פון איר שווייגן, געקאָנט מאַכן אויפשווידערן דעם עולם. זי האָט ביז פולקאָמקייט באַהערשט די שפּראַך פון ליידנדיקן שווייגן, דערהויבן זי צו דער גרעסטער אויסדריק־לעכקייט.

דער טורנע איז פאַר איר געוואָרן אַן אָפּרו, די טרופּע איז געווען איין משפּחה, זי איז געווען די מאַמע, די באַל־בטסטע דערציערין. געלערנט שפּילן טעאַטער, געגעבן אָנווייזונגען, עצות. מען פלעגט קומען צו איר מיט אינטימע דאגות און מיט טעאַטער עגמת־נפשן. זי האָט געעצהט, געענטפערט מיט איר שמייכעלע. דערביי האָט איר קיינמאָל נישט אויס־געפעלט קיין געדולד און — הומאָר.

— ווי מיינט איר, מאַמע, איך וואָלט געקאָנט שפּילן „אוריאַל אַקאָסטאַ?" איך חלש צו שפּילן די ראָל! — האָט זיך איר פאַרטרויט א יונגער, אַמביציעזער אַקטיאָר.

— ווען אוריאַל רעדט, קאָנסטו דרייסט שפּילן, קינד מיינס. נאָר דאָס שווייגן וועט נאָך פאַר דיר זיין צו שווער.

די אַקטיאָרן זענען געוואַקסן מיט איר. דורך איר איז איצט גאָר־יין אויסגעוואַקסן. זי האָט באַוויזן אין גאָרדינס שוואַכער זאַך „אָן א היים" אַריינצוגעבן אַזויפיל לעבן, אַז ס'האָט געשאַפן דעם איינדרוק: בת־שבע איז איינע פון די גרעסטע שאַפונגען פון דער מאַמען און „אָן א היים" איינס פון גאָרדינס מייסטערווערק.

זי האָט אין „אָן א היים" אַריינגעלייגט דעם צער פון איר אייגענער היימלאָזיקייט.

3

איבער די אוקראַינישע שטעט, אין וועלכע זי האָט שוין אַזויפיל פרייד איבערגעלעבט, הענגט איצט א פּחד: דער ביילים־בילבול, וואָס האָט אָפּגעהילכט אין גאַנצן לאַנד, האָט אין אוקראַיִנע באַזונדערס געמאַכט מורא האָבן פאַרן מאָרגן: די שוואַרצע מאה האָט נישט גערוט.

נאָר יידן האָבן זיך געשטאַרקט:

— די שוואַרצע מאה איז נישט דאָס פאָלק. גאָרקי, קאָראָלענקאָ, דער קאָמיטעט צו פאַרטיידיקן ביילִיסן, דאָס זענען די אויסדריקער פון פאָלק. און דאָס פאָלק מוז זיגן!

אין טעאַטער האָט זיך טאַקע נישט געפילט די מורא פאַרן מאָרגן. און אפשר האָט מען געוואָלט אריינכאַפּן דעם היינט — מאַלע וואָס דער מאָרגן קאָן ברענגען?... אַלע פאָרשטעלונגען — פול געפּאַקט. אָוואַציעס, בלומען, באַגייסטערטע רעצענזיעס.

אסתּר־רחלס געטנוס איז אָבער געווען די פאָרשטעלונג גופא און די אַרבעט צוצוגרייטן די פאָרשטעלונג. פּראָבן, נאָכאַמאָל פּראָבן, פאַרטיפן זיך אין דעם, וואָס מען דאַרף טאָן אויף דער בינע.

— דעם עולם וועט איר נישט אָפּנאַרן, איר נאַרט זיך אַליין! — האָט זי געמוסרט אַקטיאָרן.

— אָבער צו וואָס אַזויפיל פּראָבן?

— אַ פּראָבע טאָר נישט זיין קיין אָפּקומעניש. זי דאַרף אייך אָנצינדן צו דער פאָרשטעלונג, — האָט זי געטענהט. — מאַרקירט נישט קינדער, בעט איך אייך, רעפּעטירט אין טאָן, וועט איר זיך זיכערער פילן בעת דער פאָרשטעלונג.

די פאָרשטעלונג האָט זיך ביי אסתּר־רחלען אָנגעהויבן מיט די צוגרייטונגען: אירע צוגרייטונגען האָבן געדויערט צוויי שעה. זיצן ביים שפּיגל און גרימירן זיך, אָנטאָן זיך. אַלץ אין גרים און קאָסטיום האָט געמוזט זיין אונטערגעוואָרפן דעם אמת פון דער געשטאַלט, דעם כאַראַקטער פון דער ראָל און דער שטימונג פון דער זאַך.

ס׳האָט קוים פאַרקלונגען דער צווייטער גלאָק — אסתּר־רחל איז שוין אויף דער בינע.

— אַלץ אין אָרדענונג? — פלעגט זי נאָכקאָנטראָלירן דעם געהילפס־רעזשיסער.

יעדעס שטיקל רעקוויזיט איז דורך איר נאָכגעקוקט געוואָרן.

— רעקוויזיט איז נישט סתם קיין פּוסטע זאַך. ס׳איז אַ טייל אין דער פאָרשטעלונג. אויף דער בינע דאַרפן נישט זיין סתם קיין זאַכן. די זאַכן אויף דער בינע דאַרפן אויסגעשפּילט ווערן דורך די אַקטיאָרן...

1912. אין גאַנצן לאַנד האָט זיך ווידער אָנגעהויבן די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע, שטרייקן, דעמאָנסטראַציעס.

יידישע פאָלקס־מענטשן זענען מיטגערימן געוואָרן פון דער אַלגעמיינער דערוואַכונג. און אסתּר־רחל איז געוואָרן מיטגעריסן.

— איך הייב אָן צו באַמערקן זאַכן, אויף וועלכע איך האָב אַמאָל נישט געלייגט קיין אַכט, נישט אינטערעסירט זיך מיט דעם. איך ווער אַ גאַנצע פּאָליטיקערין, — האָט זי זיך פאַרטרויט.

— פון אַ סך זאַכן האָב איך זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון. וואָס האָט מיך געצויגן אין טעאַטער אַריין? פון אָנהייב — דאָס סודותפולע, די אומבאַגרייפלעכע שיינקייט און דאַן די מעגלעכקייט אויפצודעקן פאַר אַ סך מענטשן פאַרבאָרגענע נשמה־אמתן. מיט דער בינע־איבערלעבונג מאַכן מענטשן איבערלעבן דאָס, וואָס וואָלט אפשר פאַר זיי אַדורך אומבאַמערקט. זיין אַ שליח־ציבור, ווי מיין טאַטע פלעגט זאָגן... גערעדט האָבן צו מיר יידישע זאַכן. דאָס יאָר 1905 האָט מיר אָבער באַוויזן, אַז יידן לעבן נישט אין אַ באַזונדערער וועלט. די זעלבע קויל קאָן טרעפן יאַנקלען, יאַנען און איוואַנען. פּרץ האָט פאַרשטאַרקט אין מיר דעם אומרו, די אַמביציע צו זוכן נייעס. גאָרקיס פּיעסע איז געווען אונדזער ערשטער שריט אין אַ נייער וועלט... דער „מכאַט" האָט מיך דערהויבן: קאָן, הייסט עס, עקזיסטירן אַזאַ טעאַטער, פאַרוואָס זשע זאָלן מיר נישט פּרוּוון? מען דאַרף האָבן אַ ציל פאַר זיך, קאָן מען עפּעס דערגרייכן! די רייזעס קיין אויסלאַנד האָבן מיר געעפנט די אויגן: די וועלט איז אַ סך גרעסער און פאַרשידנאַרטיקער, ווי איך האָב זיך פאָרגעשטעלט. און אומעטום איז דאָ אומרעכט, אומעטום ליידן. ווייזן דאָס אַלץ פאַרן עולם. אפשר וועט עס העלפן כאָטש אַביסל אין פאַרלייכטערן ליידן. אַזאַ ציל איז פאַר מיר קלאָר געוואָרן.

4

עס זענען פאַרביי צוואַנציק יאָר פון אסתּר־רחלס טעאַטער־לעבן און איינאָרדענען אַ יובילײ פון דער מאַמען האָט געהייסן: אָרגאַניזירן אַ יידישן טעאַטער־יום־טוב.

צייטונגס־מענטשן זענען געקומען; מאַכן אינטערוויוען, שרייבן אָפּהאַנדלונגען וועגן איר. וועגן אירע פאַרגאַנגענע צוואַנציק יאָר האָט זי גערעדט איינגעהאַלטן און באַשיידן, נאָר וועגן טעאַטער־פראַגן בכלל האָט זי שוין אָנגעהויבן צו רעדן מיט דעם טאָן פון אַ מענטשן, וואָס ווייסט זיין ראָל און באַדייטונג.

אויף דורעבאַסאָווסקע אין אָדעס איז געווען אַ געווירבל פון מענטשן. צו קריגן אַ טישל אין פראַנקאָנים ציקערניע האָט מען באַדאַרפט ווערימעס פלינקייט. אסתּר־רחל האָט נישט באַוויזן אַ זופּ צו טאָן די קאַווע:

— דאָס איז הער פּאָלאָנסקי פון „אָדעסקיע נאָוואָסטי". — שטעלט פאָר איר געשעפטפירער ווערימע.

און אויסגעפּאָמאַדירטער רויטער קאָפּ האָט פֿון בלאַנקנדיקן ווייסן אָנצוג זיך טיף אַ בויג געטאָן צו אסתּר־רחלס האַנט:

— איר, מאַדאַם קאַמינסקאַ, זענט אַ שטערן, וואָס שיינט איינזאַם אויף דעם פֿאַרוואָלקנטן הימל פֿון יידישן טעאַטער. איר וואַקסט איבער דאָס טעאַטער, די אַקטיאָרן, דעם רעפּערטואַר. אַן אָראַנזשעריע־בלום צווישן ווילד־גראָז.

די שאָל קאַווע איז האַסטיק אָפּגערוקט געוואָרן.

— איך בין טאַקע אויסגעוואַקסן אין דעם ווילד־גראָז פֿון יידישן לעבן, ווי איר רופֿט עס אָן, אָבער נישט ווי אַן אָראַנזשעריע־בלום. איך בין געוואַקסן צוזאַמען מיטן רייניקן דאָס ווילד־גראָז. מיט מיר זענען געוואַקסן מיינע חברים אַקטיאָרן. איך האָב אפֿשר מער מזל געהאַט פֿון זיי, ס'איז מיר געלונגען העכער צו וואַקסן, אָבער איינזאַם בין איך קיינמאָל נישט געווען.

— אַך, די באַשיידנקייט פֿון גרויסע מענטשן! איר וועט דאָך מיר נישט איינרעדן, אַז איר געהערט צו דעם זעלבן טעאַטער, וואָס שפּילט „דאָס פּינטעלע ייד“?

דער בלויזער קלאַנג פֿון דעם נאָמען האָט אַרויסגערופֿן ביי איר אַן איבלקייט. טאָמאַשעווסקי מיט די נאַקעטע שיקסלעך און תּורהלעך אין די הענט... ער האָט טאַקע געטראָפֿן אין פּינטעלע, דער פּאָמאַדע־עלעגאַנט:

— „דאָס פּינטעלע ייד“ און ענלעכע זאַכן טרייבט פֿון זיך נישט נאָר דער בעסערער יידישער אַקטיאָר, נאָר אויך דער בעסערער עולם. דאָס איז טאַקע ווילד־גראָז. דאָס ערגסטע פֿון דער אַזוי גערופֿענער יידישער אָפּע־רעטע. אַ פֿאַרמיסטיקונג פֿון גאָלדפֿאַדען־גאָרטן. צו יידישער דראַמע האָט עס זיכער קיין שייכות נישט. די יידישע דראַמע מאַכט דורך אַ קער אין דער זייט פֿון קינסטלערישן רעאַליזם. עס פֿאַרשווינדט די פֿריערדיקע מעלאָדראַמע, אַקטיאָרן געוווינען זיך אָפּ פֿון אומנאַטירלעכע זשעסטן, פֿון אומנאַטירלעכע אינטאָנאַציעס און אַנדערע געקינצלטע מיטלען. איר וועט שוין נישט אַזוי אָפֿט, ווי פֿריער, הערן אויף דער יידישער בינע דאָס אומנאַ־טירלעכע געוויין, די קוויטשעריי און א. וו. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז צו אמתער קינסטלערישער דראַמע, ווי אין מאַסקווער קונסט־טעאַטער, איז אונדז נאָך ווייט. אָבער עס פֿילט זיך אין דער הינזיכט אַ באַדייטנדיקע ענדערונג. דאָס גיט אונדז אַ סך גוטע צוזאָגן פֿאַר דער צוקונפֿט פֿון יידישן טעאַטער.

אַ פּאָר מוטנע קיילעכדיקע אויגן זאָבן אויף איר געשטאַרט: מען האָט אים געזאָגט, אַז די קאַמינסקאַ איז אַ פּשוטע יידענע, וואָס קאָן האַר־ציק רעדן וועגן שטוב־זאַכן, וועגן געזונט, וועגן קינדער און דאָ...

— איר וועט דערלויבן אונדזער געשפּרעך אָפּצודרוקן אין דער פאָרם פון אן אינטערוויו?

— מיט איין באַדינג: נישט צוגעבן קיין זידל־ווערטער, קיין חוזק, וועגן דעם אַנדערן יידישן טעאטער און זיינע אקטיאָרן. רייסט די פּיעסן, אָבער טשעפּעט נישט די אַקטיאָרן. זיי וואָלטן גערן געוואָלט עפּעס בעסערס. און איך פאַרזיכער אייך: זיי וואָלטן געקאָנט עפּעס בעסערס! — האָט זי אונטערגעשטראָכן.

די יובילײ־פּײערונגען זענען געווען א יום־טוב פון יידישן טעאטער אין אַלע וויכטיקסטע צענטערן. אין ווילנע האָט עס אַפילו אויסגעזען, ווי א יום־טוב אין דער שטאָט. ארבעטער און אינטעליגענץ, האָבן זיך פאַר־אייניקט אין אויסרוף:

— לאַנג לעבן זאָל די מאמע אסתר־רחל קאמינסקא!

קאַסטנס מיט הונדערטער אדרעסן, זילבערנע קרענץ, פּרעזענטער, זענען פון דעם טורנעע געבראכט געוואָרן קיין וואַרשע. ווי דאָס טייערסטע האָט אָבער אסתר־רחל מיטגעפירט דעם אדרעס פון „פאָלקס־קולטור פאריין“:

„אייער ראָל אויף דער יידישער בינע איז באדייטנדיק נישט בלויז דערמיט, וואָס איר באשיינט זי מיטן גלאַנץ פון אייער גרויסן טאַלאַנט, גאָר באזונדערס דערמיט, וואָס איר דערוועקט אין די ברייטע פאָלקס־מאַסן די לעבעדיקע שטרעבונגען צו א פריי לעבן. איר שילדערט מיט אזא קראפט די באַליידיקטע פרויען־נשמה, אז דאָס ווערט א רוף צו דער פרוי פון פאָלק זי זאָל זיך אויפכאפּן פונעם טויטן שלאָף, זי זאָל זיך ארויסרייסן פון דער קלעם פון דורות־אלטער קנעכטישער מאָראל אויף דער ברייטער וועלט פון א פריי לעבן, ווו עס קאָנען פריי אויפבליען די לעבעדיקע קרעפטן פון דער פרויען־נשמה. לעבן זאָל אונדזער פאָלקס־קינסטלערין, די מאַמע אסתר־רחל און לאנגע יאָרן זאָל זי קוויקן די הערצער פון די יידישע פאָלקס־מאסן מיט איר געניאליטעט!“

א שטראלנדיקן שמייכל האָט אסתר־רחל געשיקט אין דער ווייטקייט צו די אומבאקאנטע פאָלקס־קולטור־מענטשן:

— איך דאנק אייך, קינדערלעך, וואָס איר האָט מיך פארשטאַנען, וואָס איר באזיניקט מיין טעאטער־שפּילן, מיין לעבן!

5

די „פארשייטע מוזע“ איז אָפּגעטרעטן אויפן צווייטן פּלאן אין קאַמינסקים טעאטער, ווען אסתר־רחל איז צוריקגעקומען פון א טורנע קיין וואַרשע. דאַן איז געוואָרן אַ שטיקל צייט פאַר דראַמע.

די צרה פון שותפים און דעה=זאָגער האָט זיך אָבער שנעל געלאָזט
פּילן. ווי נאָר א שוואַכערע קאַסע, באַלד האָט מען געזוכט עצות ווי „אויפ=
צוהויבן דאָס געשעפט“. געברענגט די עצית צו אברהם=יצחקן האָט דער
אַלטער אדיוטאַנט הערמאַן פישער. ווי א שוואָם האָט ער איינגעזאַפּט אין
זיך אַלע קרעכצן, פּלענער, מיינונגען און רבילותלעך פון די טעאַטער=דעה=
זאָגער און גלייך עס ארויסגעקוויטשעט מיט זיין פאַלצעטל פאַר קאַמינסקין:

— אוי, ווען די מאַמע טרעט אויף אין עפּעס א סענסאַציע, וואָלט
עס אויפגעלעבט דאָס געשעפט.

— אסתר=רחל קאַמינסקא איז אליין א קליינע סענסאַציע פאַר די
בופּעטשיאזשעס? — איז אברהם=יצחק אויסער זיך געוואָרן.

אָבער פישער האָט כסדר געקאַפּעט זיינע פּלענער, ווי טראָפּנס וואַ=
סער, וואָס פאַלן אויף איין אָרט און אויסגעדליבעט א גריבל אין אברהם=
יצחקס פעסטקייט. אפשר טאַקע?

מען האָט געפונען:

— ס'איז דאָ א פּלאַן די זאָלסט שפּילן „אוריאל אקאָסטאָ“.

דאָס זאָל גאָר זיין די סענסאַציע? זי האָט שוין אזויפיל מאָל אין
וואַרשע געשפּילט „יהודית“, אגב: אָן חשק. ס'איז איר נישט צום האַרצן
געווען דער פּאַטעטיש=אויפגעבלאָזענער טאָן פון דער פאָרשטעלונג. זי
האָט געשפּילט אויף איר שטייגער, האָט זיך איר טאָן געביסן מיט דער
גאַנצקייט, וואָס האָט אַפילו אַרויסגערופן אַ קריטיק אין דער פּרעסע:

„די מאַדאַם קאַמינסקאַס שפּראַך טויג נישט פאַר העכערער דעקלאַ=
מאַציע“.

אסתר=רחל האָט דאַן געלאַכט פון דער קריטיק:

— אָט האָסטו דיר א נייע צרה: כ'טויג נישט פאַר דעקלאַמאַציע.
אַי, איך האַלט, אז דעקלאַמאַציע טויג נישט? דאָס גייט נישט אָן דעם
כעלעמער קריטיקער. „העכערע דעקלאַמאַציע“! — זי האָט זיך סאַר=
קאַסטיש צעלאַכט. — ס'איז יאָ, ווי מען פּלעגט זאָגן אין פּאָראָזשווע: שטאָ
מאָיאַ טאָ ניעלודזקאַיאַ...

— מען מיינט נישט „יהודית“, — האָט זי אברהם=יצחק ארויסגע=
פירט פון טעות. — יהודית וועט שפּילן רעגינע. דו דאַרפסט אויפטרעטן
אַלס „אוריאל אַקאָסטאָ“.

זי איז געוואָרן אויסער זיך:

—ס'איז דאָך אן אומזין! קינסטלעריש פאַלש, נישט ערלעך. ווער וועט
דען גלייבן אין דעם? ווי קאָן איך עמעצן מאַכן גלייבן, אַז איך אַליין גלייב
נישט?

— הלמאי סארא בערנאַרד? זי מעג שפּילן אַ מאַן?

פאר אסתר־רחלען איז טאַקע געווען אומפארשטענדלעך, ווי סארא בערנאַרד האָט געקאָנט איינגיין אויף אַזאַ זאַך. אַ קינסטלערין פון אַ וועלט־באַדייטונג זאָל זיך לאָזן אויף ביליקע סענסאַציע... זי האָט עס שוין לאַנג געהאַלטן פאר אַ פאלשן שריט. נאָר גיי, שטעל זיך אנטקעגן אַ וועלט!

— אַז אַלע זענען שיכור, זעט דער ניכטערנער אויס, ווי אַ נאַר... זי איז לסוף איינגעגאַנגען.

ווארשע איז פארוואָרפן געוואָרן מיט רעקלאַמע. דאָס טעאַטער האָט זיך טאַקע איינגעבראָכן פון מענטשן, אָבער אסתר־רחלען האָט געקערט די גאַל:

— ניין, אברהם־יצחק, אַ קינסטלער טאָר זיך נישט לאָזן נעמען אויף דער ווענדקע פון סענסאַציע, אויב ער וויל נישט פארלירן דעם רעספּעקט צו זיך אַליין. שוין ליבער אינגאַנצן נישט צו שפּילן.

נאָר נישט שפּילן האָט מען זי נישט געלאָזט. ווי מען איז אין דער פּראָווינץ געוואויר געוואָרן וועגן אַ פּאָר פרייע אָוונטן אירע, איז מען גלייך געקומען צולויפן פון אַ טרופּע:

— ראַטעוועט, מאַמע! ביטערע געשעפטן... העלפט ארויס! אַ טרופּע פון דרייסיק מאַן. ווייבער און קינדער... כאָטש אויף אַ פּאָר פאָרשטעלונ־גען. כאָטש אויף איין פאָרשטעלונג... וואָס פאר אַ פּראָצענט איר ווילט...

זי האָט אָפּגעזיפצט:

— אוי, קינדערלעך, וואָס טויגן מיר די פּראָצענטער. געזונט זאָלט איר זיין, וואָלט איר מיך כאָטש געלאָזט אביסל אָפּרוען אין דער היים...

טאָמער אָבער אַ בענעפיס, האָט זי שוין קיין וואָרט נישט געזאָגט. געפאָרן אויף אייגענע הוצאות, געשפּילט, וואָס מען האָט זי געבעטן און נאָך דערלאַנגט אַ מתנה דעם בענעפיציאַנט.

— אויף דעם זעלבן סמיטניק זענען מיר אויסגעוואַקסן, — האָט זי פארענטפערט איר ברייט־הארציקייט. — ווער דען זאָל זיך ארויסהעלפן אויב נישט מיר אַליין?

און גלייך דערציילט עפּיזאָדן פון אירע וואַנדערונגען, קוריאָזן, אריינ־געוואָרפן עצות און אָנווייזונגען וועגן ראָלן און פאָרשטעלונגען. און האָט זיך נאָך געפונען עפּעס אַ יונגער אַקטיאָר, אָדער אַקטריסע, וואָס האָט ארויסגעוויזן סימנים פון טאַלאַנט, האָט עס שוין אסתר־רחל דערוואַרעמט מיט איר פריינדלעכקייט, פארלאַנגט פון די עלטערע אַקטיאָרן אַ ספּע־ציעלע אויפמערקזאַמקייט און הילף דעם טאַלאַנטירטן מענטשן.

— דאָס איז דאָך אונדזער האָפענונג, אונדזער צוקונפט!

— אַ מאַמע, טאַקע אַן אמתע מאַמע איז זי אונדז! — האָט זי באַגלייט אַקטיאָרישע דאַנקבאַרקייט, אויסגעדריקט אין אויפריכטיקע ברכות.

די מאַמע האָט דערווייל געאײַלט צו זיך אהיים, ווו עס איז אַלץ געדיכטער געוואָרן דער וואָלקן איבער איר פאַמיליען־הימל, ווו עס איז אָנגעוואַקסן דער גרעסטער קלאַפּ פאַר איר מאַמעס האַרץ.

6

שוין אַ לאַנגע צײַט, ווי רעגינע איז ג־שט געווען מיט אַלעמען. זי איז דאַרער געוואָרן, אײַנגעטרוקנט, אײַנגעשרומפּן. דאָס פײַערל פון אירע ברענענדיקע אויגן האָט איצט באַקומען אַן אָפּשײַן פון דער אינערלעכער היץ, וואָס האָט זי פאַרצערט.

ווען אסתּר־רחל איז צוריקגעקומען פין מורגע און דערזען רעגינעס מעמד, האָט איר אַ שווינדל געטאָן פאַר די אויגן:

— וואָס איז דיר, טעכטערל מײַנס?

— כ׳ווייס נישט, מאַמע, כ׳פאַל פון די כוחות.

ווי אַרום אַ קליין קינד האָט די מאַמע זיך געפּאָרעט. רעגינעס צושטאַנד האָט זיך מיט יעדער וואָך פאַרערגערט. דאָקטוירים צענעמען די הענט: דאָס גלײַכסטע וואָלט געווען זי אַוועקצופירן צו בערלינער פּראָפע־סאָרן, אפשר וועלן זיי דערגיין אַ טאָלק.

— וואָס גיכער קיין בערלין!

אין משך פון אַ פּאָר טעג איז רעגינע געפאָרן מיט טאַטע־מאַמע קיין בערלין.

די בערלינער פּראָפעסאָרן האָבן זייער פּרטימדיק אויפגעקלערט די עלטערן די זעלטענע קראַנקהייט, פאַרשריבן מעדיצינען, אַ רעזשים און —

— דאָס איבעריקע איז ביי גאָט אין די הענט... אפשר וועט דער נײַנצן־יעריקער אָרגאַניזם באַזיגן די קראַנקהייט...

דאָס פאַרבלײַבן אין בערלין איז נישט נייטיק. זאָלן זיי אהיימפאָרן און וואַרטן אויף רעזולטאַטן פון דער קוראַציע. מער קאָן מען גאָרנישט העלפן.

אין דער מאַמעס האַרץ האָט זיך עפּעס אָפּגעריסן, בלײַבנדיק אַליין מיט אַברהם־יצחקן האָט זי געפּליסטערט:

— ווי איז מיר! עס האַלט שלעכט מיט אונדזער קינד, אויב מען דאַרף זיך פאַרלאָזן בלויז אויף גאָט...

זי האָט געפֿילט, אַז זי פֿאַרלירט איר קינד. „די פּרינצעסין פֿון יידישן טעאַטער“, האָט מען גערופֿן רעגינען... דער מאַמעס שטאָלץ, דער מאַמעס האָפֿענונג, דער נחת פֿאַר איר און פֿאַרן טעאַטער.

גאַנצע נעכט האָט זי אויסגעוויינט דעם קישן אין טרערן. און בייטאָג איז זי אַרומגעגאַנגען אַרום קראַנקן בעט פֿון איר טאָכטער — אַ צעשמייכל־טע. זאָל זי נישט באַמערקן אירע פֿאַרווייַנטע אויגן, אירע שלאָפֿלאָזע נעכט. יעדן טאָג האָט זי פֿאַר דער טאָכטער געשפּילט די שווערסטע ראָל, וועלכע עס איז איר ווען עס איז אויסגעקומען צו שפּילן. זי האָט געוואָלט דער קראַנקער איינרעדן, אַז זי גלייבט אין איר גיך געזונט־ווערן. די טאָכטער ווידער האָט זיך באַמיט צו מאַכן דעם אָנשטעל, אַז זי גלייבט אין דעם, וואָס די מאַמע שפּילט פֿאַר איר. פֿלעגט זי עס אויפֿנעמען מיט אַ שמייכל, כאָטש אַ שמייכל איז שוין פֿאַר איר געווען אַ גרויסע אָנשטרענגונג. אַזוי האָבן זיך מאַמע און טאָכטער טאָג־טעגלעך גענאַרט.

אסתּר־רחל האָט נישט געוואָלט גיין שפּילן. מען האָט געביטן פֿאָר־שטעלונגען, איבערגעשטעלט — זי וויל בלייבן ביי דער טאָכטער, שפּילן פֿאַר דער טאָכטער.

— אַ פֿאַרקויפֿטע פֿאָרשטעלונג. „לינת הצדק“. שוין אַפֿאַר וואָכן אויספֿאַרקויפֿט אַלע בילעטן, — האָט זיך אברהם־יצחק געבעטן.

— גיי, מאַמע, האָסט שוין לאַנג אין וואַרשע נישט געשפּילט די „קרייצער סאָנאַטע“, — האָט רעגינע איס צוגעהאָלפֿן.

אסתּר־רחל האָט נאָכגעגעבן. געמאַכט נאָך אַ וויץ:

— אפֿשר וואָלסטו זיך גאָר מיטגעבאַט שפּילן מיט מיר ציליען?

רעגינע האָט נאָך באַוויזן אַרויסצוצווינגען אַ בלאַסן שמייכל.

אסתּר־רחל איז געזעסן פֿאַרן שפּיגל אין גאַרדעראָב און איבערגע־מאַכט דעם גרים. יעדעס מאָל איז ער איר צעווייקט געוואָרן פֿון טרערן. סוף כּל סוף האָט זי אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט און מיטן צעשמירטן גרים אַרויס אויף דער בינע נאָכקוקן צי איז דאָרט אַלץ אין אָרדענונג אויף אָנצוהייבן די פֿאָרשטעלונג.

פּלוצן הונדערט מענטשן האָבן אָנגעפֿילט קאַמינסקיס טעאַטער ביזן לעצטן פּלאַץ. לאַנג האָט שוין וואַרשע נישט געזען די מאַמע אין דער ראָל פֿון עטיע פֿרידלענדער און אירע פֿאַרערער האָבן נישט געוואָלט דורכלאָזן די זעלטענע געלעגנהייט:

— ווען וועט שוין די מאַמע נאָכאַמאָל שפּילן עטיען...

צוויי גלאָקן זענען געווען. צייט אָנצוהייבן.

גאָר אַט פֿאַלט צו איר צו אידעלע, וואָס האָט זיך שוין באַדאַרפֿט אָנטאָן צו דער ראָל פֿון אַלבערטן.

— וואָס איז דיר, אידעלע?

עפּעס אַ שטים פֿאַרן פֿויהאַנג. זי הערט זיך איין: ווערטער... ווער־טער...

— אין טיפֿן טרויער מעלדן מיר, אַז די היינטיקע פֿאָרשטעלונג ווערט אָפּגערופֿן צוליב דעם פּריצייטיקן טויט פֿון אונדזער ליבלינג, דעם יונגן שטערן פֿון יידישן טעאַטער, רעגינע קאַמינסקאַ...

7

אין דעם קבר אויפֿן גענשער בית־עלמין אין וואַרשע איז צו קבֿורה געקומען אַ טייל פֿון אסתּר־רחלס לעבן. געציילטע וואָכן האָבן זי געעלטערט אויף יאָרן. זי האָט נישט געקאָנט פֿאַרבלייבן אין די שטובן, וווּ יעדעס ווינקעלע האָט דערמאָנט וועגן רעגינען.

האָט מען זיך איבערגעצויגן אין אַ נײַ הויז, געציילטע טריט פֿון טעאַ־טער, אויף דער זעלבער אַבאַזשנע גאַס. די קאַמיעניצע האָט אַרויסגע־שטערטשעט פֿון לייזיקע פֿלעצער צווישן קראָקעווער פֿאָרשטאָט און נייע וועלט, שיינע, ליכטיקע סאַלאָנען אויפֿן פֿינפֿטן שטאָק. פֿון די באַלקאָנען — אַן אויסבליק צו דער ווייסל, אויף די פּאַלאַצן פֿון אוניווערסיטעט, אויף דער לעבעדיקער מאַגיסטראַלע פֿון וואַרשע. נאָר ווו זי קוקט שוועבט רעגינע פֿאַר די אויגן. זעגען די אויגן כּסדר מוטנע, די געדאַנקען איינגעהילט אין נעפּל.

אַבֿרהם־יצחק איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ שאָטן. די קינדער זענען אַריינ־געפֿאַלן אין מרה־שחורה. פֿרײַנד האָבן זיך אַרײַנגעמישט. זיי מוזן אַלע אַוועקפֿאָרן זיך קורירן. ד״ר לעווין ראָט צו פֿאָרן קיין מעראַן.

אסתּר־רחל וועט נישט פֿאָרן רוען. דאָס קאָן זי נאָך קראַנקער מאַכן. אַרבעט קאָן זי אַביסל מאַכן פֿאַרגעסן וועגן איר געמיט. זאָל אַבֿרהם־יצחק מיט די קינדער פֿאָרן קיין מעראַן. זי וויל בעסער פֿאָרן שפּילן. פֿאָרשלאָגן זענען געווען פֿון אַלע זייטן. פּאַריז, לאָנדאָן.

איצט האָט שוין אסתּר־רחל געהאַט מיט וועמען זיך צו געזעגענען אויפֿן וואַרשעווער בית־עולם.

אַ שנײַ האָט געהאַט באַדעקט דאָס בערגל־ערד, אונטער וועלכן עס רוט איר טאָכטער, די יונג־פֿאַרשטאָרבענע פּרינצעסין. אַ פּאָר טריט ווייטער רוט נאָך אַ פּרינצעסין פֿון יידישן טעאַטער, פֿעני וואַדי עפּשטיין. אויך פֿאַר דער צייט פֿאַרשניטן געוואָרן. האָט זי כאָטש דורכגעמאַכט אַ רויִקע לעבן אין טעאַטער און אויסערן טעאַטער. פֿון אַן אָרעם יידיש שטיבל איז

זי אַרוים אויף די בינע=ברעטער. ווי שאַמפּאַניער זיך געשוימט, פאַרבלענדט מיט איר שיינקייט. געוואָרן אַן אמתע פּרינצעסין פון אַ לעגענדאַרן לאַנד, די פרוי פון אַן אינדישן ראַדזשאַ, אַנטלאָפן פון די פּירשטלעכע פּאַלאַצן צוריק צו דער אָרעמער יידישער בינע, אויסגעוואַנדערט אַ וועלט. געשיינט, ווי אַ מעטעאָר און געשטאָרבן אין עלנט און נויט אין אַ וואַרשעווער שפּיטאָל. אַ שטורמיש, פילפאַרביק לעבן. און איר פּרינצעסין האָט קוים אויפגעשיינט, ווי אַ פרילינגס=שטראַל זיך דורכגעריסן דורך דעם פאַרוואָלקנטן לעבן פון יידישן טעאַטער און פאַרלאָשן געוואָרן. ווי אַ פלעמל פון אַ שטורם=ווינט איז איר ליכט אויסגעגאַנגען פאַר דער מאַמעס אויגן. און זי וועט ווייטער שפּילן, שלעפּן דעם וואָגן פון יידישן טעאַטער.

לאָנדאָן, פּאַריז. ווידער לאָנדאָן. אַרבעט. אַרבעט אָן אויפהער. אַ נייע סביבה, נייע אַקטיאָרן, פרעמדע טענער. אַלץ קלינגט אַזוי נישט נאַטירלעך ווילד. באַלמעלאָכעס, שלעכטע באַלמעלאָכעס, און מען דינגט זיך וועגן אַ וואָרט. מען מעסט די ראָלן מיט דער צאָל ווערטער.

— וואָס הייסט, איר שטרייכט אוים דעם מאָנאָלאָג? מיר שפּילן אַזוי יאָרן=לאַנג, מיט אַלע סטאַרן...

— אַ וואָרט ווייניקער, קינדער, אַבי אמת! — איז געווען איר ענטפער.

זיי פאַרשטייען זי נישט. וואָס הייסט: אמת? בינע און אמת?

אין אַ נעפּלדיקער לאָנדאָנער פעברואַר=נאַכט רייסט זיך אַ קלעפּיקע פייכטקייט דורך די שויבן און מויערן פון האָטעל=צימער, דרינגט דורך די הויט, עסט זיך איין אין די ביינער. אסתּר=רחלען נעמט נישט קיין שלאָף. אין צימער הענגען קנוילן פאַרע פון נעפּל. דאָס האַלץ פון קאַמין גיט פון צייט צו צייט א פלאַם אויף און הייטערט אויף די אומעטיקע טריבקייט, ס'ווילט זיך שוין אַראָפּרעדן פון האַרצן. בריוו! בריוו אַהיים. בריוו צו פריינד:

— „מיין איינציקער, בעסטער און ערגעבנסטער פריינד, ווי איך קאָן זיך אויסדריקן, אומפאַרטייאישער אמתער פריינד יעקב דינעזאָן! אייער מיר פיל געליבטן בריוו האָב איך דערהאַלטן נאָך יענע וואָך. אָבער ליידער בין איך אַזוי פאַרנומען מיט די טעאַטער=פּראָבן מיט די היגע אַקטיאָרן, אַז איך האָב פאַר קיין פרייז נישט געקאָנט געפינען קיין פּאַסנד שטיקל צייט צו נעמען זיך צוזאַמען מיינע צעקלאַפּטע געדאַנקען אום מיין גוטן פריינד ענטפער צו שרייבן. איך מוז אייך דערציילן מיין אַרט לעבן: איך שטיי אויף צען אין דער פרי, עלף איז שוין פּראָבע מיט די היגע אַקטיאָרן (נישט קיין אַרטיסטן!). מען מוז מיט זיי שווער אַרבעטן אַ פּיעסע זאָל גיין אַביסל אָנשטענדיק. נון, בין איך ביז צוויי מיטאָג פאַרנומען, דאַן קומט

דאָס מיטאָג עסן. דאָס מוז מען דאָך... פיר נאָכמיטאָג האָב איך ווידער פּראָבע און דאַן קומט די פאָרשטעלונג. קורץ, מען איז דעם גאַנצן טאָג פאַרנומען מיט די טעאַטער־ביזנעס. איך ווייס, אַז דאָס מאַכט אייך, מיין פריינד, נישט קיין גרויס פאַרגעניגן... דען איך ווייס, אַז איר ווילט בעסער איך זאָל זיך בעסער אויסרוען. אָבער גלויבט מיר, פריינד מיינער, אַז דאָס איז פאַר מיר איצט דאָס בעסטע. דאָס פיבערהאַפטע לעבן האַלט מיך נאָך אויף מיינע פיס... ווייל אַליין אין איינזאַמקייט צו בלייבן דאָס בין איך איצט נישט אימשטאַנד. אַז איך בלייב נאָר די נאַכט אַליין אין מיין צימער איז שוין אויך גענוג פאַר מיר צו דערמאָנען זיך אין מיין גרויס פאַרלוסט! איר, מיין טייערער פריינד, ווייסט דאָך יאָ, וואָס איך האָב פאַרלוירן. נו, ווי קאָן איך איצט בלייבן אַליין? אָפּרוען איז גוט, ווען מע האָט אַ גוטע געזעלשאַפט, גוטע איניקסטע פריינד, אָבער אַליין... איך בין געוועזן אין פּאריז דריי וואָכן און האָב רעכט פּאריז נישט געזען. די אַרבעט מאַכט מיר בעסער".

זי האָט געשריבן פּשוט, ווי זי וואָלט גערעדט מיט דעם ליבן מענטשן, וואָס איז זייט יאָרן געווען איר פאַרטרויונגס־מאַן, פאַר וועלכן זי פלעגט זיך אַראָפּרעדן פון האַרצן. זי האָט דורכגעקוקט דעם בריוו:

— צי וועט דער ליבער דינעזאָן קאָנען אַרויסקריכן דערפון?

און צוגעשריבן אַ פּאָסט סקריפּטום:

„אָט האָט איר מיין אייגענע קאַטשקע־שריפט. איר האָט עס געוואָלט! אָבער נישט מיין שולד. מיין טאַטע האָט מער נישט געלערנט...".

8

— אַז מען טוט אוים אַן ענגן שיך, פילט מען ערשט דעם טעם, ווי גוט עס איז אַרומצולויפן באָרוועס, — דערמיט האָט אסתר־רחל פאַרענדיקט די ערשטע פּראָבע מיט איר טרופּע פאַרן ארויספאָרן אויף אַ טורנע.

די אויסלענדישע גאַסטראָלן געהערן שוין צו דער פאַרגאַנגענהייט. ס'איז אַן אָפּקומעניש. דעם טעם פון שפּילן טעאַטער פילט זי ערשט ווען זי איז מיט איר טרופּע.

— אויסלאַנד הייסט פאַר מיר טאַקע: האַקן האַלץ, ווי אומצופרידענע אַקטיאָרן רופן דאָס שפּילן טעאַטער, — האָט זי זיך מודה געווען פאַר דינעזאָנען. — אַז איך שפּיל ביי אונדז, פיל איך, ווי מיין האַרץ קלאַפּט

שטאַרקער, ווי עס קלאַפּן אַלע הערצער אויף דער בינע און הונדערטער הערצער אין זאַל.

זיצן אויף אַן אָרט קאָן זי שוין נישט. עס טרייבט דער אומרו.

— אָרגאַניזירן א נייעם טורנע.

ליטע. נייע פּיעסן דאָס איז ווייניק. אַפילו אין אַלטע פּיעסן מוז מען עפּעס ענדערן, באַלעבן.

— מאָרגן פּראָבע.

— עפּעס אַ נייע פּיעסע?

—יאָ. „די שחיטה“.

— וואָס?! — שטוינען אַקטיאָרן, וואָס האָבן מיט אסתר־רחלען גע־שפּילט אומצייליקע מאָל די פּיעסע.

מען רעפּעטירט. נישט כדאי געווען. קליינע ענדערונגען. ערגעץ וואו אַ וואָרט, אַ שורה, אַ טאָן. מיזאַנסצענעס זענען כמעט אָן ענדערונג. און טאָמער ענדערט עמעצער זיינס אַן איבערגאַנג, מאַכט זי אויך נישט קיין וועזן דערפון. צו וואָס זשע די פּראָבע?

פּלוצלינג פאַרטראַכט זי זיך. שפּאַנונג צווישן די אַקטיאָרן. מען וויל איר נישט איבעררייסן די מחשבות. שטילקייט. אין דער אָנגעשטרענגטקייט פון איר פּנים דערקענט מען, אַז דאָס איז נישט קיין צופעליקע פאַרטראַכ־טעניש.

— אומזין! איך וועל עס נישט זאָגן. שפּילט ווייטער, קינדער, דער מאָנאָלאָג מיינער פאַלט אַרויס... ווי האָב איך געקאָנט אַזויפיל יאָרן רעדן אַזעלכע נאַרישקייטן! — זי איז אויסער זיך.

פרעגנדיקע בליקן רופן אַרויס אַ ברייטערע אויפקלערונג:

— מיר פילן גאָרנישט, ווי מיר חזרן איבער יאָרן־לאַנג די זעלבע ווערטער, וועלכע זאָגן גאָרנישט, זענען נישט נייטיק, שטערן נאָך. ווער דאַרף די בית־המדרש־פילאָזאָפיע? ס'איז גוט געווען מיט צוואַנציק יאָר צוריק פאַרן אַמעריקאַנער אָנגעלויף.

— ס'איז דאָך אָבער גאָרדין...

— טאַקע גאָרדינען טוען מיר די גרעסטע טובה דערמיט, וואָס מיר וואַרפן פון אים אַרויס איבעריקע זאַכן. ער האָט אַזויפיל רייד, אַז דאָס וועט אים אסור נישט פאַרשאַטן. לאָמיר בעסער די זאַך צופירן צום פּונקט. ווייניקער רייד און מער געפיל, מער געדאַנק... זייט לעבעדיקע מענטשן אויף דער בינע, טוט עפּעס, לעבט איבער, וועט עס מער געבן ווי איבעריקע רייד.

ס'איז אָבער ווייניק פאַר איר אָפּפרישן אַלטע פּיעסן. זי זוכט אַ פרישׂ

וואָרט בכלל, אַ פרישע געשטאַלט. פּרץ הירשביין האָט עפּעס מהרש געווען, מען דאַרף פּרוּוון.

— מיר וועלן זיך נעמען רעפּעטירן „די פּוסטע קרעטשמע“.

— איז עס דען אַ ראָל פֿאַר אייך, מאַמע?

— איך וויל מיר זאָלן שפּילן די פּיעסע, נישט מיין ראָל.

זי פֿילט אָבער, אַז זי האָט נישט גוט אויסגעוויילט. יאָ, די דאָרפֿישע געשטאַלטן זענען גוט, דאָס האָט זי געוואָלט, אָבער דער מיסטישער נעפּל פֿון דער פּיעסע.

— ווי אַ בית־המדרש־ווייערויך פֿילט זיך אין דער פּיעסע... אַזאַ זעלטן פֿאָלקס־שטיק, פּשוטע מענטשן און אַ פּשוט, אמתדיק לעבן, נאָר דער ווייערויך שטיקט. כ׳קאָן זיך נישט דערמיט קיין עצה געבן.

אפשר דימאָווס „שמע ישראל“?

— אוי, קינדער, נייע פּיעסן! אַ רעד־טאָן צום עולם מיט דער שפּראַך פֿון לעבן, פֿון היינט!

נישט נאָר נייע פּיעסן זוכט זי. נייע מענטשן אויך. נייע מענטשן פֿאַרן טעאַטער, יונגע כּוחות. באַווייזט זיך אַ פּעיקער מאַטעריאַל פֿון דראַמאַטישע קרייזן — דערמוטיקט זי, לערנט, גיט עצות:

— איר, הער שוסטער, דאַרפֿט זיך ווידמען טעאַטער. איר האָט וואָס צו טאָן אין טעאַטער, — דערמוטיקט זי אַ מאָלער, וואָס פֿירט אָן מיטן קאָוונער דראַמאַטישן קרייז. — נאָר מיט די „סינס“ מוזט איר מאַכן אַ טאָלק. איר הייסט נישט סושטער, נאָר שוסטער...

און ווילנע גיט איר אַ שטאַרקן קלאַפּ אין האַרץ: אַ מיידעלע, וואָס שפּילט מיט איר, דערמאָנט רעגינען אַלס קינד... אַ באַגאַבט מיידעלע. זי דריקט זי צו זיך:

— לערן זיך, קינד מיינס, דו וועסט אויסוואַקסן אַ גוטע אַקטריסע.... איר וועט נאָך האָבן נחת פֿון אייער טאָכטער, — זאָגט זי צום שיינענדיקן טאַטן.

— מיר האָבן שוין צוגעטראַכט פֿאַר אי ר אַ נאָמען: עלמית... שיין, אמת? — וואַקסט דעם טאַטנס האַרץ.

— ס׳איז נישט וויכטיק דער נאָמען, ס׳איז וויכטיק די נשמה. דאָס מיידל האָט נשמה. און זי האָט טאַלאַנט.

די מאַמע, וואָס איז געווען פֿאַריתומט צוליבן פֿאַרלוסט פֿון אייגענעם קינד, האָט אַלץ געזוכט קינדער, וואָס זאָלן ווייטער מאַכן דאָס אָרעמע יידישע טעאַטער.

— מען רופֿט דאָך מיך די מאַמע פֿון יידישן טעאַטער.

XII

מלחמה!

1

הייסע זומער־טעג. כמאַרעס מענטשן קילן זיך ביים אָדעסער לעמאַן, שפּאַצירן איבער די בולוואַרן, זוכן אַ גלעט פון אַ ים־ווינטל.

אין טעאַטער הענגט אַ געדיכטע דעמפּיקייט. מענטשן זיצן מיט אויפגעשפּילעטע קראַגנס, ווישן זיך דעם שוויים פון פּנים, פאָכן מיט די טיכלעך.

אויף דער גאַלעריע איז די געדיכטקייט פון דער לופט ממש געווען אָנצוטאַפּן. די ענגשאַפט איז געווען אַזוי גרויס, אַז ס'איז שווער געווען דאָס פּנים אויסצווישן, מען זאָל דערביי נישט אַ שטויס טאָן דעם שכן. יעדע רגע האָט זיך געהערט אַ שעפּטש:

— איזווינִיטע! אַנטשולדיקט! ניעטשאַינע...

אין די אַנטראַקטן האָט דאָס יינגוואַרג הײם קאָמענטירט אסתר־רחלס נייעם רעפּערטואַר:

— ס'איז אַ נייע ווענדונג אין יידישן טעאַטער... דאָס הייסט אַ דראַמאַטיש טעאַטער. ווי ביי לייטן...

די היץ אין אָדעס איז כסדר געשטיגן. נישט בלויז פון דער זון. פּואַנקאַרעס וויזיט ביים צאַר האָט אַרויסגערופן גליונג. דער פראַנצויזישער פּרעזידענט פאָרט נישט סתם אין דער וועלט אַריין מיט אַ וויזיט צום סאַמאָדזשערזשעץ פון ווסיעראַסיאַ... דער אַטענטאַט אין סאַראַיעוואָ איז אַ פונק אין טרוקענעם שטרוי. עסטרייכיש מיליטער מאַרשירט אַריין אין סערביע.

— מאָביליזאַציע!

ס'האָט זיך פאַנאַנדערגעפּלאַקערט אַ שרפה.

— אין אַ פּאָר וואָכן אַרום וועט זיין נאָך דער מלחמה, — איז אָפּגע־

רעדט געוואָרן אין די קאָפּעטן. — מען וועט מאַכן פֿון בראַנץ־יאָזעפֿן אַש און פּאָראָך...

— און וואָס וועט זאָגן ווילהעלם? — פֿרעגן סקעפּטיקער.

— מיט אים וועלן זיך שוין אַן עצה געבן פּואַנקאַרע מיט עדוואַרדן...

אַוועקגייענדיקע עשאַלאָנען מיט סאָלדאַטן אויפֿן פֿראָנט, באַגלייט מיט אָרקעסטערס, מיט געוויין פֿון מאַמעס און קינדער. אָנקומענדיקע טראַנספּאָרטן פֿאַרוווּנדעטע. אָבער נישט בלויז דאָס איז געווען דער אָטעם פֿון מלחמה אין אָדעס. ס׳איז צוגעקומען די פּאַניק צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג: אַ יידן־גירוש פֿון די פֿראָנט־געביטן, אַ געיעג נאָך שפּיאָנען. יידן — שפּיאָנען פֿאַר דייטשלאַנד און עסטרייך. אַ וואַלד פֿון תליות אין די פּראָווינץ־געביטן.

— אַהיים פֿאָרן, כאָטש זיין מיט די קינדער!

בראַנדעסקאַ לאָזט נישט. ער שטייט מיט אַ טרופּע אין געניטשעסק, קרים, אַ פּאָר גאַסט־שפּילן וועלן מחיה זיין די טרופּע, די דאָרטיקע יידן.

— און איר, מאַמע, וועט זיך מחיה זיין.

— ווען נישט די מלחמה, ווען וואָלטן מיר דערלעבט צו האָבן די קאַמינסקאַ ביי זיך? — האָבן זיך געוויצלט די קרימטשאַקעס און געלאָפֿן אין טעאַטער אַריין.

בראַנדעסקאַ איז צוגעשטאַנען:

— און אפֿשר אַ קליינעם טורנע?

שטעטלעך, וווּ זי איז נאָך קיינמאָל נישט געווען. עפּעס פֿאַרטאָמע־רישטע יידן, אָבער אַזעלכע האַרציקע, האָבן אַזוי הנאה. איז אפֿשר טאַקע?

פֿלוצלינג: אַ פֿאַרבאָט צו שפּילן יידיש טעאַטער!

איצט בלייבט איין אויסוועג: פֿאָרן קיין וואַרשע. ווי דען אַנדערש? מען טאָר טאַקע דאָרט אויך נישט שפּילן, אָבער זיין מיט די קינדער וועט מען דאָך איר נישט פֿאַרווערן...

אָבער אַלע זענען קעגן:

— איר מוזט אונדז ראַטעווען, מאַמע, מיר וועלן אויסגיין פֿון הונגער. לאָמיר שפּילן גאָרדינגען אויף רוסיש. ס׳וועלן קומען יידן און אפֿשר אויך אַ רוסישער עולם. מיר קאָנען זיך דאָך נישט זעצן שרייבן תּפֿילין...

— ווי קום איך צו שפּילן רוסיש, קינדער? מיין רוסיש, מישטיינס־געזאָגט... ס׳איז גוט געווען פֿאַר מיינע הברטעס אין פּאָראָזעווע, אָבער פֿאַר אַן עולם? כ׳וועל דאָך שטאַמלען אויף דער בינע! — האָט זי זיך געבעטן רחמים.

— איר האָט דאָך אונדז אַליין געלערנט, אַז דאָס שווערסטע איז

נישט דאָס רעדן, נאָר דאָס שווייגן אויף דער בינע. און שווייגן קאָנט איר דאָך אין רוסיש, גראָד ווי אין יידיש...

ווינטער. קליינע שטעטלעך אין בערסאַבער גובערניע. אכסניות און קאַלטע, אָרעמע טעאַטער־זאַלן, ווי מיט צוואַנציק יאָר צוריק. דעמלט האָט זי זיך געמוזט קאַליעטשען די צונג אויף יידיש־דייטש, איצט אויף רוסיש. פרעמד האָבן איר געקלונגען די ווערטער פון „מירעלע אפרת“, „כאַסיע די יתומה“, „גאָט, מענטש און טייוול“, „דער אומבאַקאַנטער“. גאָרדינס ווערטער, די זעלבע געשטאַלטן — פאַר איר זענען עס געווען פרעמדע מענטשן, אַ פרעמדע וועלט, אין וועלכער זי האָט זיך געפילט פרעמד:

— אַ שפּראַך, קינדערלעך, איז נישט קיין קליידל, וואָס איר טוט זיך איבער... מען זאַפּט עס איין מיט דער מאַמעס מילך, ס'גייט אַריין אין בלוט, ס'ווערט אַ טייל פון קינסטלערס נשמה. שפּילן אמתדיק קאָן מען נאָר, ווען מען פילט אַליין, וואָס מען שפּילט. איך פּיל אויף יידיש, מוז איך שפּילן אויף יידיש. קונסט קאָן דאַן ווערן אַלמענטשלעך, ווען זי איז אויף אַן אמת מענטשלעך. און אַ מענטש דריקט אויס געפילן אין זיין שפּראַך. ער קאָן רעדן, פאַרשטיין, געבן צו פאַרשטיין אויף פאַרשידענע שפּראַכן, אָבער אינערלעך פילן קאָן ער נאָר אויף זיין שפּראַך. כ'האָב שטענדיק באַוווּנדערט אַ בערטאַ קאַליש און אַנדערע קינסטלער, וואָס זענען לייכט אַריבער אויף פרעמדע שפּראַכן. איך האָב זיי חושד געווען, אַז זיי פעלשן עפּעס. איצט איז מיר קלאָר: זיי האָבן געשפּילט בלויז מיט טעכניק, מיט אויסערלעכע מיטלען. איך האָב מיין גאַנץ לעבן געשפּילט מיטן האַרץ. איצט מוז איך אָנקומען צו טעכניק. און מיין האַרץ שווייגט אויף דער בינע...

די סיטואַציע אויף די פראָנטן האָט זיך אַלץ פאַרערגערט. לאָדזש איז געווען אין דייטשע הענט. די רוסישע אַרמיי האָט זיך אַ רוק געטאָן אין גאַליציע, אָבער די דייטשן און עסטרייכער האָבן פאַרנומען גרויסע טיילן פון קאָנגרעס־פּוילן. וואַרשע קאָן פאַלן אַ ליאַדע טאָג און זי וועט בלייבן אָפּגעשניטן פון די קינדער.

צוגן מיט מיליטער אין דער ריכטונג פון פראָנט. עשאַלאָנען מיט פּליטים, צוגן מיט פאַרוווּנדעטע קומען פון דאָרט. אויף זייערע פּנימער ווייטיק און פאַרצווייפלונג. בלויז עלעגאַנטע אָפיצירן זענען נאָך צייטנווייז אויפגעפּוישט האָפערדיק. דאָס ווערט בסוד אונטערגעהאַלטן מיט גלעזער אַלקאָהאָל.

די היץ אין די וואַגאָנען איז אומדערטרעגלעך. אַ פּייער פּאַלט ממש פון הימל. שוין נאָענט פון וואַרשע. דוכט זיך, מען הערט שאָכן פון האַר־מאַטן... און אפשר איז עס גאָר אַן אָפּקלאַנג פון געקלאַפּעריי פון די רעדער איבער די רעלסן? אַלץ איינס, אַבי גיכער, אַבי נישט פאַרשפּעטיקן... אַהיים...

.2

פּראַגע איז איינגעהילט אין רויך, דורך וועלכן עס רייסן זיך דורך לאַנגע פלאַמען־צינגער. דער הימל איז געווען צונטער־רויט.

— עס ברענט דער טערעספּאָלער וואָקזאַל!

קליינע אָפּטיילונגען קאָזאַקן טראָגן זיך גיך פאַרביי אויף פלינקע פערדלעך, איבערלאָזנדיק נאָך זיך דעם געהילך פון פּאָדקאָוועס איבער שטיינער.

אינדערפרי האָבן שוין מאַרשירט איבער די גאַסן אָפּטיילונגען דייטשיש מיליטער.

דער פראָנט האָט זיך מיטאַמאָל אָפּגערוקט ווייט פון וואַרשע. דאָס לעבן האָט אָנגעהויבן נאָרמאַל צו פליסן.

איין יאָר בלויז און וויפל האָט זיך דורך דער צייט געביטן אין וואַרשע! ס'איז געשטאָרבן י. ל. פּרץ. זיין קבר געפינט זיך נאָענט פון רעגינעס קבר. יעקב דינעזאָן גייט אַרום ווי אַ קיילעכדיקער יתום. שעהן לאַנג האָט ער דערציילט אסתר־רחלען וועגן די לעצטע טעג פון פּרצס לעבן, וועגן זיין ארבעט, זיין זאָרג פאַר קינדער...

— שטילער, שטילער,
דאַנקען וויל ער...

פון דער צווייטער זייט: ענדערונגען צום גוטן. יאָסעלע ווערט אַ ווירטואָז. ער ציט ארויס פון פידעלע אזעלכע הארציקע קלאַנגען, די לאַנגע פינגער זיינע ציטערן איבער די סטרונעס מיט אַ כוואַליעדיקער פליסיקייט...

אידעלע איז שוין אַ פריילין. דעם פּאַנסיאָן האָט זי אַוועקגעוואָרפן:

— אַז מען לערנט זיך איצט סיי ווי נישט...

זי וויל שפּילן! אָבער שוין נישט קיין קינדער־ראָלן. זי וויל שפּילן דערוואַקסענע. און טאַקע גרויסן ראָלן.

— מען שפּילט איצט אָפּערעטע. זעסט דאָך, ס'איז נישט קיין צייט פאַר דראַמע — די דראַמע שפּילט זיך אָפּ אויף די שלאַכט־פעלדער...

מיט דער צייט האָט מען גענומען פּרובן דראַמען אויך, נאָר מיט

סענסאַציע: „כאַסיע די יתומה“ אין צוויי אויספירונגען! די ערשטע צוויי אַקטן וועט שפּילן אידאַ קאַמינסקאַ. די לעצטע — אסתּר־רחל קאַמינסקאַ.

אסתּר־רחל איז אויסער זיך געוואָרן, דערזעענדיק דעם אַפיש.

נאָכן ערשטן אַקט האָט זי זיך געזעצט אין גאַרדעראָב פאַרן שפּיגל. זיצט און קוקט אין שפּיגל אַריין, רירט זיך נישט צו צום שמינק. נישט שוין זשע זאָל זי פאַרוואַנדלען אירע עלעכע־צוואַנציק יאָר טעאַטער־פרייד אין טעאַטער־פּיין אין שטאָף פאַר אַ ביליקער סענסאַציע? פון „כאַסיען“, און וועלכער זי האָט מיט צען יאָר צוריק אָנגעצונדן די הערצער פון פאָלקס־מענטשן, אַרויסגערופן ביי זיי פייער פון בונט קעגן אונטער־דריקונג — פון דער פאָרשטעלונג מאַכן איצט אַ צירק־סענסאַציע?

— מאַמע, ס׳איז דאָך נאָך דעם צווייטן אַקט. פאַרוואָס ביסטו נישט פאַרטיק? — איז אידע אריינגעקומען א מידע און גליקלעכע נאָך די צוויי אָפּגעשפּילטע אַקטן.

— אידעלע, מיין קינד, זאָג מיר: וויפל צייט לויפט פאַרביי צווישן צווייטן און דריטן אַקט?

אידע האָט נישט פאַרשטאַנען:

— וואָס הייסט וויפל צייט? אַ פּאָר שעה.

— איז ווי מיינסטו, האָט דורך די פּאָר שעה כאַסיע געקאָנט אַזוי אויסוואקסן, אזוי דיק ווערן, אזוי אלט ווערן?

איצט איז אידען קלאָר געוואָרן:

— ס׳איז דאָך שוין אָבער אָפּישירט. דער עולם וועט מאַכן סקאַנ־דאַלן... מען האָט זיי אָפּגענאַרט.

— בעסער זיי אָפּנאַרן מיטן אַפיש, איידער מיט דער פאָרשטעלונג. איך וועל נישט חוזק מאַכן פון זיך און פון עולם. איך וועל נישט שפּילן!

דער אַדמיניסטראַטאָר איז ארויס פאַרן פורהאַנג מעלדן, אַז אסתּר־רחל פילט זיך נישט גוט און די פאָרשטעלונג וועט שוין פאַרענדיקן אידא.

3

— מאַמע, איר וועט דאָך מיר נישט אָפּזאָגן דעם כבוד אויפצוטרעטן אויף מיין בענעפיס? — איז צוגעקומען הערמאַן פישער מיט אַ בקשה.

— ווען האָב איך עס שוין אַמאָל אָפּגעזאָגט? אַ נייע מעשה גאָר... אָבער מיט וואָס ווילסטו, הערמאַנדל, מהנה זיין דעם עולם?

— איך האָב ליב ליטעראַטור. כ׳וויל שטעלן „די רויבער“ פון שילער.

— אינמיטן דרינען!

— אָסקאַר וויל זיך אַביסל דורכלופֿטערן אין פֿראַנץ מאָר.

— קיין עין־הרע, ביי זיינע פֿינף און זיבעציק יאָר! מעג איך דאָך שפּילן אַמאַליע — האָט זיך אסתּר־רחל צעלאַכט.

פֿראָבירן האָט מען ערשט אָנגעהויבן אַ פּאָר טעג פֿאַר דער פֿאָר־שטעלונג און דאָ האָט זיך אַ שאָט געטאָן איין איבעררעאשונג נאָך דער צווייטער: ווייניק, וואָס אָסקאַר האָט דעקלאַמירט אויף זיין קלינגענדיקן דייטש, האָט קאַרלען געשפּילט בעטקע, אַ הוגדערט־פּראָצענטיקער דייטשער אַקטיאָר.

— וואָס זאָל מען טאָן, מאַמע, ס'וועלן קומען אַ סך דייטשן צו דער פֿאָרשטעלונג. דער שוצמאַן, וואָס וווינט ביי מיר, וועט מיטברענגען זיינע חברים... זאָלן זיי עפּעס פֿאַרשטיין.

— און ווער איז דער יונגערמאַן? — האָט אסתּר־רחל אָנגעוויזן אויף אַ דאַרן, שוואַרצן בחור פֿון אַ יאָר צוואַנציק. ער איז געזעסן אין אַ ווינקל און אַריינגעקוקט אין טעקסט.

— דאָס איז אַ טאַלאַנטירטער יונגער פּוילישער אַקטיאָר. ער וועט שפּילן דעם אַלטן מאָר.

— אויף פּויליש? — האָט זיך אסתּר־רחל אויף אַן אמת דערשראָקן.

—חלילה! אויף יידיש.. דאָס איז דאָך טורקאָוו זון. ער שפּילט אין פּוילישן טעאַטער, אָבער ער פֿירט אָן מיטן „אַרטיסטישן ווינקל“ אין „הזמיר“. ער קען גוט יידיש.

— זאָל עס מיר שוין געהערן צו יענעם יאָר! אַ בחור, וואָס האָט דער מאַמעס מילך אונטער דער נאָז, וועט שפּילן דעם אַלטן מאָר, איך אַמאַליע און דער אַלטער אָסקאַר פֿראַנצן... און דערצו נאָך אויף דייטש! ווי צו דיר, יידיש טעאַטער! — אַ טיפֿער קרעכץ האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון אסתּר־רחלס ברוסט.

זי האָט באַשלאָסן:

— אברהם־יצחק, איך וויל שפּילן ערלעך טעאַטער, אָן שרייענדיקער רעקלאַמע און סענסאַציעס.

— סיידן אין „עליזעום“ און אונדזער טעאַטער וועט בלייבן פֿאַר דער אָפּערעטע.

עס איז געווען צום גוטן. דער קאַמעראַלער כאַראַקטער פֿון „עליזעום“ האָט געשאַפֿן אַ היימישקייט. די טרופּע — גייע מענטשן, יונגע אַקטיאָרן, וואָס זענען אַרויס פֿון דער פּוילישער דראַמאַטישער שול, אינטעליגענטע יוגנט פֿון דראַמאַטישע קרייזן — מען קאָן מיט זיי עפּעס אויפֿטון. אַלטער רעפּערטואַר, נייע פּיעסן: נאָמבערגס „משפּחה“, פּינסקים „פֿאַמיליע צבי“.

— ס'איז דען ראָלן פֿאַר דער מאַמען?.....

— איך וויל נישט קיין ראָלן. איך וויל שפּילן טעאַטער.

מען קאָן טאַקע זיך דערלויבן צו שטעלן א לייכטע אייראָפּעישע קאָמעדיע. פּולראָס „צווילינגס־שוועסטער" איז אַ פריילעכער שפּאַס, זי האָט אים שוין געשפּילט אין אַמעריקע. ער גיט די מעגלעכקייט פאַר אַ סך אַקטיאָרישער שפּיל — איין שוועסטער פאַרוואַנדלט זיך אין דער צווייטער. זי איז אַפילו מסכים צו שפּילן די „קאַמעליען־דאַמע". דער ריזיקער מישע עפּעלבוים רייסט זיך צו אַרמאַנדן — זאָל ער זיך דורכשפּילן. אידע זעצט איבער באַטאַילס „דאָס אומפאַרשטענדיקע מיידל", זי וויל עס אַליין רעזשיסירן. אַדרבא, לאָמיר טאַקע זען, וואָס זי קען!

„עליזעום" איז געווען אַן אינדזל אין וואַרשעווער טעאַטער־וועלט, אַן אָפּפרישונג. קאַמינסקים, „ווענוס" און דאָס ניי־געעפנטע טעאַטער אין בעסטן פּונקט פון שטאָט — דאָס „צענטראַל" טעאַטער אויף לעשנע גאַס — אַלץ שפּייזט דאָך דעם עולם מיט בעסערע אָדער ערגערע אָפּערעטעס.

כמעט אַלע אָפּערעטן פאַרשטעלונגען אין די יידישע טעאַטערס זענען געגאַנגען האַלב־דייטש. דאָס האָט געצויגן אַ גרעסערן עולם דייטשן אין טעאַטער אַריין. אַ חוץ דעם: די מערהייט פּרימאַדאָנעס און סוברעטקעס זענען געווען דייטשע אַקטריסעס, וואָס זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן קיין וואַרשע סיי אַלס סענסאַציע פאַרן יידישן עולם, סיי כדי צו ציען אַ גרעסערן דייטשישן עולם. אַזוי האָט זיך געשלעפּט אַ צייט לאַנג ביז מען האָט בכלל אַוועקגעדונגען קאַמינסקים טעאַטער אויף אַ דייטשיש טעאַטער. דאַן האָט שוין „עליזעום" מוחל געווען די שוואַכע געשעפטן מיט דער דראַמע און אַריבערגעכאַפּט צו זיך די אָפּערעטע. אסתר־רחל האָט דאָרט מער נישט געהאַט וואָס צו טאָן.

וואַרשע האָט זיך צעשפּרייט איבער דער פּראָווינץ. איר עולם איז צעזייט איבער די שטעטלעך, דאַרף מען גיין צו זיי.

4

אין די שטעטלעך פון פּוילן איז איצט פאַרגעקומען אַ פאַרקערטער פּראָצעס, ווי ביז דער מלחמה. אַנשטאָט דעם שטראָם אויסוואַנדערער, וואָס איז יאָרן־לאַנג געגאַנגען פון די קליינע שטעטלעך אין די שטעט און וואָס האָט צוביסלעך דערפּירט דערצו, אַז די שטעטלעך זענען אָפּגעשטאָרבן, געבליבן אָן אַ יוגנט — איז איצט פאַרגעקומען אַ צוריקוואַנדערונג פון וואַרשע, לאָדזש אין די קליינע שטעטלעך. איז ראַשער געוואָרן

דער טעמפּאָ פֿון לעבן אין די שטעטלעך, ס'האָט זיך דאָרט אָנגעהויבן אַ געזעלשאַפֿטלעכע אויפֿלעבונג. יוגנוואַרג, וואָס האָט אין שטאָט געהערט צו אַ פּאַרטיי, צו אַן אָרגאַניזאַציע, האָט זיך שוין נישט געקאָנט צופֿרידנשטעלן מיט דער רואיקער פּוסטקייט פֿון שטעטלדיקן לעבן. געשאַפֿן פֿאַראייגען, אָרגאַניזאַציעס, קרייזן, ביבליאָטעקן. אָרגאַניזירט אָוונטן, דיסקוסיעס, קורסן. אין די אָקופּירטע געביטן דורך דייטשן איז די לאַגע געווען אַ שווערערע. דער דייטשער אָקופּאַנט האָט געהאַט אַ בעסערע אָרגאַניזאַציע, מער אַרויסגעפּרעסט שפּייז=פּראָדוקטן פֿון די אָקופּירטע געביטן מענטשן=מאַטעריאַל. דאָס איז געטאָן געוואָרן אונטערן צודעק פֿון דער ווערבירונגס=אַקציע פֿון יוגנט קיין דייטשלאַנד, אין די קוילן=גרובן און אינדוסטריע=אונטערנעמונגען, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן טיילן פֿון זייערע אַרבעטס=הענט פֿאַר דער אַרמיי און גלייכצייטיק געמוזט פֿאַרגרעסערן די פּראָדוקציע פֿאַר מלחמה=צוועקן. דעם יוגנטוואַרג האָט מען פֿון אָנהייב צוגעזאָגט גאָלדענע גליקן, געלאָקט זיי מיט די וווּנדער פֿון דער דייטשישער ציוויליזאַציע, מיט צוזאָגן פֿון גוטער באַשפּייזונג און פֿאַרדינסטן. ווען דאָס האָט ווייניק געווירקט האָט מען פֿון צייט צו צייט אָנגעהויבן כאַפּן יונגעלייט און שיקן זיי אויף צוואַנגס=אַרבעט קיין דייטשלאַנד. דאָס האָט געשאַפֿן שטימונגען פֿון פּחד און דערשלאָגנקייט.

ביי די עסטרייכער איז געווען לייכטער. עס איז געגאַנגען אַ האַנדל, לעגאַל און אומלעגאַל, מיט גאַליציע און ווייטער. האַנטווערקער האָבן געהאַט וואָס צו טאָן ביי דער אינטענדאַנטור און פּריוואַט ביי אָפֿיצירן. יונגוואַרג האָט זיך געכאַפּט צו פֿאַרשידענע אַרבעטן — איז געווען פּרנסה און דאָס זעלבסט=געפֿיל האָט זיך פֿאַרבעסערט. די אַרמיי איז געווען אַ ביגאָס פֿון פֿאַרשידענע פֿעלקער, די דיסציפּלין איז געווען אַ צעפּאָרענע. די אַדמיניסטראַציע אויף די געביטן אַ מילדערע. די גרויסע צאָל יידישע סאָלדאַטן און אָפֿיצירן, פּשוטע גאַליציאַנער יידן — און אַפֿילו די אַסימילירטע פֿון ווין, אונגאַרן, טשעכיע — האָבן זיך דערנענטערט צו דער אָרטיקער יידישער באַפֿעלקערונג און קעגנזייטיק זיך משפּיע געווען.

דער טורנע פֿון אסתּר=רחל האָט אין די שטעטלעך אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע געדויערט קורץ: געשפּילט צו אַ פּאָר פֿאָרשטעלונגען און געפֿאָרן ווייטער. דאַקעגן ביי די עסטרייכער — אין לובלין, כעלם, זאַמאָשטש, אַפֿילו הרוביעשאָוו און קלענערע שטעט — האָט די טרופּע מיט דערפֿאָלג געקאָנט שפּילן אַ גרעסערע צאָל פֿאָרשטעלונגען, זיצן וואָכנלאַנג אין אַ שטאָט.

די ערשטע חדשים האָט מען אָנגעשטרענגט געאַרבעט איבערן רעפּערטואַר.

אסתר־רחל איז געווען צופרידן פון איר טרופע: אינטעליגענטע מענטשן און אַקטיאָריש נאָך נישט פאַרדאָרבענע. זיי האָבן זיך געלאָזט קנעטן ווי פריש טייג. אידאַ איז געווען א זייל פון דער טרופע, דוד לאַוי, די ברידער טורקאָוו, זשאַלקאָווער, העלדענבערג, פּאָליאַקעוויטש און פּאָלאַ קייזער, גוטהערץ, מאַקסימאָוו, נחמיה טרייסטמאַן. אסתר־רחל האָט גרויס הנאה געהאַט פון דעם יונגוואַרג: זיי זענען געוואַקסן אויף אירע אויגן, זענען אַלץ פרייער געוואָרן אויף דער בינע, בעסער באַהערשט זייערע ראָלן, באַהערשט דעם סוד פון דער בינע.

— זאָג שוין דו, וואָס דו האָסט אינגאַנצן קיין שכל נישט, — האָט זי שפּאַסיק געמוסרט אַן אַקטיאָר, — קאָן מען אַזוי אָפּשפּילן אַ סצענע? זאָלסטו מיר געזונט זיין, דו רעדסט ווערטער און דאָס פּנים איז דערביי נישטאָ, די הענט זענען אַליין פאַר זיך. אַ סימן, אַז דו שפּילסט אָן האַרץ. און אָן האַרץ, קינדערלעך, איז נישטאָ קיין גוט טעאַטער. עס קאָן דעם מיידל אָדער יענעם בחור געפעלן, אָבער שטענדיק וועלן זיך געפינען אַ פּאָר מענטשן, וואָס וועלן דיך כאַפּן ביי דער האַנט. מעג עס זיין אין לובלין, צי אין זאַוויכאָסט...

פּראָווינצער שטעטלעך האָבן זיך מחיה געווען. יונגעלייט, וואָס האָבן שוין געהאַט פאַרזוכט דעם טעם פון גוטע טעאַטער־פאָרשטעלונגען אין די גרויסע שטעט האָבן געהאַלטן:

— די מאַמע לעבט איבער אַ גלאַנץ־פּעריאָד. ווי אין די בעסטע יאָרן.

— דאָס הייסט אַ טרופּע! אַזוי ווי אַמאָל ס'איז געווען די „ליטעראַרישע טרופּע" — האָבן פעסטגעשטעלט אַלטע טעאַטער־גייער.

אין וואַרשע פלעגט מען זיך וויצלען:

— אויב איר ווילט זען גוטע, ערנסטע יידישע פאָרשטעלונגען, פאָרט צו אסתר־רחל קאַמינסקאַ. זי שפּילט איצט אין זאַוויכאָסט...

5

— יוגנט! יוגנט! איר קאָנט ראַטעווען דאָס יידישע טעאַטער! אַז איר וועט זיך האַלטן צוזאַמען. אַז איר וועט זיין אַן אַנסאַמבל!

זי האָט שטאַרק געגלייבט אין דעם. און אָט איז איר אויסגעקומען נאָך אַמאָל זיך איבערצייגן אין דער ריכטיקייט פון דעם געדאַנק. בעת די גאַסטראָלן אין ביאַליסטאָק און גראָדנע האָט זי באַגעגנט א גרופּע אַמאַטאָרן, וועלכע האָבן געשפּילט אונטערן נאָמען: פאַריין פון יידישע

דראַמאַטישע אַרטיסטן אין ווילנע. געווען צווישן זיי אַלטע באַקאַנטע: מתתיהו קאָוואַלסקי און פּאָליאַ וואַלטער זענען געווען פּראָפעסיאָנעלע אַקטיאָרן. לייב קאַדיסאָן איז איר אויך געווען קענטלעך:

— שוסטער, שוסטער פון קאָוונע! — האָט זי זיך דערפרייט. — איר געדענקט, וואָס איך האָב אייך פאַרגעזאָגט, ווען איך האָב אייך גע־טראָפן אין קאָוונע?

— אוודאי געדענק איך. דאָס וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן... האָט ער פאַרזיכערט.

— דער „שין" איז געבליבן! — האָט זי זיך האַרציק צעלאַכט.

— מיר זענען דאָך ליטוואַקעס, ווילנער, מעג מען זיך פאַרגינען, — האָט אים גענומען אין שוץ דער געשעפטס־פירער מאַזאָ.

אַ יונגע פרוי האָט זיך געדרייטלט פאַר אסתר־רחלען:

— איך בין עלמית... איך פאַרשטיי, אַז איר געדענקט מיך נישט...

— עלמית! דאָס וואונדער־קינד סאָניע, וואָס האָט מיט מיר געשפילט אין ווילנע?

און דער איז אַ יונגער רוסישער אַקטיאָר, אַלעקס שטיין. און דאָס זענען די אַמאַטאָרן נאַכבוש, שניאור, אזרא, טאַנין, שעפּטעל... זיי האָבן זיך געגרויסט מיט די באַגייסטערטע אָפּרופן פון באַקאַנטע דייטשישע שרייבער און קינסטלער, געוואָלט הערן אסתר־רחלס מיינונג.

— ביי דער ערשטער געלעגנהייט וועל איך אייך קומען זען. כ'בין שוין אַליין אויך נייגעריק. ווייל, זייט מיר מוחל, איך האָב זיך פיינט צו פאַרלאָזן אויף פרעמדע מבינות. טעאַטער דאַרף מען אַליין זען און דער־פילן.

זי איז געקומען. עס האָבן די צוויי זיך געטרייסלט ביי עלמית, וואָס האָט דעם אָוונט געשפילט אסתר־רחלס ראָל, נאַטאַשאַ, אין קאָברינס „דאָרפס־יונג". עס האָבן זיך געטרייסלט פאַר טרעמע אַלע אַקטיאָרן אויף דער בינע. אסתר־רחל האָט זיך אויפמערקזאַם צוגעקוקט צו יעדער באַוועגונג, צוגעהערט צו יעדן טאָן. יעדעס וואָרט אין דער פיעסע איז איר געווען באַקאַנט, און געקוקט האָט זי אויף אַלץ, ווי עס וואָלט פאַר איר גע־ווען אַ נייע זאַך. מיט יעדער סצענע איז ברייטער געוואָרן דער שמייכל פון צופרידנקייט אויף איר פּנים.

די ערשטע ווערטער צו מאַזאָן, וועלכער האָט זי אָפּגעוואַרט נאָך דער פאָרשטעלונג און אַנגעשפּיצט זיך צו הערן איר מיינונג:

— איר מוזט פאָרן קיין וואַרשע. וואָס שנעלער. וואַרשע וואַרט אויף אַזאַ טעאַטער, ווי אייערס, איר קאָנט דאָרט ווערן באַרימט.

און צו די אַקטיאָרן, וואָס האָבן זי אַרומגערינגלט הינטער די קולים:

— איר האָט מיך דערמוטיקט, קינדער. איך זע, אַז איך בין נישט פאַראיינזאַמט. דאָס יידישע טעאַטער וואַקסט.

זי האָט געקושט די צעפלאַמטע עלמית:

— ביסט באמת אויסגעצייכנט, מיין קינד. ביסט אַ גרויסער טאַלאַנט. אָבער נישט בלויז דאָס איז וויכטיק. וויכטיק איז, אַז איר אַלע צוזאַמען זענט אַ טעאַטער, אַן אמת טעאַטער, אַ גוט טעאַטער. האַלט זיך פעסט, קינדער. געדענקט איר זאָלט נישט ווערן קיין איינצלנע אַקטיאָרן, ווייל דאַן וועט איר ווערן צעריבן. צוזאַמען זענט איר אַ טעאַטער. דאָס איז עפּעס, וואָס האָט אַ גרויסן ווערט אין אונדזער אָרעם יידיש לעבן. פאַרהיט עס, קינדער, איך בעט אייך!

— מיר שווערן אייך, מאַמע, אַז מיר וועלן זיין וואָס איר ווינטשט אונדז! — האָט נאַכבוש פּאַטעטיש אויסגערופן.

אסתּר־רחל איז געוואָרן זאַכלעך:

— הערט, קינדער, איך מוזט פאָרן קיין וואַרשע. וואַרשע קאָן אייך שטעלן אויף די פיס. אַזוי זענט איר אַ פעיקע אַמאַטאָרן־גרופּע, וואָס שלעפּט זיך איבער דער פּראָווינץ. וואַרשע קאָן אייך קריינען פאַר אַ טעאַטער ביי יידן...

אַן אומעטיקער קנייטש האָט אַ קלינג־געטאָן אין איר שטים:

— אפשר וועט אייך באַשערט זיין איינצוברעכן די מויער פון שונד און געפאַלנקייט אין וואַרשעווער יידישן טעאַטער! — זי איז ווידער הייטער געוואָרן: — איר זענט פריש, נייע פּנימער. איר קומט מיט עפּעס נייעס, מיט אַ נייעם טאָן. דאָס קאָן דערצידירן. איך וועל אייך געבן אַ בריוו צום דירעקטאָר פון „עליזעום“, איך וועל אייך רעקאָמענדירן, איך וועל פאַר אייך גאַראַנטירן... אַ רעפּערטואַר האָט איר אַ רייכן, זע איך, אַן אינטערעסאַנטן, אַ גוטן. איך וועל אייך געבן אַ בריוו צו מיין פריינד ה. ד. נאָמבערג. ער איז דער פאָרזיצער פון ליטעראַטן־פאַריין, ער וועט זיכער העלפן די פרעסע זאָל זיך וועגן אייך פאַנאַנדערשרייבן. דאָס האָט אַ סך צו זאָגן פאַר אייער דערפאָלג אין וואַרשע און פאַר אייער צוקונפט אין פוילן. פאָרט, קינדער, און טרעט אויף אין וואַרשע מיטן רעכטן פוס.

— אַ דאַנק אייך, מאַמע האַרציקע! — אַ צענדליק פאָר אויגן האָט געשיינט מיט דאַנקבאַרקייט.

אסתּר־רחל האָט זיך כּסדר אינטערעסירט מיט די גאַסט־שפּילן פון דער טרופּע אין וואַרשע, נאָכגעפרעגט אויף זיי.

— נאמבערג האט זיי א נאמען געגעבן „ווילנער טרופע". זיי האבן געמאכט א רושם אין ווארשע.

— זאל זיין מיט מזל און גליק. זיי האבן עם פארדינט. און אונדזער ווארשע האט פארדינט ענדלעך ווידער צו האבן א גוט טעאטער, — האט געענטפערט די מאמע.

6

אין ווארשע האט געבושעוועט א טיפוס־עפידעמיע. די שלעכטע דערנערונג פון דער באפעלקערונג, מאנגל אין באהייצונג, זייף, די שווערע עקאנאמישע לאגע צוליב דער אקופאנטישער ווירטשאפט, האבן געהאלפן דער טיפוס זאל זיך פארשפרייטן איבער דער גאנצער שטאט. נישט געווען קיין הויז, קיין שטוב כמעט, וואס זאל האבן אויסגעמיטן די עפידעמיע. ס'האט זי אויך נישט אויסגעמיטן אסתר־רחלס היים. ס'איז קראנק געווארן יאסעלע. אסתר־רחל האט געמוזט איבעררייסן דעם טורנע און אהיימפארן.

איין קלאפ איז געקומען נאכן צווייטן:

אברהם־יצחק האט זיך שטארק צוגעקילט בעתן טורנע אין לאמזשע, געקריגן א שווערן אטאק פון אסטמע און איידער מען האט אים באוויזן צו געבן הילף איז נישט געווען מער אברהם־יצחק קאמינסקי.

אין א פוילן ערב־פרילינג־טאג האט אין דער פייכטער ערד פון לאמזשער בית־עולם געפונען זיין אייביקע רו דער מענטש, מיט וועלכן ס'איז איר באשערט געווען דורכצושפאנען די וויכטיקסטע יארן פון איר לעבן. דער, וואס האט זי ארויפגעפירט אויף די בינע־ברעטער. ס'האט געפונען זיין רו דער אומרואיקער גייסט, דער שטענדיק טעטיקער, קיינמאל נישט געזעטיקטער מיטן לעבן אברהם־יצחק. אפגעריסן פון דער משפחה, אין א קליינעם קרייז פון צופעליקע חברים אין א פראווינצער וואנדער־טרופע, איז ער אוועק פון דער וועלט באגלייט צו זיין אייביקער רו דורך א פאר חברים און אביסל יידן פון לאמזשע, קינדער פון דער יידישער גימנאזיע, וואס זענען געקומען אפגעבן דעם לעצטן כבוד דעם נע־ונדן־אקטיאר, איינעם פון די זיילן פון יידישן טעאטער אין פוילן. א מענטש, וואס האט געוואלט שיינען אויבן אן און איז פארטוגקלט געווארן דורך דער, וועלכע ער האט ארויפגעפירט אויף דער בינע. האט ער זיך געבונטעוועט קעגן דעם, מיט די לעצטע כוחות זיך אנטקעגנגעשטעלט, געריסן זיך צו פירנדיקער זעלבשטענדיקייט און געפאלן אונטער דער לאסט פון זיין זעלבשטענדיקייט.

ס'זענען אוועק א פאר וואכן. יאסעלע האט שוין אנגעהויבן אראפצו־

גיין אין גאַס. זיינע באַקן האָבן צוביסלעך באַקומען די פאַרב פון לעבן. האָט אסתּר־רחל צונויפגענומען די טרופּע און געלאָזט זיך אין אַ נייעם טורנע.

די ערשטע שטאָט איז געווען לאָמזשע. אויסער דעם טעאַטער־באַגאַזש איז מיטגעפירט געוואָרן אַ גרויסער שטיין מיט אַן אויסגעקריצטער אויפשריפט:

„דאָ רוט דער יידישער אַרטיסט, דירעקטאָר און מחבר אברהם־יצחק קאַמינסקי... געבוירן אין יאָר 1865, געשטאָרבן אין יאָר 1918. ערע זיין אָנדענק!“

ס'איז ענג געווען אין אָקופּירטן פּוילן. שווער געווען זיך דורכצושלאָגן ביי דעם אָנגעלויף פון טרופּעס און טרופּעלעך, ביי דעם דלות, וואָס האָט געהערשט אין לאַנד. און דערביי געפינט זיך אַ רחבותדיק פעלד פאַר יידיש טעאַטער, די זאַטע אוקראַינע. די מאַכט איז דאָרט, וואָס אַן אמת, נישט קיין זיכערע: אָט איז דער העטמאַן סקאָראָפּאַדזקי, אָט ווידער פּעטליורע... אָבער מען וועט זיך ווי עס איז אַן עצה געבן, — האָבן זיך באַמיט צו איבערצייגן רירעוודיקע געשעפטס־פירער. אָדעס וואַרט מיט אָפענע אָרעמס, דער עולם פאַרלאַנגט די „מאַמע“.

ראַשיק זענען געלאָפן וואָכן פון רוישנדיקע דערפאָלגן איבער וואָלינער שטעט: לודמיר, לוצק, ראָוונע און ווידער אָדעס.

איצט איז אָדעס אויפגעשטאַנען צו אַ ניי לעבן. די שטאָט האָט זיך געטונקען אין דער רויטקייט פון פענער. אין די אָקופּאַנטישע לענדער איז אויסגעבראָכן אַ רעוואָלוציע, די אַרמייען פאַלן זיך פאַנאַנדער. סאָלדאַטן האָבן זיך געברודערט מיט די אָדעסער אַרבעטער. די אוקראַאינישע נאַציאָנאַליסטן האָבן פאַרלוירן דעם באָדן אונטער די פיס, פאַרלוירן זייערע אָקופּאַנטישע באַשיצער און זיך אויסבאַהאַלטן אין די לעכער. די שטאָט איז אַריבער צום פאָלק — אַרבעטער, מאַטראָסן, סאָלדאַטן — צו די אָרגאַניזירטע ראַטן. אָדעס האָט געיובלט. מען האָט געהאָפט, אַז דער נצחון פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין רוסלאַנד וועט זיך ענדלעך באַפעסטיקן אויך אין אָדעס.

נאָר אָט איז אָנגעקומען אַן עסקאַדרע שיפן פון דער אַנטאַנט. די אינטערווענטן האָבן באַוואָפנט די קאָנטררעוואָלוציאָנערע כוחות, בורזשויען און ווייסגוואַרדייער, וואָס זענען געווען פאַרבאָרגן אין אָדעס. מען האָט פון ים און פון דער יבשה אָנגעהויבן צו אַטאַקירן די יונגע ראַטן־מאַכט, וואָס האָט נאָך געהאַט אַ שוואַכע פאַרבינדונג מיט די איבעריקע באַפרייטע סאָוועטישע געביטן:

— די סאָוויעטן עוואַקואירן זיך פון ראָדעם!

עשאַלאָנען מיט הרובע וואַגאָנען ציען זיך דורך האַלב־צעשטערטע באַן־רעלסן פון ראָדעם. די רויטקייט פון פײַנער ווערט פאַרביטן דורך פייער־צונגען, וואָס צייכענען דעם וועג פון די אײַנמערוועגטן און ווייסגוואַרדייער.

מיט אומוועגן פאָרן די עשאַלאָנען. עלענאָנטע קליידער ווערן גיך פאַר־וואַנדלט אין שמאַטעס. חפצים בייט מען אין וועג אויף אַ שטיקל ברויט. אסתּר־רחל דערמוטיקט: די אַלטע, וואָס פילן זיך שוין נישט בכוח אַרי־בערצוטראָגן די שווערע טעג; די יונגע, וואָס האָבן נאָך קיינמאָל נישט געהאַט געפּילט דעם טעם פון אַזאַ נויט, פון אַזעלכע שווערקייטן.

מען איז אַרויס פון דער ערשטער פייער־ליניע. ווו נאָר עס האָט זיך געפונען אַ שטיקל ישוב און אַן אָרגאַניזירט סאָוויעטיש לעבן, שטעלט מען זיך אָפּ און מען הייבט אָן צו שפּילן. פולגעפּאַקטע טעאַטערס. מען קומט אַביסל צו זיך.

נאָר דאָס פייער פון בירגער־קריג צעשפּרייט זיך ווייטער. מען מוז ווידער לויפן. ס'טרעפט אַפילו, אַז ווען מען כאַפּט זיך אויף פון שלאָף געפינט זיך שוין אַ נייע מאַכט אין שטעטל. מוז מען איבערוואַרטן אין אַ באַהעלטעניש, אָדער דורך געפערלעכע וועגן אַרויסקריגן זיך.

סמילע, לובני, טשערקאַסי, פּיריאַטין — אַלט־באַקאַנטע שטעטלעך. מיט יאָרן צוריק איז זי דאָ געווען. אַלץ האָט געבליט. הייגט — חורבות, איבער וועלכע עס הענגט די סכנה פון באַנדעס, שריפות, שחיטות. נאָר דערווייל גייט מען אין טעאַטער אַריין. עס שפּילט דאָך די מאַמע אסתּר־רחל קאַמינסקאַ.

7

די קולטור־אָפּטיילונג אין פּאָלטאַווע דערעפנט אַ מלוכה־טעאַטער. מען דאַרף צוגרייטן אַ פּלאַן, רעפּערטואַר. מען קאָן דאָך נישט בויען אויף גאָרנישט. שוין צייט בכלל אים אַוועקצולייגן אין אַרכיוו.

— אָבער די חברטע קאַמינסקאַ מעג אים שפּילן. ביי איר איז גאָרנישט אויך עפּעס העכערס... דער אויספיר־קאָמיטעט האָט באַשטימט פאַר איר אַ פּערסאָנאַלע סטאַווקע פון 300 רובל אַ פאַרשטעלונג. אַזוי ווי שאַליאַפּין נעמט.

אין טעאַטער איז דערשטיקט צו ווערן פון איבערגעפּולטקייט. די מערהייט זאַל — האַלב־מיליטעריש געקליידט. איינער אַזאַ יונגערמאַן גייט אַרויס פאַרן פּוררהאַנג:

— די ראַטן־מאַכט שעצט הויך די דערגרייכונגען פון אַלע פאָלקס־קולטורן. קינסטלער, וואָס האָבן מיט זייער קונסט געדינט דעם פאָלק, זענען אונדזערע קינסטלער, סאָוויעטישע קינסטלער. אַלס אַזאַ באַגריסן מיר אין נאָמען פון דער קולטור־אָפּטיילונג פון שטאָמישן סאָוויעט די גרויסע יידישע קינסטלערין אסתר־רחל קאַמינסקאַ צו איר ערשטן אויפטריט אין סאָוויעטישן פּאַלעסטינע.

— ווי אַזוי שפּילט מען נאָך אַזאַ רעדע „מירעלע אפרת“? — פרעגן זיך צעטומלטע אַקטיאָרן.

— שפּילט אמת, קינדער, דאָס איז דאָס בעסטע, וואָס מיר קאָנען איצט געבן. — האָט אסתר־רחל זיי באַרואיקט.

קיעוו לאָזט נישט רוען: בוימוואָל האָט איבערגענומען די אָנפירונג פון מלוכה־טעאַטער. ליבערט איז דאָרט, די ערדעלמאַנס, עפּשטיין, זשאָלקאָווער, לואי און דער עיקר — אידא מיטן מאַן זענען אויך אהין פאַרבעטן געוואָרן.

אין קיעוו זענען נאָך קענטיק די שפּורן פון דער דייטשישער אָקופּאַציע, פון קאַמף מיט קאָנטררעוואָלוציאָנערע באַנדעס. אַ פאַראָרעמונג אין אָנטאָן און אין לעבנס־ניוואָ פון דער באַפעלקערונג צוליב די פאַר יאָר מלחמה. האָך פילט זיך דאָ דער ריטם פון גרויסשטעטישן לעבן. דאָס יידישע לעבן איז זיך אויך פאַנאַנדערגעוואַקסן, אַז אסתר־רחל שטוינט פון זיין פאַרנעם. די „קולטור־ליגע“ איז ווי אַ ברייט־פאַרצווייגטער בוים, פון וועלכן עס זענען אַרויסגעוואַקסן כאָרן, סטודיעס, שולן, זשורנאַלן, ביכער. די ראַטן־מאַכט פינאַנסירט מיט דער ברייטער האַנט אַלע פּרוון. האָט אויך די פּרעסע און דאָס יידישע מלוכה־טעאַטער פאַרנעם. די אַקטיאָרן גייען אַרום שטאָלצע:

— מיר זענען מלוכה־מענטשן!

— געענדיקט די צייטן פון קוקן אין פענצטערל! די מלוכה זאָרגט פאַר אייך. אַרבעט, שאַפט, טראַכט נאָר וועגן דעם! — האָט דער אַלטער סופליאָר און פּיעסן־שרייבער בוימוואָל געמוטיקט זיינע חברים פון אַמאָליקע וואַנדערונגען.

אסתר־רחלען האָט מען אויפגענומען מיט די גרעסטע כיבודים. בוימוואָל האָט איר איבערגעגעבן אַ שריפטלעכן באַשלוס פון ראַט פון פאָלקס־קאָמיסאַרן, אַז זי ווערט אויסגעצייכנט מיט אַ פּערסאָנאַלער סטאַווקע. אין רעפּערטואַר־פּלאַן ווערן פאָרויסגעזען נייע אויפפירונגען מיט אסתר־רחלען און גלייכצייטיק ווערט איר געגעבן די מעגלעכקייט אויפצוטרעטן אין איר אַלטן רעפּערטואַר.

נאָר ווידער פאַרציען וואָלקנס דעם שפּעט־זומערדיקן הימל: דעניקין!

גוט־געשולטע ווייס־גוואַרדייאישע מיליטער־טיילן, אויסגעקליידט, געקאָרמעט און באַוואָפנט דורך די אַנטאַנטע־אינטערווענטן, גרייפן אָן די יונגע רויטע אַרמיי, מאַרשירן אַלץ טיפער אין לאַנד, צייכנענדיק דעם וועג מיט פייער און בלוט. זיי דערנעענטערן זיך צו קיעוו.

8

קיין מאָסקווע! וואָס ווייטער פון דער שריפה, אין סאַמע האַרץ פון דער סאָוועטן־רעפובליק.

צום ערשטן מאָל אין איר לעבן איז אסתר־רחל געווען אין מאָסקווע.

אין דעם דריט־ראַנגיקן האָטעל, וווּ זיי זענען איינגעשטאַנען, האָט אַ ווינט שפּאַצירט אין אַלע ווינקלעך. אויסגעהאַקטע שויבן, צעבראָכענע טירן, אַראָפּגעריסענע לאָמפּן. אומהיימלעכע שאָטנס האָבן שפּאַצירט אויף די ווענט.

טריבע האַרבסט־טעג. כוואַליעס רעגן־וואַסער האָבן זיך געשטעלט אין די פאַרשטאָפּטע רינשטאָקן. דער רעגן האָט מיטגעשלעפּט שטיקער טינק פון די מויערן און מיסט פון נישט־געקערטע גאַסן, דראָענדיק איז דאָס אַלץ געפלאָסן איבער משופּעדיקע באַרג־אַראָפּ גאַסן, בילדנדיק אַ ברייטע כוואַליע, וואָס האָט פאַרפלייצט נידריק־לגנדיקע קעלער־שטובן. פאַרבייגייער האָבן זיך געראַנגלט מיט זייערע שירעמס, וועלכע דער ווינט האָט מיט כעס געריסן פון די הענט. אייניקע האָבן נאָך געזוכט אַ העכערן שטיין, אַ טרוקן אָרט, וווּ מען קאָן נישט אַרומגעשווענקט ווערן דורך די רעגן־כוואַליעס. אַנדערע האָבן גלייכגילטיק געשפּרייזט אין רעגן און בלאָטע, ווי נישט זיי מיינט מען, ווי עס גייט זיי גאָרנישט אָן.

אויף אייניקע הייזער האָבן נאָך געהאָנגען צעווייטן פון אויסגעבלאַקעוועטע רויטן געוואַנט. ערגעץ־וווּ האָבן נאָך אַרויסגעשיינט איינצלנע אותיות פון לאָזונגען. וואָס גענטער צום צענטער־שטאָט, נענטער צום קרעמל, האָט זיך עפּעטער געטראָפן אַ גאַנצע פאָן, אַ גאַנצער לאָזונג, וואָס האָט גערעדט וועגן:

— די גאַנצע מאַכט פאַר די סאָוויעטן! ערד פאַר פּויערים! שלום פאַר דער וועלט!

און איבער אַלעם האָט זיך געריסן דער רוף:

— אַלע כוחות אין קאַמף קעגן דעניקינען!

אין די אָוונטן האָבן פון קרעמל־טורעם געשיינט איבערן שטאָט די רובינען פון רויטן שטערן, געצויגן צו זיך די בליקן פון אויסגעהונגערטע,

פון קעלט־ציטערנדיקע מאָסקווער איינוווינער. דאָס רויטע ליכט האָט זיי געשטאַרקט און געוואַרעמט: דאָרט וואַכט לענין!

די אָרעמקייט און נויט פון יענע שווערע טעג אין מאָסקווע איז פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך כמאַרעס ביעזשענצעס, וואָס האָבן פאַרפלייצט די שטאָט, פאַרנומען ווי אַ ליידיק ווינקל אויף אַ פּאָדלאָגע. צווישן די ביעזשענצעס זענען געווען טעטיק קאָמיטעטן, כלל־טוער, אויסלענדישע פאָרשטייער פון פאַרשידענע מיסיעס, וואָס אַלע צוזאַמען האָבן קוים געקאָנט לינדערן די נויט פון אַ פּאָר משפּחות. טעאַטער־מענטשן זענען אויך געווען צווישן די ביעזשענצעס און כלל־טוער. זיי האָבן נישט גערוט:

— וואָס הייסט, מאַמע, איר וועט דורכלאָזן אַזאַ געלעגנהייט? זיין אין מאָסקווע מיט אַ צונויפגעשפּילטער טרופּע און נישט שפּילן? מענטשן וועלן דאָך אויפלעבן, אַז זיי וועלן דערהערן אַביסל יידיש טעאַטער.

טריב איז געווען אין „ערמיטאַזש“־טעאַטער בעת דער ערשטער פאָרשטעלונג פון „מירעלע אפרת“, ווי טריב עס איז געווען דער דרויסן.

—אָדער עס איז נישט דערגאַנגען צום עולם, אַז די מאַמע שפּילט, אָדער דער עולם האָט נישט געהאַט קיין כּוח צו דערגיין אין טעאַטער אַריין... — האָבן זיך אַקטיאָרן געקנייפּט די באַקן מיט אַ וויץ.

נאָר אסתּר־רחל האָט נישט געטראַכט וועגן דעם. זי איז געווען דורכגענומען מיט אחריות פון שפּילן אין מאָסקווע.

ווען דער פאָרהאַנג איז אַרויף האָט ביי אסתּר־רחלען דאָס האַרץ שטאַרק אָנגעהויבן צו קלאַפּן, דאָס בלוט האָט זיך געכוואַליעט אין די שלייפן.

— ווייסן זיי דאָרט, די קריטיקער אין זאַל, וואָס עס קומט פאָר אין אונדזערע הערצער? זיי זענען די ריכטער און מיר די געמשפּטע... ביי נאָרמאַלע געריכטן זענען אָבער פאַראַן אַפּעלאַציעס, קאַסאַציעס, מען קאָן זיך נאָך ריינוואַשן... דאָ אָבער איז א פּאַלעוואָי סוד: אָדער טויט, אָדער ברויט...

און מיט ברויט איז געוואָרן אַלץ שווערער. ס'האָט נישט געהאָלפן דאָס וואַנדערן פון איין טעאַטער אין צווייטן — אין „זיעלאָני“, „זיערקאָלני“ — ס'איז אין ערגעץ נישט דערגאַנגען דער אָפּקלאַנג פון אסתּר־רחלס גאַסטראָלן אין מאָסקווע. די אַלטע פריינד פון „מכאַט“ זענען נישט געווען. די רוסישע טעאַטער־וועלט האָט זיך דאַן געראַנגלט מיט שוועריקייטן, פאַרמאָסטן אויף גרויסע זאַכן, אָבער דערווייל געשוואָלן געוואָרן פון הונגער און קעלט.

— איר האָפט טראַכטן וועגן דעם, אַז איר זענט אין מאָסקווע בכלל נאָך נישט געווען, — האָט נורשטיין פון „גאַרקאָמפּראָס“ געטרייסט אסתּר־

רחלן. — איר זענט געקומען אין טעג, וואָס קאָנען דעצידירן וועגן גורל פון דער רעפּובליק, פון דער וועלט. דעניקין גרייפט אָן, מען גרייפט אָן פון אלע זייטן. געפּאַנצערטע נעגל פון אימפּעריאליסטישע רויב-חיות לויערן אויף די יונגע סאָוויעטן. אָבער זייט זיכער, מיר וועלן זיי באַזיגן. און דאָן, דאַן קומט צו אונדז קיין מאָסקווע, וועט איר וויסן ווי אזוי דאָס סאָוויעטישע מאָסקווע קאָן אויפנעמען קינסטלער.

XIII

די לעצטע אויפבליצן

1

ווידער וואנדערונגען איבער שטעט פון ווייסרוסלאנד און ליטע, שפילן אונטער א האָגל פון קוילן אין בייפראָנטיקע געביטן, וו יעדער טאָג האָט געקאָנט ברענגען מיט זיך אן ענדערונג — דער פראָנט האָט זיך א רוק געטאָן אויף צענדליקער קילאָמעטער און א שטאָט, וואָס האָט נאָך נעכטן געלעבט מיט א נאָרמאַלן לעבן, איז מיטאַמאָל געוואָרן דער פראָנט.

ס'איז דאָס יאָר 1920. פילסודסקיס מיליטער שפּאַרט אלץ טיפער אין די סאָוויעטישע טעריטאָריעס, אונטערשטיצט דורכן גאַנצן ארסענאַל פון די אינטערווענטן. פון אלע זייטן רייסט מען שטיקער פון דער ערשטער פּראָלעטאַרישער מלוכה און זי פארטיידיקט זיך מיטן אָנשטרענג פון גאַנצן פאָלק, נישט געקוקט אויפן הונגער, קעלט און עפּידעמיעס. ווי א לאווינע טוען זיך א לאָז בודיאָנגים רייטער קעגן די פּילסודסקישע חיילות און שטויסן זיי זיגרייך צוריק פון דער סאָוויעטישער טעריטאָריע, טרייבנדיק די צעשלאָגענע אָנגרייפער ביז ווארשע.

ענדלעך — דער שלום. אסתר=רחל איז צוריק אינדערהיים, אין ווארשע.

אין „עליזעום“טעאטער שפּילן אירע באַליבטע „ווילנער“, מאַכן דורך זייער גרעסטן דערפאָלג אין אנסקים „דיבוק“. גאַנץ ווארשע איז אויפגערודערט מיטן „דיבוק“. איז פארן „צענטראַל“=טעאטער אסתר=רחלס צוריקקום א גליק: אפשר וועט מען זיך קאָנען אַנטקעגנשטעלן דער „דיבוק“=מאַניע. צוביסלעך רוקט זיך טאַקע דאָס „צענטראל“=טעאטער ארויף איבנאָן, אסתר=רחל באַשיינט עס אין אלע פארמעסטן.

ס'ווערט דרייסיק יאָר פון איר טעאטער=לעבן, א יום=טוב פארן יידישן טעאטער.

דער פאריין, די פרעסע, געזעלשאפטן שענקען א סך אויפמערקזאמקייט דעם יובילײ. דער פראָגראם איז א קווער־שניט פון איר טעאטער וועג: אן אקט פון דער „כישופמאכערין" מיט אסתר־רחלן אין איר ערשטער ראָל אויף דער בינע, א קאָנצערט־טייל, פארענדיקט מיט „מירעלע אפרת" — איר פאָפולערסטע קרוין־ראָל. שעמאשקאָווא, וויסאָצקא, זעלוועראָוויטש, אדוואנטאָוויטש, יאראטש, אנדערע באַרימטע פוילישע אקטיאָרן באגריסן ווארעם דעם יום־טוב, באַערן זייער גרויסע קאָלעגין פון יידישן טעאטער.

אָבער די וואָכעדיקע טעג האָבן געפאָדערט נייע אָנשטרענגונגען. מען מוז זיך באַווייזן אין אַ נייעם רעפערטואַר. די יאָרן פון מלחמה זענען דאָך אַוועק אָן גרויסע קינסטלערישע אויפטוען.

דער ערנסטער פרווו ווערט געמאַכט נאָך א קורצער צייט צוגרייטונגען אין ווילנע. די טרופע איז באשטאַנען בעיקר פון יונגע אקטיאָרן, פאר וועלכע דאָס שפילן מיט אסתר־רחל קאַמינסקא איז געווען א דערהויבונג. זי איז ארומגערינגלט מיט פארערונג און ליבע, אן אַטמאָספער פון שעפערישער ארבעט, פון יוגנטלעכן ברען. עס האָט מיטגעריסן אסתר־רחלען און דערוועקט איר פארלאַנג צו פרישע פרווון.

— גיט א טראכט עפעס פאר מיר. ווילאַנג קאָן איך זיך דעם עולם באַווייזן אין „מירעלע אפרת"?

האָט מען געשטעלט אָסטראָווסקיס „אָן שולד שולדיקע".

אן אָפקומעניש איז אָבער פאר איר געווען דער ערשטער אקט. נישט נאָר צוליב דער סענטימענטאַלער טראגעדיע פון אָפגענאַרטער ליבע, דאָס איז געווען א בייזאך, דער עיקר:

— ווי מעג איך שוין שפילן א יונג מיידל?

אריין אין דער ראָל איז זי ערשט אלס קינסטלערין קרוטשיניגא. די סצענע פון צוריקגעפינען איר זון האָט זי אָפגעשפילט מיט א רעגנבויגן פון ניואנסן, איבערלעבונג, געפיל. די יונגע אקטיאָרן זענען געשטאַנען הינטער די קוליסן צוגעשמידט צו די עפענונגען און די דעקאָראציעס.

— כ'האָב זיך נישט פאָרגעשטעלט, אז מען קאָן אזוי שפילן...

ראָט מאַנדעלבליט געשעפטשעט.

מען שטעלט „די זיבן געהאָנגענע". אויסער די יונגע ראָלן זענען דאָ צוויי עפיזאָדן פון מאַמעס.

— קליינע עפיזאָדן... אפשר וויל די מאמע זיין פריי?

— וועט מיר עפעס אָפקומען, אז איך וועל שפילן א קליינעם עפיזאָד? אין מאָסקווער קונסט־טעאטער גייט ארום סטאַניסלאַווסקיס א ווערטל: נישטאָ קיין קליינע ראָלן, ס'זענען נאָר דאָ קליינע אקטיאָרן.

אסתר־רחל האָט געשפילט דעם קלייניקן עפיזאָד פון דער פרוי גאַלאָ=

זוין, די מאמע פון פארמשפטן סערגייען. דורך די געציילטע מינוטן אויף דער בינע, האָבנדיק בלויז אַ פּאָר פראַזן, האָט זי געשאַפן אַ געשטאַלט — אַ מאָנומענט פון צעוויטיקטער מאַמעשקייט.

— זעסט אדאם, קיין איין העברעער טאָן נישט, קיין הויך געוויין און וויפל קראַפט עס ליגט אין איר שפּילן! — האָט זיך אנטציקט סאָניע אלטבוים.

— ווען איך בין מיט איר געשטאַנען אויף דער בינע, בין איך אליין אויפגעציטערט געוואָרן, — האָט מודה געווען אדאם דאָמב, וואָס האָט געשפּילט דעם פּאָלקוואָניק גאָלאָווין.

— איצט מעג איך שוין צוריקפאָרן קיין ווארשע, — האָט אסתר=רחל באַשלאָסן. עס איז דאָ מיט וואָס און מיט וועמען. דאָס מאָל וועלן מיר שאַפן אין „צענטראל“ אן אמת יידיש קונסט=טעאטער!

2

דורך קנאַפּע דריי נאָך=מלחמה=יאָרן האָט זיך ווארשע ווידער שטאַרק צעוואַקסן. דאָס כסדרדיקע פאלן פון געלטווערט, האָט ארויסגערופן א יאָנגעניש נאָך אינוועסטיציעס — מען האָט געבויט הייזער, פאבריקלעך, אריינגעלייגט געלט אין סחורות. טויזנטער פאמיליעס, וואָס זענען אין די הונגער=יאָרן פון מלחמה אוועק אין דער פּאַרוואָרפענער פראָווינץ, האָבן צוריק אַ שטראָם=געטאָן קיין וואַרשע. נייע טויזנטער יונגטלעכע זענען אַהערגעקומען זוכן גליק. עס זענען געווען טעטיק צענדליקער הילפס=קאָמיטעטן און אויסלענדישע מיסיעס, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט טיילן הילף דער אָרעמער באַפעלקערונג — און מיט פאַרשטאַרקן די איינפלוסן פון דער מלוכה, וואָס האָט זיי געשיקט. מער פון אַלע האָבן זיך אָנגעזען די פאַרשידענע אַמעריקאַנער קאָמיטעטן און מיסיעס. זיי האָבן באַווירקט דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן, געווען א פאָרפּאָסטן פארן עקאָנאָמישן באַהערשן דאָס לאַנד.

אין לאנד האָט געבושעוועט א שפּעקולאציע מיט וואלוטע, מיט סחורות, א קאָניוקטור פאר אמאַטאָרן פון לייכטע פאַרדינסטן. האָט א גרויסע טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט געהאַט ארבעט, געזוכט וואָס גיכער אויסצוגעבן דאָס פאַרדינטע געלט, כדי נישט צו האָבן דעם פאַרדרוס פון היזק. די שפּעקולאַנטן האָבן, ווי אין די מלחמה=יאָרן, לייכט פאַרדינט מיליאָנען און לייכט זיי געפּטרט.

פאַר די צוויי גרופן באַפעלקערונג האָבן זיך צוגעפּאַסט די צוויי ייִדישע טעאַטערס אין וואַרשע: דאָס „קאַמינסקי=טעאַטער“ מיט זיינע אָפּערעטעס און מעלאָדראַמעס און דאָס קליינע „צענטראַל“, וואָס איז געוואָרן דאָס באַליבטסטע אָרט פאַרן וואַרשעווער ייִדישן אינטעליגענט און אַרבעטער די „ווילנער טרופּע“ איז אַוועק אויף גאַסטראָלן, האָט „צענטראַל“ וועלן דאָס רעפּרעזענטאַטיווע ייִדישע טעאַטער אין פּוילן.

פאַר דעם איינשטאָקיקן הייזל אויף לעשנע 3 איז געווען אַ גרויסע באַוועגונג אין די אָוונטן און שבת אַ גאַנצן טאָג. פיר, זעקס און אַכט וואָכן נאָכאַנאַנד איז געגאַנגען אַ נייע אויפפירונג. אויף צענדליקער מאָל האָט געקלעקט דער שטענדיקער עולם פון „צענטראַל“.

— איך זע, אַז ס'איז דאָ פאַר וועמען צו שפּילן! עס ווילט זיך מאַכע ווידער אַ נייע ראָל, אַ נייע פּיעסע... — זי האָט זיך געפילט דערמוטיקט... ווי מיינסטו זיגעלע, „סערקעלע“, וועגן וועלכער נח פּרילוצקי האָט מיט מיר גערעדט, איז פאַר אונדז אַ פּיעסע?

— כ'מיין, אַז מען קאָן דערפון מאַכן אַן אינטערעסאַנטע פאָרשטעלונג. „סערקעלע“ איז די הויפּט=ראָל. אַ ייִדענע אין די מיטעלע יאָרן. נאָר אַ שלאַק, אַ מרשעת...

— כ'וויל אַמאָל שפּילן אַזאַ ראָל אויך... נישט שטענדיק מוז איך דאָך זיין די גוטע אָדער די אומגליקלעכע. כ'וויל פּרווון.

„סערקעלע“ איז געוואָרן אַ גרויסער טעאַטער=יום=טוב. אַ סצענישער אוצר איז אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון שטויב פון פאַרגעסנקייט. עולם האָט געקוואָלן פון אמתן ייִדישן פאָלקס=הומאָר, וואָס איז סערווירט געוואָרן אין אַ פיינער, מאָדערנער טעאַטער=כלי.

אסתּר=רחל האָט געוווסט, אַז מיט „סערקעלע“ וועט זי נישט קאָנען אַ גלאַנץ=טאָן ווי אַמאָל מיט די דראַמאַטישע ראָלן. זי האָט געוווסט, אַז די ראָל איז נישט קיין דאַנקבאַרע, אַז אַ סך פון אירע פאַרערער וועלן קרימען מיט די נעז. און דאָך:

—ס'איז מיר אַ מחיה צו שפּילן אין דער פאָרשטעלונג. איך פיל אַ שמחה ביים עולם, בין איך אַליין אויך אַ בעל=שמחה... און איך האַלט גאָרנישט „סערקעלען“ פאַר אַ שלאַק. זי איז דען אַ שלעכטע פון געבוירן? דער מאַן, דער שלימזל, די שווינדלער אַרום, דאָס געיעג נאָך געלט, דאָס מאַכט זי פאַר אַ שלעכטע. די זעלבע סערקעלע האָט גרייליך געקאָנט זיין אַ גוטע מאַמע...

נייע פּנימער האָבן זיך ווידער באַוויזן אין טעאַטער. אָן אָפּטער גאַסט איז געווען דער באַקאַנטער פּוילישער קינסטלער אַלעקסאַנדער זעלווערא=

וויטש, וועלכער האָט מיטגעפירט מיט זיך זיין קלאַס פון דער דראַמאַטישער שול:

— לערנט אייך ביי דער גרויסער יידישער מייסטערין! — האָט זעלעוועדראָוויטש אָנגעזאָגט זיינע תלמידים.

עס איז געקומען די רייַ אויף שלום־עליכמס „טביה דער מילכיקער".

— איר ווייסט, קינדער, מיט יאָרן צוריק האָט מיר שלום־עליכם טעלעגראַפירט קיין פעטערבורג, אַז ער שרייבט פאַר מיר אַ פּיעסע. דאַן האָט ער נישט געהאַלטן קיין וואָרט. וועל איך זיך אפשר ביי אים איצט אָפּנעמען.

אָבער „טביה דער מילכיקער" אין בערקאָוויטשעס דראַמאַטיזאַציע איז נישט געווען קיין ברייט פעלד פאַר דער ראָל פון גאָלדען.

— איז שוין יאָ דאָ אַ לייטישע נייע ראָל, מוז איך גאָר שטאַרבן גאָבן צווייטן אַקט! — האָט עס זי אַביסל פאַרדראָסן.

אָבער אין די צוויי אַקטן האָט זי דערפאַר ארויסבאַקומען די האַרציקסטע מאַמישע טענער.

— ס'איז נישט שלום־עליכם און ס'איז נישט דער „טביה", — האָט מען געהערט צווישן דעם עולם. — ס'איז אַ געשיקטע מעלאָדראַמע, געמאַכט פון שלום־עליכמס שטאָף און געשטאַלטן... אָבער אסתּר־רחל קאַמינסקאַ האָט ווידער באַוויזן, אַז עס איז נישט דאָ נאָך אַזאַ יידישע מאַמע, ווי זי! אַזויפיל צאַרטקייט, האַרציקייט... און ווי דין, ווי סובטעל... צוליב דעם אַליין האָט זיך געלוינט צו זען די פאָרשטעלונג.

— אומגליקלעך איז אונדזער קונסט, — האָבן אַקטיאָרן זיך באַקלאָגט.

— זי פאַרשווינדט מיטן מאָמענט.

— זי פאַרבלייבט אין די הערצער פון עולם, — איז געווען אסתּר־רחלס איבערצייגונג. — דאָס איז אונדזער גרעסטע סאַטיספאַקציע.

— פונדעסטוועגן גיט דער פילם מער סאַטיספאַקציע. דאָרט ווערט מען פאַראייביקט.

— איך האַלט נישט, אַז דער פילם פאַראייביקט דעם אַקטיאָרס קונסט. דער כוח פון אַקטיאָרישער קונסט ליגט אין דער מאָמענטאַלער, איינמאַליקער ווירקונג אויפן צושויער, אין דער אוממיטלבאַרער וואַרעמקייט פון אַקטיאָרישן שאַפן. איך זע נישט, אַז דער פילם זאָל עס קאָנען איבערגעבן.

פונדעסטוועגן האָט זי זיך געלאָזט אָגרעדן צו שפּילן אין דעם ערשטן נאָכמלחמהדיקן יידישן פילם, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין פּוילן. איך מאַמע אין „תקיעת־כף" האָט זי אַליין נישט באַפרידיקט:

— אַז מען שפּילט פאַר אַן אַפּאַראַט, נישט פאַר לעבעדיקע מענטשן, קאָן עס דען טויגן?

דער פילם האָט אָבער דאָך פאַראייביקט די אומפאַרגעסלעכע שפּראַך פון אירע גרויסע ליידנדיקע און ליבנדיקע אייגן.

3

איר האָט פאַרווירקלעכט דעם חלום פון מיין לעבן, קינדערלעך! זאָל דאָס טעאַטער האָבן אריכת־ימים און איך זאָל נאָך האָבן כוח און געזונט מיט אייך צו שפּילן!

אַרנאָלד האָט געהאַלטן פאַר אירע אויגן אַ פריש־נאַסן אַפיש, וואָס ער האָט אַרויסגעכאַפּט פון דער דרוקעריי. ער האָט שטאָלץ אַרויסגערוקט די ברוסט, ווי דאָס אַלץ וואָלט געווען דער אויפטו פון זיין געשעפטספירע־רישן געני, און יעדע רגע מיט באַשפּיגענע פינגער אַ גלעט־געטאָן דאָס שטייענדיקע בינטל האָר אויף זיין שפּיץ קאָפּ:

— וואַרשעווער יידישער קונסט־טעאַטער „וויקט".

עס קוקן אַראָפּ פון אַפיש די קלישעס פון אַקטיאָרן און איר גרויסע קלישע אינמיטן. איר נאָמען באַשיינט מיט גרויסע אותיות דעם אַפיש. ס'איז איר טעאַטער.

— הלוואי זאָל איך נאָך קאָנען שפּילן מיט אייך!

דערווייל פאָרט זי נישט אויפן טורנע פון „וויקט". זי פילט זיך כסדר שוואַכער. אַ מאָדנע געפיל — ווי זי וואָלט אינעווייניק איינגעשרומפּן געוואָרן.

די דאָקטוירים לעווין און ביעלענקי באַרואיקן. שמועסן זיך דערביי אַדורך מיט אַנדערע דאָקטוירים בעת די קאָנסיליומס אויף לאַטיין.

— ס'האַלט שמאָל מיט מיר, האַ?

— וואָס פאַלט אייך איין, מאַמע, ס'איז אַ קלייניקייט. אַ גאָרמאַלע זאַך אין אייערע יאָרן... איר וועט נאָך אינגיכן אָנהייבן ברענען אַ וועלט!

אסתר־רחל האָט פאַרשטאַנען, אַז עפּעס דעקט מען מיט דער גע־מאַכטער הייטערקייט.

— אַפּנים אַז ס'איז טאַקע גוט נישט גוט, — האָט זי געזאָגט צו דבֿקהן.

פאָרט דער „וויקט" איבער פוילן. איר קלישע באַשיינט דעם אַפיש אַ טריומף־רייזע! אָבער זי מוז פאָרן קיין אויסלאַנד זיך קורירן.

און ווין גייט זי דורך אַ שווערע אָפּעראַציע. דער פּראָפעסאָר פאַר־זיכערט, אַז איר לעבן איז געראַטעוועט.

אין די פסח־טעג פון 1925 יאָר האָט דער ווילנער עולם ווידער געמאַכט אָוואַציעס דער באַליבטער „מאַמען" בעת אירע גאַסטשפּילן דאָרט. מיט טרערן פון פרייד האָט זי געדאַנקט דערפאַר:

— איך פיל, אַז איך בין אויפגעשטאַנען תחית־המתים...

זי ווערט מיטגעריסן מיט אַ נייער אויפפירונג: אַ מאָנומענטאַלע פאָר־שטעלונג לויט וויקטאָר־הוגאָס „גלאָקנציער פון נאָטרדאַם". ס'איז דאָך אַ קאַמף קעגן פינצטערניש און אונטערדריקונג אין דער פּיעסע. זי, די אומגליקלעכע „מאַמע אין שטייג", איז אַ קרבן פון דער פינצטערניש. זי נעמט צונויף אַלע כוחות, כדי אויסצוטראָגן די ראָל. מיט דער נייער ראָל וועט זי זיך דאָך באַווייזן אין וואַרשע.

— אפשר וואָלסטו זיך נישט באַדאַרפט אַזוי אָנשטרענגען? — פּרוּווט זי רבקה אָפּצורעדן.

— וואָס רעדסטו? ס'איז דאָך שוין מן־הסתם די לעצטע ראָל אין מיין לעבן. זאָל מען מיך כאָטש פאַרגעדענקען.

דער ראַק האָט ווידער געפרעסן איר אָרגאַניזם...

אין לאַנד בושעוועט אַ קריזיס. דאָס איינפירן די פעסטע וואַלוטע, די זלאָטעס, האָט נאָך רייכער געמאַכט די גרויסע פאַבריקאַנטן, הויז־באַזיצער, די וואָס האָבן פאַרמאָגט אומבאַוועגלעכע גיטער און אויסלענדישע וואַלוטע, אָבער פּולשטענדיק רואינירט דעם אַרבעטער און קליינבירגער. סוחרים זענען געשפּרונגען פון פענצטער. אַרבעטלאָזע זענען געפאַלן אויף דער גאַס פון הונגער. עקסמיסיעס אויף טריט און שריט פאַר נישט צאָלן דירה־געלט. נישט בלויז דאָס יידישע טעאַטער האָט שוין געליטן דערפון — דאָס פּוילישע טעאַטער האָט אויך געפּוסטעוועט, ווייל דער מיטלשטאַנד און אינ־טעליגענץ האָבן נישט געקאָנט געפינען קיין עקאָנאָמישן גלייכגעוויכט. אין וואַרשע האָבן די טעאַטערס געהאַלטן אין איין קראַכן.

דאַרף מען ווידער פאָרן אויף דער פּראָווינץ. נאָר אויך דאָרט איז די לאַגע נישט בעסער. בריסק, סלאָנים, באַראַנאָוויטש, וואָלקאָוויסק...

— וועלן מיר זיך אַביסל אָדורכפאָרן איבער גרוטשיע חנה־דבורהס שטעט פון גראָדנער גובערניע...

מיטאַמאָל איז זי הייטער געוואָרן:

— קינדערלעך! פון וואָלקאָוויסק איז פיר מייל קיין פּאָראַזאָווע. אויב עס וועט אונדז זיין גוט אויפן האַרצן, וויל איך צופאָרן אין מיין פּאָראַזאָווע, אויף מיין עלטערנס קבר...

זי האָט אָבער אין וועג מער וועגן דעם גישט געריידט. דער הוסט האָט זי אַלץ מער געשטיקט.

דער מורנע איז גלייך איבערגעריסן געוואָרן.

—נאָר איין פאָרשטעלונג אין מעזריטש... די חברים בעטן... לאָזט מיך שפּילן די לעצטע פאָרשטעלונג — האָט זי זיך געבעטן.

גישט געריכט האָבן זיך די מעזריטשער בערשטער, אַז זיי זענען טאַקע עדות פון דער לעצטער פאָרשטעלונג, וועלכע עס שפּילט די „מאַמע פון יידישן טעאַטער"...

4

זומער 1925 האָט זיך אָנגעהויבן דער שווערסטער קריזיס אין יידישן טעאַטער־לעבן אין פּוילן. ס'האָט זיך געקאָנט אויסווייזן, אַז „גראַבסקיס עגלה" אויף וועלכער עס זענען צוזאַמענגענומען געוואָרן די זאַכן פון פאַר־אָרעמטע יידישע האַנטווערקער און קרעמער, שלעפּט מיט מיט זיך דאָס יידישע טעאַטער, ווייל צוזאַמען מיט דער מאַסנהאַפטער אַרבעטלאָזיקייט האָט דאָס באַדייט דאָס פאַרלירן פון די וויכטיקסטע קאָנסומענטן פון יידישן טעאַטער. און אויב מיט קורצע געסטשפּילן אויף דער פּראָווינץ האָט מען נאָך געקאָנט ווי עס איז דאָטעווען די עקזיסטענץ פון אַ טרופּע, האָט וואַרשע געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אויסגעטרוקנטן ברונעם.

אסתר־רחלען האָט מיט יעדער וואָך שטאַרקער געמאַטערט די קראַנק־הייט. ס'איז שוין געווען קלאָר, אַז אירע חדשים זענען געציילטע: דער ראַק האָט זיך אריינגעכאַפּט אין די לונגען. זענען אירע יסורים נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט דער שלעכטער לאַגע פון טעאַטער.

זי האָט ליגנדיק אויפן קראַנקן־בעט, געפּרוּווט צו פאַרענדיקן איר חשבון־הנפש, וועלכן זי האָט אָנגעהויבן, שרייבנדיק אירע זכרונות.

זי איז איצט פינף־און־פופציק יאָר אַלט. מענטשן האַלטן אַזאַ עלטער פאַר די בעסטע, רייפע יאָרן פון לעבן. זי האָט שוין איר לעבן אָפּגעלעבט.

אַ שווער לעבן איז עס געווען. אַ סך ווייטיקן און ביטערניש האָט עס אָנגעפילט. פּאַרט אַ מהלך — פון פּאַראַזאָווער שול־הויף אויפן אויבנאָן פון יידישן טעאַטער!

פּאַראַזאָווע... דער דלות אין שטעטל איז געווען פאַרוועבט אין העלע שטראַלן: דאָס טייכל מיט די ווייגנדיקע ווערבעס און זינגענדיקע חברטעס; זון, זאָרגלאָזיקייט, געזאַנג פון יונגער פרייד האָט פאַרהילכט דעם קרעכץ פון אָרעמקייט. איצט האָט זי פון מאַמע־מאַמעס קרעכצן און אַכצן געהערט

בלויז דעם אָפּקלאַנג פון וואַרעמער ליבע. פּאַראַזאָווע איז געבליבן א ליכ־טיק ווינקל אין דער נשמה: יונג־גרין מיט זון־גאָלד באַפּוצט... די יונגט האָט דאָרט געגרינדעט א ביבליאָטעק אויף איר נאָמען. יעדעס ביכל, וואָס פּאַראַזאָווער יוגנטוואַרג וועט נעמען אין האַנט אריין, וועט דערמאָנען אין איר. א שאָד, וואָס זי האָט שוין נישט באַוויזן צו זיין אין שטעטל, אָפּפרישן דאָס בילד פון אירע קינדער־יאָרן אין א סביבה פון נייע, יונגע פּנימער, דערזען דאָס שטעטל אין נייע פאַרבן.

גאָר דאָס שטעטל איז געווען א קליין, ווייט ווינקל אין איר נשמה, דאָס גרויסע בילד פון איר לעבנס־וועג איז געווען דריי־און־דרייסיק יאָר שפּילן יידיש טעאַטער. אפילו אין די שווערסטע יאָרן פון וואַנדערן איבער שטעט און שטעטלעך מיט „יידיש־דייטש"־טעאַטער האָט זי איצט געזען ליכטיקע זייטן. פאַר אירע אויגן שוועבן פאַרביי טויזנטער פּנימער פון פּשוטע יידן אין הונדערטער שטעטלעך, פּנימער, וועלכע זי האָט געמאַכט אויפלויכטן מיט איר שפּילן. איז דאָס א קלייגער שכר פאַר איר מי און מאַטערניש? אחוץ דעם האָבן דאָך די יאָרן אויסגעאַרבעט איר אַקטיאָרישע טעכניק, צוגעגרייט דעם באָדן פאַר איר קינסטלערישן אויפבלי אין די רייפע יאָרן.

מיט צוואָנציק יאָר צוריק האָט זיך אָנגעהויבן איר קלאָרער קינסטלער־וועג. די רעוואָלוציע איז געווען דער באָדן פאַר איר אויפשטייג. גאָרדין האָט איר געגעבן דעם וועג צו פאַרמענטשלעכטע געשטאַלטן, פּרץ האָט באַריי־כערט איר געדאַנק און באַפעסטיקט איר שטרעבונג צו קינסטלערישער דער־הויבונג, דער מאָסקווער קונסט־טעאַטער האָט זי באַקרעפטיקט אין איר זוכן דעם אמת אויף דער בינע און ארויסהייבן די שיינקייט פון אמת. איבער הונדערטער שטעט און שטעטלעך האָט זי געטראָגן די דאָזיקע שיינקייט און באַקומען דערפאַר פון הונדערטער טויזנטער אומבאַקאַנטע מענטשן דאַנקבאַרקייט און ליבע, וואָס האָבן מיט בלומען־אַראָמאַט באַגלייט איר שאַפן.

פון די הונדערטע טויזנטער, וואָס האָבן זי געזען, לעבן נאָך אפשר צענדליקער טויזנטער. און זי לעבט אין זייערע הערצער, פאַר דער פרייד און דערהויבונג, וואָס זי האָט זיי געגעבן. זי האָט אויסגעשפּילט זייערע פאַרלאַנגען און שטרעבונגען, געווען א שליח־ציבור, ווי דער טאַטע אירער. און דאָס איז דאָך געווען דער חלום פון איר לעבן. איז דער חלום געוואָרן א וואָר און כאָטש די וואָר איז איצט פאַרהילט אין שווערע וואָלקנס, גלייבט זי, אז דאָס יידישע טעאַטער וועט לעבן.

זי מוז איינגיכן שטאַרבן. אָבער דאָס פֿאָלק בלייבט לעבן, און דאָס טעאַטער איז אַ לעבעדיקער אבר פֿון פֿאָלק. דאָס פֿאָלק האָט זי דאָך אָנגערופֿן „די מאַמע פֿון יידישן טעאַטער“ און דאָס פֿאָלק וועט איר נאָמען פֿאַרגעדענקען. דער געדאַנק לינדערט אַביסל די יסורים, באַזיגט דעם שווערן לעבנס־וועג איירן, די ראַנגלעניש בײַם געפֿינען דעם קינסטלערישן אויסדרוק פֿאַר דער יידישער פֿאָלקס־נשמה.

פֿון די געדיכטענישן פֿון פֿאָלקס־לעבן איז זי אויפֿגעקומען, פֿון פֿאָלק האָט זי זיך געלערנט און דעם פֿאָלק האָט זי געדינט געטריי. — — —

נאָכוואָרט

אין א שנייאיקן סוף-דעצעמבער-טאָג פון יאָר 1925 האָט וואַרשע איבערגעלעבט א טרויער-מאַניפעסטאַציע, וואָס איז נישט געזען געוואָרן זייט י. ל. פרצעס לויה: הונדערטער דעלעגאַציעס פון גאַנץ פוילן, פון ייִדישע פאַריינען און געזעלשאַפטן, דעלעגאַציעס פון דער פוילישער קינסטלער-וועלט מיט קרענץ און טרויער-אויפשריפטן און דער עיקר — צענדליקער טויזנטער ייִדישע פאָלקס-מענטשן, מיט אויפריכטיקן טרויער אין האַרצן, האָבן באַגלייט צום אייביקן רו אויפן גענשער בית-עולם די פאַרעדטע קינסטלערין, די האַרציק-געליבטע „מאַמע פון ייִדישן טעאַטער". עס האָט אויפגעהערט צו פלאַטערן „די פאָן פון דערהויבנקייט" פון דער ייִדישער אָרעמקייט, ווי עס האָט זי אָנגערופן אַלטער קאַציזנע. ביים אָפענעם קבר האָט ה. ד. נאָמבערג געשילדערט דאָס טרויעריקע בילד פון פאַראָרעמטן ייִדישן טעאַטער, וואָס האָט פאַרלוירן זיין געטרייע מאַמע און גערופן צו פאַראייביקן איר אָנדענק מיט א טעאַטער, וואָס זאָל ראוי זיין איר נאָמען.

צו די שלושים איז אין איר שטוב דערעפנט געוואָרן דורך איר טאָכטער און איידעם, אידא קאַמינסקא און זיגמונט טורקאָוו, א מוזיי פון אירע טעאַטער-טראָפייען, סוווענירן פרעסע-מאַטעריאַלן, זאַכן וואָס האָבן געהערט צו איר, אין וועלכע זי האָט געשפּילט, וואָס האָבן געהאַט א שייכות צו איר, אָדער צו דער געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער. דער מוזיי איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „טעאַטער-מוזיי אויפן נאָמען פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ".

די מצבה, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויף איר קבר, דער שטיין, אין וועלכן דער סקולפּטאָר פ. רובינליכט האָט זיך באַמיט אויסצודריקן דעם שווערן געראַנגל פון דער קינסטלערין, וואָס איז געפּענטעט געווען דורך די קייטן פון אַלטן ייִדישן לעבנס-שטייגער, האָט גערעדט מיט געציילטע ווערטער:

„מאַמע אסתּר־רחל קאַמינסקא, 1925 — 1870.“

די דאָזיקע מצבה, אויפֿן וועג צום „אוהל פּרץ“, איז געוואָרן דאָס אָרט, וווּ יעדע געשעעניש אין דער יידישער טעאַטער־משפּחה, יעדער אַר־טיסטן־צוזאַמענפֿאָר, יעדער צוזאַמענקום איז ראַפּאָרטירט געוואָרן. די טעאַטער־קינדער פֿון דער גרויסער מאַמען, — אַלץ, וואָס איז געווען פֿאַר־געשריבן, זוכעריש, פּראָגרעסיוו אין יידישן טעאַטער, — האָבן הייליק געהאַלטן און געערט איר אָנדענק. „דער ערשטער ערן־מיטגליד פֿון יידישן אַרטיסטן־פֿאַריין אין פּוילן“, ווי עס רעדט וועגן איר אַן אָנדענק־טאָוול, איינגעמויערט דורך אַן אַלגעמיינעם אַרטיסטן־צוזאַמענפֿאָר אין דער מצבה, איז פֿאַרבליבן אין די הערצער פֿון יידישן טעאַטער־מענטש. פֿאַרבליבן אין די הערצער פֿון די, וואָס זענען פֿאַרטיליקט געוואָרן אין די געטאָס און קאָנצענטראַציע־לאַגערן און פֿון די, וואָס האָבן אין די מלחמה־יאָרן געגאָסן פֿון גאַסט־פֿריינדלעכקייט אויף דער סאָוויעטישער ערד, ווו זיי זענען געראַ־טעוועט געוואָרן. דאָרט, אין ראַטנפֿאַרבאַנד, איז פֿייערלעך אָפּגעמערקט געוואָרן דער 15־טער יאָרצייט נאָך איר טויט אין 1940־טן יאָר און דער 20־טער, אין 1945־טן יאָר. אָפּגעמערקט געוואָרן דורך אַקאַדעמיעס, אָוונטן, אָפּהאַנדלונגען. פֿינף יאָר שפּעטער איז איר 25־טער יאָרצייט אָפּגעמערקט געוואָרן אין פֿרייען פּוילן נישט נאָר דורך דער יידישער טעאַטער־משפּחה, וואָס איז אַ טייל פֿון דער גרויסער סאָציאַליסטישער טעאַטער־משפּחה אין פּוילן, — ס'איז אָפּגעמערקט געוואָרן דורך דער גאַנצער יידישער געזעל־שאַפֿטלעכקייט, אונטערן פּראָטעקטאָראַט פֿון דער רעגירונג, פֿון דער פֿאַר־אייניקטער פּוילישער אַרבעטער־פּאַרטיי. ווייל אסתּר־רחל קאַמינסקא איז פֿאַרבליבן, ווי אַ מאָנומענט פֿון אויפֿשטייג אין דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער אין פּוילן, זי איז דער קוואַל, פֿון וועלכן ס'האָבן געצויגן זייער יניקה אַלע פֿאַרמעסטן פֿון יידישן טעאַטער אין צווישן־מלחמה־פּעריאָד, איר נאָמען האָט באַגייסטערט אונדזער טעאַטער־אויפֿלעבונג אין באַפֿרייטן פּוילן, איר נאָמען פּאַטראָנירט דעם יידישן מלוכה־טעאַטער, דעם טעאַטער, וואָס איז אַ פֿאַרקערפּערונג פֿון אסתּר־רחלס חלומות.

דער ערשטער יידישער טעאַטער־בנין, וועלכער איז אויפֿגעבויט געוואָרן אין באַפֿרייטן פּוילן, אין דעם אַלט־פּוילישן וראָצלאַוו, וואָס איז צוריקגע־קומען צו זיין היימלאַנד — האָט באַקומען דעם נאָמען פֿון אסתּר־רחל קאַמינסקא. יעדער דערפֿאָלג פֿון יידישן מלוכה־טעאַטער איז אַ ווייטערדיקע פֿאַראייביקונג פֿון איר נאָמען.

די דערציילונג וועגן איר שווערן לעבנס־וועג און פּייַנפולן וועג פון שאַפן, וואָס איז אויפגעבויט אויף דער קאַנווע פון ביאָגראַפישע מאַטעריאַלן, איז געשריבן געוואָרן מיט דעם אויפריכטיקן גלויבן, אַז די גרויסע טאָכטער פון דער יידישער אָרעמקייט אין פּוילן, די מאַמע פון יידישן טעאַטער, וועט ווייטער באַגייסטערן דאָס יידישע טעאַטער צו נייע אויפשטייגן אין דינסט פון פאָלק.

דער מחבר

וראָצלאַוו, סעפּטעמבער, 1952.

אינהאַלט:

זייט

פּאַראַזאָווע 5
פּאַריזש 16
„אָנגעלאָרן מיט אַלעס גוטס“ 33
די „כּישוף־מאַכערין“ אויף די כּישוף־ברעטער 51
יידישע אַקטערן אויף דער רייזע 74
1905 102
דינעזאָן און פּרץ 126
דער שטערן שיינט אויף 166
פּעטערבורגער נעכט 194
מיט רום איבער דער וועלט 221
די חיים 240
מלחמה! 256
די לעצטע אויפּבליצן 274
נאָכוואָרט 284